

รำน้าพาทย์สาธการในบรทบองสงคัมไทย

นางสาวกชกร จิตท้วม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2554

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository(CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

DANCE NA PAT SATHUKARN IN THAI SOCIETY

Miss Kodchakorn Chitthum

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Art Program in Thai Dance

Department of Dance

Faculty of Fine and Applied Art

Chulalongkorn University

Academic Year 2011

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

รื้อหน้าพาทย์สาธนาการในบริบทของสังคมไทย

โดย

นางสาวกชกร ชิตท้วม

สาขาวิชา

นาฏศิลป์ไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

อาจารย์ ดร.วิษุตา วุธาতিตย์

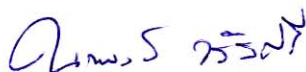
คณะกรรมการศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

..... คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

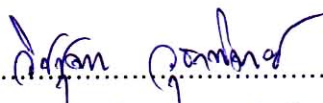
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

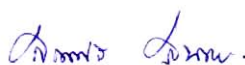
..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.นราพงษ์ จรัสศรี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์ ดร.วิษุตา วุธาติตย์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(อาจารย์สถาพร สนทอง)

กชกร ชิตท้วม : รำหน้าพาทย์สาธการในบริบทของสังคมไทย (DANCE NA PAT SATHUKARN IN THAI SOCIETY)

อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อาจารย์ ดร.วิษุตา วุธาติศย์, 339 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบของการรำหน้าพาทย์สาธการ และศึกษาวิเคราะห์การรำหน้าพาทย์สาธการในบริบทของสังคมไทย รวมถึงวิเคราะห์ท่วงท่าในการรำหน้าพาทย์สาธการตามจังหวะหน้าทับตะโพน วิธีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยการวิเคราะห์จากวรรณกรรม ตำรา หนังสือ บทโขน - ละครที่ใช้ในการแสดง การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์

ผลการวิจัยพบว่า การรำหน้าพาทย์สาธการในหลักสูตรการเรียนการสอนและในการแสดง จะมีโครงสร้างท่ารำในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่ในการแสดงนั้นจะต้องมีการปรับท่ารำให้เข้ากับการดำเนินเรื่องในละครแต่ยังคงยึดโครงสร้างท่ารำเดิม ซึ่งหลักการรำสามารถรำได้ 2 แบบ คือ 1. วิธีการแจกแจงความถี่ของเพลงและท่ารำ 2. รำตามจังหวะหน้าทับตะโพน ซึ่งในแต่ละท่วงทำนองนั้นจะมีความสั้นหรือยาวของจังหวะที่ไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสั้นหรือยาวของทำนองหน้าทับตะโพน

บทบาทของการรำหน้าพาทย์สาธการนั้นมีความสำคัญในการรับใช้สังคมในด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปแบบการแสดง ด้านศาสนา ด้านการเมือง-การปกครอง ด้านเศรษฐกิจและด้านการศึกษา ควรแก่การอนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่ ให้คงอยู่เพื่อรับใช้สังคมไทยสืบต่อไป

ภาควิชา.....นาฏยศิลป์.....

สาขาวิชา.....นาฏยศิลป์ไทย....

ลายมือชื่อนิสิต.....กชกร ชิตท้วม.....

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....วิษุตา วุธาติศย์.....

5386617135 : MAJOR THAI DANCE

KEYWORDS : DANCE NA PAT SATHUKARN

KODCHAKORN CHITTHUAM : DANCE NA PAT SATHUKARN IN THAI SOCIETY. THESIS ADVISOR : Dr.VIJJUTA VUDHADITYA, , 339 pp.

The thesis aims to study the background, the importance and the parts of “Sathukarn” sacred dance. It also aims to analyze the Sathukarn sacred dance in Thai society including the relationship between movements and Nha-Tub-Ta-Pon rhythm which appears in the Sathukarn’s song, the procedure of the study, the analysis from literature, books, Khon and drama’s dialogues, the interviews as well as the observations.

The study found that Na Pat Sathukarn sacred dance courses which are offered in the curriculum and the drama’s course have the same movement’s structures, but the performances must adapt the movements to the steps of drama. All the adaptations must remain the original structures. There are 2 types of dancing, 1) the frequency distribution’s methods of songs and movements, 2) dancing in the step of Nha Tub Ta Pon’s rhythm. Each movement has not the same length of step because of the length of Ta Pon’s rhythm.

The role of Nha Pat Sa-Tu-Kan sacred dance is very important as a performance in Thai art and cultural. It also plays an important role in religion, politics-administration, economic and education. Na Pat Sathukarn sacred dance deserves the great honor for conservation, inheritance and distribution in Thai society forever.

Department : DANCE Student’s Signature..... *Kodchakorn Chitthuan*
 Field of Study : THAI DANCE Advisor’s Signature..... *Vijjuta Vudhaditya*
 Academic Year : 2011

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี อันเนื่องมาจากได้รับความเมตตาจาก ศาสตราจารย์ ดร.นราพงษ์ จรัสศรี อาจารย์ ดร.วิษุตา วุฑฒิตย์ และอาจารย์สถาพร สนทอง กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ ตลอดจนตรวจแก้ไขงานวิจัยจนสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอขอบพระคุณอาจารย์สุวรรณิ ชลานุเคราะห์ อาจารย์ธัญญา พวงประยงค์ อาจารย์นงลักษณ์ เทพหัสติน ณ อยุธยา และผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ไทย ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่าสำหรับให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะ ประมวลความรู้จากประสบการณ์ การถ่ายทอดและฝึกปฏิบัติตลอดจนร่วมตรวจสอบกระบวนการทำงานวิจัย ซึ่งทำให้งานวิจัย สมบูรณ์มากขึ้น และขอขอบคุณนาฏยศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ทุกท่านที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการรื้อฟื้นนาฏยศิลป์

ขอขอบพระคุณอาจารย์จรัส อาจนรงค์ อาจารย์จรัส ตันมีสุข อาจารย์บุญช่วย โสวัตร และผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านดุริยางคศิลป์ ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่า สำหรับให้คำปรึกษา และให้ความรู้ต่างๆ ในด้านดุริยางคศิลป์ไทย และขอขอบคุณดุริยางคศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ทุกท่านที่ให้ข้อมูล ตลอดจนทำการบันทึกเสียงเพลงนาฏยศิลป์

ขอขอบคุณคุณจิรายุทธ พนมรักษ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะ ในการทำ วิทยานิพนธ์ครั้งนี้ และขอขอบคุณนิสิตร่วมรุ่นทุกท่านที่คอยช่วยเหลือและให้กำลังใจผู้วิจัย ตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ และทุกคนในครอบครัวเป็นอย่างสูงที่ให้การ สนับสนุน ช่วยเหลือและเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยตลอดมา

สุดท้ายนี้หวังเป็นอย่างยิ่งว่า วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งคุณ ความดีนี้ผู้วิจัยขอน้อมบูชาเป็นกตัญญูแด่คณาจารย์ที่ได้สร้างสรรค์กระบวนการอันทรงคุณค่า ให้กับวงการนาฏยศิลป์ไทยไว้เป็นมรดกของชาติ รวมทั้ง บิดา มารดา ครู อาจารย์ ที่ได้อบรมสั่ง สอนและเป็นกำลังใจให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
สารบัญแผนภูมิ.....	ด
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
1.3 สมมติฐานของการวิจัย.....	4
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	4
1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 ความเป็นมาและองค์ประกอบของการรำน้าพาทย์สาธการ.....	7
2.1 ความหมายของรำน้าพาทย์สาธการ.....	7
2.1.1 ความหมายของเพลงรำน้าพาทย์สาธการ.....	7
2.1.2 ความหมายของการรำน้าพาทย์สาธการ.....	13
2.2 ความเป็นมาของรำน้าพาทย์สาธการ.....	14
2.3 ความสำคัญของเพลงรำน้าพาทย์สาธการ.....	23
2.3.1 เพลงสาธการในเพลงชุดสำหรับพิธีกรรมทางศาสนา.....	24
2.3.2 เพลงสาธการในพิธีไหว้ครู โขน - ละคร.....	32
2.3.3 เพลงสาธการในพระราชพิธี.....	46
2.3.4 เพลงสาธการในการแสดงนาฏยศิลป์ไทย.....	112
2.4 องค์ประกอบในการรำน้าพาทย์สาธการ.....	118

บทที่	หน้า
2.4.1	บทละคร..... 118
2.4.2	ดนตรีประกอบการแสดง..... 188
2.4.3	เครื่องแต่งกาย..... 199
2.4.4	สถานที่แสดงและฉาก..... 227
	สรุป..... 232
3	วิธีการดำเนินการวิจัย..... 234
3.1	การเก็บรวบรวมข้อมูล..... 234
3.2	การตรวจสอบข้อมูล..... 244
3.3	การวิเคราะห์ข้อมูล..... 244
3.4	แผนการดำเนินการวิจัย..... 245
3.5	แหล่งข้อมูล..... 245
	สรุป..... 246
4	รำน้าพาทย์สาธการในบริบทของสังคมไทย..... 248
4.1	การวิเคราะห์กระบวนการทำรำน้าพาทย์สาธการ..... 248
4.1.1	นาฏยศัพท์..... 248
4.1.2	กระบวนการทำรำน้าพาทย์สาธการ..... 250
4.1.3	ความสัมพันธ์ระหว่างทำรำและหน้าทับตะโพนเพลงรำน้าพาทย์ สาธการ..... 279
4.1.4	สุนทรียะในการรำน้าพาทย์สาธการ..... 307
4.2	การวิเคราะห์การรำน้าพาทย์สาธการในบริบทของสังคมไทย..... 311
4.2.1	บริบทในด้านศิลปวัฒนธรรม..... 311
4.2.2	บริบทในด้านศาสนา..... 313
4.2.3	บริบทในด้านการเมือง - การปกครอง..... 313
4.2.4	บริบทในด้านการศึกษา..... 314
4.2.5	บริบทในด้านเศรษฐกิจ..... 314
	สรุป..... 315
5	สรุปและข้อเสนอแนะ..... 318
5.1	สรุป..... 318

บทที่	หน้า
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	325
รายการอ้างอิง.....	326
ภาคผนวก.....	332
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	339

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	เพลงปี่พาทย์ประจำกัณฑ์ (แบบหลวง).....	30
2	แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูละครนอก.....	35
3	แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับ นายเกษ (พระราม).....	38
4	พระราชพิธีในสมัยต่างๆ.....	46
5	การบรรเลงเพลงสาธการในขั้นตอนพระราชพิธี.....	107
6	เพลงสาธการที่ปรากฏในวรรณกรรมต้นฉบับ.....	112
7	เพลงสาธการที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ปรับปรุงโดยกรมศิลปากร.....	117
8	หน้าทับเพลงสาธการ.....	189
9	โน้ตเพลงสาธการ.....	192
10	สีของเครื่องแต่งกายพระที่ใช้ในปัจจุบัน.....	214
11	สีของเครื่องแต่งกายนางที่ใช้ในปัจจุบัน.....	222
12	ขั้นตอนและระยะเวลาดำเนินการวิจัย.....	245
13	กระบวนการทำรำน้าพาทย์สาธการ.....	251
14	หลักการรำน้าพาทย์สาธการ.....	270
15	ความสัมพันธ์ของท่ารำและหน้าทับตะโพน รูปแบบที่ 1.....	280
16	ความสัมพันธ์ของท่ารำและหน้าทับตะโพน รูปแบบที่ 2.....	296
17	การบรรเลงเพลงสาธการในขั้นตอนพระราชพิธี.....	319

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	วันมาฆบูชา.....	51
2	พระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม เนื่องในพระราชกุศล มาฆบูชา.....	51
3	เครื่องทรงพระพุทธรูปหามณีรัตนปฎิมากร ตามฤดูกาล.....	53
4	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสรองสุหรัย.....	53
5	พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช.....	56
6	พระราชกุศลทักษิณานุปทาน.....	60
7	พระราชพิธีฉัตรมงคล.....	60
8	พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.....	66
9	พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.....	66
10	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา.....	70
11	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนพัดยศ.....	70
12	พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระ ปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ และพระราชกุศลทักษิณ านุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.....	75
13	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง.....	77
14	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนถาดบรรจุพุ่มเทียนในพระราชพิธี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลวันเข้าพรรษา.....	81
15	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงประเคนถาดบรรจุพุ่มเทียนในพระราชพิธี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลวันเข้าพรรษา.....	81
16	พระราชพิธีระวางสมโภชพระคชาธาร.....	84
17	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน.....	87
18	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปืยมหาราช.....	91
19	การจารึกพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระปรมาภิไธย.....	93
20	พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา.....	95

ภาพที่		หน้า
21	พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา.....	95
22	พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่.....	102
23	พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่.....	102
24	พระราชพิธีโสกันต์.....	104
25	พิธีบวงสรวงอัญเชิญราชรถ ราชยาน.....	110
26	พิธีบวงสรวงอัญเชิญราชรถ ราชยาน.....	110
27	วงปี่พาทย์เครื่องห้า.....	195
28	วงปี่พาทย์เครื่องคู่.....	196
29	วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่.....	197
30	วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์.....	198
31	เครื่องแต่งกายฤๅษี.....	199
32	เครื่องแต่งกายยักษ์ (ทศกัณฐ์).....	200
33	เสื้อมวยกัษ.....	201
34	อินทรรณู.....	201
35	อินทรรณู.....	201
36	กรองคอ.....	202
37	รัดอก.....	202
38	สนับเพลา.....	202
39	ภูษา หรือ ผ้าถุง.....	203
40	ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง.....	203
41	ห้อยข้าง หรือ ชายไหว.....	203
42	ผ้าปิดก้น.....	204
43	รัดสะเอว.....	204
44	ทับทรวง.....	205
45	สังวาล.....	205
46	เข็มขัด หรือ ปั้นเหน่ง พร้อมสาย.....	205
47	เข็มขัดถักลายมะพร้าวชูปทอง.....	205
48	ทองกร.....	206

ภาพที่		หน้า
49	ปะวะหล้า.....	206
50	แหวนรอบ.....	206
51	ขำมรงค์ หรือ แหวน.....	206
52	กำไลข้อเท้า.....	206
53	ศิระทศกัณฐ์.....	207
54	ศิระพิเภก.....	208
55	ศิระไมยราพ.....	208
56	ศิระกุมภกาศ.....	208
57	ศิระท้าวไวยตาล.....	208
58	เครื่องแต่งกายพระ (เสื่อแขนยาว).....	209
59	เครื่องแต่งกายพระ (เสื่อแขนสั้น).....	209
60	เครื่องแต่งกายแบบพราหมณ์.....	209
61	เครื่องแต่งกายแบบถอดเครื่อง.....	209
62	เสื่อตัวพระแขนสั้น.....	210
63	เสื่อตัวพระแขนยาว.....	210
64	อินทรรณู.....	211
65	อินทรรณู.....	211
66	กนกแขน หรือ พาหุรัด.....	211
67	กรองคอ.....	211
68	สนับเพลา.....	212
69	ภูษา หรือ ผ้าถุง.....	212
70	ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง.....	212
71	ห้อยหน้า หรือ ชายไหว.....	213
72	รัดสะเอว.....	213
73	ทับทรวง.....	215
74	สังวาล.....	215
75	เข็มขัด หรือ ปั้นเหน่ง พร้อมสาย.....	215
76	เข็มขัดดักกลายมะพร้าวหุบทอง.....	215

ภาพที่		หน้า
77	ทองกร.....	216
78	ปะวะหล่ำ.....	216
79	แหวนรอบ.....	216
80	ชำมรงค์ หรือ แหวน.....	216
81	กำไลข้อเท้า.....	216
82	ชฎา.....	217
83	ชฎา (ใช้ตอนพระรามบวช).....	217
84	กระบังหน้า.....	218
85	การแต่งกายของขุนแผน.....	219
86	เครื่องแต่งกายตัวนาง.....	220
87	ผ้าห่มนาง.....	221
88	นวมนาง.....	221
89	ภูษา หรือ ผ้าถุง.....	221
90	จื๋นาง.....	222
91	สะอั้ง หรือ สร้อยตัว.....	222
92	เข็มขัด หรือ ปิ่นหนั่ง พร้อมสาย.....	223
93	เข็มขัดถักลายมะพร้าวชูปทอง.....	223
94	กำไลข้อมือ.....	223
95	ปะวะหล่ำ.....	223
96	แหวนรอบ.....	224
97	ชำมรงค์ หรือ แหวน.....	224
98	กำไลข้อเท้า.....	224
99	มงกุฎกษัตริย์.....	225
100	การแสดงละครพันทาง เรื่อง พระลอ.....	226
101	ฉากโรงพิธี.....	229
102	ฉากโรงพิธี.....	229
103	ฉากโรงพิธี.....	230
104	ฉากรินน้ำในป่า.....	231

ภาพที่	หน้า
105	ฉากศาลเพียงตาตั้งเครื่องบัพผี..... 231
106	ท่าเทพพนม..... 266
107	ท่าเทพพนม..... 266
108	ท่าลมพัดยอดตอง..... 267
109	มือล่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง..... 267
110	ท่านารายณ์ขว้างจักร..... 267
111	ท่านารายณ์ขว้างจักร..... 267
112	ท่าพระนารายณ์..... 268
113	ท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)..... 268
114	ท่าเพียงไหล..... 268
115	ท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล)..... 268
116	ท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง..... 269
117	มือล่อแก้วลักษณะท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง..... 269
118	ท่าภมรเกล้า..... 269
119	ท่าภมรเกล้า..... 269
120	ท่าถวายบังคม (นั่งตั้งเข้า กระดกเท้า มือจรดไรผม)..... 271
121	ท่าถวายบังคม (นั่งตั้งเข้า กระดกเท้า มือระหว่างอก)..... 271
122	ท่าถวายบังคม (นั่งคุกเข้า)..... 272
123	ท่าต่อมือ..... 272
124	มือล่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง..... 273
125	ท่านารายณ์ขว้างจักร..... 273
126	ท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)..... 274
127	ท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล)..... 274
128	มือล่อแก้วลักษณะท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง..... 275
129	ท่าภมรเกล้า..... 275
130	ท่าเทพพนม..... 276
131	เชื่อมท่าต่อมือ..... 276
132	เชื่อมท่ามือล่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง..... 277

ภาพที่		หน้า
133	เชื่อมทำมือล่อแก้วลักษณะทำอัมพรหรือสอดสูง.....	277
134	เชื่อมทำนารายณ์ขว้างจักร.....	277
135	เชื่อมทำกรบน (ทำพระนารายณ์).....	278
136	เชื่อมทำกรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะทำเพียงไหล่).....	278
137	รูปทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว : ทำเทพพนม.....	307
138	รูปทรงวงกลม : ทำกรบน (พระนารายณ์).....	308
139	รูปลักษณะรูปมูมจาก : ทำสอดสูง หรือทำอัมพร.....	308
140	รูปลักษณะรูปโค้ง : ทำนารายณ์ขว้างจักร.....	309
141	รูปลักษณะรูปเส้นหยักฟันปลา : ทำกรล่าง.....	309
142	แสดงการทรงตัวและความแข็งแรงของกล้ำมเนื้อ.....	311

สารบัญแนกมึ

แผนภูมิที่		หน้า
1	ครูโจน - ละครสู่โรงเรียนนาฏศึลป กรมศึลปากร.....	20
2	วึธีการประกอคมของวงสังข์แตรและวงป้พาทย์พึธี.....	111

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เพลงหน้าพาทย์ถือว่าเป็นของสูง เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและละเอียดอ่อนของศิลปปี่โน้ต-ละคร และดนตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง การที่นักเรียนที่เรียนทางด้านนาฏศิลป์จะได้รับการถ่ายทอดทำรำเพลงหน้าพาทย์มานั้น สมัยโบราณได้รับการถ่ายทอดมาอย่างยากลำบาก ครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่ทั้งหลายมักจะหวงแหนไม่มีใครที่จะประสิทธิ์ประสาทให้ใคร เพราะถือว่าเป็นของสูงมีค่า จะมอบเพลงหรือถ่ายทอดทำรำหน้าพาทย์ให้ใครนั้น ครูอาจารย์จะต้องดูความสามารถ ความเหมาะสม ความประพฤติเป็นหลัก และมีกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียม จารีตที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ในการฝึกหัดเพลงหน้าพาทย์นั้นผู้เรียนต้องผ่านพิธีครอบครูเสียก่อน การถ่ายทอดทำรำหน้าพาทย์ครูจะเน้นเรื่องจังหวะและการออกทำให้ครบถ้วนทำรำและจังหวะต้องพอดีกัน ดังที่ อาคม สายาคม บรมครูผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ โขน-ละคร ได้อธิบายเกี่ยวกับการรำหน้าพาทย์ไว้ว่า “นักรำจะต้องรำไปตามทำนองเพลงที่มีหน้าทับและไม่กลองกำกับเป็นสิ่งสำคัญ และต้องรำรำให้มีลีลาผสมผสานกลมกลืนกันไปกับทำนองเพลงและจังหวะหน้าทับ ส่วนทำรำจะต้องมีความยาวและความสั้นให้พอดีกับจังหวะในเพลงนั้น ศิลปินผู้รำต้องถือเอาเพลงบรรเลงเป็นหลักเป็นหัวหน้าเป็นสิ่งที่ต้องรำตามเพลงนั้นๆ”¹ จะเห็นได้ว่า หน้าทับ ไม่กลอง และทำนองเพลงนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับกระบวนการทำรำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งผู้รำหน้าพาทย์จะต้องเป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบดี มีความสามารถในการจดจำหน้าทับ และไม่กลอง พร้อมทั้งมีความชำนาญในการปฏิบัติทำรำให้ถูกต้องตามนาฏยศัพท์

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึง “เพลงที่ใช้บรรเลงในลีลาของเครื่องดนตรี โดยเฉพาะทำนองและจังหวะจำกัดอยู่ในแบบแผนที่กำหนดไว้ หรือเพลงที่ใช้บรรเลงสำหรับประกอบพิธีการเคลื่อนไหวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของมนุษย์และสัตว์”² เพลงหน้าพาทย์นั้นมีจารีตในการปฏิบัติมากมายซึ่งนับเป็นความเชื่อที่ตกทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และเชื่อว่าผู้ใดล่วงละเมิดมักจะเกิดสิ่งอัปมงคลเกิดขึ้นกับตัว ซึ่งการกระทำเช่นนี้ทำให้

¹ อาคม สายาคม, “ความหมายของเพลงหน้าพาทย์” ใน ที่ระลึกครบ 5 รอบ อาคม สายาคม 26 ตุลาคม 2520 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสังฆภัณฑ์, 2520) , หน้า 55.

² จตุพร รัตนวราหะ, เพลงหน้าพาทย์ (สุโขทัย : โรงพิมพ์วิทย์ฯ, 2538), หน้า 5.

เพลงหน้าพาทย์ดำรงอยู่ในสังคมไทยได้อย่างศักดิ์สิทธิ์นำเคารพบูชา ดังที่บรรพบุรุษของไทยเราได้ สัมผัสสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน

ในวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของคนไทย เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริงในสากลโลก เพียงแต่มนุษย์ธรรมดาเราไม่อาจสัมผัสถึงตัวตนของสิ่งเหล่านี้ได้ จึงมีบางสิ่งบางอย่างที่มนุษย์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นการสมมุติเหตุการณ์ที่เป็นการเปรียบเสมือนการระลึกถึง การอัญเชิญ และการมา ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ เช่น ขณะที่ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ก็จะมีการบรรเลง เพลงสาธุการซึ่งเปรียบเสมือนการอัญเชิญพระพุทธเจ้า เพราะเป็นความเชื่อของคนโบราณว่า เพลงสาธุการมีประวัติที่มาที่ไปเกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สาธุการ เป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เพลงกรู” เป็นเพลงหน้าพาทย์ อันดับแรกของชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น และเป็นเพลงหน้าพาทย์ประจำกัณฑ์เทศพรใน กัณฑ์เทศน์มหาชาติ เพลงหน้าพาทย์สาธุการนี้เป็นเพลงที่มีบทบาทสำคัญในการรับใช้สังคมไทย ในทุกระดับชนชั้น และได้สอดแทรกเข้าไปอยู่ในวงจรชีวิตของคนไทย ในด้านความเชื่อ พิธีการ พิธีกรรมอันเป็นวัฒนธรรมของชาติที่ได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏในขั้นตอนต่างๆ ที่สำคัญในการประ โคมและบรรเลงอยู่ในแต่ละช่วงของพระราชพิธี ซึ่งใช้สำหรับชนชั้นพระมหากษัตริย์ เช่น ใช้บรรเลงขณะที่ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ในพระราชพิธีต่างๆ ใช้บรรเลงประกอบการครองผ้าของพระสงฆ์ที่ได้รับจากการถวายผ้าพระกฐิน ในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญกุศลถวายผ้าพระกฐิน และบรรเลงประกอบการรำวงสรวงใน พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช เป็นต้น อีกทั้งใช้บรรเลงในพิธีกรรมต่างๆ สำหรับ ชนชั้นสามัญชน รวมไปถึงการบรรเลงประกอบการแสดง ทั้งที่เป็นการรำวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการแสดงในละครประเภทต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรม เช่น ไมยราพเข้าพิธีในโจนเรื่อง รามเกียรติ์ ท้าวดาหาวงสรวงในละครในเรื่องอิเหนา นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ในละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ลงสรวงเสี้ยงน้ำในละครพันทางเรื่องพระลอ และพระไวยแตกทัพในละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นต้น การรำหน้าพาทย์สาธุการนั้นปรากฏในวรรณกรรมการแสดงทั้ง ละครใน ละครนอก ละครดึกดำบรรพ์ ละครเสภา และละครพันทาง

รำหน้าพาทย์สาธุการ เป็นศิลปะการรำรำที่เน้นความสำคัญของตัวละคร ในบทบาทที่ แสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่เคารพบูชา หรือเป็นการบวงสรวงต่อเทพยดาและ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในการประกอบการแสดงนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครฤๅษี พระ นาง และยักษ์ ซึ่งกระบวน ทำรำนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ที่จังหวะหน้าทับตะโพนและเพลง กล่าวคือผู้แสดงนั้นจะต้อง รำรำให้ลงตามจังหวะ หน้าทับตะโพนและเพลง จะต้องมีความ มีไมตรีในการฟังที่ดีและ มีความสามารถในการจดจำหน้าทับตะโพนซึ่งเป็นตัวกำหนดจังหวะ จะรำขัดขวางกับจังหวะ

หน้าทับไม่ได้ นอกจากผู้รำจะต้องรำอย่างถูกต้องตามกระบวนท่ารำแล้ว ยังมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจะศึกษาศาสตร์ของคนตรี ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการแสดง

จากการสัมภาษณ์ในหัวข้อ “เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับตัวละครในโขน-ละครไทย” ในโครงการอบรมสัมมนาวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ เรื่อง “นาฏศิลป์เพื่อหม่อมวลมนุษยชาติ ครั้งที่ 2 (Dance for all II)” อาจารย์จตุพร รัตนวราหะ ศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์โขน ปี 2552 ได้กล่าวถึงความแตกต่างของการฝึกหัดรำน้าพาทย์ในอดีตกับปัจจุบันไว้ว่า “ปัจจุบันการถ่ายทอดท่ารำน้าพาทย์ได้ต่างไปจากสมัยโบราณมาก การเรียนนั้นผู้เรียนจะต้องมีการฝึกฝนซ้ำๆ แต่เดิมการที่จะได้รับถ่ายทอดท่ารำน้าพาทย์นั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้รับแสดงในบทบาทนั้นๆ เท่านั้น ครูจะถ่ายทอดท่ารำให้ทีละท่าจนกว่าจะปฏิบัติได้ถูกต้องและชำนาญแล้ว จึงจะถ่ายทอดท่ารำต่อไปให้ เมื่อโรงเรียนนาฏศิลป์ได้เปลี่ยนเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ และปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นระบบหน่วยกิต ก็ได้้นำการรำน้าพาทย์ต่างๆ มาบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอน ทำให้วิธีการเรียนการสอนนั้นเปลี่ยนไป ต้องเป็นไปตามระบบของหลักสูตร เมื่อมีการฝึกซ้อมฝึกฝนน้อยลงก็ส่งผลกระทบต่อกระบวนท่ารำ ครูไม่มีโอกาสได้เคี้ยวเคี้ยวเหมือนแต่ก่อน ทั้งๆ ที่เป็นเพลงที่มีความสำคัญ”³ จากคำกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าบริบทต่างๆ ทางสังคมนั้นก็ส่งผลกระทบต่อเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติ

ปัจจุบันการรำน้าพาทย์สาธการ มีการบรรจุอยู่ในหลักสูตรการเรียนการสอนของหลายสถาบันการศึกษา แต่เนื่องด้วยบริบทต่างๆ ประกอบกับข้อจำกัดในระยะเวลาเรียน ผู้ศึกษานาฏศิลป์ไทยจึงมิได้มีโอกาสศึกษาองค์ความรู้เรื่อง “หน้าทับตะโพน” ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดจังหวะในการรำน้าพาทย์สาธการ จึงอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนระหว่างท่ารำและจังหวะหน้าทับตะโพน ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าควรมีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนท่ารำและจังหวะหน้าทับตะโพนและมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากการรำน้าพาทย์สาธการนั้นปรากฏโอกาสที่ใช้ทั้งในพระราชพิธี ในพิธีกรรมต่างๆ ในการแสดงนาฏศิลป์ไทยและในระบบการศึกษาที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน และปรากฏในวรรณกรรมต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยสมัยโบราณ

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญ และมีความสนใจศึกษารำน้าพาทย์สาธการ ซึ่งนับได้ว่าเป็นมรดกของชาติที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ควรแก่การอนุรักษ์ไว้

³ จตุพร รัตนวราหะ, “นาฏศิลป์เพื่อหม่อมวลมนุษยชาติ ครั้งที่ 2 (Dance for all II)” ใน โครงการอบรมสัมมนาวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ โดย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 29 สิงหาคม 2554.

อีกทั้งการรำเพลงหน้าพาทย์สาธูการนั้นมีบทบาทสำคัญต่อสังคม ซึ่งปรากฏให้เห็นทั้งในระดับราชสำนักและระดับสังคมชาวบ้านตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์ สืบทอดและเผยแพร่การรำหน้าพาทย์สาธูการ ตลอดจนเพื่อรวบรวมข้อมูลบันทึกเป็นเอกสารวิชาการ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่วงการนาฏศิลป์ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 ศึกษาความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบของการรำหน้าพาทย์สาธูการ

1.2.2 ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนในเพลงหน้าพาทย์สาธูการ

1.2.3 ศึกษาวิเคราะห์รำหน้าพาทย์สาธูการในบริบทของสังคมไทย

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

การเปลี่ยนแปลงของสังคมในด้านต่างๆ ส่งผลต่อระบบการศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทย เป็นเหตุให้กระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธูการมีความคลาดเคลื่อนไปจากจังหวะหน้าทับตะโพนที่มีหน้าที่กำกับจังหวะ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ศึกษาการรำหน้าพาทย์สาธูการที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรการเรียนการสอนที่ปรากฏอยู่ในสถาบันการศึกษา เช่น วิทยาลัยนาฏศิลป์ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีหน้าที่หลักในการสืบสานนาฏศิลป์โดยตรง

1.4.2 ศึกษาการรำหน้าพาทย์สาธูการที่ปรากฏในรูปแบบการแสดง ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่อนุรักษ์ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์โดยตรง

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นความสำคัญของการรำหน้าพาทย์สาธูการกับบริบทต่อสังคมไทยและวิเคราะห์กระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธูการ ทั้งนี้ได้ทำการศึกษาข้อมูลในการวิจัยโดยดำเนินการศึกษา ดังนี้

1. การอ้างอิงเอกสาร

ศึกษาข้อมูลโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น คือ จดหมายเหตุและเอกสารชั้นรองที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ได้แก่ วรรณกรรมการละคร ตำราทางวิชาการ ผลการวิจัยวิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น สุจิบัตรและบทประกอบการแสดงของกรมศิลปากร โดยศึกษาจากแหล่งศึกษาค้นคว้าความรู้ต่างๆ ได้แก่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอวิชาอุทยานสุนทรณี หอสมุดสถาบันการศึกษาต่างๆ รวมทั้งฝ่ายวิชาการ กลุ่มวิจัยและการพัฒนา การแสดง สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

2. การสัมภาษณ์

เก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยวิธีบันทึกเสียงและจดบันทึก การสัมภาษณ์และสนทนากับบุคคลที่มีความรู้ทางด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทย โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ได้แก่ ศิลปินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ครูผู้ถ่ายทอดท่ารำและนาฏศิลป์

3. การสังเกตการณ์

ศึกษาโดยการสังเกตกระบวนการท่ารำจากวีดิทัศน์การแสดง และชมการแสดงจริงของนาฏศิลป์ในโอกาสต่างๆ

4. การบันทึกภาพ

เก็บข้อมูลภาพเพื่อนำมาประกอบการรายงานผลการวิจัย โดยการถ่ายภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวของกระบวนการท่ารำหน้าพาทย์สาธการ ที่ปรากฏในรูปแบบการเรียนการสอนและในรูปแบบการแสดง และบันทึกในงานวิจัย

5. การนำเสนอผลการวิจัย

วิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอรูปแบบผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 ขอบเขตของการวิจัย
- 1.4 วิธีดำเนินการวิจัย
- 1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่ 2 ความเป็นมา และองค์ประกอบในการรำหน้าพาทย์สาธการ

- 2.1 ความหมายของรำหน้าพาทย์สาธการ

- 2.2 ความเป็นมาของรำน้ำพาทย์สาธุการ
- 2.3 ความสำคัญของเพลงรำน้ำพาทย์สาธุการ
- 2.4 องค์ประกอบในการรำน้ำพาทย์สาธุการ

บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย

- 3.1 แผนการดำเนินการวิจัยการ
- 3.2 แหล่งข้อมูล
- 3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.4 การตรวจสอบข้อมูล
- 3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 4 รำน้ำพาทย์สาธุการในบริบทของสังคมไทย

- 4.1 การวิเคราะห์กระบวนการทำรำน้ำพาทย์สาธุการ
- 4.2 การวิเคราะห์การรำน้ำพาทย์สาธุการในบริบทของสังคมไทย

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.6.1 ทราบความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบของการรำน้ำพาทย์สาธุการ
- 1.6.2 ได้รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการรำน้ำพาทย์สาธุการในบริบทของสังคมไทย
- 1.6.3 ได้ความสัมพันธระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนในเพลงรำน้ำพาทย์สาธุการ และเป็นข้อมูลเพื่อนำไปขยายผลในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บทที่ 2

ความเป็นมาและองค์ประกอบในการรำน้าพาทย์สาธการ

นาฏศิลป์ เป็นศิลปะแห่งการละคร - ฟ้อนรำ ขับร้อง และดนตรี เกิดจากการสั่งสมความรู้ ความสามารถของโบราณจารย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องทางอารยธรรมของชาติ ในการศึกษาานาฏศิลป์ไทยเพื่อการอนุรักษ์ พัฒนา สืบทอด เผยแพร่ และการดำรงอยู่ของ วัฒนธรรมควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจและ ศึกษาพื้นฐาน ความเป็นมา หรือวิวัฒนาการของการแสดงประเภทนั้นๆ รวมทั้งองค์ประกอบ ต่างๆ ในการแสดง ซึ่งในการรำน้าพาทย์สาธการ ได้ศึกษาความเป็นมาและองค์ประกอบในการ แสดง ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

- 2.1 ความหมายของการรำน้าพาทย์สาธการ
- 2.2 ความเป็นมาของการรำน้าพาทย์สาธการ
- 2.3 ความสำคัญของเพลงรำน้าพาทย์สาธการ
- 2.4 องค์ประกอบในการรำน้าพาทย์สาธการ

2.1 ความหมายของการรำน้าพาทย์สาธการ

2.1.1 ความหมายของเพลงรำน้าพาทย์สาธการ

จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการ และการสัมภาษณ์ มีผู้ทรงคุณวุฒิทั้งทางด้านนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ ได้ให้ความหมายของเพลงรำน้าพาทย์สาธการและการรำน้าพาทย์สาธการ ไว้ดังนี้

ความหมายของเพลงรำน้าพาทย์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของรำน้าพาทย์ ไว้ดังนี้

รำน้า หมายถึง ด้านของเครื่องตีที่ขึงด้วยหนัง เช่น รำน้ากลอง
พาทย์ หมายถึง เครื่องประโคม

รำน้าพาทย์ หมายถึง เพลงประเภทที่ใช้บรรเลงในการแสดงกิริยา
อาการเคลื่อนไหวของตัวโจน ละคร หรือสำหรับอัญเชิญเทพเจ้า ฤาษี หรือ
บูรพาจารย์ ให้มาร่วมชุมนุมในพิธีไหว้ครู หรือพิธีมงคลต่างๆ เช่น เชิด ใช้ใน

การเดินทางไกล, เสมอ ใช้ในการเดินทางระยะใกล้, เสมอมาร ใช้สำหรับยักษ์เดิน, เสมอเถร ใช้สำหรับฤๅษีเดิน, สาธุการ ใช้ในการเริ่มพิธีต่างๆ, ตระเชิญ ใช้เชิญเชิญเทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์¹

คำว่า “หน้าพาทย์” ก็คือการใช้ภาษาอย่างหนึ่งในทางศิลปะ... คือ ภาษาดนตรี ได้แก่การใช้เพลงดนตรีเป็นภาษา เป็นที่หมายรู้ในบุคคล อากัปกริยาและอารมณ์ต่างๆ เช่น

ก. เพลงสำหรับใช้เป็นภาษาบ่งบอกถึงบุคคลโดยเฉพาะ เช่น ตระพระ ประโคนธรรพ ตระพระคณเฑียร เพลงพิราพรอน เสมอเถร เสมอมาร ฯลฯ

ข. เพลงสำหรับใช้เป็นภาษาบอกถึงสถานที่แห่งหนึ่งแห่งใดโดยเฉพาะ เช่น ตระบรรทมไพโร ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เพลงดับเข้ามา นเข้ามา และ ปลายเข้ามา

ค. เพลงสำหรับใช้เป็นภาษาบอกถึงอากัปกริยาและเหตุการณ์ เช่น ตระนิมิต เสมอเข้าที่ นั่งกิน เช่นเหล่า โลม ตระนอน ฯลฯ

ง. เพลงสำหรับใช้เป็นภาษาบอกอารมณ์ต่างๆ เช่น

1. ประเภทโศก ได้แก่ โอด ทวยหอย ฯลฯ
2. ประเภทรัก ได้แก่ เพลงประเภทโลม ฯลฯ
3. ประเภทโกรธแค้นรุกราน ได้แก่ เพลงร้าว เชิด ลูกพาทย์

ร้าวสามลา

นอกจากนี้ยังมีเพลงที่ใช้เป็นภาษาดนตรีสำหรับแสดงถึงกิริยาอาการต่างๆ อีกเป็นอันมาก ซึ่งเพลงเหล่านี้เองคือเพลงที่เรียกว่า “เพลงหน้าพาทย์”²

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2546), หน้า 783, 1247-1248.

² ศูนย์สังคีตศิลป์, นาฏศิลป์และดนตรีไทยศูนย์สังคีตศิลป์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2538), หน้า 241-242.

ผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเพลงหน้าพาทย์ ไว้ดังนี้
มนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย กรมศิลปากร ได้อธิบายความหมายของเพลง
หน้าพาทย์ไว้ว่า

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึง เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยา ไม่ว่าจะเป็
นกิริยาของมนุษย์ สัตว์ ทั้งกิริยาที่มีตัวตนหรือกิริยาสมมุติ และตลอดทั้งกิริยาที่
เป็นปัจจุบันและอดีต³

เสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย กรมศิลปากร ได้ให้ความหมายของเพลง
หน้าพาทย์ไว้ว่า

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึง เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอารมณ์และกิริยา
อาการของตัวแสดงว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะทำนองและจังหวะจะจำกัดอยู่ใน
แบบแผน ที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนแน่นอน มีควรที่จะปรับปรุงแก้ไข
เป็นอันขาด⁴

จตุพร รัตนวราหะ ศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์ไทย ปี 2552 ได้ให้ความหมายของ
เพลงหน้าพาทย์ไว้ว่า

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึง เพลงที่ใช้บรรเลงในลีลาของเครื่องดนตรี
โดยเฉพาะทำนองและจังหวะจำกัดอยู่ในแบบแผนที่กำหนดไว้ หรือเพลงที่ใช้
บรรเลงสำหรับประกอบกิริยาเคลื่อนไหวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของ
มนุษย์และสัตว์ หรือวัตถุธรรมชาติใดๆ ก็ตาม เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาอาการ
เหล่านี้เราให้คำจำกัดความว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น⁵

ดร.ศิริชัยชาญ พิภพจัญญ อธิการบดีกรมศิลปากร (ดำรงตำแหน่งขณะนั้น : ผู้วิจัย)
ได้ให้ความหมายของเพลงหน้าพาทย์ไว้หลายนัย ได้แก่

1. เพลงครุ ที่วงการศิลป์ด้านนาฏศิลป์ ดนตรี เคารพนับถือ

³ มนตรี ตราโมท, ศัพท์สังคีต (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิวิลพร, 2507), หน้า 47.

⁴ เสรี หวังในธรรม, “รายการเพลงหน้าพาทย์,” ใน สุจิตร์รวมการแสดงนาฏศิลป์และ
ดนตรีไทยจัดการแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ (กรุงเทพฯ: กองการสังคีต, 2522 - 2525), หน้า 240.

⁵ จตุพรพร รัตนวราหะ, เพลงหน้าพาทย์ (สุโขทัย: โรงพิมพ์วิทย์ฯ, 2538), หน้า 5.

2. เพลงที่ใช้กับการแสดงโขน ละคร หนังใหญ่ หุ่นกระบอก และการแสดงอื่นๆ อีกหลายอย่าง

3. เพลงที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ทั้งพิธีหลวง พิธีราษฎร์ รวมทั้งพิธีสงฆ์อีกด้วย⁶

สมศักดิ์ ทัดติ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย (โขนยักษ์) ได้อธิบายความหมายของ เพลงหน้าพาทย์ไว้ว่า

เพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ประกอบอริยาบถต่างๆ ของตัวโขน ละคร นั้น ถ้าไม่มีคำร้องแล้วก็ย่อมถือว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น และเพลง หน้าพาทย์ที่มีความสำคัญ ศิลปินจะเคารพและนับถือว่าเป็นเพลงครู การถ่ายทอดและการร่ำรำต้องกระทำด้วยความเคารพอย่างสูง ถ้าเกิดผิดพลาดก็ จะถือว่าเป็นโทษแก่ตน จะต้องมีพิธีกรรมเพื่อขอสมลาโทษกับครูด้วยวิธีต่างๆ แต่เดิมจึงมีการแยกลักษณะของเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ไว้ชัดเจน ปัจจุบัน นิยมนำเพลงหน้าพาทย์บางเพลงมาใส่ทำนองร้องด้วย เช่น ตระนิมิต ตระบองกัน และชานาญ ซึ่งบางครั้งใส่เนื้อร้องไว้หนึ่งเที่ยวและรำอีกหนึ่งเที่ยว⁷

รองศาสตราจารย์สุมาลี นิมนานุภาพ ได้ให้ความหมายของเพลงหน้าพาทย์ ไว้ว่า

เพลงหน้าพาทย์ คือ เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปกริยาของตัวโขน ตัวละคร และถือว่าเป็นเพลงสูง เพลงศักดิ์สิทธิ์ ใช้สำหรับอัญเชิญ เทพ เทวดา ฤาษี และครูทางดนตรีและนาฏศิลป์ ให้มาร่วมชุมนุมกันในพิธีไหว้ครูดนตรีและ นาฏศิลป์⁸

⁶ สิริชัยชาญ พิภจรรย์, “เพลงหน้าพาทย์: มรดกทางวัฒนธรรมและการสืบทอด,” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ศูนย์วัฒนธรรมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2538), หน้า 18.

⁷ สมศักดิ์ ทัดติ, “จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวทศกัณฐ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 266.

⁸ สุมาลี นิมนานุภาพ, ดนตรีวิจักขณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2541), หน้า 164.

จากคำนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า เพลงหน้าพาทย์ หมายถึงเพลงที่ใช้ประกอบกิริยา อารมณ์ และการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นกิริยาของมนุษย์ สัตว์ ทั้งกิริยาที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน ตลอดจนกิริยาที่เป็นปัจจุบันหรืออดีตที่เป็นไปตามท้องเรื่อง โดยท่วงทำนองและจังหวะของเพลงได้มีการกำหนดไว้อย่างมีแบบแผน

ความหมายของเพลงสาธการ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของรำน้ำพาทย์ ไว้ดังนี้

สาธ ว. หมายถึง ดีแล้ว ชอบแล้ว (เป็นคำที่พระสงฆ์เปล่งวาจาเพื่อยืนยันหรือรับรองพิธีทางศาสนาที่กระทำไป)

ก. หมายถึง เปล่งวาจาแสดงความเห็นชอบแล้วหรือ อนุโมทนาด้วย, มักใช้คู่กับคำว่า โมทนา เป็น โมทนาสาธ ; ไหว้ (เป็นคำบอกให้เด็กแสดงความเคารพตามธรรมเนียม กร่อนเสียงเป็น ธู ก็มี)⁹

การ หมายถึง งาน สิ่งหรือเรื่องที่ทำ¹⁰

สาธการ หมายถึง การเปล่งเสียงวาจาว่าชอบแล้ว เมื่อเวลาเห็นควรหรือยกย่องสรรเสริญ เช่น แซ่ซร้องสาธการ กล่าวสาธการขึ้นพร้อมๆ กัน¹¹

เพลงสาธการ หมายถึง เพลงหน้าพาทย์สำคัญยิ่ง ใช้บรรเลงในพิธีกรรมเมื่อบูชา หรือ อัญเชิญพระรัตนตรัย เทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเพื่อใช้เป็นกิริยาน้อมไหว้ เป็นเพลงอันดับแรกของชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น¹²

มีผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเพลงสาธการ ไว้ดังนี้

มนตรี ตราโมท ได้แสดงอธิบายความหมายของเพลงสาธการ ไว้ว่า

เพลงสาธการ เป็นเพลงหน้าพาทย์จำพวกเคารพบูชา หรือประกอบกิริยาน้อมไหว้ เป็นเพลงอันดับแรกของชุดโหมโรงเย็น¹³

⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2546), หน้า 1174-1175.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1175.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 799.

¹³ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 75.

บุญช่วย โสวัตร ได้อธิบายความหมายของเพลงสาธุการ ไว้ว่า

เพลงสาธุการ เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่มีลักษณะหน้าทับเฉพาะ เป็นเพลงที่มีความเชื่อว่าเป็นเพลงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ สันนิษฐานว่าแรกเริ่มน่าจะมีเพียงการบรรเลง เพราะเป็นเพลงที่อยู่ในเพลงชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น สื่อความหมายถึงการบวงสรวง การน้อมใจบูชา การกราบไหว้ มิได้มีความหมายถึงการบูชาเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง ในการบรรเลงประกอบพิธีนั้นจะมีจังหวะที่เร็วกว่าการบรรเลงประกอบการแสดง ทั้งนี้เนื่องมาจากผู้บรรเลงต้องคำนึงถึงการเคลื่อนไหวของแต่ละท่วงท่าของท่ารำ เพื่อให้เกิดความสวยงามและความสมบูรณ์ของการแสดง ในการแสดงจะใช้กับตัวละครที่เป็นตัวเอกหรือตัวละครที่สำคัญ¹⁴

ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์ ได้แสดงอธิบายความหมายของเพลงสาธุการ ไว้ว่า

เพลงสาธุการ เป็นเพลงแรกในชุดเพลงโหมโรงเย็น มีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย ทวยเทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาคณาจารย์ทั้งปวง โอกาสที่ใช้บรรเลงเพลงสาธุการมีหลายลักษณะ คือ ประกอบการขึ้นธรรมาสน์ เพื่อแสดงธรรมเทศนาของพระสงฆ์ ประกอบท่ารำทางนาฏศิลป์ในบทของผู้สูงศักดิ์ ผู้ทรงศีล มีฤทธิ เทวดา พระนาง ยักษ์ นอกจากนี้ยังใช้เป็นเพลงประจำกัณฑ์ทศพรในเทศน์มหาชาติ

ลักษณะทำนองเพลงสาธุการ เริ่มด้วยตะโพนตีนำ ระนาดเอกตีทำนองนำ โดยนำทำนองทำเพลงมาขึ้นต้น จากนั้นเครื่องดนตรีในวงจึงรับพร้อมกัน ท่อนทำนองก่อนจบมีชื่อว่า สาธุการที่ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลกหน้าทับที่ใช้เป็นหน้าทับเฉพาะ แต่ละช่วงจังหวะเรียกว่า “ท่า”¹⁵

จากคำนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า เพลงสาธุการ มีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย ทวยเทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาคณาจารย์

¹⁴ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

¹⁵ ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์, สารานุกรมเพลงไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2528), หน้า 427.

ทั้งปวง เป็นเพลงที่มีความเชื่อว่าเป็นเพลงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเพลงแรกในชุดเพลงโหมโรงเช้า และโหมโรงเย็น เป็นเพลงที่บรรเลงประกอบการขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ของพระสงฆ์ อีกทั้งเป็นเพลงประจำกัณฑ์ทศพรในเทศน์มหาชาติ ซึ่งลักษณะหน้าทับนั้นเป็นหน้าทับพิเศษ ในการแสดงสามารถทำได้ทั้งตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระ นาง ที่เป็นตัวละครเอก หรือตัวละครที่มีความสำคัญ

2.1.2 ความหมายของการรำน้ำพาทย์สาธการ

ผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับรำน้ำพาทย์ ไว้ดังนี้

ไพฑูรย์ เข้มแข็ง ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย (โจนพระ) ได้อธิบายความหมายของการรำน้ำพาทย์ไว้ว่า

รำน้ำพาทย์ หมายถึง การรำที่ประกอบด้วยท่าอย่างเดี่ยว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมาเป็นแต่รำรำให้เข้ากับจังหวะเพลง¹⁶

อาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์โจน-ละคร ได้อธิบายเกี่ยวกับการรำน้ำพาทย์ไว้ว่า

นักรำจะต้องรำไปตามทำนองเพลงที่มีหน้าทับและไม่กลองกำกับเป็นสิ่งสำคัญ และต้องรำรำให้มีลีลาผสมผสานกลมกลืนกันไปกับทำนองเพลงและจังหวะหน้าทับ ส่วนท่ารำจะต้องมีความยาวและความสั้นให้พอดีกับจังหวะในเพลงนั้น ศิลปินผู้รำต้องถือเอาเพลงบรรเลงเป็นหลักเป็นหัวหน้าเป็นสิ่งที่ต้องรำตามเพลงนั้นๆ¹⁷

บุญช่วย โสวัตร ผู้เชี่ยวชาญทางด้านดุริยางค์ไทย ได้อธิบายเกี่ยวกับการรำน้ำพาทย์สาธการไว้ว่า

¹⁶ ไพฑูรย์ เข้มแข็ง, “จารีตการฝึกหัดและการแสดงของตัวพระราม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 109.

¹⁷ อาคม สายาคม, “ความหมายของเพลงน้ำพาทย์” ใน ที่ระลึกครบ 5 รอบ อาคม สายาคม 26 ตุลาคม 2520 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสังฆภัณฑ์, 2520), หน้า 55.

ผู้ร่ำจะต้องร่ำให้ลงจังหวะหน้าทับ และลีลาท่าร่ำต้องเข้ากับทำนองเพลง ในกระบวนการทำร่ำนั้นถึงแม้จะไม่ได้แสดงความหมายเกี่ยวกับการตีบท แต่ก็ย่อมสื่อความหมายตามนัยของเพลง สื่อความหมายทางวัฒนธรรม เมื่อพูดถึงศาสตร์ สมบูรณ์แล้ว แม้แต่ท่าเชื่อมของกระบวนการทำร่ำก็ทำให้เกิดสุนทรียะ¹⁸

จากคำนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า การร่ำหน้าพาทย์สาธนาการเป็นการร่ำที่ประกอบด้วยท่าร่ำ อย่างเดียว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมา แต่ก็ย่อมสื่อความหมายตามนัยของเพลง สื่อความหมายทางวัฒนธรรม และสื่อถึงความงามของศิลปะ ซึ่งผู้ร่ำ จะต้องร่ำร่ำให้มีลีลาผสมผสานกลมกลืนกันไปกับทำนองเพลงและหน้าทับ ที่ทำหน้าที่กำกับจังหวะเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนท่าร่ำจะต้องมีความยาวและความสั้นให้พอดีกับจังหวะในเพลงนั้น ศิลปินผู้ร่ำต้องถือเอาเพลงบรรเลงเป็นหลักเป็นหัวหน้าเป็นสิ่งที่ต้องร่ำตามเพลงนั้นๆ

2.2 ความเป็นมาของการร่ำหน้าพาทย์สาธนาการ

เพลงหน้าพาทย์บางเพลงตามตำนานเล่าว่าเทพยดาเป็นผู้แต่ง แต่ความจริงผู้แต่งก็เป็นมนุษย์ธรรมดาที่เฝ้าหาใช้เทพเจ้าไม่ เพียงแต่ความรู้ ความคิด และความสามารถทางดนตรีของท่านทั้งหลายเหล่านั้นประจวบเหมาะเข้าคล้อย บทร้องที่ท่านแต่งเต็มไปด้วยจิตวิญญาณ มีชีวิตชีวา มีพลังอำนาจในการสร้างความศรัทธา ทั้งนี้เพราะความรู้ความสามารถในเรื่องอิทธิพลของชั้น คู่เสียง จังหวะ แนวทำนอง ตลอดจนเทคนิคในการบรรเลง การตีความ และลีลาต่างๆ ของบทเพลงที่มีต่อจิตใจและอารมณ์ของมนุษย์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ทั้งโดยอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์และหลักการทางศิลปะ ดังนั้นถ้าจะยกย่องท่านผู้แต่งเพลงเหล่านี้ว่าเป็นเทวดาก็ไม่ผิดอะไร¹⁹

คำว่า “เพลงหน้าพาทย์” เข้าใจว่าจะเกิดจากการเรียกของผู้แสดงโขนหรือละครเอง มากกว่าอย่างอื่น เพราะการแสดงโขน ละคร นั้นตัวแสดงที่จะร่ำร่ายตามเพลงเป็นใหญ่โดยจำเป็นที่จะต้องร่ำให้พอดีกับจังหวะและทำนองจะให้ขาดเกิน สั้นยาวขัดขวางกับทำนองไม่ได้

¹⁸ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

¹⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ดนตรีในวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสสภา, 2545), หน้า 25-26.

เพลงเหล่านี้จึงเรียกว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต้องยึดถือมั่นให้เป็นหลักเป็นหัวหน้าจึงถูกเรียกว่า “หน้าพาทย์”²⁰

เพลงหน้าพาทย์สาธุการนั้น มีบรรดาครูอาจารย์ทางวิชาดนตรี เล่าเรื่องที่มาจากเพลงนี้เป็นตำนานปรัมปรา สืบมาว่า

“เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ในระยะแรกๆ นั้น พระเกียรติคุณของพระองค์ ก็เลื่องลือไปทั่วทั้งในมนุษย์และสวรรค์ วันหนึ่งพวกเทพบุตรเทพธิดาจากสวรรค์ พากันลงมาเฝ้าสดับพระธรรมเทศนา จนเกือบไม่มีทวยเทพเหลืออยู่บนสวรรค์เลย ครั้นถึงเวลาพระอิศวรเสด็จออกประชุมเทวสภา เมื่อทรงเห็นว่าไม่มีเทวดามาเฝ้าเช่นเคย ก็ทรงประหลาดพระทัย ตรัสถามพระนันทิการาพหุลเหตุให้ทรงทราบ พระอิศวรทรงกริ้วบรรดาทวยเทพเป็นอันมาก และเลยกริ้วเอาพระพุทธเจ้าด้วย จึงตรัสชวนพระอุมาพระมเหสี พร้อมด้วยเทพบริวารเสด็จลงมาดูเหตุการณ์ ก็ได้ทรงเห็นบรรดาทวยเทพพากันนั่งสดับพระธรรมเทศนาอย่างสงบ มิได้แสดงอาการเอาใจใส่ต่อพระองค์เลย

พระอิศวรจึงนิรมิตนาฏยสภาขึ้น ณ ที่ใกล้ๆ บริเวณแสดงธรรมนั้น พระองค์เองพร้อมด้วยพระอุมา พระนันทิ และเทพบริวารที่ตามเสด็จ ก็บรรเลงดนตรีจับระบำรำฟ้อนดั่งสนั่นครึกครื้น

ดนตรีมีตลบ	เดินตามทพระบำสวรรค์
จับคู่อยู่พลวัน	สลับกันแลตระการ
จอมผาอุมาเจ้า	ออกหน้าเหล่าบริวาร
รำรับจับประสาน	นันทิการตีตะโพน
ซัดแขนแอ่นอุระ	ปี่เท่งปี่จังหวะโตน
เอื้องกรายสายเอวโอน	อ่อนแขนโยนยะยรรยง
จอมเขารำเล่าโลม	อุมาโน้มน้อมอรองค์
อายเอียงเมียงม่ายทรง	เบือนพักตร์ลงองค์ภูบาล
แซ่เสียงจำเรียงร้อง	สนั่นห้องก้องกังวาน
เชือน้ำสำเนียงหวาน	ซร้องประสานกับดนตรี

²⁰ จตุพรพร รัตนวราหะ, เพลงหน้าพาทย์ (สุโขทัย: โรงพิมพ์วิทย์ฯ, 2538), หน้า 5.

งามทรงองค์อมร	เอี่ยมอาภรณ์ล้ำอางศรี
งามสง่าอรุณี	แจ่มรัศมีมณีฉ้าน
อำนาจพระศาสดา	เป็นมหาอัศจรรย์
เทวฤทธิ์รังสฤษดิ์สรศักดิ์	อันมหันตมโหฬาร
ไม่ก่ลบลบพระฤทธิ	พระมุณีศรอาจารย์
รังสีที่บันดาล	ไม่แผ่สร้านถึงสภา
ทิพย์สำเนียงเสียงสนั่น	ก็ไม่ลั่นตลอดมา
รูปร่างล้ำองดา	มิได้ปรากฏแก่ใคร
ต่างนั่งฟังสัทธรรม	ไม่ระส่ำระสายใจ
สำราญบานฤทัย	ด้วยเลื่อมใสศรัทธาธาร ²¹

พระอิศวรทรงเห็นดังนั้น ประหลาดพระทัยนัก จึงเสด็จเข้าไปใน
พระวิหาร ตรัสต่อว่าทำทนายพระพุทธรเจ้าให้มาประลองฤทธิ์กันด้วยวิธีซ่อนหา
พระพุทธรองค์โปรดรับทำ ทรงให้โอกาสพระอิศวรซ่อนหาก่อน พระอิศวรนิรมิต
องค์เป็นละอองธุลีปลิวไปซ่อนพระองค์อยู่ในเมล็ดครันตะ ซึ่งประดับบนยอด
พรหมพิมาน พระพุทธรเจ้าทรงทราบด้วยพระญาณ จึงทรงบันดาลด้วย
พุทธานุภาพให้ทุกคนรวมทั้งทวยเทพในที่ประชุมมองเห็น พระอิศวรทูลขอ
โอกาสซ่อนอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ลงไปซ่อนใต้บาดาลและในยมโลก
พระพุทธรเจ้าก็ทรงค้นพบและบันดาลให้ที่ประชุมเห็นด้วยพุทธานุภาพทุกครั้ง

ถึงคราวพระพุทธรเจ้าซ่อนพระองค์บ้าง ก็ทรงเนรมิตพระวรกายเล็กเป็น
ละอองปรมาณูปลิวไปติด ณ ปลายพระเกศาพระอิศวร พระอิศวรทรงเปล่งรัศมี
ฉายแสงสว่างไปทั่วทิศานุทิศ ทรงค้นหาทุกหนแห่งจนเหนื่อยอ่อนก็ไม่พบ
จึงต้องยอมแพ้ พระพุทธรเจ้าก็ทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสีออกจากที่ซ่อน
ให้ทราบว่าทรงซ่อนอยู่ในกลุ่มพระเกศาเหนือพระเศียรของพระอิศวรนั่นเอง

แม้พระอิศวรจะทรงพ่ายแพ้แล้ว พระพุทธรเจ้าเห็นว่าพระอิศวรยังทรง
แสดงทิฐิมานะกระด้างกระเดื่องอยู่ พระพุทธรเจ้าทรงคิดจะทรมานพระอิศวรให้

²¹ พระยาอุปกิตศิลปสาร, “ศิวประวัติมา,” ไทยเกษม (ม.ค. 2467) : ม.ป.น., อ้างถึงใน
ครุเงิน, เพลงไทยตามนัยประวัติ (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ 1999, 2542), หน้า 124-125.

คล้ายทิวมนานะจึงไม่ยอมเสด็จลง คงประทับอยู่บนพระเศียรของพระอิสวรต่อไป พระอิสวรจะเชิญเสด็จให้ลงเท่าใดๆ ก็ไม่เสด็จ

พระพุทธรเจ้าทรงมีพระดำรัสว่า ถ้าพระอิสวรทรงยอมแพ้จริงๆ ก็ขอให้ นำเอาดนตรีมาบรรเลงเชิญเสด็จ พระอิสวรจำเป็นต้องจัดหาปี่จุกุริยางคนดนตรี มาขับประโคมถวายเป็นพุทธบูชาด้วยเพลง “สาธูการ” พระพุทธรเจ้าจึงเสด็จลง

ด้วยเหตุดังกล่าวมา โบราณจึงถือเป็นธรรมเนียมประเพณีว่า ถ้าจะบรรเลงเพลงดนตรีสำหรับแสดงความเคารพบูชาหรือน้อมนมนัสการ ต้องบรรเลงเพลง “สาธูการ” ซึ่งถือเป็นเพลงครุ สำหรับใช้บรรเลงบูชาสิ่งเคารพ นับถือ เสมือนหนึ่งเราถวายรูป เทียน ดอกไม้ สิ่งที่เคารพเลื่อมใสด้วยใจยินดี”²²

จากการศึกษาดำรงทางวิชาการต่างๆ พบว่าการรำน้ำพาทย์สาธูการมีการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากบทละครที่ปรากฏการบรรจูป เพลงหน้าพาทย์สาธูการทั้งที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ บทนิพนธ์ บทประพันธ์และวรรณกรรม ที่ปรับปรุงการแสดงโดยกรมศิลปากร แสดงให้เห็นว่าการรำน้ำพาทย์สาธูการได้มีการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง การนำเพลงหน้าพาทย์สาธูการมาใช้ประกอบการแสดง ทั้งการแสดงโขนและละคร ซึ่งเป็นศิลปะการแสดงชั้นสูงในราชสำนักของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งคณะโขน ละคร บรรดาศักดิ์ต่างๆ ของชนชั้นเจ้านายที่เกิดขึ้นในแต่ละสมัย โดยได้อนุรักษ์สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการฝึกหัดละครหลวงนี้มีการฝึกตามแบบละครหลวงสมัยโบราณที่ได้รับการสืบทอดกันมาจากครูละครหลวงที่เข้ามาสอนในละครคณะต่างๆ จนกระทั่งได้ปรับโขนละครหลวงโอนจากสำนักพระราชวัง มาขึ้นกับกรมศิลปากร จวบจนได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการใหม่และยกฐานะเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์

ในปัจจุบันมีการถ่ายทอดการรำเพลงหน้าพาทย์ในลักษณะของหน่วยงานราชการ และระบบการศึกษา ดังจะเห็นได้จากการที่กรมศิลปากรได้ควบคุมมาตรฐานนาฏศิลป์ไทยเชิงอนุรักษ์ โดยจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

²² ครูเงิน, เพลงไทยตามนัยประวัติ (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ 1999, 2542), หน้า 123-126.

เอกสารจากกองจดหมายเหตุ เรื่องการจัดการศึกษาในโรงเรียนศิลปากร
แผนกนาฏดุริยางค์ กรมศิลปากร พ.ศ. 2478 กล่าวถึงหลักสูตรแบบรำนานาฏยศาสตร์ ดังนี้*

ขั้นประถม มีเพลงดังนี้

1. เพลงช้า	2. เพลงเร็ว	3. เซ็ด
4. เสมอ	5. กระนอน	6. กลม
7. กราวนอก	8. กราวใน	9. กราวใน
10. เซ็ดนั่งเพลงสร	11. เซ็ดนั่งเปล่าๆ	12. ปฐม
13. สีนวล	14. โลม	15. รำง้าว
16. เซ็ดฉาน	17. ตะคุกลูกสั้น	18. วรเชษฐ
19. ทยอย	20. เหาะ	21. โส้

ขั้นกลาง มีเพลงดังนี้

1. กระบองกัน	2. เพลงฝรั่งเดี่ยว	3. เพลงฝรั่งคู่
4. เพลงตาเขิง	5. เพลงเจ้าเซนต์	6. เพลงจีนรำ
7. เพลงจีนถอย	8. รำกริชมลาและชวา	9. รำกระบี่
10. รำสามลา	11. ลูกพาทย์	12. ตระนิมิต
13. เซ็ดนั่งนารายณ์		

ต่อมาเมื่อมีการปรับโอนละครหลวงโขนจากสำนักพระราชวัง มาขึ้นกับกรมศิลปากร
พลตรีหลวงวิจิตรวาทการได้ขอให้พระยานัฏกานูรักษ์ ช่วยจัดหลักสูตรโขนละครให้เป็น
หลักเกณฑ์ในการรำรำ โดยจัดลำดับความสามารถพร้อมทั้งบรรจุเพลงหน้าพาทย์ต่างๆ ที่ใช้รำรำ
ดังนี้

* ชื่อเพลงหน้าพาทย์ตามต้นฉบับ

ชั้นตรี ประกอบด้วยเพลง

เพลงช้า-เร็ว	เพลงรุกรื่น	เพลงตระนิมิต
เพลงเชิด	เพลงกราวนอก	ระบำดาวดึงส์
เพลงเสมอ	เพลงกราวใน	ระบำพรหมศาสตร์
เพลงปฐุม	<u>เพลงสาธุการ</u>	ระบำย่องหงิด
เพลงเชิดฉิ่ง	เพลงตระนอน	แม่บทเล็ก... ²³

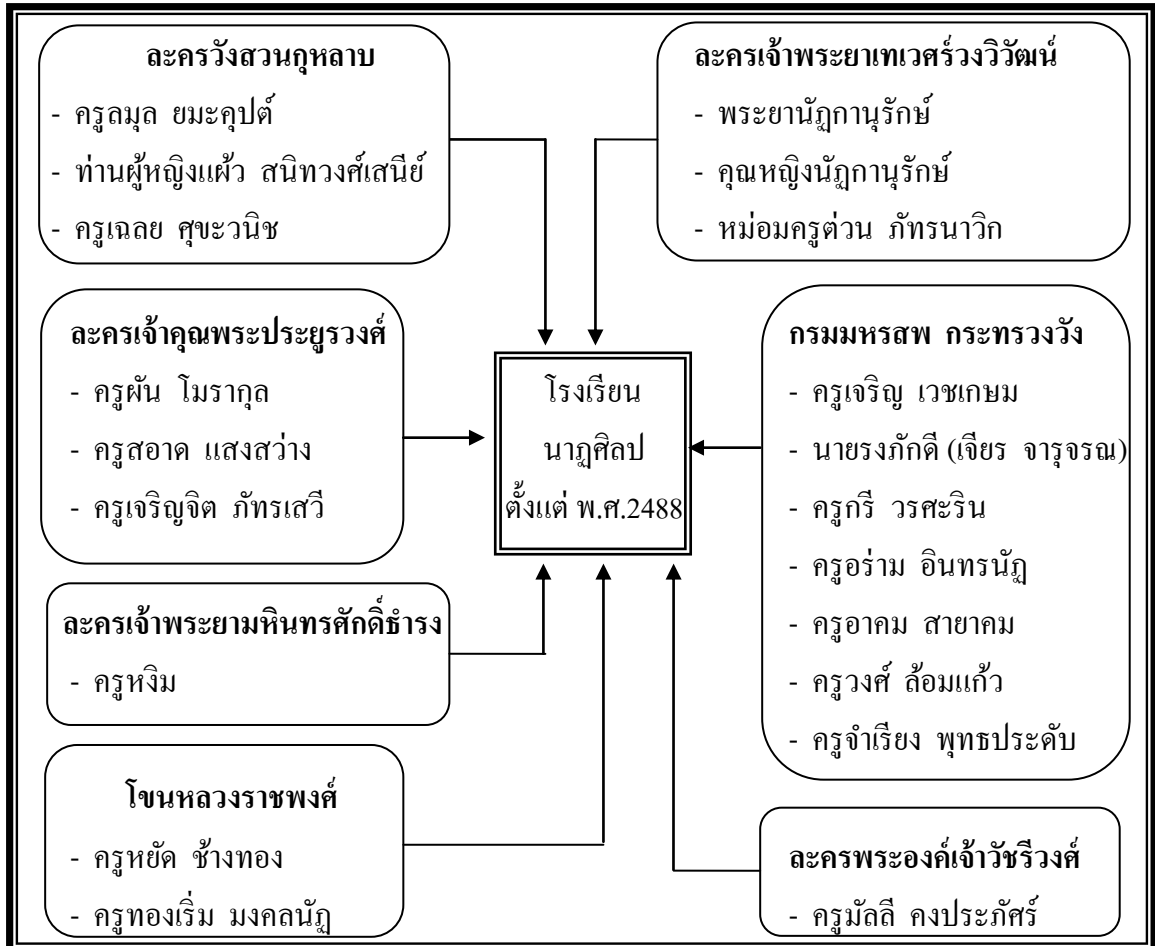
ภายหลังได้มีการแบ่งส่วนราชการใหม่ พ.ศ. 2504 มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการใหม่โดยโอนโรงเรียนนาฏศิลป์ออกจากกองการสังคีตมาสังกัดกองศิลปศึกษา ยกฐานะเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ และปัจจุบันได้ขยายระบบการศึกษาถึงระดับปริญญาตรี ใช้ชื่อพระราชทานว่า สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ สังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ได้มีการฝึกหัดรำน้ำพวยสาธุการในหลักสูตร ปวช. 3 รายวิชานาฏศิลป์ไทย

จากการขยายตัวของระดับการศึกษาที่มีการพัฒนาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าเพลงน้ำพวยสาธุการได้บรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับชั้นเรียนที่สูง ซึ่งทั้งนี้เนื่องจากการถ่ายทอดทำรำน้ำพวยชั้นสูงนั้น ต้องคำนึงถึงจารีต และคุณสมบัติต่างๆ ของผู้รับการถ่ายทอดเป็นสำคัญ

การสืบทอดนาฏศิลป์ไทยในปัจจุบัน มีลักษณะการสืบทอดด้วยระบบราชการ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์และมีนาฏศิลป์นจากราชสำนักที่มีความเชี่ยวชาญได้สืบทอดกันมายาวนาน ดังจะเห็นได้จากครู โขน - ละครหลวงที่ได้มาวางรากฐานในกรมศิลปากร ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสำคัญยิ่งในการสืบทอด อนุรักษ์และพัฒนาตำนานนาฏศิลป์ไทยให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

²³ กองจดหมายเหตุ. “เรื่องการจัดการศึกษาในโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์กรมศิลปากร พ.ศ. 2488”. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.0701.31/12(98-99).

ครูโขน - ละครหลวงสู่โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

แผนภูมิที่ 1 : ครูโขน - ละครสู่โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

จากแผนภูมิ แสดงให้เห็นว่าผู้วางรากฐานกระบวนท่ารำของตัวละครพระ ตัวละครนาง ตัวละครยักษ์ มาจากคณะละคร 7 สายด้วยกัน คือ

1. ละครวังสวนกุหลาบ ตัวละครจากคณะละครวังสวนกุหลาบซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้ง ละครตัวพระและนางในกรมศิลปากร คือ

1) คุณครูลมุล ชมคุปต์ ผู้วางพื้นฐานละครพระในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2477 - 2526

2) ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี เข้ามาถ่ายทอดละครพระในแผนกนาฏศิลป์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 - 2543 เมื่อกลับมาอยู่เมืองไทยเป็นการถาวร คุณณินตอยู่โพธิ์ หัวหน้ากองการ สังคีต กรมศิลปากร ในสมัยนั้นได้เชิญให้ท่านผู้หญิงแก้วมาช่วยปรับปรุงฟื้นฟูและวางรากฐาน

ด้านการละคร การรำของกรมศิลปากรซึ่งซบเซาขาดช่วงไป ท่านผู้หญิงแก้วในฐานะผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยในกรมศิลปากร จึงนำเอาวิชาความรู้ทางด้านนาฏศิลป์จากประเทศต่างๆ บางอย่างมาพัฒนาเป็นท่านาฏศิลป์ไทย คือประดิษฐ์ท่ารำแปลกๆ ใหม่ๆ ขึ้น จากท่ารำพื้นฐานซึ่งเคยซ้ำให้กระต๊อครั้งคงตามแบบแผน สร้างความเพลิดเพลินชื่นชมแก่ผู้ชมอย่างไม่มีเหน็ดเหนื่อย²⁴

3) คุณครูเฉลย สุขะวณิช เข้ามาถ่ายทอดความรู้ละครนางในโรงเรียนนาฏศิลป์ โดยได้รับคำชักชวนจากครูลมุล ยมะคุปต์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 - 2544

2. ละครเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ตัวละครจากคณะละครเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้งละครตัวพระ ตัวนางและตัวยักษ์ในกรมศิลปากร คือ

1) พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เป็นตัวละครในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงได้ทั้ง ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง ภายหลังได้เป็นครูผู้ถ่ายทอดท่ารำให้กับครูในวิทยาลัยนาฏศิลป์หลายท่าน ต่อมาเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูละครในกรมมหรสพ ในสมัยรัชกาลที่ 5-7²⁵

2) คุณหญิงนัฏกานูรักษ์ เป็นตัวละครในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงได้ทั้ง ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง ภายหลังได้เป็นครูผู้ถ่ายทอดท่ารำให้กับครูในวิทยาลัยนาฏศิลป์หลายท่าน²⁶

3) หม่อมครูต่วน (สุภลักษณ์) ภักธนาวิก ผู้วางพื้นฐานละครพระในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ท่านเป็นผู้ที่มีความจำดีเป็นพิเศษ สามารถจำบทคำร้อง คำเจรจา และทำนองเพลงของตัวละครทุกตัวและทุกเรื่องในละครดึกดำบรรพ์ได้อย่างแม่นยำ ภายหลังได้เป็นครูในกรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ.2487 - 2499²⁷

3. ละครเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ตัวละครจากคณะละครเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้งละครตัวพระ ตัวนาง ในกรมศิลปากร คือ

1) ครูผ้น โมรากุล เป็นตัวละครพระ

²⁴ กรมศิลปากร, ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2549), หน้า 39.

²⁵ เกสรี ศิริเลิศชัย และคณะ, “รายชื่อนาฏยศิลปินฝ่ายพระ ฝ่ายนาง ฝ่ายยักษ์ ฝ่ายลิง ระหว่างปี พ.ศ.2325 - 2500,” (งานวิจัยตามหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต รายวิชา 3504318 การวิจัยนาฏศิลป์ 1 ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 2/69.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6/18.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6/11-12.

2) ครูสอาด แสงสว่าง เป็นตัวละครพระ เข้ารับราชการเป็นครูสอนนาฏศิลป์ในกรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ.2492²⁸

3) ครูเจริญจิต ภัทรเสวี เป็นตัวละครนาง

4. **กอมมหรสพ ละครวงวัง** ตัวละครจากกอมมหรสพ ละครวงวัง ซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานตัวละครตัวพระ ตัวนางและตัวยักษ์ในกรมศิลปากร คือ

1) ครูเจริญ เวชเกษม เป็นตัวละครยักษ์ ในสมัยรัชกาลที่ 7 รับราชการในกรมศิลปากร แผนกนาฏศิลป์ กองการสังกัด เมื่อ พ.ศ.2478²⁹

2) นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เป็นตัวละครยักษ์

3) ครูอร่าม อินทรนัญ เป็นตัวละครยักษ์ รับราชการครั้งแรกในกรมปีพาทย์ เมื่อ พ.ศ.2473 และรับราชการครู สอนนาฏศิลป์โจนฝ้ายักษ์ แผนกนาฏดุริยางค์ โรงเรียนศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2478 - 2516 หลังจากนั้นกรมศิลปากรได้จ้างต่อในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ฝ้ายักษ์³⁰

4) ครูอาคม สายาคม เป็นตัวละครพระ เริ่มรับราชการในกรมมหรสพเมื่อ พ.ศ.2472 ในแผนกโขนหลวง ...เป็นครูฝึกหัดตัวพระในโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ศิลป์ ใน พ.ศ.2478-2521 หลังจากนั้นเป็นศิลปินพิเศษ ตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์...³¹

5) ครูวงศ์ ล้อมแก้ว เป็นตัวละครพระ

6) ครูจำเรียง พุทธประดับ เป็นตัวละครนาง ได้ย้ายเข้ามารับราชการในกรมศิลปากรด้วยคำสั่งโอนโขนละครหลวงมาจากกรมพิณพาทย์หลวง ละครวงวัง มาสังกัดกรมศิลปากร โดยประจำอยู่ที่โรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์³²

²⁸ กรมศิลปากร, ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2549), หน้า 36.

²⁹ เกสรี ศิริเลิศชัย และคณะ, “รายชื่อนาฏศิลป์ฝ้ายพระ ฝ้ายนาง ฝ้ายยักษ์ ฝ้ายลิง ระหว่างปี พ.ศ.2325 - 2500,” (งานวิจัยตามหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต รายวิชา 3504318 การวิจัยนาฏศิลป์ 1 ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 6/16.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4/23.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2/61.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3/24.

5. **ละครเจ้าพระยามหิทรศักดิ์ธำรง** ตัวละครจากคณะละครเจ้าพระยามหิทรศักดิ์ธำรง ซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้งละครตัวพระในกรมศิลป์ากร คือ

1) ครูหจิม เป็นตัวละครพระ สมัยรัชกาลที่ 7 คุณครูหจิมมีความสามารถในบทบาทของละครนอกและละครพันทาง ...ท่านได้ถ่ายทอดกระบวนการทำรำสำคัญให้กับคุณครูลมุล ยมะคุปต์³³

6. **โขนหลวงราชพงศ** ตัวละครจากคณะโขนหลวงราชพงศซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้งละครตัวยักษ์ในกรมศิลป์ากร คือ

1) ครูหยัด ช่างทอง เป็นตัวละครยักษ์ ได้บรรจุเป็นข้าราชการพลเรือนวิสามัญ พ.ศ.2484³⁴

2) ครูทองเริ่ม มงคลนัญ เป็นตัวละครยักษ์

7. **ละครพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์** ตัวละครจากคณะละครพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ซึ่งเป็นครูที่วางรากฐานทั้งละครตัวพระในกรมศิลป์ากร คือ ครูมัลลิก คงประภัสร์ เป็นตัวละครพระ ใน พ.ศ.2477 เข้ารับราชการเป็นครูโรงเรียนนาฏดุริยางค์ กรมศิลป์ากร ...ออกจากราชการตามมติของรัฐบาลเมื่อ พ.ศ.2508³⁵

2.3 ความสำคัญของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ

เพลงสาธุการที่บรรเลงกันอยู่ในปัจจุบัน ถ้าพูดตามหลักวิทยาศาสตร์อย่างไม่เชื่อตำนาน ก็ต้องว่าคงมีใครสักคนหนึ่ง หรือหลายคนได้แต่งขึ้นไว้อย่างแน่นอน จะเป็นใครบ้าง แต่งเมื่อใดแน่ เราไม่อาจบอกได้ แต่ที่บอกได้แน่ๆ ก็คือ เพลงที่มีหน้าพาทย์สูงมาก เป็นครูในบรรดาเพลงไทยทั้งหลาย ความไพเราะนั้นไม่ต้องกล่าวถึง ถือว่าไพเราะขนาดพระอิศวรเป็นผู้จัดบรรเลง นับว่าให้ความสำคัญแก่เพลงเป็นอย่างมาก บรรดานักดนตรีไทยและนาฏศิลป์ไทย พอได้ยิน

³³ ประเมษฐ์ บุญยชัย, ละครวังสวนกุหลาบ (กรุงเทพฯ: บริษัท พิรสกล จำกัด, 2543), หน้า 35.

³⁴ เกสรี ศิริเลิศชัย และคณะ, “รายชื่อนาฏศิลป์ในฝ่ายพระ ฝ่ายนาง ฝ่ายยักษ์ ฝ่ายลิง ระหว่างปี พ.ศ.2325 - 2500.” (งานวิจัยตามหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต รายวิชา 3504318 การวิจัยนาฏศิลป์ 1 ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 6/16.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2/39-40.

เพลงนี้ไม่ว่าที่ไหนและเวลาใด สิ่งแรกที่จะทำคือสงบนิ่ง ยกมือประนมยกขึ้นเหนือศีรษะ กระทำ
 สาธุการทันที ขณะเดียวกันก็น้อมใจระลึกถึงคุณครูบาอาจารย์อยู่ครู่หนึ่งแล้วจึงทำกิจต่อไป

เล่ากันว่า “มีทิดสักใหม่คนหนึ่ง ในอดีตเคยเป็นนักดนตรีไทย ไปเที่ยวบ้านสาว ๆ ขณะ
 กำลังคุยๆ เผอิญได้ยินเสียงเพลงสาธุการลอยมาจากข้างบ้าน ทิดสักใหม่นั้นรีบยกมือสาธุทันที
 ญาติผู้ใหญ่ที่อยู่ใกล้ๆ แปลกใจที่เห็นทิดสักใหม่อยู่ๆ ก็ยกมือไหว้ ทั้งที่นั่งคุยกันมาตั้งนานก็ไม่ได้
 ไหว้ บางทีเราจะเห็นนักดนตรีบางคน ขณะกำลังรับประทานอาหาร พอได้ยินเสียงเพลงสาธุการ
 ขึ้นจะวางชามข้าว ยกมือสาธุก่อน แล้วจึงคว่ำชามข้าวมารับประทานต่อไป”

โอกาสบรรเลงเพลงสาธุการมีไม่น้อย เป็นต้นว่า ในเวลาทำบุญ เมื่อพระมาถึงจะบรรเลง
 เพลงสาธุการรับ เวลาพระจะกลับบางทีก็บรรเลงด้วย ที่จริงการส่งพระตามธรรมเนียมมักจะ
 บรรเลงเพลงกราวรำ นอกจากนี้ยังใช้บรรเลงในโอกาสต่างๆ เช่น เริ่มเทศน์มหาชาติกัณฑ์แรก
 คือ กัณฑ์ทศพร และต่อมาถึงเป็นเพลงประจำกัณฑ์นี้โดยเฉพาะ การใช้ในโอกาสไหว้ครูต่างๆ ไป
 และการไหว้ครูดนตรีจะมีให้เราเห็นเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไหว้ครูดนตรี จะมีศิษย์อาวุโส
 เล่นหรือบรรเลงเพลงสาธุการเป็นการถวายมือด้วย³⁶

จากการศึกษาเกี่ยวกับการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการ พบว่าเพลงหน้าพาทย์สาธุการมี
 บทบาทสำคัญในวิถีชีวิตและสังคมไทย ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.3.1 เพลงสาธุการในเพลงชุดสำหรับพิธีกรรมทางศาสนา

จากการศึกษาความสำคัญของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ ในการประกอบพิธีกรรมทาง
 ศาสนา พบว่า ในขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมของประชาชนทั่วไปนั้น จะมีการบรรเลง
 ดนตรีซึ่งถือเป็นธรรมเนียมสำคัญที่ขาดไม่ได้ โดยดนตรีจะเริ่มบรรเลงเพลงโหมโรงเป็นเพลงแรก
 เพื่อเป็นการบูชาครูดนตรีตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติ และเป็นสัญญาณการเริ่มต้นพิธีกรรม หลังจากนั้น
 ก็จะบรรเลงเพลงโหมโรงต่างๆ ตามขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรม ซึ่งผู้บรรเลงจะต้อง
 บรรเลงเพลงประกอบตามความเหมาะสมและความสำคัญของพิธีกรรม

³⁶ ครูเงิน, เพลงไทยตามนัยประวัติ (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ 1999, 2542), หน้า 127-128.

เพลงโหมโรงเป็นเพลงบรรเลงล้วนไม่มีการขับร้องประกอบ เป็นดนตรีบริสุทธิ์ (Absolute music) ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา รูปแบบของบทเพลงชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น และโหมโรงเทศน์ เป็นประเภท “เพลงเรื่อง”^{*} แบบหนึ่ง แต่นิยมเรียก “เพลงชุด” ได้แก่ เพลงชุดโหมโรงเช้า เพลงชุดโหมโรงเย็น และเพลงชุดโหมโรงเทศน์ บทเพลงเหล่านี้ล้วนบรรเลงก่อนการทำกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง เช่น การฟังสวดพระพุทธรมณต์ การฟังธรรมเทศนา เป็นต้น นอกจากเพลงประจำกัณฑ์เทศน์มหาชาติเท่านั้นที่บรรเลงระหว่างการเทศน์แต่ละกัณฑ์ คือ บรรเลงหลังจากจบการเทศน์กัณฑ์หนึ่งแล้ว³⁷ เพลงชุดสำหรับพิธีกรรมทางศาสนา มีรายละเอียดดังนี้

เพลงชุดโหมโรงเช้า (Morning Prelude)

เพลงชุดโหมโรงเช้า (Morning Prelude) เป็นบทเพลงที่ใช้บรรเลงในช่วงเช้า ก่อนที่พระสงฆ์จะมาสวดมนต์แล้วฉันเช้า กล่าวคือ ปี่พาทย์จะเริ่มบรรเลงเพลงชุดโหมโรงเช้าเมื่อพระมาใกล้จะถึง พอบรรเลงเพลงชุดโหมโรงเช้าจบ พระก็จะสวดมนต์และฉันเช้า มีจุดมุ่งหมายเพื่อการเตรียมจิตใจของผู้ร่วมงานให้สงบ ก่อนที่จะถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์ ประกอบด้วยบทเพลง 5 เพลง ดังนี้

ลำดับ	ชื่อเพลง	ความหมาย, จุดมุ่งหมาย
1	<u>เพลงสาธุการ</u>	การบูชาพระรัตนตรัย
2	เพลงเหาะ	เทพยดากำลังเสด็จมาร่วมพิธีกรรม
3	เพลงร้วสามลา	เทพยดาเสด็จมาแล้ว
4	เพลงกลม	การเสด็จของเทพเจ้าผู้ใหญ่
5	เพลงชำนาย	เทพเจ้าประสาทร ³⁸

* เพลงเรื่อง คือ เพลงหลายๆ เพลงที่นำมาเรียงร้อยเข้าด้วยกันตามหลักวิชาการว่าด้วยเพลงเรื่อง มีโครงสร้างเป็นมาตรฐานอยู่หลายรูปแบบ สำหรับใช้บรรเลงในงานต่างๆ ทั้งงานมงคลและอวมงคล

³⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ดนตรีในวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำคูณสภา, 2545), หน้า 28.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-29.

เพลงชุดโหมโรงเย็น (Evening prelude)

เพลงชุดโหมโรงเย็น (Evening prelude) เป็นบทเพลงที่ใช้บรรเลงก่อนการสวดมนต์เย็น มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการเตรียมกาย เตรียมใจของผู้ร่วมงาน ให้พร้อมที่จะรับฟังพระสวดพระพุทธรูปประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งที่มีความหมายรองลงมา คือ การประกาศบุญกุศลให้เพื่อนบ้านทราบว่าที่บ้านนั้นมีการสวดมนต์เย็น และร่วมอนุโมทนาบุญ หรือร่วมฟังพระสวดพระพุทธรูปก็ได้ ประกอบด้วยบทเพลง 17 เพลง ดังนี้

ลำดับ	ชื่อเพลง	ความหมาย, จุดมุ่งหมาย
1	<u>เพลงสาธุการ</u>	การบูชาพระพุทธเจ้า ความหมายโดยรวมคือการบูชาพระรัตนตรัย
2	เพลงตระหนัปปากคอก	(สามเพลงนี้ แต่เดิมเคยใช้เพลงตระหนัปปากคอกเพียงอย่างเดียว ต่อมามีการเพิ่มเติมขึ้นตามลำดับ หมายถึง การชุมนุมเทวดา ตรงกับคาถาว่า สักเค กามะ จรูเป)
3	เพลงตระปลายพระลักษมณ์	
4	เพลงตระมารละม่อม	
5	เพลงรั้วสามลา	
6	เพลงตันเข้าม่าน	(อีกชื่อหนึ่งเรียกว่า เพลงตันซุบ) การที่เทพบริวารเข้าไปกราบทูลเทพผู้ใหญ่ว่ามีผู้เชิญเชิญไปในพิธีกรรม
7	เพลงเข้าม่าน	การที่เทพผู้ใหญ่เตรียมตัวไปร่วมพิธีกรรม
8	เพลงปฐุม - เพลงทำปฐุม	สองเพลงนี้หมายถึงการจัดกระบวนเสด็จของทวยเทพ
9	เพลงลา	กระบวนเสด็จจัดเสร็จแล้ว
10	เพลงเสมอ	เทพเจ้าผู้ใหญ่เสด็จออกจากวิมาน
11	เพลงรั้วลาเดียว	เทพเจ้าผู้ใหญ่เสด็จสู่กระบวนเสด็จเรียบร้อยแล้ว
12	เพลงเชิดสองชั้น	กระบวนเทพกำลังเสด็จ
	เพลงเชิดชั้นเดียว	กระบวนเทพเสด็จมาถึงแล้ว
13	เพลงกลม	เทพสูงศักดิ์ เช่น พระอิศวร พระนารายณ์เสด็จสู่พิธี
14	เพลงขำนาญ	เทพเจ้าประสาทพร

15	เพลงกราวใน	เทพเจ้าฝ่ายอสูร เช่น ท้าวภูเวร ท้าวเวสสุวรรณ เสด็จมาร่วมพิธี
16	เพลงด้นเข้ามา	(ต้นซุบ) การประชุม การประสาทพร
17	เพลงลา	เสร็จสิ้นกระบวนการอันเชิญ เทพเจ้าเสด็จ มาโดยพร้อมเพรียงกันแล้ว พร้อมที่จะทำ พิธีกรรมต่อไปได้ ³⁹

ประโยชน์ของการโหมโรงที่แลเห็นกันอยู่เป็นสามัญก็ประสงค์ให้ผู้ที่อยู่ใกล้เคียงทราบว่างานพิธีหรือการแสดงมหรสพนั้นได้เริ่มขึ้นแล้ว ทั้งเป็นการเร้าอารมณ์ให้บังเกิดความตื่นตื้นมีจิตใจร่าเริงในอันที่จะประกอบการงานอย่างขะมักเขม้นขึ้น แต่ถ้าพิจารณาตามเพลงที่บรรเลงอยู่ในชุดโหมโรง ก็จะแลเห็นความประสงค์ของท่านผู้เรียบเรียง อันมีความหมายลึกซึ้งกว่าที่แลเห็นอยู่เป็นสามัญ โดยเฉพาะเพลงชุดโหมโรงเย็น เป็นเพลงโหมโรงซึ่งเป็นมูลฐานของเพลงโหมโรงอื่นๆ⁴⁰

เพลงชุดโหมโรงเทศน์ (Sermon Prelude)

เพลงชุดโหมโรงเทศน์ (Sermon Prelude) เป็นเพลงชุดที่ใช้บรรเลงก่อนมีพระธรรมเทศนาบรรเลงเพื่อประกาศให้ชาวบ้านทราบว่าจะมีพระธรรมเทศนา และเตรียมจิตใจของผู้ที่จะฟังพระธรรมเทศนา ประกอบด้วยบทเพลง 6 เพลง ดังนี้

ลำดับ	ชื่อเพลง	ความหมาย, จุดมุ่งหมาย
1	<u>เพลงสาธุการ</u>	การบูชาพระรัตนตรัย
2	เพลงกราวใน	การเสด็จมาของเทพเจ้าฝ่ายอสูร
3	เพลงเสมอ	เทพเจ้าเสด็จออกจากวิมาน
4	เพลงเชิด	เทพเจ้าเสด็จมาถึงโรงพิธี
5	เพลงซุบ	เทพเจ้าประสาทพร

³⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ดนตรีในวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา, 2545), หน้า 30-31.

⁴⁰ ธนิต อยู่โพธิ์, เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 19.

ในทางดนตรีนั้นจะสังเกตได้ง่าย ว่าเพลงหน้าพาทย์นั้นส่วนใหญ่จะอยู่ในชุดโหมโรง ก็เพราะเพลงโหมโรงนั้นโบราณท่านสร้างขึ้นเพื่อบูชาพระรัตนตรัย พระผู้เป็นเจ้า ครูบาอาจารย์ จึงขึ้นต้นด้วยเพลงสาธุการ⁴²

เพลงประจำกัณฑ์เทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติเมื่อออกพรรษา คือการเทศน์มหาเวสสันดร ชาดกหรือมหาชาติชาดก ชาดกที่เล่าเรื่องของพระเวสสันดรซึ่งเป็นชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ถือเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะเป็นการบำเพ็ญทานบารมีอันยังมีการบริจาคทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่ บุตร ภรรยา ให้เป็นทาน ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เรื่องราวของมหาชาติมีจำนวนทั้งสิ้น 13 กัณฑ์ เทศน์มหาชาติเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทศน์คาลาพัน เพราะเหตุว่า ในคัมภีร์มหาชาติชาดก บรรจุคาลาต่างๆ ไว้ถึงหนึ่งพันคาลา และเชื่อว่าผู้ใดก็ตามที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง 13 กัณฑ์ จบในวันเดียว เมื่อถึงแก่กรรมจะไม่ตกไปอยู่ในอบายภูมิ (ภูมิที่เกิดอันปราศจากความเจริญ) แต่จะไปสู่สุคติ (ภูมิที่เกิดมีความสุขความสบาย)

เรื่องพระเวสสันดรหรือมหาชาตินั้น มีมาแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ประเพณี บรรเลงเพลง ปี่พาทย์เรียงลำดับประจำกัณฑ์เทศน์มหาชาตินี้น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และอาจจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการแต่งมหาชาติคำหลวงในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ได้ ดังโคลงบาท 3 ของผู้มีนามว่า “รัตน” ว่า “บทหนึ่ง ประโคมคำ คำหนึ่งนับนา”⁴³ และได้มีการบรรเลงเพลงประกอบการเทศน์มหาชาติที่มีหลักฐาน ปรากฏในจดหมายเหตุสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็มีความตอนหนึ่ง กล่าวว่

⁴¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ดนตรีในวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา , 2545), หน้า 31.

⁴² ศูนย์สังคีตศิลป์, นาฏศิลป์และดนตรีไทยศูนย์สังคีตศิลป์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว การพิมพ์, 2538), หน้า 244.

⁴³ ธนิต อยู่โพธิ์, เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 32.

“...ครั้นจบลงกัณฑ์ใด ก็ศรัทธาสมโภชบูชาเสวยก้องโกลาหล มโหรี
ปีพาทย์กลองแขก แตรสังข์ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องประโคมอย่างสูง ซึ่งเข้าใจว่า
คงจะสืบต่อมาจากกรุงศรีอยุธยา หาใช่ทรงคิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 1 ไม่...”⁴⁴
นอกจากนี้ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังได้กล่าวถึง
การบรรเลงปีพาทย์ประกอบการเทศน์มหาชาติ ซึ่งปรากฏในบทกลอนที่ว่า

“...ครั้นพระสงฆ์เทศน์จบกัณฑ์กุมาร	เจ้าขรรค์หัวล้านก็เร่วีรี
ประเคนเครื่องกัณฑ์ในทันที	ปีพาทย์ก็ตีบรรเลงไป
ครานั้นนางพิมศรีประจัน	ให้บ่าวยกเครื่องกัณฑ์หาชำไม
บาตรย่ามบริวารพานผ้าไตร	ส้อมสุกลูกลูกไม้เป็นหลายพรรณ
ขนมนมเนยก็หลายอย่าง	ยกเข้าไปจัดวางไว้เป็นหลั่น
ข้างหน้าตั้งหมากประจำกัณฑ์	ปีพาทย์ตีลั่นขึ้นทันที...” ⁴⁵

จากคำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่ามีการบรรเลงปีพาทย์ประกอบการเทศน์ประจำ
กัณฑ์ขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ได้ทรงกำหนดให้ปีพาทย์บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ ดังนี้

ก่อนการณเทศน์เมื่อพระที่จะเทศน์ขึ้นธรรมมาสน์แล้ว คนตรีจะบรรเลงเพลงสาธุการ
เพื่อสักการะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และจะบรรเลงเพลงเมื่อเทศน์จบแต่ละกัณฑ์ด้วย
เพลงที่บรรเลงประจำกัณฑ์⁴⁶

⁴⁴ มนตรี ตรีโมท, เทศน์มหาชาติ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2514), หน้า 37.

⁴⁵ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2544),
หน้า 50.

⁴⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ดนตรีในวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำชู
สภา, 2545), หน้า 32.

ตารางที่ 1 เพลงปี่พาทย์ประจำกัณฑ์ (แบบหลวง)⁴⁷

ลำดับ ที่	ชื่อกัณฑ์	จำนวน คาถา	เพลง ประจำกัณฑ์	ความหมายเพลง
1	ทศพร	19	<u>สาธุการ</u>	ประกอบกิริยาน้อมนมัสการรับพรทั้ง 10 ประการของพระนางมยุสดี
2	หิมพานต์	134	ดวงพระธาตุ	ประกอบกรอวยทานของพระเวสสันดร ที่ทรงบริจาคทาน
3	ทานกัณฑ์	209	พระยาโศก	ประกอบกิริยาโศกสลดรันทดใจของบรมวงศานุวงศ์ที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมือง
4	วนปเวสน์	54	พระยาเดิน	ประกอบกิริยาเดินป่าของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหา
5	ชูชก	79	เช่นเหล่า	ประกอบกิริยากินอย่างตะกละตะกรามของชูชก
6	จุลพน	35	ลูกพาทย์	ประกอบกิริยาแสดงอิทธิฤทธิ์ หรือการข่มขวัญซึ่งพรานเจตบุตรได้แสดงแก่ชูชก
7	มหาพน	80	เชิดกลอง	ประกอบกิริยาเดินอย่างเร่งรีบของชูชก
8	กุมาร	101	โอด-เซ็ดนึ่ง	ประกอบกิริยาที่ชูชกพาพระชาลีและพระกัณหาเดินทางเข้าไปในป่า และเขียนดีไปตลอดทาง
9	มัทรี	90	ทยอยโอด	ประกอบกิริยาไคร้ครวญหวนไห้ของพระนางมัทรีเมื่อตามหาพระโอรสและพระธิดาไม่พบ
10	สັกบรรพ	43	กลม	ประกอบกิริยาหะละลงมา และการแปลงกายของพระอินทร์
11	มหาราช	69	กราวนอก	ประกอบกิริยาการยกพล และเคลื่อนพลที่พระเจ้ากรุงศุขชัยทรงยกไปรับพระเวสสันดร และพระนางมัทรีกลับเมือง
12	นักษัตรีย์	36	ตระนอน	ประกอบกิริยานอนหลับไหลของกษัตริย์ 6 พระองค์เมื่อได้พบกัน
13	นครกัณฑ์	48	กลองโยน	ประกอบกิริยาขบวนพยุหยาตราของพระเวสสันดร พรั่งพร้อมด้วยขบวนพระอิศริยยศอย่างสมพระเกียรติ

⁴⁷ ธนิต อยู่โพธิ์, ดนตรีวิจิตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 41.

เมื่อได้พิจารณาเพลงหน้าพาทย์ที่บรรเลงประกอบเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์มาแล้ว จะเห็นว่า ท่านโบราณจารย์ผู้วางแบบแผนไว้ให้ปฏิบัติสืบต่อกันมานี้ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิพร้อมด้วย วิจารณ์อย่างยิ่ง เพราะการนำหน้าพาทย์อันแสดงเนื้อเรื่องของกัณฑ์นั้นๆ มาบรรเลงเมื่อจบเป็น กัณฑ์ๆ ไปนี้ สามารถทำให้สัตตบุรุษผู้ที่อยู่ไกลไม่ได้มาร่วมฟังพระธรรมเทศนาด้วย เมื่อได้ยิน เสียงเพลงก็จะยกมือขึ้นประณมส่งนมัสการอนุโมทนาบุญ ระลึกถึงบารมีคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงกระทำในกัณฑ์นั้นๆ ได้ถูกต้องอีกประการหนึ่ง หากท่านผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์ได้ยินเสียงเพลง รู้ว่าจบกัณฑ์ใดแล้ว หากว่าใกล้เคียงกับกัณฑ์ของคนก็จะได้รับจัดแจงจุดปัจจัยที่จะถวายเป็น เครื่องกัณฑ์ พร้อมทั้งเตรียมตัวไปฟังพระธรรมเทศนาในกัณฑ์ของตนได้ทันการ

เมื่อได้พิจารณาถึงประโยชน์ของการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบเทศน์มหาชาติ ตามลำดับกัณฑ์มาดังกล่าวแล้วทำให้เกิดความเห็นขึ้นว่า การบรรเลงเมื่อจบกัณฑ์ทศพรซึ่งใช้เพลง สาธุการนั้น ถ้าหากตามเหตุผลและหลักการบรรจุเพลงหน้าพาทย์แล้ว ก็นับว่าเหมาะสมทุก ประการ แต่หากพิจารณาจากผู้ที่อยู่ไกล อันสำเนียงได้เพียงเสียงเพลงที่บรรเลงแล้วย่อมทำให้เกิด ความสงสัยขึ้นได้ เพราะเพลงสาธุการเป็นเพลงที่ใช้บรรเลงในขณะที่พระธรรมกถึก ขึ้นธรรมมาสน์ทุกๆ กัณฑ์ ผู้ได้ยินเสียงเพลงไม่อาจทราบแน่นอนได้ว่า บรรเลงเพลงประกอบ พระขึ้นธรรมมาสน์หรือจบกัณฑ์ทศพร มนตรี ตราโมท บรมครูผู้เชี่ยวชาญด้านดนตรีไทย จึงมีความเห็นว่า

“ หากจะมีการเปลี่ยนเพลงบรรเลงเฉพาะจบกัณฑ์ทศพรนี้เสีย ก็จะบังเกิดประโยชน์ขึ้นได้สมบูรณ์ การบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบตาม ท้องเรื่องที่เป็นส่วนสำคัญในกัณฑ์นี้ ยังมีอีกบางตอนที่ควรจะต้องเลือกมาใช้บรรเลง ได้ โบราณได้มุ่งเนื้อเรื่องตอนที่พระนางสุสดีน้อมนมัสการรับพร 10 ประการ จากพระอินทร์ จึงให้บรรเลงเพลงสาธุการ แต่ถ้าหากจะมุ่งทางพระอินทร์ที่ทรง ประสิทธิ์ประสาทพรแก่พระนางสุสดีแล้ว บรรเลงด้วยเพลง “เทวาประสิทธิ์” แล้ว “ร้าว” เมื่อจบกัณฑ์ คุณก็จะมีเหตุผลที่สมควรอยู่ไม่น้อย

จริงอยู่ เพลงเทวาประสิทธิ์ไม่ใช่เพลงหน้าพาทย์ แต่อาจใช้ไม่กลองตระ เรียกว่าตระเทวาประสิทธิ์ ก็น่าจะทำได้ แต่ว่าการบรรเลงเพลงสาธุการประจำ กัณฑ์ทศพรได้ใช้มาจนเป็นที่จำได้หมายรู้กันทั่วไปตั้งแต่โบราณแล้ว

หากเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่อาจกลับทำให้เสียผล ไม่มีใครทราบความหมายได้เลยก็
เป็นได้ จึงควรยึดตามแบบแผนโบราณเป็นการรักษาขนบประเพณีไว้ก่อน...”⁴⁸

2.3.2 เพลงสาธุการในพิธีไหว้ครูโยน - ละคร

โยนและละครเป็นศิลปะที่ถือเอากระบวนการต้นกระบวนการรำเป็นสำคัญ เพราะการเล่นโยนเล่นละครเป็นศิลปะที่ประณีตมาก จะต้องฝึกหัดกันนานๆ บรรดาศิษย์ที่เข้ารับการฝึกได้จึงหัดกันมาแต่เด็กๆ เมื่อหัดรำเพลงช้าและเพลงเร็วได้แล้วก็นับว่ารำเป็น พอจะออกเล่นออกแสดงเป็นเสนาหรือนางกำนัลได้ จึงจะกำหนดให้ทำพิธีไหว้ครู เมื่อครูอาจารย์เห็นว่าศิษย์เหล่านั้นสามารถรำได้ดีแล้ว ครูจึง "ครอบ" ให้ เท่ากับอนุญาตให้เป็นโยนละคร ซึ่งเป็นแบบแผนที่มีมาแต่โบราณ

พิธีไหว้ครูที่ปฏิบัติกันเคร่งครัด ได้แก่ พิธีไหว้ครูอาจารย์ทางดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์ ถือกันว่าเพลงหน้าพาทย์ ดนตรีบางเพลง และท่ารำบางท่า เป็นเพลงและท่ารำที่ศักดิ์สิทธิ์ ถ้ายังไม่ได้ทำพิธีไหว้ครู และพิธีครอบเสียก่อนแล้ว บรรดาครูอาจารย์ทั้งหลายก็ไม่กล้าสอนกล้าหัดให้ศิษย์ ด้วยเชื่อกันว่าจะเกิดผลร้ายแก่ครูผู้สอนและแก่ศิษย์เองด้วย เหตุนี้จึงได้กำหนดงานพิธีไหว้ครูและพิธีครอบขึ้นเป็นประจำทุกปี

ขั้นตอนการไหว้ครูโยน - ละคร

1. จัดเตรียมสถานที่และทำความสะอาดบริเวณที่จัดให้เรียบร้อย
2. เชิญหัวโยนหรือศิษยะครู ทั้งที่เป็นเทพเจ้า เทวดา ฤาษี และพระประคนธรรพ มาประดิษฐานเพื่อเป็นประธานตั้งไว้บนโต๊ะที่เตรียมพร้อมแล้ว
3. พิธีสวดมนต์ไหว้พระ จำนวน 9 รูป
4. จัดเครื่องกระยาบวช เครื่องสังเวช เครื่องสักการะ มีดอกไม้ รูปเทียน เครื่องสังเวช จะจัดออกเป็น 3 ชุด คือ
 - 1) ส่วนของพระมหาเทพ เทวดา นางฟ้า เป็นอาหารสุก
 - 2) ส่วนของพระครูฤาษี พระประคนธรรพ เป็นอาหารสุก
 - 3) ส่วนของพระพิราพ ซึ่งเป็นเทพอสูร เป็นอาหารดิบ
5. เชิญประธานจัดงานมาจุดธูปเทียนบูชาครู ครูผู้ประกอบพิธีแต่งชุดขาว อ่านโองการเชิญครูต่างๆ มาร่วมพิธี

⁴⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 39-

6. คนตรีบรรเลงเพลงหน้าพาทย์แต่ละเพลงตามที่ครูผู้ประกอบพิธีจะเรียกเพลง
7. ครูผู้ประกอบพิธีกล่าวถวายเพื่อเช่นสังเวद्यต่างๆ ที่ได้จัดมา เสร็จแล้วกล่าวลาเครื่องเช่นสังเวद्य
8. ผู้มาร่วมงานรำถวายเพื่อบูชาครู ซึ่งนิยมรำเพลงช้า - เพลงเร็ว เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง บางเพลง เช่น ตระนimit ตระบองกัน กุ๊กพาทย์ เป็นต้น
9. ครูผู้ประกอบพิธีทำพิธีครอบให้ศิษย์ที่มาร่วมงาน โดยนำศีระครุมารอบให้ 3 ศีระ คือ
 - 1) ศีระพระครูฤๅษี อันเป็นสัญลักษณ์ครูทั่วไป
 - 2) ศีระพระพิราพ อันเป็นสัญลักษณ์ครูโขน
 - 3) ศีระเทริดโนห์รา อันเป็นสัญลักษณ์ครูละคร
10. ลูกศิษย์นำขันกำนล มีดอกไม้ ธูปเทียน ผ้าเช็ดหน้าขาว เงินกำนลครู 24 บาท ผู้ที่ได้รับครอบถือว่าเป็นศิษย์ที่มีครูแล้ว และในวงการนาฏศิลป์ได้รับคนผู้นี้เป็นนาฏศิลป์โดยสมบูรณ์
11. ลูกศิษย์ที่จะจบออกจากสถาบันเป็นปีสุดท้ายจะเข้ารับมอบ โดยครูผู้ประกอบพิธีจะส่งสร พระจันทร์ ให้กับศิษย์ผู้นั้นรับไว้ เปรียบเสมือนการขออนุญาตเพื่อไปสอนศิษย์ต่อไป
12. ครูผู้ประกอบพิธีจะเจิมหน้าผาก ประพรมน้ำมนต์ พร้อมให้ของที่ระลึกและกล่าวอวยพรให้กับศิษย์ทุกคนที่เข้าพิธีไหว้ครู
13. ศิษย์ทุกคนจะรำส่งครู ซึ่งนิยมรำโปรยข้าวตอกดอกไม้เพื่อเป็นสิริมงคล

จากการศึกษาค้นคว้าตำราพิธีไหว้ครู พบว่า มีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการในพิธีไหว้ครูตำราต่างๆ ดังนี้

พิธีไหว้โขนละครนอก

จากตำนานละครโอเหนา ตามคำชี้แจงของพระสุนทรเทพระบำ มีเนื้อความว่า

“...ครูที่จะครอบนุ่งขาวห่มขาว เริ่มพิธีนำศิษย์จุดธูปเทียนบูชาพระและบูชาครูปรีชาทางหน้าพระ เรียกหน้าพาทย์ให้ทำ เพลงสาธุการ แล้วหันหน้ากลับไปบูชาพระประคนธรรพทางปีพาทย์ เมื่อบูชาพระประคนธรรพแล้วหันหน้ากลับมาทางพระอีก คราวนี้ครูเรียกหน้าพาทย์ให้ทำเพลงต่างๆ บูชาครูปรีชาเรียงเป็นลำดับกัน คือ

(1) ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิสว
(2) ทำเพลงกลม	บูชาพระวิศณุกรรม
(3) ทำเพลงรอน	บูชาพระพิราพ
(4) ทำเพลงเชิดฉิ่ง	บูชาครุฑนาง
(5) ทำเพลงแผละ	บูชาพระยาครุฑ ⁴⁹

ครั้นทำเพลงบูชาครุฑเรียบร้อยแล้ว ครูจึงเรียกเพลงหน้าพาทย์ลงทรง แล้วประโพรยน้ำหอมทรงเทวรูป ครั้นเสร็จแล้วครูจึงเรียกหน้าพาทย์ให้ทำเพลงโพรยข้าวตอก ครูลุกขึ้นนำศิษย์รำถวายเครื่องพลีกรรม ครูบิณฑายและพระปรคนธรรพ (หน้าพาทย์เชิดถวายเครื่อง) ครั้นรำถวายเครื่องพลีกรรมแล้วจึงเช่นสุรา เรียกหน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล้า ครั้นเช่นเสร็จแล้วจึงพร้อมกันสมโภชครูบิณฑาย ปี่พาทย์ก็ทำเพลงทำขวัญ ครูกับศิษย์พร้อมกันเวียนเทียนเต็มมณฑลและวงปีพาทย์ครบ 3 รอบ แล้วครูจุมเจิมเทวรูปและศิระะโชน เป็นเสร็จสิ้นภาคพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีครอบ ให้เอาขันสาครลายสิบสองนักษัตรคว่ำไว้กลางโรงตรงหน้าพระลงมา (เช่นเดียวกับวิธีการครอบละครโนราห์ชาติรึ ผิดกันแต่ไม่ใช่หนังเสือคลุมกันขัน) มีผ้าขาวปูกันขัน ตัวครูผู้ครอบเอาหนังก้างใส่ในศิระะฤกษ์แล้วเอาขึ้นสวมศิระะ สมมติตนเป็นพระฤกษ์ (พระภรดฤกษ์) เรียกหน้าพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า แล้วถือไม้เท้ารำเข้ามานั่งบนกันขัน เรียกหน้าพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์ แล้วเรียกศิษย์ที่จะครอบเข้าไปทีละคน ครูเจิมแล้วให้ถอดหัวฤกษ์ (กับหนังก้าง) ออกจากศิระะตนครอบศิระะให้ศิษย์ก่อนแล้วเอากลับมาใส่อย่างเดิม (เรียกว่าครอบถ้าย)⁵⁰ จึงเอาหัวโชนพระอิสวกับหัวพระพิราพ ครอบให้เป็นลำดับกัน แล้วรดน้ำสังข์ใส่ค้ำยมงคลที่ศิระะศิษย์และให้ใบไม้มงคลหัดหุ คือ ใบเงิน ใบทอง หญ้าแพรก ดอกมะเขือมัดเป็นช่อ ผู้ที่จะยืนเครื่อง (ตัวพระ) ให้ทักหุขวา ผู้ที่จะเป็นตัวนางให้ทักหุซ้าย ครูทำให้ดังกล่าวมานี้ทีละคนจนครบตัวผู้ที่จะครอบละคร

⁴⁹ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร: คลังวิทยา, 2508), หน้า 71.

⁵⁰ สัมภาษณ์ ประพันธ์ สุขนชชาติ, อดีตข้าราชการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 3 พ.ย. 2540, อ้างถึงใน ประเมษฐ์ บุญยะชัย, “การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครูโชน-ละคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 182.

ครั้งครอบแล้วครูจึงเรียกหน้าพาทย์เพลงซ้ำกับเพลงเร็วให้ศิษย์รำ “ถวายเป็นมือ” พร้อมกัน ครั้งรำถวายเป็นมือจบแล้ว ครูเรียกหน้าพาทย์พราหมณ์ออก รำออกไปพองันมณฑลพิธีแล้วถอดหัว ฉายีออกจากศีรษะ เป็นเสร็จการภาคพิธีครอบ⁵¹

จากการเรียกเพลงหน้าพาทย์บูชาครูบรรยายข้างต้น นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

“ที่ว่าเพลงบูชาตรงนี้ ที่แท้เป็นเพลงเชิญประชุมครูบรรยาย เพลงเชิดฉิ่ง ที่ 4 เข้าใจว่าเชิญครูละคร เพลงแผละ ที่ 5 เข้าใจว่าเชิญพระนารายณ์ ซึ่งทรง ครุฑ ควรอยู่เป็นที่ 2 ในลำดับ”⁵²

ตารางที่ 2 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูละครนอก⁵³

ลำดับที่	เพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
	<u>ภาคพิธีไหว้ครู</u>	
1	เพลงสาธุการ	เป็นการบูชาพระรัตนตรัยและครูบรรยาย
2	เพลงเหาะ	เป็นการบูชาพระอิศวร
3	เพลงกลม	เป็นการบูชาพระวิศณุกรรม
4	เพลงรอน	เป็นการบูชาพระพิราพ
5	เพลงเชิดฉิ่ง	เป็นการบูชาครุฑ
6	เพลงแผละ	เป็นการบูชาพญาครุฑ
7	เพลงลงสร	เป็นการบูชาเทวรูปด้วยการลงน้ำ
8	เพลงโปรยข้าวตอก	เป็นการคารวะบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้
9	เพลงเชิด (ถวายเป็นมือ)	เป็นการรำถวายเป็นมือถวายเครื่องสังเวท กระจ่างวช

⁵¹ ประเมษฐ์ บุญยะชัย, “การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครู โขน-ละคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชา นาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 182.

⁵² ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531) หน้า 345.

⁵³ ประเมษฐ์ บุญยะชัย, “การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครู โขน-ละคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชา นาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 183.

ลำดับที่	เพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
10	เพลงนังกิน เช่นเหล่า	เป็นการสมมุติว่าครูรับการสั่งเว
11	เพลงทำขวัญ <u>ภาคพิธีครอบ</u>	เป็นการสม โภชเวียนเทียนครูบิธยต่งๆ
12	เพลงพราหมณ์เข้า	เป็นการสมมุติว่าพระภคตฤยิมาประกอบพิธีครอบ ให้กับศิษย์
13	เพลงมหาฤกษ์	เป็นการให้บังเกิดสวัสดิมงคลขณะครอบ
14	เพลงช้า - เพลงเร็ว	เป็นการรำถวายมือ
15	เพลงพราหมณ์ออก	เป็นการสมมุติว่าพระภคตฤยิกลับ ไปสู่ทิพยวิมาน หลังเสร็จสิ้นพิธีไหว้ครู - ครอบ

พิธีไหว้ครูโยน - ละคร (พิธีหลวง)

การประกอบพิธีไหว้ครูโยน - ละคร (พิธีหลวง) เริ่มปรากฏหลักฐานเป็นครั้งแรกในการประกอบพิธีไหว้ครูละครหลวง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.2397 ซึ่งกล่าวในตำนานเรื่องละครอิเหนา ไว้ว่า

“...ถึงรัชกาลที่ 4 แต่แรกยังไม่มีละครหลวง เพราะละครหลวงเลิกเสียเมื่อรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรังเกียจการเล่นละครเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสจึงหัดละครเด็กผู้หญิงในพระบรมมหาราชวังชั้นชุดหนึ่ง แต่ยังไม่ทันจะได้ออกโรง สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสิ้นพระชนม์เสีย เมื่อปีชวด พ.ศ.2395 ครั้นถึงปีฉลู พ.ศ.2396 เป็นปีที่ 3 ในรัชกาลที่ 4 มีช่างเผือกแรกมาสู่พระบารมี (คือ พระวิมลรัตนกิริณี) ทำนองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงปรารภถึงการเคยมีละครหลวงสมโภชช่างเผือกเมื่อในรัชกาลที่ 2 จึงโปรดให้รวมละครของสมเด็จพระนางโสมนัสฝึกหัดเป็นละครหลวง ท้นออกโรงเล่นสมโภชช่างเผือกตัวที่ 2 (คือ พระวิสุทธรัตนกิริณี) เมื่อปีชวด พ.ศ.2397 จึงได้มีละครหลวงขึ้นในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา”⁵⁴

⁵⁴ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร: คลังวิทยา, 2508), หน้า 95-96.

จากสำเนาหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 4 เรื่อง ใ้หัวครูละครหลวง เมื่อปีจอ จศก พ.ศ.2347 ตามตำราครอบครูของนายเกษ (พระราม) ซึ่งพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ได้รับสืบทอดและชี้แจงไว้ว่า

“...เริ่มแรกครูเรียกหน้าพาทย์ทำเพลงสาธุการ ครูจุดเทียนทอง เงิน และธูป บูชาพระปรคนธรรพทางวงปีพาทย์ ครั้นบูชาเสร็จแล้วหันกลับมาทาง หน้าพระ เรียกหน้าพาทย์เชิญเทวดา คือ

ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
ทำเพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
ทำเพลงกลม	เชิญเทพดาอื่นๆ
ทำเพลงโหมโรง	เชิญครูละคร
ทำเพลงช้า เพลงเร็ว	สำหรับ (ครู) มนุษย์
ทำเพลงกราวนอกกราวใน	สำหรับ (ครู) พานร*
ทำเพลงเชิดฉิ่ง	สำหรับ (ครู) นาง
ทำเพลงคูกพาทย์	สำหรับ (ครู) ยักษ์
ทำเพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	สำหรับพระพิราพ ⁵⁵

เสร็จทำหน้าพาทย์เพลงเชิญครูบ้ชยแล้ว ครูเรียกหน้าพาทย์ลงตรงเชิญเทวรูปออกมาลงตรงและเจิมจุด แล้วเชิญกลับขึ้นตั้งไว้อย่างเดิม คราวนี้ถึงถวายเครื่องพลีกรรม ครูเรียกหน้าพาทย์เชิด ครูกับศิษย์ทั้งปวงยกเครื่องพลีกรรมรำถวายครูบ้ชย แล้วหันมาถวายพระปรคนธรรพ รำเสร็จแล้วเรียกเพลงหน้าพาทย์เสมอผี เสมอมาร นั่งกิน แล้วส่งครูเช่นสุราปีพาทย์ทำเพลงเช่นเหล่าเสร็จพิธีใ้หัวครูชั้นต้นเพียงนี้ แล้วทำพิธีครอบต่อไป

พิธีครอบนั้นเริ่มด้วยปีพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า ครุณาศิษย์ไปรยข้าวตอกบูชาครูบ้ชยและบูชาพระปรคนธรรพ แล้วครูเอานั่งค้างใ้ในหัวฤาษี เอาขึ้นสวมศีรษะคน มือขวาถือไม้เท้า

* ธนิต อยู่โพธิ์ ผู้รวบรวมชำระตำราใ้หัวครู เมื่อ พ.ศ.2494 อธิบายไว้ในหนังสือ ศิลปะครุฑหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย ไว้ว่า ครูพานรควรจะมีแต่เพลงกราวนอก เมื่อมีเพลงกราวใน น่าจะสำหรับครูยักษ์ด้วย เข้าใจว่าเพลงกราวในน่าจะกินเข้ามาเพราะเพลงสำหรับครูยักษ์มีอยู่แล้วในเพลงคูกพาทย์

⁵⁵ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะครุฑหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531) หน้า 350.

เมื่อซ่ายถือสังข์ รำเพลงเสมอสามลาเข้ามานั่งบนก้นขันสิบสองนักษัตรซึ่งมีผ้าขาวคลุมไว้ ตรงหน้าเตียงตั้งเครื่องครูปัทยา เรียกศิษย์เข้ามาครอบทีละคน คือ ถอดหัวฤกษ์กับหนังต่างจากศิษะครครอบศิษะให้ศิษย์ก่อน แล้วเอากลับไปใส่ศิษะครตามเดิม ต่อจากนั้นเอาหัวโขนพระราม พระลักษมณ์ พระพิราพ ทศกัณฐ์ และเทริด ครอบศิษะให้ศิษย์เป็นอันดับกันไป แล้วรดน้ำสังข์ และให้ใบไม้มงคล คือ ใบมะตูม กล้วยาแพรก ใบเงิน ใบทอง ซึ่งมัดเป็นช่อให้ศิษย์ทัดหู และสวมมงคลที่ศิษะศิษย์ ครอบให้อย่างวามานี้ทีละคนจนหมดจำนวนศิษย์ซึ่งจะครอบ และปีพาทย์ทำเพลงมหาชัยไปตลอดเวลาที่ครอบนั้น เมื่อครอบให้หมดแล้วครูจึงอำนวยพรให้ศิษย์พร้อมกัน แล้วปีพาทย์ทำเพลงเสมอเถร ครูรำเป็นทำนองฤกษ์กลับ จบแล้วจึงถอดหัวโขนออกจากศิษะ เป็นเสร็จพิธีครอบ ทำพิธีบูชาตอนท้ายต่อไป

พิธีที่ทำตอนท้ายเป็นพิธีสมโภชและส่งครูปัทยา กลับ เริ่มด้วยเบิกแว่นเทียนเวียนเวียนมณฑลและวงปีพาทย์ 3 รอบ แล้วครูทำพิธีเฉลิมเนตร เจิมหน้าโขน เสร็จแล้วครูขึ้นนั่งบนก้นขันสิบสองนักษัตรอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ให้ร้องบท ครูถือพัดใบตาล รำรายไฉบบท ครั้นครุรำจบแล้วให้ศิษย์พร้อมกันรำเพลงช้าเพลงเร็ว เรียกว่า “รำถวายมือ” ศิษย์รำถวายมือจบแล้ว ทั้งครูและศิษย์รำเพลงกราวรำ ส่งครูปัทยาแล้วปีพาทย์ทำเพลงเชิด เพลงเสมอเข้ามา* (สมมุติว่าส่งครูปัทยา กลับไป) เสร็จการส่งครูปัทยา ปีพาทย์ทำเพลงกราวรำอีกครั้ง เป็นเสร็จพิธีการเท่านี้⁵⁶

ตารางที่ 3 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับ นายเกษ (พระราม)⁵⁷

ลำดับที่	เพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู เพลงสาธุการ	บูชาครูปัทยาและบูชาพระปรคนธรรพ
2	เพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร

* ธนิต อยู่โพธิ์ ผู้รวบรวมชำระตำราไหว้ครู เมื่อ พ.ศ.2494 อธิบายไว้ในหนังสือ ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย ไว้ว่า บางทีจะหมายถึงให้ทำเพลงเสมอเข้าที่

⁵⁶ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร: คลังวิทยา, 2508), หน้า 52.

⁵⁷ ประเมษฐ์ บุญยะชัย, “การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครู โขน-ละคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 186.

ลำดับที่	เพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
3	เพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
4	เพลงกลม	เชิญเทพดาอื่นๆ
5	เพลงโหมโรง	เชิญครุละคร
6	เพลงช้า - เพลงเร็ว	เชิญครุมนุษย์
7	เพลงกราวนอก	เชิญครุพานร
8	เพลงเชิดฉิ่ง	เชิญครุนาง
9	เพลงคูกพาทย์	เชิญครุยักษ์
10	เพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	เชิญพระพิราพ
11	เพลงลงสร	เชิญเทวรูปออกมาลงสร จุณเจิม แล้วเชิญกลับไป ที่เดิม
12	เพลงเชิด (ถวายเครื่อง)	ผู้ประกอบพิธีรำนาศิษย์ ถวายพลีกรรมเครื่องสังเว กระยาบวช

พระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 6

การประกอบพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 6 ครั้งนั้น จมื่นสิริวัชรรัตน์ (เฉลิม คชาชีวะ) กรุณาคัดมาให้ นายชนิด อยู่โพธิ์ เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2491 เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในพิธีไหว้ครูครั้งนั้น แยกบันทึกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 เพลงไหว้ครู

1. สาธุการกลอง มีแตرسั่งซึ้งซ้องชัย
2. ตระพระประโคนทับ
3. ตระเชิญ
4. โคมเวียน หรือ เพลงเหาะ
5. กลม
6. แผละ
7. ตระโหมโรง เข้าม่านด้วย
8. เพลงช้า
9. เพลงเร็ว
10. เชิดฉิ่ง

11. ลูกพาทย์
12. กราวโน
13. เชิญพระพิราพทั้งตัว
14. ลงสรง
15. เชิด

ส่วนที่ 2 ไหว้ครูพิณพาทย์

1. เชิด
2. พราหมณ์เข้าม่าน (พราหมณ์เข้า)
3. เสมอผี
4. เสมอมาร
5. นั่งกิน
6. เช่นเกล้า
7. มหาฤกษ์
8. เพลงโปรยข้าวตอก
9. เสมอสามลา⁵⁸

การที่แยกบันทึกลำดับเพลงหน้าพาทย์ไว้ 2 ส่วน คือ ส่วนของเพลงไหว้ครู และส่วนไหว้ครูพิณพาทย์ จึงทำให้ไม่สามารถเห็นลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ในพิธีไหว้ครูตั้งแต่ต้นจนจบได้ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์จากตำราไหว้ครูของนายเกษ (พระราม) จึงน่าสันนิษฐานได้ว่า ช่วงของ “เพลงไหว้ครู” น่าจะเป็น “ภาคพิธีไหว้ครู” ส่วนช่วงของ “ไหว้ครูพิณพาทย์” น่าจะเป็น “ภาคพิธีครอบ” เพราะภาคแรกจบด้วยเพลงเชิด หรือเชิดถวายเครื่อง ซึ่งเป็นส่วนของการสังเวชบูชา ส่วนภาคที่สองขึ้นต้นด้วยเพลงเชิด และพราหมณ์เข้าม่านหรือพราหมณ์เข้า ซึ่งเป็นการเริ่มต้นภาคพิธีครอบ แต่จบลงด้วยเพลงเสมอสามลา ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่หมายถึงการเสด็จกลับของพระภคตฤาษี แต่บันทึกนี้

⁵⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 375.

ขาดเพลงกราวรำ ซึ่งเป็นเพลงที่มีความหมายถึงการแสดงความยินดีเมื่อสำเร็จสมประสงค์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะละไว้ในฐานที่เข้าใจตามลักษณะการบันทึกตำราสำคัญๆ ก็เป็นไปได้⁵⁹

พิธีไหว้ครูโขน - ละคร ณ ศาลาภาภิรมย์ สวนจิตรลดา เมื่อ พ.ศ.2521

แบบแผนการประกอบพิธีและการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ตลอดจนคำอธิบายความหมายของ เพลงหน้าพาทย์ ของนายอาคม สายาคม ปรากฏอยู่ในบันทึก “พิธีบวงสรวงสังเวการแสดงละคร เรื่องสมเด็จพระสุริโยทัย ไหว้ครูโขนละคร และพิธีครอบนาฏศิลป์” ซึ่งประกอบพิธี ณ ศาลาภาภิรมย์ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่พฤหัสบดี ที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ.2521 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นประธานในการพิธี และทรงรับการ ถวายครอบ⁶⁰ มีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู

1. พราหมณ์เข้า	ผู้ประกอบพิธีสมมุติตนเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีลรำเข้าสู่โรงพิธีแล้วขออนุญาตให้ บริเวณนั้นเป็นสถานที่ประกอบพิธีเพื่อเป็น ศิริมงคล
2. สาธุการ	ประธานในพิธีจุดเทียนทอง เทียนเงินเทียนชัย และธูป บูชาครู
3. ตระเทวาประสิทธิ์	ผู้ประกอบพิธีจุดธูปเทียน ลักการะ พระรัตนตรัย แล้วเสกน้ำมันต์
4. เพลงโหมโรง	เชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เสด็จลงมาในพิธี
5. เพลงสาธุการกลอง	บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์
6. เพลงตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
7. เพลงตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
8. เพลงสี่บท	เชิญพระพรหม

⁵⁹ ประเมษฐ์ บุณยะชัย, “การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครูโขน-ละคร,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 193.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

9. เพลงเหาะ	เชิญเทพที่เหาะเหิรเดินอากาศ
10. เพลงโคมเวียน	เชิญเทพบุตรและนางฟ้าที่มาเป็น
หมวดหมู่
11. เพลงช้า เพลงเร็ว	เชิญครู โขน - ละคร พระ - นาง
12. เพลงเชิดฉิ่ง	เชิญนางเมขลา
13. เพลงแผละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
14. เพลงโล้	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
15. เพลงกราวตะลุง	เชิญครู โนราห์
16. เพลงคูกุพาทย์	เชิญพระกณेश
17. เพลงตระพระปรคนธรรพ์	เชิญครูตะโพนหรือครุหน้าทับ
18. เพลงกลม	เชิญพระปัญญาสิงขร ครูทางดีด สี ดี เป่า
19. เพลงเสมอสามลา	เชิญพระวิษณุกรรม ครูทางช่าง
20. เพลงกราวนอก	เชิญครูนาฏศิลป์ทางฝ่ายขวามือ
21. เพลงรุกรั่น	เชิญครูพระ ถึง มนุษย์
22. เพลงเสมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ถึง มาเป็นหมวดหมู่
23. เพลงบาทศกุนี	เชิญครู พระราม พระลักษมณ์ พระพรต
พระสัตว์
24. เพลงชำนาญ	เชิญครูนางโขน
25. เพลงกราวใน	เชิญครูนาฏศิลป์ทางฝ่ายซ้ายมือ
26. เพลงเสมอมาร	เชิญทศกัณฐ์และพญามารทั้งหลาย
27. เพลงตระบองกั้น	เชิญครูฝ่ายยักษ์และอสูร
28. เพลงร้าวสามลา	เชิญครูฝ่ายอสูรที่มีอิทธิฤทธิ์
29. เพลงเสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย
30. เพลงดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤๅษีพราหมณ์
31. เพลงพระพิราพเต็มองค์	เชิญครูพระพิราพ
32. เพลงตระสันนิบาต	เชิญครูมาร่วมประชุมทุกพระองค์
33. เสมอเถร	พระภคฤๅษีเสด็จมาในมณฑลพิธี
34. ลงสรง	สักการะพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์
ด้วยการสรงน้ำ

35. เสมอเข้าที่	เชิญครูทั้งหลายเข้าประทับตามที่ที่ได้จัดเตรียมไว้
36. นั่งกิน	ครูทั้งหลายเสวยเครื่องสังเว
37. เช่นเหล่า	ครูทั้งหลายค้มเครื่องสังเว
38. เวียนเทียน	สักการะครูด้วยการสมโภช เวียนเทียน
<u>ภาคพิธีครอบ</u>	
39. เสมอสามลา	สมมุติเป็นพระฤๅษีมาประกอบพิธีครอบรับมอบให้สานุศิษย์
40. โปรงข้าวตอก	ถวายสักการะครูด้วยข้าวตอกคอกไม้
41. พราหมณ์ออก	พระภคตฤๅษีกลับสู่ทิพวิมาน หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ
42. พระเจ้าลอยถาด	เป็นการอธิษฐานจิต อุทิศผลแห่งความดีครั้งนี้
43. กราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑบาต และยินดีที่สำเร็จสมประสงค์
44. เชิด	เทพยดา ครู อาจารย์ กลับสู่ทิพวิมาน ⁶¹

เพลงไหว้ครูโยน - ละคร (สำหรับการรำ) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน

หลังจากนายอาคม สายาคม เสียชีวิตอย่างกะทันหันโดยยังมีได้มอบกรรมสิทธิ์ให้กับผู้ใดเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ครอบครู โยน - ละคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีพระราชทานครอบประทานประกอบพิธีไหว้ครู โยน - ละคร ณ ศาลาศิลิตดาไล์ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 ศิลปินชั้นครูที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จำนวน 5 ท่าน คือ นายธีรยุทธ ขวงศรี นายธงไชย โทษยามย์ นายทองสุข ทองหลิม นายอุดม อังสุธร และ นายสมบัติ แก้วสุจริต โดยพระราชทานตำราไหว้ครูฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 4 ฉบับนายเกษ (พระราม) ทั้งนี้ครูทั้ง 5 ท่าน จึงได้นำมาประมวลขึ้นเป็นแบบแผนของตนเอง โดยใช้แบบแผนของนายอาคม สายาคม เป็นรูปแบบหลักปรับปรุงเพิ่มเติมและตัดทอนบางส่วนเพื่อให้เหมาะกับสมัยปัจจุบัน ในปี พ.ศ.2543 นายอุดม อังสุธร และ นายธงไชย โทษยามย์ จะเกษียณอายุราชการในพิธีไหว้ครู ครอบครู

⁶¹ ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์, สารานุกรมเพลงไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2528), หน้า 457-458.

โขน - ละคร ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ที่จัดขึ้นในวันพฤหัสบดี ที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2542 นายอุดม อังศุธร จึงมอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีให้กับศิษย์ 3 ท่าน คือ นายวิระชัย มีบ่อทรัพย์ นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง และ นายศุภชัย จันทร์สุวรรณ ต่อมา นายธงไชย โภชยามย์ ได้มอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูให้กับ นายเผด็จพัฒน์ พลับกระสังค์ เมื่อวันที่พฤหัสบดี ที่ 23 กันยายน พ.ศ.2542⁶²

ลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ (สำหรับการรำ) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบันนั้น นายชนิด อยู่โพธิ์ ได้เรียบเรียงจากตำราไหว้ครูฉบับพระยานัฏกานุรักษ์ ที่เป็นเอกสาร และสอบทานจากบุคคลที่เคยร่วมพิธีไหว้ครู ปรากฏลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ดังนี้

1. สาธุการกลอง	(รัวธรรมดา)
2. ตระพระคนทรพรพ	(รัวเฉพาะ)
3. ตระเชิญ	(รัวธรรมดา)
4. โคมเวียน หรือ เหาะ	(รัวธรรมดา)
5. โหมโรง , วา	(รัวธรรมดา)
6. ตระบรรทมสินธุ์	(รัวธรรมดา)
7. แผละ	(รัวธรรมดา)
8. กลม	(รัวธรรมดา)
9. กราวนอก	(รัวธรรมดา)
10. กราวใน	(รัวธรรมดา)
11. เพลงช้า, เพลงเร็ว , ลา	
12. เชิดนั่ง	(รัวธรรมดา)
13. ลูกพาทย์	
14. องค์พระพิราพ	(ปฐมแล้วรัวธรรมดา)
15. ลงสรง	
16. เชิด	

⁶² สัมภาษณ์ เผด็จพัฒน์ พลับกระสังค์, นักวิชาการระดับ 8 (วิชาการ) สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 8 ก.พ. 2551, อ้างถึงใน จินตนา อนุวัฒน์, “รำเชิดนั่งเมขลา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 17.

17. รำดาบ	(ร่ำเฉพาะ)
18. เสมอผี	(ร่ำธรรมดา)
19. เสมอมาร	(ร่ำธรรมดา)
20. นั่งกิน	(ร่ำธรรมดา)
21. เซ่นเหล้า	
22. โปรยข้าวตอก	(ร่ำธรรมดา)
23. พราหมณ์เข้า	(ร่ำเฉพาะ)
24. เสมอสามลา	(ร่ำธรรมดา)
25. มหาชัย	
26. เสมอเถร	(ร่ำเฉพาะ)
27. พราหมณ์ออก	(ร่ำเฉพาะ)
28. เวียนเทียน	(ร่ำธรรมดา)
29. กราวรำ	
30. เชิด	
31. เสมอเข้าที่	(ร่ำธรรมดา)
32. กราวรำ ⁶³	

ลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูโจน - ละคร แต่ยุคสมัยนั้นมีความแตกต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทต่างๆ ในพิธีกรรม อย่างไรก็ตามพิธีการไหว้ครูดนตรีและนาฏศิลป์ไทยที่พบเห็นกันอยู่ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เป็นทั้งเรื่องของการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หรือผู้ที่เคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการผสมผสานความเชื่อทางศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธ ดังนั้นในขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมจึงเป็นไปในลักษณะของพิธีพราหมณ์และพิธีพุทธ และเนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ในการประกอบพิธีใดๆ จึงมีการนมัสการพระรัตนตรัยก่อนพิธีกรรมอื่นๆ เพื่อเป็นการสรรเสริญพระพุทธรูปและความเคารพศรัทธาแก่ผู้ร่วมในพิธี สาธุการจึงเป็นเพลงแรกในการบรรเลงเพื่อการประกอบพิธีกรรมอันเป็นมงคล

⁶³ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 378-379.

2.3.3 เพลงสาธุการในพระราชพิธี

พระราชพิธี คือ พิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ตามกำหนดที่เป็นแบบแผนราชประเพณีสืบมาแต่โบราณ สาเหตุของการเกิดพระราชพิธีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายสาเหตุของการมีพระราชพิธีสำหรับพระนครไว้ว่า มาจากตำราไสยศาสตร์ที่นับถือพระเจ้า พระอิศวร พระนารายณ์ อย่างหนึ่ง มาจากพระพุทธศาสนา อย่างหนึ่ง และเกิดจากการรวมตัวกันระหว่างตำราไสยศาสตร์และพระพุทธศาสนา อีกอย่างหนึ่ง รวมเป็น 3 อย่าง แต่ก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง⁶⁴

การประกอบพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์หรือพระบรมสานุวงศ์ สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญนอกจากเครื่องราชูปโภคแล้ว คนตรีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระราชพิธีมีความสมบูรณ์ การใช้คนตรินั้นพบว่ามิทั้งประกอบพระราชพิธีเกี่ยวกับศาสนา หรือในการเสด็จออกกว่าราชการ หรือพระราชพิธีเนื่องในวาระต่างๆจะมีคนตรีเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธี โดยใช้คำว่า “ประโคม”⁶⁵ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพระราชพิธีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2554) มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4 พระราชพิธีในสมัยต่างๆ

เดือน	พระราชพิธีสมัย สุโขทัย	พระราชพิธีสมัย อยุธยา	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 5)	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 9)
อ้าย	-	- ไถ่เรือ - ตรีขัมพวาย	- ไถ่เรือ - พระราชกุศลเลี้ยง ขนมเบื้อง - พระราชกุศลเทศ มหาชา - กะตึกैया	- จารึกสุพรรณบัฏ - เถลิงพระชนมพรรษา

⁶⁴ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 5.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

เดือน	พระราชพิธีสมัย สุโขทัย	พระราชพิธีสมัย อยุธยา	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 5)	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 9)
ยี่	-	- บุษยาภิเษก - เถวียนพระ โคกีน เลี้ยง	- บุษยาภิเษก - ตริยัมพวาย - พระราชกุศลเลี้ยง พระตรุษจีน (หรือเดือนสาม)	-
สาม	-	- ธานยเทาะห์	- ธานยเทาะห์ - ศิวาราตรี - พระราชกุศล มาฆบูชา	- พระราชกุศลมาฆบูชา (ปีใดมีอธิกมาส เดือนเป็นเดือนสี่)
สี่	-	- สัมพัจฉรฉินท์	- สัมพัจฉรฉินท์ (หรือเดือนห้า) - อาพาธพินาศ - เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธรูป รัตนปฏิมากร	- เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธรูป รัตนปฏิมากร
ห้า	-	- เเผด็จศึก ลดแฉตร - ออกสนาม - สัจจานกาล - ทอดเชือก คามเชือก	- ตริยปวาย - สัจจานกาล - คเชนทรวิสวนาน (หรือเดือนสิบ) - ทอดเชือก คามเชือก - ตรุษสงกรานต์ - พระราชกุศลก่อ พระทรายและตีข้าว บิณฑ์	- บวงสรวงพระสยาม เทวาธิราช - สงกรานต์

เดือน	พระราชพิธีสมัย สุโขทัย	พระราชพิธีสมัย อยุธยา	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 5)	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 9)
หก	- โปศายจรดพระ นังคัล - วันวิสาขบูชา	- โปศายจรดพระ นังคัล	- พิษมงคลและจรด พระนังคัลแรกนา ขวัญ - วิสาขบูชา	- ฉัตรมงคล - พิษมงคลจรดพระ นังคัลแรกนาขวัญ - บำเพ็ญพระราชกุศล วิสาขบูชา
เจ็ด	-	- ทูลน้ำล้างพระบาท	- เคนทะทิ้งข่าง - ทูลน้ำล้างพระบาท - พระราชกุศล สลากภัตของหลวง - พระราชกุศลหล่อ เทียนพรรษา	- บำเพ็ญพระราชกุศล วันคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระ ปรเมนทรมหาอานันท- มหิดล พระอัฐมรathi บิดินทร์ และพระราช กุศลทักษิณานุปทาน พระบรมอัฐิสมเด็จพระ พระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และ สมเด็จพระศรีนคริน- ทรราชบรมราชชนนี
แปด	- วันเข้าพรรษา	- เข้าพรรษา	- เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธรูมหามณี รัตนปฏิมากร - บำเพ็ญพระราชกุศล อุปสมบทนาคหลวง - เข้าพรรษา - พระราชกุศลฉลอง เทียนพรรษา	- เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธรูมหามณี รัตนปฏิมากร - บำเพ็ญพระราชกุศล อุปสมบทนาคหลวง - บำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวัน อาสาฬหบูชาและ เทศกาลวันเข้าพรรษา

เดือน	พระราชพิธีสมัย สุโขทัย	พระราชพิธีสมัย อยุธยา	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 5)	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 9)
เก้า	-	- ตูลาการ	- พระราชกุศลถวาย พุ่ม - พุทธศาสตร์ - พระราชกุศลวัน ประสูติและวัน สวรรคตสมเด็จพระ บุพการี	-
สิบ	-	- ภัทรบทพิธีสารท	- สารทและกวนข้าว ทิพย์ - พระราชกุศลตัก บาตรน้ำผึ้ง	-
สิบเอ็ด	- บำเพ็ญพระราช กุศลถวายผ้าพระ กฐิน (เป็นเวลา 1 เดือน)	- บำเพ็ญพระราชกุศล ถวายผ้าพระกฐิน (เป็นเวลา 1 เดือน) - อาศุขยแข่งเรือ	- บำเพ็ญพระราชกุศล ถวายผ้าพระกฐิน (เป็นเวลา 1 เดือน) - พระราชกุศล - กาลานุกาล เฉลิมพระชนม- พรรษา - ระวางสมโภช พระคชาธาร	- บำเพ็ญพระราชกุศล ถวายผ้าพระกฐิน (เป็นเวลา 1 เดือน) - บำเพ็ญพระราชกุศล วันปิยมหาราช
สิบสอง	-	- จองเปรียง ลดชุดลอยโคม	- จองเปรียง - ลดชุดลอยโคม - พระราชกุศลฉลอง ไทรปี - ลอยประทีป - พระราชกุศลแจก เบี้ยหวัด	- เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธมหามณี รัตนปฏิมากร

เดือน	พระราชพิธีสมัย สุโขทัย	พระราชพิธีสมัย อยุธยา	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 5)	พระราชพิธีสมัย รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 9)
สิบสอง			<ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธรูปหามณี รัตนปฏิมากร - นัตรมงคล - พระราชกุศลถวาย ผ้าจ่านาพรญา (เป็นระยะเวลา 4 เดือน) 	

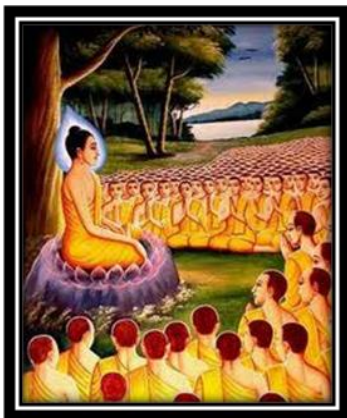
ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาขั้นตอนการประกอบพระราชพิธีดังกล่าวข้างต้น และพระราชพิธีที่จัดขึ้นตามวาระต่างๆ ซึ่งไม่สามารถระบุได้ว่าจะประกอบพระราชพิธีขึ้นในเดือนใด คือ พระราชพิธีรับพระทักษา พระราชพิธีประสูติกาลพระเจ้าลูกเธอ พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่ พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีสมโภชพระทวารชั้นใน พระราชพิธีสุริยุปราคา และพระราชพิธีจันทรุปราคา

จากการศึกษาพบว่า การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนการประกอบพระราชพิธีที่ปรากฏหลักฐานชัดเจน มีดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระราชกุศลมาฆบูชา

วันมาฆบูชา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 แต่ถ้าปีใดมีอธิกมาส คือ มีเดือน 8 สองหน วันมาฆบูชาจะเลื่อน เป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 วันนี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเหตุการณ์นำอัครรรย์ 4 ประการ ที่เรียกว่า จาคูรงคสันนิบาต กล่าวคือ

1. เป็นวันที่พระภิกษุจำนวน 1,250 รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
2. พระภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น
3. พระภิกษุเหล่านี้ล้วนเป็นพระภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ทั้งสิ้น
4. เป็นวันที่ดวงจันทร์เสวยฤกษ์มาฆบูชาบุรณมี

ภาพที่ 1

วันมาฆบูชา

ที่มา www.eastern.nfe.go.th

ภาพที่ 2 พระบรมโอรสาธิราชฯ

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม เนื่องในพระราชกุศลมาฆบูชา

ที่มา www.rtv1news.orgfree.com

การพระราชกุศลมาฆบูชาในสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า

“...การพระราชกุศลนั้นเวลาเช้าพระสงฆ์ วัดบวรนิเวศวิหารและวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมา จำนวน 30 รูป มาฉันเช้าในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาค่ำ เสด็จออกทรงจุดเทียนนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดทำวัตรเย็นเหมือนอย่างที่วัด แล้วจึงให้สวดมนต์ต่อ แล้วสวดคาถาโอวาทปาติโมกข์ด้วยสวดมนต์จบ ทรงจุดเทียนรายตามราวรอบพระอุโบสถจำนวน 1,250 เล่ม (ปัจจุบันไม่มีจุดเทียนตามราวรอบพระอุโบสถ แต่เปลี่ยนเป็นกรอบบัวทำด้วยกระเบื้องแก้วขาวสลักรูปตั้งรองบนสันกำแพงระหว่างช่องเสาพระอุโบสถ) แล้วมีประโคมด้วย หลังจากนั้นได้มีเทศนาโอวาทปาติโมกข์ 1 กัณฑ์ เทศนาทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย เครื่องไทยธรรมบูชา กัณฑ์เทศน์มีจีวร 1 ผืน เงิน 3 ตำลึง และขนมต่างๆ เมื่อเทศน์จบพระสงฆ์สวดมนต์รับสัพพี...”⁶⁶

ในรัชกาลต่อมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี สำนักพระราชวังปฏิบัติดังนี้ ก่อนถึงวันมาฆบูชา จะนำเทียนรุ่ง ไปตั้งถวาย ณ พระราชฐานที่ประทับเพื่อทรงเจิม

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การคำภีร์สภา, 2506), หน้า 143.

แล้วทรงสุหรัาย เพื่อทรงพระราชอุทิศพระราชทาน ไปจุตบูชาพระรัตนตรัย ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดบวรนิเวศ วัดเบญจมบพิตร วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดราชบพิธ และวัดนิเวศธรรมประวัติ

จุดประสงค์	เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระพุทธเจ้าเนื่องจาเป็นวันจาตุรงสันนิบาต
สถานที่	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วัน - เวลา	วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เวลา 17.00 น.
หมายกำหนดการ ⁶⁷	เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า วันมาฆบูชา พุทธศักราช 2546 ตรงกับวันอาทิตย์ ที่ 16 กุมภาพันธ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามราชประเพณี ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ดังรายการต่อไปนี้

วันอาทิตย์ ที่ 16 กุมภาพันธ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์

เวลา 17.00 น. เสด็จเข้าสู่พระอุโบสถทรงจุดธูปเทียน ถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสงฆ์ 30 รูป เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนา กัณฑ์ 1 แล้ว พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระราชาคณะถวายอดิเรก ออกจาก พระอุโบสถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

ขั้นตอนพระราชพิธีพระราชกุศลมาฆบูชาตามหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนิน

⁶⁷ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 17-18.

ไปรอยดอกมะลิ 1,250 ดอก ที่ธรรมมาสน์เทศน์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม เจ้าหน้าที่
สังฆการีนิมนต์พระราชอาณาเขตขึ้นธรรมมาสน์เทศน์แล้วปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ⁶⁸

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระ
เจ้าพระยามหาคษัตริย์ศึก ได้อัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า
“พระแก้วมรกต” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ทำด้วยมณีสีเขียวเนื้อเดียวกันทั้งองค์ มาจากนคร
เวียงจันทน์

ภายหลังได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งบรมราชวงศ์จักรี ได้โปรดสร้างวัดไว้ใน
พระราชฐานสำหรับประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรขึ้นใหม่ และได้ทรงสร้างเครื่อง
ทรงฤดูร้อน และฤดูฝนถวายเป็นพุทธบูชา จึงมีพระราชประเพณีเสด็จพระราชดำเนินไปเปลี่ยน
เครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ปีละ 2 ฤดู

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างเครื่องทรงฤดูหนาวเป็นพุทธบูชา
อีกหนึ่งฤดู รวมเป็น 3 ฤดู

ภาพที่ 3 เครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

ตามฤดูกาล

ที่มา www.thaihealth.or.th

ภาพที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงทรงสรุหรัย

ที่มา www.topicstock.pantip.com

⁶⁸ สัมภาษณ์ อนุชา บริพันธ์, คุรียางคศิลป์นชานาญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

จุดประสงค์	เพื่อเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตตามฤดูกาล
สถานที่	พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วัน - เวลา	วันแรม 1 ค่ำ เดือน 4 เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูหนาวเป็นฤดูร้อน วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อนเป็นฤดูฝน วันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูฝนเป็นฤดูหนาว
พระราชกิจ ⁶⁹	วันอาทิตย์ ที่ 20 กรกฎาคม 2540

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากตำหนักจิตรลดารโหฐานพระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง เข้าทางประตูวิเศษไชยศรี เทียบรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูเกยหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จฯ เข้าสู่พระอุโบสถ ประทับพระราชอาสน์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กราบบังคมทูลรายงาน การสร้างเครื่องทรงฤดูฝน ถวายพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรขึ้นใหม่ ทูลเกล้าฯ ถวายทรงพระราชอุทิศถวายเนื่องในมหามงคลเสด็จครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมแล้วเสด็จ ไปด้วยด้านหลังฐานชุกชี ขึ้นเกยไปยังบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ทรงกราบ ทรงถอดมงกุฎจากเศียรพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร มอบเจ้าหน้าที่ทรงหีบสังข์ประจำองค์พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรที่ตั้งอยู่ด้านข้าง ทรงสรงพระสุคนธ์ที่พระอังสาซ้ายขวา พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรเสร็จแล้ว ทรงวางสังข์ไว้ที่เดิม

ทรงรับพระมหาสังข์เพชรน้อยจากเจ้าหน้าที่ ทรงสรงพระสุคนธ์ที่พระอังสาซ้ายขวาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรเสร็จแล้วคืนพระมหาสังข์เพชรน้อยให้เจ้าหน้าที่ ทรงรับผ้าขาวจากเจ้าหน้าที่เช็ดตามองค์พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร

⁶⁹ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2548), หน้า 20-21.

เสร็จแล้วทรงรับมงกุฎประจำฤดูฝนจากเจ้าหน้าที่ ทรงสวมถวาย
ที่พระเศียร ทรงกราบ

เสด็จฯ ลงจากเกยไปประทับพระเก้าอี้ที่ข้างฐานชุกชี
ทรงหยิบผ้าขาวที่ซับองค์พระพุทธรมหามณีรัตนปฏิมากรแล้วนั้น
ชุบน้ำพระสุคนธ์ในโอแก้ว แล้วทรงบิดลงในโอแก้ว
และหม้อน้ำ เสร็จแล้วเสด็จฯ ไปที่ฐานชุกชีที่ประดิษฐาน
พระสัมพุทธพรรณี ทรงถอดยอดพระรัศมีพระเกตุ
พระสัมพุทธพรรณี มอบเจ้าหน้าที่ แล้วรับยอดพระรัศมีประจำ
ฤดูฝนจากเจ้าหน้าที่ ทรงสวมถวายเปลี่ยนใหม่ เรียบร้อยแล้ว
ทรงรับกระทงดอกไม้จากเจ้าหน้าที่วางบนพานหน้าฐานชุกชี
แล้วทรงจุดเทียนห้วงบูชาพระพุทธรมหามณีรัตนปฏิมากร
และพระสัมพุทธพรรณี ทรงคม เสด็จฯ ไปทรงจุดรูปเทียนท้ายที่
นั่งบูชาพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จฯ ไปทรงจุดรูปเทียน
ท้ายที่นั่งบูชาพระพุทธรเลิศหล้านภาลัย ทรงคม เสด็จฯ ไปทรงจุด
รูปเทียนเครื่องนมัสการทองใหญ่ที่หน้าธรรมาสน์ศิลา ทรงกราบ
แล้วประทับพระราชอาสน์

เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระมหาสังข์เพชรน้อย
เข้าถวาย พระราชทานน้ำรพมหาสังข์บรรจุน้ำพระพุทธรมนต์
แก่พระราชวงศ์ เสด็จฯ ไปทรงพระสุหร่ายน้ำพระพุทธรมนต์
แก่ข้าราชการที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรอบพระอุโบสถ
เสร็จแล้วประทับพระราชอาสน์

(พรหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน ครบ 3 รอบ และเจิมที่
ฐานพระพุทธรมหามณีรัตนปฏิมากร)

เสด็จฯ ไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการทองใหญ่
เสด็จฯ ออกจากพระอุโบสถ ทรงพระสุหร่ายน้ำพระพุทธรมนต์แก่
ประชาชนที่มาเฝ้า เสด็จฯ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตู
เกยหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินกลับ

ขึ้นตอนพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรมหามณีรัตนปฏิมากรตามหมายกำหนดการ
ดังกล่าวข้างต้น ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรง

สุหรัย ทรงเจิม แล้วเสด็จไปยังด้านหลังซุกชีขึ้นเกยไปยังที่บุษบกประดิษฐานพระพุทธรูปหามณี-
รัตนปฏิมากร เมื่อเสด็จฯ ขึ้นถึงบุษบกทรงกราบนั้น ทรงถอดมงกุฎออกจากพระเศียร
พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร มอบให้เจ้าหน้าที่แล้วปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ⁷⁰

พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช

ภาพที่ 5 พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช

ที่มา www.oknation.net

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้น
เนื่องจากประเทศไทยมีเหตุการณ์ที่เกือบจะต้องเสียอิสรภาพมาหลายครั้งแต่มีเหตุรอดพ้นมาได้
เสมอ ด้วยมีเทพดาองค์ใดองค์หนึ่งคอยพิทักษ์รักษา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ทรงปั้นรูป
พระสยามเทวาธิราชแล้วหล่อขึ้นเพื่อไว้สักการบูชา ประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งทรงธรรม และจัด
เครื่องสังเวทถวายประจำวัน และได้จัดให้มีการสักการะสังเวทพระสยามเทวาธิราชขึ้นปีละ 2 ครั้ง
คือ

1. พระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน ในเทศกาลตรุษจีน ซึ่งเคยปฏิบัติมาตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ 3 โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศาลหลังคาแก้งขึ้นหน้าพระที่นั่งราชกิจวินิจัย
ณ พระตำหนักแพ ทาราชวรดิษฐ์ เพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปเจี๊ยมุก พร้อมทั้งอัญเชิญ

⁷⁰ สัมภาษณ์ อนุชา บริพันธ์, คุรียงคศิลป์นชำนาญงาน สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

พระสยามเทวาธิราชไปตั้งประดิษฐาน เพื่อการบำเพ็ญพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน โดยจัดตั้งเครื่องสังเวทตลอด 3 วัน

2. ในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทยนั้นได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีสังเวทเวทดา และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราชออกไปตั้งที่บุษบกमुख พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และเทวรูป พร้อมด้วยเจี๊วตมุกที่หอแก้วพระภูมิไปตั้งด้วย มีเครื่องสังเวทโตะจีน 3 โตะ มีพระราชพิธีดังนี้ เวลาเช้าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดับปกรณ์ พระบรมอัฐิที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาค่ำทรงสังเวทพระสยามเทวาธิราชที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีละครหลวงเล่นสมโภช และมีพระราชทานเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และชาวต่างประเทศ ในปีต่อๆ มา ในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 มีผู้มาเฝ้าฯ ในงานน้อยมาก จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสังเวทพระสยามเทวาธิราช ที่พระที่นั่งทรงธรรมเพียงอย่างเดียว มีละครหลวงสมโภชแบบเดิม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งพุทธมณฑลขึ้นรวมทั้งพระที่นั่งทรงธรรมด้วย (ปัจจุบัน คือ สวนศิवालีย์) และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราชไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ที่พระวิมาน 3 मुख และถวายเครื่องสังเวทเฉพาะวันอังคาร และวันเสาร์ และมีพระราชพิธีสังเวทพระสยามเทวาธิราชในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี

จุดประสงค์	บวงสรวงพระสยามเทวาธิราชเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง
สถานที่	พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
วัน - เวลา	วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 เวลา 10.00 น.
หมายกำหนดการ⁷¹	หม่อมเจ้ากรณิกา จิตรพงศ์ เสด็จโดยรถยนต์พระประเทียบเข้าสู่พระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี ประตูพิมานไชยศรี เสด็จเข้าสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระสยามเทวาธิราช เสด็จไปทรงจุดธูปเทียนทอง เทียนเงินที่โต๊ะบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชและทรงจุดธูปหางปักที่เครื่องสังเวท ทรงกราบ เสด็จไปที่ข้างหอพระสุราลัยพิมาน ทรงจุดเทียนทอง เทียนเงิน ที่โต๊ะบวงสรวง (กลางหา) และทรงจุดธูปหางปักที่เครื่องสังเวท เสด็จไปประทับพระเก้าอี้ที่ชานหน้าพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทอดพระเนตรการแสดงละคร

⁷¹ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๊ยะ, 2548), หน้า 25.

เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงแล้วประธานเงินรางวัลให้แก่หัวหน้าคณะละคร เสด็จกลับ

ขั้นตอนพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชตามหมากำหนดการดังกล่าวข้างต้น ปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ หม่อมเจ้ากรรณิกา จิตรพงศ์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระสยามเทวาธิราช เมื่อทรงจุดธูปเทียนและทรงกราบแล้วปี่พาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ เมื่อหม่อมเจ้ากรรณิกา จิตรพงศ์ เสด็จไปประทับที่พระเก้าอี้ ที่ชานหน้าพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทอดพระเนตรการแสดง พระ - นาง แต่งกายยืนเครื่องออกมารำถวายมือเพลงสาธุการ⁷²

พระราชพิธีทอดเชือก ดามเชือก

พระราชพิธีทอดเชือก ดามเชือก เป็นพระราชพิธีที่มีขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งมีพระบรมราชาธิบาย ในหนังสือพระราชพิธี 12 เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“ พิธีทอดเชือกดามเชือกนี้ก็ยังทำเสมออยู่ เมื่อพิเคราะห์ดูคำว่าทอดเชือกอย่างหนึ่ง ดามเชือกอย่างหนึ่งนั้นจะแปลว่าอะไร วิธีเรียกว่าทอดเชือกนั้นคือเชือกบาศที่สำหรับคล้องช้างเป็นขดๆ อยู่ จับขึ้นทั้งขดแยกออกเป็นสองส่วนตั้งกางไว้ เรียกว่า ทอดเชือก เชือกที่กางไว้นั้นกลับพับลงวางเป็นขดๆ ตามธรรมเนียม เรียกว่า ดามเชือก...”⁷³

จุดประสงค์	เป็นพิธีชกกรรม หรือ พิธีจับช้าง ตรวจเชือกบาศเพื่อคล้องช้างปามาเลี้ยงไว้เป็นกำลังของบ้านเมือง
สถานที่	พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
วัน - เวลา	เดือนห้า
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...จุดแว่นเทียนสมโภชเจิมพระเทวรูปแล้ว จึงได้นำน้ำสังข์บรรดาผู้ซึ่งไปประชุมอยู่ในโรงพิธีนั้น แล้วอ่านเวทพรมน้ำ

⁷² สัมภาษณ์ นางลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา, นาฏศิลปินอาวุโส สำนักการสังคีตกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 28 ต.ค. 2554.

⁷³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516), หน้า 283.

เชือกบาศ เวลานั้นประโคมพิณพาทย์สาธการถึงเจ็ดลา แล้วตัวพระครูพฤติบาศและเจ้ากรมปลัด กรมช่างเข้าประจำหน้าเตียง เชือกคุกเข่ายกเชือกบาศกางไว้เป็นทอดเชือก ต่อนั้นไปให้นายท้ายช่างคนหนึ่งมาหมอบที่กลางโรง พระครูพฤติบาศซึ่งเป็นหมอตำจึงเอาชนั้กมาวางคร่อมหลัง เอาด้ามขอสอดในพรมชนั้ก ปลายด้ามขอสันข้างบน นายท้ายช่างที่หมอบนั้นมีมือกำยื่นขอไว้ จึงให้พราหมณ์พฤติบาศสองคนอ่านคุษฎีสังเวชอย่างเก่าที่ขึ้นว่า อัญชยมบังคมภูวสวะ เป็นต้น จบลาหนึ่งเป่าสังข์ ในเวลาเมื่ออ่านคุษฎีจบเป่าสังข์นั้น บรรดาผู้ซึ่งประชุมในที่นั้น โปยเข้าตอกดอกไม้อย่างเช่นไหว้ครูละคร...ต่อนี้ไปพิณพาทย์เปลี่ยนรุกรันเดินสองแวงและออกเพลงอีก เปลี่ยนขอจับเชือกบาศใหม่ รำทำชดบาศเหวียงเชือกให้พันตัวไปข้างหนึ่งสามรอบ แล้วคลายออกเหวียงให้พันข้างหนึ่งอีกสามรอบแล้วคลายออกเป็นการเสร็จพิธี...”⁷⁴

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบตามขั้นตอนของพระราชทอดเชือก ตามเชือกนั้น มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้เพลงประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลงปีพาทย์ในพระราชพิธี” ดังนี้

“...พราหมณ์และหมอคณาญ์ก็ทำพิธีอ่าน โองการบูชา ปีพาทย์ทำเพลงสาธการครั้งหนึ่ง เพลงตระเจีญ์ครั้งหนึ่ง เวลาโปยเข้าตอกดอกไม้ บรรเลงเพลงโปยเข้าตอกเป็นอันเสร็จพิธีตอนเช้า

ตกเวลาค่ำ พราหมณ์พฤติบาศอ่านฉันทและสาธยายมนต์ จบลาหนึ่งปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธการขึ้นเดียวตอนต้นครั้งหนึ่ง แล้วก็สาธยายมนต์ต่อไป พอจบลาปีพาทย์ก็บรรเลงเพลงสาธการขึ้นเดียวตอนต้น สลับกันไปดังนี้ราว 7-8 ครั้ง จึงถึงพิธีรา...”⁷⁵

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516), หน้า 286-288.

⁷⁵ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 105-106.

จากบทความดังกล่าว การบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธีทอดเชือก คามเชือก นั้น ปรากฏในชั้นตอนพระราชพิธีดังนี้ คือ เมื่ออ่าน โองการบูชา ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ และเพลงตระเจีญ และขณะที่พราหมณ์อ่านฉันทและสาธยายมนต์จบในแต่ละลา ปี่พาทย์บรรเลง เพลงสาธุการชั้นเดียว ปัจจุบันพระราชพิธีนี้ได้เลิกทำไปแล้ว

พระราชพิธีฉัตรมงคล

ภาพที่ 6 พระราชกุศลทักษิณานุปทาน

ที่มา www.sarakadee.com

ภาพที่ 7 พระราชพิธีฉัตรมงคล

ที่มา www.sarakadee.com

พระราชพิธีนี้มีครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระบรมราชธิบาย ในหนังสือพระราชพิธี 12 เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่า วันที่พระองค์ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช 1213 จึงทรงพระราชดำริว่า วันบรมราชาภิเษกนั้นเป็นมหามงคลสมัยซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง ย่อมนับถือวันนั้นว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลกาล แต่ในกรุงสยามนี้ เคยอยู่มิได้มีการนักขัตฤกษ์อันใด ครั้งนี้การบรมราชาภิเษกของพระองค์เฉพาะตรงกับสมัยที่เจ้าพนักงานเคยสมโภชเครื่องราชูปโภคแต่เดิมมา ควรที่จะมีการ

สมโภชพระมหาเศวตฉัตรให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ราชสมบัติ จึงได้ทรง
พระราชดำริจัดการ พระราชกุศลพระราชทานชื่อว่า ฉัตรมงคล นี้ขึ้น...”⁷⁶

ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพิ่มการพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า อาลักษณ์อ่านคำประกาศ ยิ่งปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติถวาย
บังคมพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเวียนเทียนสมโภชเครื่องราชกุศรักันท์

ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การพระราชพิธีฉัตรมงคลได้เพิ่มการ
พระราชกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระมหากรุณาธิคุณสมเด็จพระ
บูรพมหากษัตริยาธิราช ตอน 1 พระราชพิธีฉัตรมงคล ซึ่งเป็นการเฉลิมฉลองที่ได้บรมราชาภิเษก
อีกตอนหนึ่ง⁷⁷

ในรัชกาลปัจจุบัน พระราชกุศลทักษิณานุปทาน และพระพิธีฉัตรมงคล ตรงกับ
วันที่ 5 พฤษภาคม แต่เริ่มพระราชพิธีตั้งแต่วันที่ 3-5 พฤษภาคม

จุดประสงค์ เพื่อเฉลิมฉลองพระมหาเศวตฉัตร เครื่องสิริราชกุศรักันท์
และพระแสงประจำรัชกาล เป็นวันครบรอบพิธีบรมราชาภิเษก

สถานที่ พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วัน - เวลา วันที่ 3 พฤษภาคม เวลา 17.00 น.

วันที่ 4 พฤษภาคม เวลา 17.00 น.

วันที่ 5 พฤษภาคม เวลา 10.30 น. และ 16.30 น.

หมายกำหนดการ⁷⁸ เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า
การพระราชกุศลทักษิณานุปทาน และการพระราชพิธีฉัตรมงคล
เฉลิมราชสมบัติสิริราชพรรษา ปีนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กำหนดดังรายการต่อไปนี้

พระราชกุศลทักษิณานุปทาน

วันจันทร์ ที่ 3 พฤษภาคม เจ้าพนักงานเตรียมการ
พระราชกุศลทักษิณานุปทาน ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
ในพระบรมมหาราชวัง เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรม

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 14
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516), หน้า 56.

⁷⁷ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 32.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-35.

ราชบุรพการี ขึ้นประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ภายใต้
นพปฎลมหาเศวตฉัตร และเชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร
คู่พระบรมอัฐิ ประดิษฐานในพระที่นั่งบุษบกมาลาประกอบด้วย
เครื่องบรมอิสริยราชูปโภคพร้อมสรรพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง
จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยัง
พระบรมมหาราชวัง

เวลา 16.30 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราช
สักการะ ถวายบังคม พระอัฐิ พระสงฆ์ 23 รูป
สวดพระพุทธรูป จบแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม
พระราชทาน ถวายพระธรรมเทศนา กัณฑ์ 1 จบแล้ว
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม
กัณฑ์เทศน์แล้วทรงทอดผ้า พระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณ์พระบรม
อัฐิ สมเด็จพระบรมราชบุรพการี ถวายอนุโมทนา
ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา เสด็จพระราชดำเนินประทับรถยนต์
พระที่นั่งที่พระทวารเวศร์รักษา เสด็จพระราชดำเนินกลับ

พระราชพิธีฉัตรมงคล

วันอังคาร ที่ 4 พฤษภาคม เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธี
ฉัตรมงคล ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญพระพุทธรูปปฏิมา
ชัยวัฒน์ประดิษฐานที่ม้าหมู่พระแท่นมณฑลมุข และเชิญเครื่อง
สิริราชกกุธภัณฑ์ขึ้นประดิษฐาน ณ พระแท่นนพปฎล-
มหาเศวตฉัตร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง
จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยัง
พระบรมมหาราชวัง

เวลา 16.30 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งคูชิต
มหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียน
เครื่องนมัสการแล้ว สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยบูชา
เทพยดาร์กษานพปฎลมหาเศวตฉัตรสิริราชกกุธภัณฑ์
พระราชครูอภัยจารย์ ประธานคณะพราหมณ์อ่านประกาศ
พระราชพิธีน้ตรมงคลแล้ว พระสงฆ์ 20 รูป เจริญพระพุทธมนต์
จบแล้ว ถวายพระพรลา เสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันพุธ ที่ 5 พฤษภาคม เช้า พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนิน โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนัก
จิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา 10.30 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งคูชิต
มหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียน
เครื่องนมัสการสมเด็จพระราชาคณะถวายศีล พระสงฆ์ 20 รูป
ถวายพระพร จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคน
ภัตตาหาร พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน เสร็จแล้ว ทรงประเคน
จตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก
ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียน
บูชาเครื่องทองน้อย บูชาเทพยดาร์กษานพปฎลมหาเศวตฉัตร
สิริราชกกุธภัณฑ์ พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช
นพปฎลมหาเศวตฉัตรสิริราชกกุธภัณฑ์

พนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร บัณเฑาะว์
และดุริยางค์แล้ว พราหมณ์เจิมนพปฎลมหาเศวตฉัตร โหระทึกผ้า
สีชมพู พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุหร่ายเครื่องราช
กกุธภัณฑ์ และพระราชสัญญาณพระครุฑพ่าห์ทองคำประจำ
รัชกาล แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

เวลา 12.00 น. ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ
จะได้ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติฝ่ายละ 21 นัด

บ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา 16.30 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จออกจากพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระราชบัลลังก์หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร เจ้าพนักงานชูพุ่มดอกไม้ทองเป็นสัญญาณ ชาวประโคมกระทั่ง แตรมโหระทึก ทหารกองเกียรติยศ ถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เมื่อสุดเสียงประโคมแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าแก่พระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเสร็จแล้ว เสด็จขึ้นเจ้าพนักงานให้สัญญาณ ชาวประโคมกระทั่งแตรมโหระทึก ทหารกองเกียรติยศ ถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปเทียบยังประตูเกษหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียน ถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และพระพุทธรูปฉลองพระองค์แล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปยังปราสาทพระเทพบิดร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูเกยหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินกลับ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการขึ้นถวายบังคมต่อไป

อนึ่ง วันที่ 5 พฤษภาคมนี้ เป็นวันที่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยประกอบพิธีราชาภิเษกตามโบราณขัตติยราชประเพณี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดปราสาทพระเทพบิดร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน ได้ถวายบังคมสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช ตั้งแต่เวลา 8.00 - 17.00 น.

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบตามขั้นตอนของพระราชพิธีฉัตรมงคลนั้น มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้เพลงประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลงปี่พาทย์ในพระราชพิธี” ดังนี้

“...งานนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอน 1 เป็นงานพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ก่อนถึงพระราชพิธีฉัตรมงคลวันหนึ่ง ทำที่พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย การประโคมในวันนี้ มีประโคมเวลาเสด็จทรงจุดธูปเทียนด้วยเพลงช้าครึ่งหนึ่ง เวลาพระสงฆ์ราชาคณะขึ้นถวายพระธรรมเทศนา ด้วยเพลงสาธุการครึ่งหนึ่ง แล้วบรรเลงเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับด้วยเพลงกราวรำอีกครั้งหนึ่ง

วันที่ 2 ตอนเช้าประโคมเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการด้วยเพลงสาธุการ...”⁷⁹

จากบทความดังกล่าว การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธีฉัตรมงคลนั้น ปรากฏว่ามีการบรรเลงทั้ง 2 วัน วันแรกซึ่งเป็นงานพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการขณะที่พระสงฆ์ราชาคณะขึ้นถวายพระธรรมเทศนา วันที่สองเป็นพระราชพิธีฉัตรมงคล ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ

ปัจจุบันการบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธีฉัตรมงคลนั้น คงปรากฏเพียงขั้นตอนเดียว คือ วันที่ 3 พฤษภาคม เป็นพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์ พระราชทานให้เจ้าพนักงานพระราชพิธีเชิญไปปักที่จงกลธรรมมาสน์เทศน์ ขณะนั้นเจ้าหน้าที่กองศาสนูปถัมภ์นิมนต์พระราชาคณะขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ เมื่อพระราชาคณะขึ้นธรรมมาสน์เทศน์เรียบร้อยแล้วปี่พาทย์จึงยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ⁸⁰

⁷⁹ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 96.

⁸⁰ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, ดุริยางคศิลป์ป็นชำนาญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ภาพที่ 8

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ที่มา www.thairice.org

ภาพที่ 9

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ที่มา www.thairath.co.th

พระราชพิธีนี้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นพิธีพราหมณ์ตามแบบโบราณ เดิมมีเฉพาะพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเพียงอย่างเดียว โดยพระมหากษัตริย์จะแต่งตั้งราชการชั้นผู้ใหญ่ให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ เรียกว่า “พระยาแรกนา” ทำหน้าที่ไถ หว่านเมล็ดพืช โดยมีผู้ช่วยทำหน้าที่หอบกระบุงพันธ์พืชตามพระยาแรกนา และไถหว่านธัญพืช เรียกว่า “เทพี”

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีสงฆ์ร่วมประกอบพิธี เพื่อเป็นสิริมงคลแก่พืชพันธ์ธัญญาหารที่จะนำไปไถหว่านในพิธีแรกนาขวัญ จึงรวมเป็น 2 วัน วันแรก เรียกว่า พระราชพิธีพืชมงคล จัดพิธีที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันที่สอง เป็นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพิธีพราหมณ์ซึ่งประกอบด้วยรีวขบวนเครื่องสูง ออกจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มายังมณฑลพิธีท้องสนามหลวง มีตั้งเทวรูป การเสี่ยงทาย การเลือกผ้าของพระยาแรกนา และการเสี่ยงทายพระโลกินเลียง เพื่อทำนายถึงความสมบูรณ์ของพืชผลในรอบปี และได้ปฏิบัติต่อมาจนถึง พ.ศ. 2479 ได้มีการเว้นว่างไป ต่อมาใน พ.ศ. 2483 รัฐบาลสั่งให้มีเฉพาะพระราชพิธีพืชมงคลเพียงอย่างเดียวที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นมาใหม่ตามแบบอย่างที่เคยจัด 2 วัน ในวันที่สองโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นพระยาแรกนา ส่วนเทพีคู่หาบเงินหาบทอง จะคัดเลือกจากข้าราชการสตรีโสด ในสังกัดของกระทรวงตั้งแต่วัย 3 ขึ้นไป

จุดประสงค์	เป็นพิธีทำขวัญแก่พืชพันธุ์ไม้ต่างๆ และเป็นการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง
สถานที่	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และมณฑลพิธีท้องสนามหลวง
วัน - เวลา	ขึ้น 12 - 13 ค่ำเดือน 6 พระราชพิธีพืชมงคล เริ่มเวลา 16.30 น.
หมายกำหนดการ ⁸¹	<p>เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่าพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พุทธศักราช 2545 ได้กำหนดดังรายการต่อไปนี้</p> <p>วันพฤหัสบดี ที่ 13 พฤษภาคม เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และที่พิธีมณฑลท้องสนามหลวงไว้พร้อมกัน</p> <p>เวลาบ่าย สมเด็จพระโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักสุโขทัย ไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลา 16.30 น. สมเด็จพระโอรสาธิราชฯ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระอุโบสถทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธรูปสำคัญ และพระพุทธรูปสำคัญ พระราชทานถวายศีลจบแล้ว ทรงพระสุหร่าย ถวายดอกไม้บูชาพระพุทธรูปรัตนราชูปถัมภ์ ทรงอธิษฐานเพื่อความสมบูรณ์แห่งพืชผลของราชอาณาจักรไทยแล้ว พระราชครูอภัยภูฏาจารย์ ประธานคณะพราหมณ์ อ่านประกาศพระราชพิธีพืชมงคล พระสงฆ์ 11 รูป เจริญพระพุทธรูปมนต์จบแล้ว ทรงหลั่งน้ำสังข์ ทรงเจิม ทรงราชทานธำมรงค์กับพระแสงปฏิภักสำหรับตำแหน่งพระยาแรกนา แก่ นายปิติพงศ์ พิ๋งบุญ ณ อยุธยา ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แล้วทรงหลั่งน้ำสังข์ ทรงเจิมพระราชทานเทพีผู้ที่จะเข้าในการพระราชพิธีจรดพระนังคัล</p>

⁸¹ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 43-44.

แรกนาขวัญ ขณะนั้น พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา พนักงาน
ประโคมฆ้องชัย เครื่องดุริยางค์แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชฯ ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวาย
อนุโมทนา ถวายอดิเรก ออกจากอุโบสถ เสด็จพระราช
ดำเนินกลับ

วันศุกร์ ที่ 14 พฤษภาคม เวลา 7.30 น. ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายปิติพงศ์ พิ๋งบุญ ฌ อยุชยา
ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ขึ้นรถยนต์หลวงที่หน้าวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม ออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตู
สวัสดิโสภณ ถนนสนามไชย ไปยังมณฑลพิธีท้องสนามหลวง
แล้วเดินกระบวนอิสริยยศแห่ไปส่งที่โรงพิธีพราหมณ์ จุฑารูป
เทียนถวายสักการะเทวรูปสำคัญแล้วจะได้ตั้งสัตยาธิษฐานหยิบ
ผ้านุ่งแต่งกายไว้พร้อม

ครั้นเวลา 8.30 น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า
มหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินโดย
รถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักสุโขทัย ไปยังพลับพลาท้อง
สนามหลวง ระหว่างเวลาพระฤกษ์ 8.29 น. ถึง 8.59 น.
นายปิติพงศ์ พิ๋งบุญ ฌ อยุชยา ปลัดกระทรวงเกษตรและ
สหกรณ์ ซึ่งทำหน้าที่พระยาแรกนา จะได้ยাত্রาร้อมเทเพื่อออก
จากโรงพิธีพราหมณ์ มีราชบัณฑิตและพราหมณ์นำผ่าน
พลับพลาหน้าพระที่นั่งพระยาแรกนาเข้าเฝ้าทูลละออง
ธุลีพระบาทถวายบังคมแล้วไปยังลานแรกนา เจ้าพนักงานจูง
พระโคเทียมแอก พระยาแรกนาจิมพระโคและไถแล้วจึงไถตะ
ไปโยรี 3 รอบ โดยขวาง 3 รอบ หว่านธัญพืช โห่ลั่นฆ้องชัย
แล้วไถกลับอีก 3 รอบ พนักงานปลดพระโคออกจากแอก
พระยาแรกนาและเทฟักกลับไปยังโรงพิธีพราหมณ์ พราหมณ์เลี้ยง
ของกิน 7 สิ่ง ตั้งพระโค โห่หลวงจะได้ถวายคำพยากรณ์
เสร็จแล้วจะได้แห่พระยาแรกนาเป็นกระบวนอิสริยยศจากโรงพิธี
พราหมณ์ พระยาแรกนาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

ถวายบังคมแล้วเข้ากระบวนไปขึ้นรถยนต์หลวงกลับยังกระทรวง
เกษตรและสหกรณ์

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินกลับ

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบตามขั้นตอนของพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น
มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้เพลงประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลง
ปี่พาทย์ในพระราชพิธี” ดังนี้

“ในสมัยก่อนงานจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพระราชพิธีที่ทรง
แต่งตั้งพระยาแรกนาผู้หนึ่งเป็นประธานในการแรกนา เช่นเดียวกับพิธีโล้ชิงช้า
และเรียกกันว่า “พระยาแรกนา” จัดเป็นงาน 2 วัน วันแรกตอนเย็น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนมัสการพระพุทธรูป ทรงอธิษฐานเพื่อความ
สมบูรณ์แห่งพืชผลแห่งราชอาณาจักรไทย พราหมณ์อ่านประกาศพิธี พระสงฆ์
เจริญพระพุทธรมนต์ ปี่พาทย์ กลองแขกบรรเลงเวลาเสด็จทรงนมัสการด้วย
เพลงสาธุการ และเวลาพระสงฆ์เจริญพระพุทธรมนต์จบส่งเสด็จด้วย
เพลงกราวรำ...

...เมื่อเวลาที่พระยาแรกนาอธิษฐานเลือกฝ้านุ่ง ซึ่งมีอยู่ 3 ขนาดว่าจะได้
ฝ้านุ่งขนาดกว้างหรือขนาดกลางหรือขนาดแคบนั้น ให้บรรเลงเพลงสาธุการ...”⁸²

การประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระปรมิตรมหาภูมิพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีการบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธีดังนี้⁸³

วันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 6 ...สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จพระราชดำเนินถึงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม...ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการที่หน้าพระมณฑป
ศิลา ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ หลังจากเสด็จประทับพระราชอาสน์เรียบร้อยแล้วยุติการบรรเลง
เพลงสาธุการ...แล้วเสด็จฯ ไปที่พระมณฑปศิลา ทรงพระสุหร่ายสร่งพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์และ
พระพุทธรูปสำคัญแล้วทรงประพรมพืชต่างๆ ทรงโปรยดอกไม้ มีดอกมะลิและกลีบกุหลาบถวาย
พวงมาลัยที่พระพุทธรูปทุกองค์ เมื่อทรงจุดเทียนพระคันธารราษฎร์ 2 คู่ ปี่พาทย์เริ่มบรรเลง

⁸² มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 75.

⁸³ สัมภาษณ์ อเนก อาจมั่งกร, ดุริยางคศิลป์ป็นชำนัญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

เพลงสาธุการอีกครั้ง จนกระทั่งทรงจุดเทียนที่พระคันธารราษฎร์จีนอีก 2 เล่มเสร็จเรียบร้อยแล้ว
ปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ

วันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 พระยาแรกนาขวัญพร้อมด้วยเทพีหาบเงิน - หาบทอง แต่งกาย
ที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเข้าสู่พระอุโบสถ
แล้วพระยาแรกนาและเทพีจุดธูปเทียนถวายนมัสการบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฎิมากร ปีพาทย์
บรรเลงเพลงสาธุการ...เมื่อพระยาแรกนาเข้าสู่โรงพิธีพราหมณ์ หัวหน้าพราหมณ์เชิญพระยาแรกนา
ไปที่แท่นเบญจามณฑลพิธี จุดธูปเทียนบูชาเทวรูปพระ ซึ่งเชิญมาประดิษฐานในการประกอบพิธี
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระยาแรกนาจุดธูปเทียนสักการบูชาปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการ
และยุติการบรรเลงเมื่อพระยาแรกนากลับไปนั่งที่ และจะมีการบรรเลงเพลงสาธุการอีกครั้งใน
ขณะที่พระยาแรกนาขวัญ ตั้งสัตยาธิษฐานสอดมือเลือกหยิบดิงฝ้าออกมา เมื่อเลือกได้แล้วเข้าไปใน
ห้องที่เตรียมไว้เพื่อนุ่งทับฝ้าที่นุ่งอยู่เดิม หลังจากพระยาแรกนาขวัญนุ่งฝ้าที่เสี่ยงทายเสร็จแล้ว
ปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ

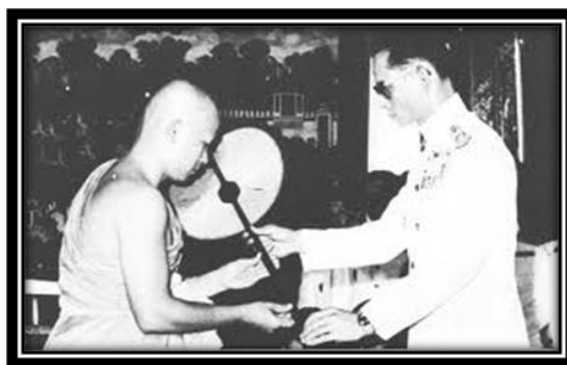
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

ภาพที่ 10

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

ที่มา www.ohmpps.go.th

ภาพที่ 11

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนพัดยศ

ที่มา www.th.m.wikipedia.org

วันวิสาขบูชา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ด้วยเป็น
วันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพานขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราช
กุศลวิสาขบูชาในปัจจุบันกระทำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีงานต่อเนื่องกัน 2 วัน คือ

วันแรกตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 เป็นวันตั้งพระภิกษุและสามเณรเปรียญตามราช
ประเพณี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภ์ จึงทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการศึกษา

เล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร เมื่อพระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมสอบไล่ได้เปรียญธรรม มีการพระราชพิธีพระราชทานพัดยศตามชั้นเปรียญที่สอบได้ ในพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และหากสามเณรรูปใดสอบเปรียญธรรมได้ 9 ประโยค เมื่ออายุครบอุปสมบทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงอุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีพระราชทานพัดยศ แต่พระภิกษุสามเณรที่สอบได้เปรียญธรรมเฉพาะ 3 - 6 - 9 ประโยค ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพระภิกษุสามเณรที่สอบได้เปรียญธรรม 4 - 5 - 7 - 8 ประโยค โปรดให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้ประทานพัดยศ ณ พระอุโบสถวัดที่สมเด็จพระสังฆราชประทับ

วันที่สอง ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 คือพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา พระราชพิธีนี้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ไว้ว่า

“...ครั้นวิสาขบูชา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชบุรีรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎร์ทั่วทุกนิคมคามชนบทก็ประดับพระนคร และพระราชวัง ช่างหน้าช่างในจวนตำแหน่งท้าวพระยาพระหลวงเสรมฐิติ ชิพราหมณ์ บ้านเรือน โรงร้าน พ่วงแพ ชนประชาชายหญิง ล้วนแต่แขวนโคมประทีปชวาลาสว่างไสว ห้อยย้อยพวงบุปผชาติประพรมเครื่อง สุกนธรส อุทิศบูชาพระรัตนตรัยสืบตามทิวาราตรี มหาชนชวนกันรักษาพระอุโบสถศีล สดับฟังพระสัทธรรมเทศนา บูชาธรรม บ้างก็ถวายสลากภัตตอาหารสังฆทานข้าวบิณฑน์ บ้างก็ยกขึ้นซึ่งธงผ้า บูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็บริจาคทรัพย์จำแนกแจกทานแก่ยากจกทลิตทก คนกำพร้าอนาถาชราพิการ บ้างก็ซื้อไถ่ชีวิตสัตว์จำคุกบพิทาชชาติมัจฉาต่างๆ ปลดปล่อยให้ได้ความสุขสบาย อันว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชตระกูล ก็ทรงบำเพ็ญการพระราชกุศลต่างๆ ในวันวิสาขบูชาพุทธศาสนาเป็นอันมาก เวลาตะวันชายแสงก็เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชสุริยวงศ์และนางใน ออกวัดหน้าพระธาตุราชาอารามหลวงวันหนึ่ง ออกวัดราษฎร์บูรณพระวิหาร หลวงวันหนึ่ง ออกวัดโลกสุทธราชาวาสวันหนึ่ง ต่างนมัสการพระรัตนตยาศิกุณ โปรยปรายผกาเกสรสุคนธรสักการบูชา ถวายประทีปธูปเทียนเวียนแวนรอบ

รัตนบัลลังก์ ประโคมศุภริยาขณคนตรีคีตลีตีเป่า สมโภชพระชินศรี พระชินราช พระโลกนาถ พระสัฏฐารสโดยมีกมลโสมนัสศรัทธาทูตทุกคน...”⁸⁴

และมีคำสรรเสริญว่า

“อันพระนครสุโขทัยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์ครั้งใด ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียนดอกไม้เพลิง แลสล้างสลอนด้วยธงชายธงดากไสวไปด้วยพู่พวงดอกไม้กรองร้อยห้อยแขวน หอมกลบไปด้วยกลิ่นสุคนธสรวยรื่น เสนาะสำเนียงพิณพาทย์ฆ้องกลองทั้งทิวาราตรี มหาชนชายหญิงพากันกระทำกองการกุศล เสมือนจะเผยซึ่งทวารพิมานฟ้าทุกช่องชั้น...”⁸⁵

จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และจัดตกแต่งโต๊ะหมู่โคมเทียนต้นประดับดอกไม้สด และแขวนรายรอบศาลา ระเบียบและกำแพงแก้วพระอุโบสถทั้งข้างล่างข้างบนถวายในพระพุทธบูชา แล้วมีการเวียนเทียนสวนมนต์สรรเสริญพระพุทธคุณ

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานขึ้นในพระบรมมหาราชวังชั้นใน พระราชประเพณีนี้จึงย้ายไปที่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน จนถึงรัชกาลที่ 7

นอกจากนี้ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนปีซึ่งใช้รัตนโกสินทร์ศก เป็นปีพระพุทธศักราชด้วยทรงถือว่าเป็นวันสำคัญของพระพุทธศาสนา แต่ให้เริ่มปีใหม่ในวันที่ 6 เมษายน และโปรดเกล้าฯ ให้ทำบัตรอวยพรพระราชทานในวันวิสาขบูชา ทั้งนี้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงฟื้นฟูขึ้นใหม่เพื่อดำเนินตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸⁶

จุดประสงค์	เพื่อระลึกวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพาน
สถานที่	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วัน - เวลา	วันขึ้น 14 - 15 ค่ำ เดือน 6 เวลา 17.30 น.

⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516), หน้า 425-426.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 426-427.

⁸⁶ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 53.

หมายกำหนดการ⁸⁷

เลขานุการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา พุทธศักราช 2546 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดดังนี้

ตั้งเปรียญ

วันพุธ ที่ 14 พฤษภาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง เวลา 17.30 น. ทรงเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร แล้วทรงประเคนพัดยศ ประกาศนียบัตรตั้งพระภิกษุและสามเณรเปรียญ พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ออกจากพระอุโบสถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันวิสาขบูชา

วันพฤหัสบดี ที่ 15 พฤษภาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

เวลา 17.30 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร แล้วเสด็จฯ ออกหน้าพระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ครั้นแล้วเสด็จประทับนิมนต์พระอุโบสถพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองพระบาทฝ่ายหน้า ฝ่ายในถ้วนสามรอบแล้ว เสด็จฯ ขึ้นพระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนาถ้อยคำ 1 จบแล้ว พระสงฆ์ถวายพระอนุโมทนา ทรงประเคนจตุปัจจัย

⁸⁷ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 53-54.

ไทยธรรมพระราชกณะถวายอดิเรก ออกจากพระอุโบสถ
เสด็จพระราชดำเนินกลับ

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
วิสาขบูชา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิถรมหาภูมิพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีการบรรเลง
เพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธีดังนี้⁸⁸

พิธีตั้งเปรียญ 9 ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา
จักรีราชมหามกุฏราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิ
มากร พระพุทธสัมภรณ์ พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วทรงประเคนผ้าไตร
เมื่อเสร็จแล้วปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ และบรรเลงเพลงสาธุการอีกครั้งเมื่อพระสงฆ์
เฉพาะที่ได้รับเปรียญ 9 เดือนออกจากพระอุโบสถไปครองผ้าที่ระเบียงพระอุโบสถ ครองผ้าเสร็จ
ถือพัดยศกลับเข้าไปนั่งยัง อาสนสงฆ์เรียบร้อยแล้วปีพาทย์จึงยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ

วันวิสาขบูชา ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา
จักรีราชมหามกุฏราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิ
มากร แล้วเสด็จออกชานหน้าพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนและทรงถือไว้ ปีพาทย์ยุติการบรรเลง
เพลงสาธุการ

**พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
อานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ และพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระ
พระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี**

พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันคล้ายวันสวรรคตของทั้ง 3 พระองค์นี้ แต่เดิม
มิได้จัดขึ้นในวันเดียว กล่าวคือ ในวันคล้ายวันสวรรคตสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์อดุลยเดชวิกรม
พระบรมราชชนก ในวันที่ 24 กันยายน ได้ัญเชิญพระโกศพระบรมอัฐิ มาบำเพ็ญพระราชกุศล
พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และถวายบังคมพระราชนุสรณ์สมเด็จพระบรมราชชนก
ณ โรงพยาบาลศิริราช ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
ทั้งสองไปรวมกัน จัดเป็นพระราชพิธีเดียวในวันที่ 9 มิถุนายน

⁸⁸ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, ดุริยางคศิลป์ป็นชำนาญงาน สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

ภาพที่ 12 พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์
และพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร-
อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ที่มา www.identity.opm.go.th

ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2539 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชกุศลเนื่องในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี ร่วมกับพระราชพิธีดังกล่าวด้วย เริ่มพระราชพิธีนี้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540

จุดประสงค์	เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต
สถานที่	วัดสุทัศนเทพวรารามและพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย
วัน - เวลา	วันที่ 9 มิถุนายน เวลา 16.30 น.
หมายกำหนดการ	เลขาธิการพระราชวัง รับพระราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสจิตสมัยคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช และพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรม

ราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีรายการ
ดังนี้

วันศุกร์ ที่ 9 มิถุนายน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนิน
โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวัง
ดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา 17.00 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่ง
อัมรินทร์วินิจฉัยทางพระทวารเทเวศร์รักษา พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูป
ประจำพระชนมวารของพระบรมอัฐิแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรง
จุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมพระบรมอัฐิ
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
พระอัฐมรธาธิบดินทร์ พระสงฆ์ 59 รูป เจริญพระพุทธมนต์
พระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนาถ้อยคำ 1 จบแล้ว พระสงฆ์
ถวายอนุโมทนาทรงพระเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระราชาคณะ
ถวายอดิเรกออกจากพระที่นั่ง เสด็จฯ พระราชดำเนินกลับ⁸⁹

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้าย
วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรธาธิบดินทร์ และพระราช
กุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพล-
อดุลยเดช ปรากฏว่า มีการบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธี ดังนี้
คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะเสร็จแล้ว เสด็จไปหน้า
โต๊ะหมู่เครื่องฟ้าป่า ทรงกล่าวนำถวายฟ้าป่า ผู้โดยเสด็จพระราชกุศลว่าตามจบแล้ว พระสงฆ์

⁸⁹ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 57-58.

ชักผ้าป่า ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการและจะบรรเลงอีกครั้งเมื่อเจ้าหน้าที่สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์องค์ถวายพระธรรมเทศนาขึ้นธรรมาสน์⁹⁰

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง

ภาพที่ 13 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง

ที่มา www.identity.opm.go.th

ตามประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ก่อนถึงวันเข้าพรรษา บุตรชายที่มีอายุครบ 20 ปี หรือมากกว่านี้นิยมอุปสมบท เพื่อรับการอบรม ศึกษา และปฏิบัติธรรมวินัย สำหรับพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวงมีหลักฐานปรากฏครั้งแรกใน พ.ศ. 2331 ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ 2) ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นับเป็นนาคหลวงพระองค์แรกซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสอง กล่าวว่

“...การทรงผนวชเจ้านายในวัดพระรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดิยวนั้นคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นบรรดา

⁹⁰ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, คุรียงคศิลป์ินชำนาญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

เจ้านาย ภายหลังที่เป็นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้าในวังหลวงวังหน้า ไม่มี
พระองค์ใดแล้วผนวชที่อื่น...”⁹¹

จึงเป็นพระราชประเพณีที่พระราชวงศ์จะต้องผนวชในพระอุโบสถวัด พระศรี-
รัตนศาสดาราม

ส่วนนาคหลวงที่เป็นข้าราชการ ได้แก่ มหาเล็กและข้าราชการบริพารนั้น มีปรากฏ
หลักฐานในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า โปรดเกล้าฯ ให้
จมีนสราภัยสฤษฎิ์ (เจิม แสงชูโต ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์-
มนตรี) บุตรพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง แสงชูโต) เป็นนาคหลวงคนแรกอุปสมบทต่อท้ายหม่อม
เจ้า จึงถือเป็นหลักเกณฑ์ว่า ข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ที่เป็นบุตรข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือเป็นราช
สกุล เมื่อจะอุปสมบทต้องกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง นาคหลวงในสมัยนั้นมี 4 ประเภทคือ

1. พระราชวงศ์ ราชสกุล ราชินิกุล
2. ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร
3. ข้าราชการที่ต่ำกว่าสัญญาบัตร
4. สามเณรที่สอบได้เปรียญ 9 ประโยค ที่มีอายุครบอุปสมบท

การพระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวง ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 7 มีกำหนด 3 วัน
คือ วันเฝ้าฯ กราบถวายบังคมลา วันสมโภช และวันทรงผนวชอุปสมบท ปัจจุบันผู้ที่ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง ได้แก่

1. พระราชวงศ์ ราชสกุล ราชินิกุล
2. ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ชั้นสัญญาบัตรและต่ำกว่าสัญญาบัตร
3. ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งหน้าที่ในราชการใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท
4. เปรียญธรรม 9 ประโยค

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวงในปัจจุบันมีเพียง 2 วัน คือ วัน
เฝ้าฯ ถวายบังคมลา และวันอุปสมบท

จุดประสงค์ พระราชทานอุปสมบทแก่ พระราชวงศ์ ราชสกุล ราชินิกุล
ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ชั้นสัญญาบัตรและต่ำกว่าสัญญา
บัตร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งหน้าที่ในราชการใกล้ชิด

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ 14
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516), หน้า 493.

เบื้องพระยุคลบาท และสามเณรที่สอบได้เปรียญ 9 ประโยค ที่มีอายุครบอุปสมบท เพื่อรับการอบรม ศึกษา และปฏิบัติธรรม วินัย

สถานที่

พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัน - เวลา

ก่อนวันเข้าพรรษา 1 สัปดาห์ เวลา 13.00 น.

หมายกำหนดการ⁹²

วันอาทิตย์ ที่ 9 กรกฎาคม 2543

เวลา 9.00 น. สามเณรอาทิเช่น นางันดี สามเณร กวีพัฒน์ สุขแจ่ม สามเณรณทธร ศรีคำม้วน สามเณรเกียรติศักดิ์ บังเพลิง สามเณรประภาส โรจชยะ สามเณรทิดติ ต่วนโต สามเณรวิเชียร เตสะ สามเณรฟ้าหยาด มุละสีวะ สามเณรปิยะ จันดาตาล และสามเณรชาคริต บำเพ็ญ สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นนคหลวงเข้าสู่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแล้ว เข้าขอบรรพชาต่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออกเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่ามกลางสังฆสมาคม เมื่ออุปสมบทเสร็จแล้ว ไปพักที่ศาลาสหทัยสมาคม

เวลา 13.30 น. นายสุนทร วิไลลักษณ์ นายไพฑูรย์ นนทสุข นายกิตติพงษ์ บันลือสินธุ์ นายสมพร อัสวแก้วมงคล นายเสข วรรณเมธี นายกิตติพงษ์ สุพรรณวิบูล และนายชาติชัยประสาธน์ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นนาคหลวงออกจากศาลาสหทัยสมาคม เข้าสู่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแล้ว สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่ามกลางสังฆสมาคมตามลำดับ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

⁹² กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๊ยะ, 2548), หน้า 62.

เวลา 17.00 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ทรงประเคนเครื่องอัฐบริขารแก่พระภิกษุนาคหลวง ที่ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัด พระศรีรัตนศาสดาราม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เสด็จพระราชดำเนินกลับ

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุปสมบทนาคหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิถรมหาภูมิพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีการ บรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธีดังนี้ คือ เมื่อนาคหลวงที่เข้าขอบรรพชาออกไป ครองผ้า ปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการ ยุติการบรรเลงเมื่อนาคหลวงครองผ้าเสร็จแล้วเดิน กลับมาหาพระอุปัชฌาย์ เมื่อเจ้าหน้าที่กองศาสนูปถัมภ์ นำพระภิกษุนาคหลวงที่ได้อุปสมบทใหม่ เข้าไปรับพระราชทานเครื่องบริขาร ปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการ จนกระทั่งพระภิกษุนาค หลวงกลับไปนั่งยังอาสนะสงฆ์ตามเดิมปี่พาทย์จึงยุติการบรรเลงสาธุการ⁹³

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลวันเข้าพรรษา

วันอาสาฬหบูชาตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 และเทศกาลเข้าพรรษาดังกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ซึ่งเป็นพระราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ในสมัยอยุธยา เรียกว่า เดือนแปด เข้าพรรษา

ก่อนจะถึงพระราชพิธีเข้าพรรษา 45 วัน สำนักพระราชวังจะดำเนินการหล่อเทียนพรรษา โดยนำหุ่นเทียนไปตั้ง ณ พระราชฐาน ที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเสด็จออก เทยี่ผึ้งหล่อเทียนพรรษาจำนวน 33 เล่ม กระจุกยอดเทียนสลัก 50 เล่ม และก่อนวันพระราชพิธี 7 วัน เจ้าพนักงานจะได้นำเทียนที่ทรงหล่อนั้นไปตั้งถวาย ณ พระราชฐานที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมเทียนพรรษา กระจุกยอดเทียน เทียนชนวน และไม้ขีดไฟที่จะพระราชทานไปจุดเป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวง

⁹³ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, คุรียางคศิลป์นชำนาญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

ภาพที่ 14 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงประเคนถาดบรรจุทรงประเคนถาดบรรจุ
พุ่มเทียนในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชา
และเทศกาลวันเข้าพรรษา
ที่มา www.bloggang.com

ภาพที่ 15 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
ทรงประเคนถาดบรรจุทรงประเคนถาดบรรจุ
พุ่มเทียนในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชา
และเทศกาลวันเข้าพรรษา
ที่มา www.bloggang.com

จุดประสงค์

เมื่อเข้าฤดูฝนพระพุทธเจ้าทรงให้พระสงฆ์อยู่จำวัดใดวัดหนึ่งเป็นเวลา 3 เดือน และมีการถวายเทียนพรรษา และเครื่องอัฐบริขารแก่ภิกษุสงฆ์ และเจ้านายทรงผนวชใช้สอยในระหว่างจำพรรษา พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สถานที่

วัน - เวลา

วันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เวลา 16.30 น.

หมายกำหนดการ⁹⁴

เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชา และเทศกาลเข้าพรรษา พุทธศักราช 2543 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดดังต่อไปนี้

วันอาทิตย์ ที่ 16 กรกฎาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

⁹⁴ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 65-66.

เวลา 17.00 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มรูปเทียนบูชา พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการ ทรงประเคนพุ่มรูปเทียนแด่ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระภิกษุ นาคหลวงแล้วเสด็จพระราชดำเนิน กลับ

วันจันทร์ ที่ 17 กรกฎาคม เวลาเช้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ 150 รูป เข้าไปรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตของหลวงที่อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตามราชประเพณี เนื่องด้วยพระราชกุศลเข้าพรรษา

เวลา 17.00 น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปยัง วัดนิเวศวิหาร เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มรูปเทียนบูชา พระพุทธชินสีห์ พระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌาจารย์ แล้วทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องสักการะถวายพุ่มรูปเทียนแด่ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระอุโบสถไปทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มรูปเทียนบูชา ณ ปุชณียสถานในพระอารามนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ

อนึ่ง ในวันเดียวกันนี้เวลา 17.00 น. ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ เสด็จไปยังพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มบูชา

พระพุทธทวารปฎิมากร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องสักการะ แล้วเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปฌ ปุชณียสถานต่างๆ ถวายพุ่มบูชาพระอัฐิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่ค้ำหนัก และถวายพุ่มดอกไม้ธูปเทียนแด่พระราชกณะ เจ้าอาวาส กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปยังพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงจุดธูปเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัยถวายพุ่มบูชาพระพุทธชินราช แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องราชสักการะ และถวายพุ่มดอกไม้ธูปเทียนแด่พระราชกณะเจ้าอาวาสวัดแล้วเสด็จไปทรงจุดเทียนพรรษาถวายพุ่ม ฌ ปุชณียสถานในพระอารามนี้

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิทธิมหาราษฎริยพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีกรบรรเลงเพลงสาธุการ ในขณะที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มธูปเทียนพระพุทธมหามณีรัตนปฎิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วทรงจุดธูปเทียนนมัสการ ทรงประเคนถาดบรรจุพุ่มเทียน ถวายใส่ดอกไม้ ธูป 1 กล่อง เทียน 50 เล่มแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะประเคนพุ่มเสด็จ แล้วเสด็จฯ มาประทับที่พระราชอาสน์ปีพาทย์จึงยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ⁹⁵

พระราชพิธีระวางสมโภชพระคชาธาร

การเฉลิมพระนามาภิไธยพระเจ้าแผ่นดินแต่ครั้งโบราณว่า “พระเจ้าช้างเผือก” เพราะทรงได้ช้างเผือกหลายเชือกในรัชกาลนั้น มาจากความเชื่อที่ว่า “ช้างเผือก” เป็นพระราชพาหนะคู่พระบารมี เชิดชูพระเกียรติยศและพระบรมเดชานุภาพ การได้ช้างเผือกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญเป็นแบบแผนธรรมเนียมสืบเนื่องมา

⁹⁵ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, ดุริยางคศิลปินชำนาญงาน สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

ภาพที่ 16 พระราชพิธีระวางสมโภชพระคชาธาร
ที่มา www.royjaithai.com

จุดประสงค์	เป็นการสมโภชช้างเผือกและคัดเลือกช้างขึ้นระวางเป็นพาหนะ
สถานที่	โรงช้าง
วัน - เวลา	ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 11
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...มณฑลพิธีจัดขึ้น ณ โรงช้าง มีวงสายลัญจณ์รอบ และห้อย ยันต์ต่างๆ ตรงแท่นที่ช้างจะยืนเบื่องบนมีคาดผ้าขาวขลิบทอง และจารึกชื่อช้าง พอแห่ช้างสำคัญที่จะขึ้นระวางมาเข้าโรง ก็ประโคมฆ้องชัย แตรสังข์ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงมหาชัย แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จเข้าทรงประเคนผ้าไตร แก่พระสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้วเสด็จกลับ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงกราวรา ะหว่างนี้พราหมณ์คู่สวดก็อ่านคำ นันทสตุติกล่อมช้าง อันเป็นบทฉันท์และกาพย์ กรมพระแสงใน ซ้ายไกวบัณเฑาะว์ บรรเลงเพลงซอขับไม้ คือมีคนสี่ซอสามสาย คนไกวบัณเฑาะว์ และคนว่ากาพย์ขับไม้ ซอสามสายนั้นสืดล่อ เสียงสตุติกล่อมช้างไปตลอด จบแผดหนึ่งก็บรรเลงเพลงแทรก เสียวี่ เพลงที่แทรกก็มีเพลงจำพวกที่เป็นมงคล เช่น สาธุการ

เหาะ จับไม้บัณเฑาะว์ มหาฤกษ์ มหาชัย महाกาล เป็นต้น แล้วแต่จะเลือก...

รุ่งขึ้นวันที่ 2 ตอนเช้า แห่ช้างออกอาบน้ำแล้วกลับเข้า โรง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงศีล ตอนเสด็จมาปีพาทย์ บรรเลงเพลงช้างจนทรงจุดธูปเทียนเสร็จ ต่อจากนี้โหรก็บูชา เทวฤกษ์ ลั่นฆ้องชัย พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา บรรเลงสังข์ แตรบัณเฑาะว์ ปีพาทย์ก็ประโคมด้วยเพลงสาธุการติดต่อกับเพลง มหาชัย ระหว่างนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นประทับเกย ช้างพาย ทรงหลั่งน้ำพระราชทานแก่ช้างสำคัญด้วยพระเศียรศิลา หมอน้ำทอง และมหาสังข์ทักษิณาวัตร แล้วทรงเจิมและ พระราชทานท่อนอ้อยแดงอันจารึกนามช้างนั้น เจ้าพนักงานก็แต่ง เครื่องคชาภรณ์ให้แก่ช้างแล้วเสด็จกลับ... ต่อจากนี้พราหมณ์ พุทธนิบาตโหราจารย์ก็เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช ปีพาทย์บรรเลง เพลงเรื่องทำขวัญ บรรดามหรสพ (ถ้ามี) ก็เริ่มแสดงพร้อมกัน เวลาเย็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโรงช้าง พราหมณ์ คู่สวดก็เริ่มอ่านฉันทสวดกล่อมช้าง มีขบไม้อีกครั้งหนึ่งเช่นวัน ก่อนเป็นเสร็จพิธี...”⁹⁶

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน

งานทอดกฐินเป็นประเพณีสำคัญของพุทธศาสนิกชนแต่โบราณ จัดเป็นงานกุศลยิ่งใหญ่ทั้งพิธีของ หลวงและพิธีของราษฎร ดังปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ว่า

“คนไทยในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวมแม่ ชาวเจ้า ท่วยบ่าว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งทวย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรง ศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอนบริวารกฐินโอย ทานแลปีแล้วญิบล้านไปสวดญัตติกฐิน ถึงอรัญญิกพูน เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียงกัน

⁹⁶ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 105.

แต่อร์ญุกพูนเท้าหัวลาน คับงคักลอง* ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื่อน
เสียงขับ...”⁹⁷

ส่วนราชประเพณีของหลวงนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเริ่มเสด็จพระราชดำเนินไป
ถวายผ้าพระกฐินตามพระอารามหลวงในวันแรม 6 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึงวันแรม 9 ค่ำ
เดือน 11 เสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกทางเรือ วันละ 2 วัดบ้าง 3 วัดบ้าง ในสมัยก่อน เสด็จฯ
โดยกระบวนพยุหยาตราชลมารค คือ ทรงพระราชยานมีกระบวนแห่ราชอิสริยยศ เครื่องสูง สังก์
แตร กลองชนะ คู่เคียง อินทร์พรหม ถือหอก ถือทวน ถือดาบ เชิญพระแสงต่างๆ เป็นกระบวน
ราชอิสริยยศ แต่งกายอย่างทหารไทยโบราณ สมัยต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกองทหารแบบยุโรปขึ้น
แล้วจึงจัดให้มีกองทหารแบบใหม่เป็นกระบวนหน้าและกระบวนหลังตาม เช่น มีแถวธงประจำ
กอง นำทหารม้า ทหารราบทุกเหล่า ทหารปืนใหญ่ ทั้งหมดแต่งเครื่องแบบเต็มยศ แห่นำและตาม
เสด็จฯ บางปีเสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐินทางเรือเป็นกระบวนพยุหยาตราชลมารคมักจะกำหนดในวัน
แรม 9 ค่ำ เพราะวันนี้ทางจันทรถคติน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตอนพระนครขึ้นมากและนิ่ง
ไม่ไหลขึ้นลง สะดวกในการที่จะจัดเป็นกระบวนพยุหยาตรา ผ้าไตรองค์กฐินตั้งในบุษบกเรือ
พระที่นั่งสุพรรณหงส์ พลเรือแต่งกายด้วยเครื่องทหารแบบโบราณมีการแห่เรือตามบทประพันธ์
กาพย์เห่เรือ

พระอารามหลวงที่ทางราชการกำหนดเป็นวัดที่ต้องเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้า
พระกฐินเป็นประจำปี ในปัจจุบันมี 16 จังหวัด คือ

1. วัดบวรนิเวศวิหาร
2. วัดสุทัศนวราราม
3. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
4. วัดเบญจมบพิตรสถิตมหาสีมาราม
5. วัดราชบพิตรสถิตมหาสีมาราม
6. วัดมกุฏกษัตริยาราม
7. วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
8. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์

⁹⁷ มนตรี ตรีโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 105.

* คำว่า “คับงคักลอง” นี้ ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ ได้อธิบายไว้ว่า

คั หรือ คม ภาษาเขมร แปลว่า ตี

บงคั หรือ บังคม แต่ในที่นี้น่าจะหมายถึง ประโคม

9. วัดราชาธิวาสวิหาร
10. วัดโอรสาราม
11. วัดอรุณราชวราราม
12. วัดเทพศิรินทราวาส
13. วัดสุวรรณดาราราม
14. วัดนิเวศธรรมประวัติ
15. วัดปฐมเจดีย์
16. วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินวันละ 2 วัด หรือ 3 วัด ประมาณ 3 วัน นอกจากนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ องคมนตรี หรือบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเสด็จไปหรือไปถวายแทนพระองค์ ส่วนพระอารามหลวงอื่นๆ นอกจาก 16 วัดดังกล่าว ซึ่งมีทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กระทรวง ทบวง กรม สถาบัน คณะบุคคล นำเครื่องพระกฐินพระราชทานไปทอดยังพระอารามหลวงต่างๆ

ภาพที่ 17 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน
ที่มา www.manager.co.th

จุดประสงค์	เพื่อถวายผ้าพระกฐินเพื่อใช้ในการสังฆกรรมของพระสงฆ์
สถานที่	พระอารามหลวงชั้นเอก
วัน - เวลา	วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง แรม 1 ค่ำ เดือน 12 เป็นเวลา 1 เดือน เวลา 16.00 น.
หมายกำหนดการ	<p>เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินปีนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดดังรายการ ต่อไปนี้</p> <p>วันอาทิตย์ ที่ 22 ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนัก จิตรลดารโหฐานพระราชวังดุสิต ไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร เวลา 16.00 น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 1 แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 2 เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 2 แล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ</p> <p>วันอังคาร ที่ 24 ตุลาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน</p> <p>เวลา 16.00 น. เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังวัดสุทัศนเทพวราราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระวิหารหลวง ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระศรีกมุณี เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 1 แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดอรุณราชวราราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 2 เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ</p> <p>วันพุธ ที่ 25 ตุลาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี</p>

เสด็จแทนพระองค์ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน

เวลา 16.00 น. เสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังวัดมกุฏกษัตริยาราม เสด็จเข้าสู่พระวิหารหลวง ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 1

วันศุกร์ ที่ 3 พฤศจิกายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน

เวลา 16.00 น. เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังวัดราชาธิวาสวิหาร เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 1 แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐิน เป็นวัดที่ 2 เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันเสาร์ ที่ 4 พฤศจิกายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน

เวลา 16.00 น. เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 1 แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ 2 แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ⁹⁸

⁹⁸ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 70.

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบตามขั้นตอนของพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินนั้น มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้องค์ประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลงปี่พาทย์ในพระราชพิธี” ดังนี้

“...พอพระองค์ผ้า เจ้าพนักงานสังฆการีตีกังสดาลขึ้นที่หนึ่ง แตรสังข์ บรรเลงนำแล้วปี่พาทย์ก็เริ่มบรรเลงเพลงเพลงสาธุการ ไปจนได้ยินเสียงกังสดาลของ เจ้าพนักงานสังฆการีตีขึ้นจึงหยุดในกรณีโดยเฉพาะกฐินหลวงไม่บรรเลง กลองแขก ปี่ชวา...”⁹⁹ กล่าวคือ ปี่พาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการขณะที่พระสงฆ์ ครองผ้า เมื่อพระสงฆ์ครองผ้าไตรพระกฐินเรียบร้อยแล้วกลับมานั่งที่เดิม ปี่ พาทย์จึงยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช

วันที่ 23 ตุลาคม 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ด้วยทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอเนกประการทั้งในการ ปกครองบ้านเมือง และพระราชทานความร่มเย็นเป็นสุขแก่ชนทุกหมู่เหล่า ต่อมาราชการ ได้ประกาศให้วันที่ 23 ตุลาคม ซึ่งเป็นวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวันที่ระลึกสำคัญของชาติ เรียกว่า วันปิยมหาราช และกำหนดให้หยุดราชการอีกหนึ่งวัน

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราชครั้งแรกคือถัดจากปีที่ได้ถวาย พระเพลิงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานถวายแล้ว ได้เสด็จฯ ไปถวายพวงมาลา ณ พระบรมราชานุสรณ์ ณ ลานพระราชวังดุสิต ครั้นต่อมา เมื่อสมเด็จพระศรีพัชริตรา-บรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวษาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคต และถวายพระเพลิง พระบรมศพแล้ว เมื่อถึงอภิถักจิตสมัยคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เชิญพระบรมอัฐิ ออกประดิษฐานข้างเคียงพระโกศพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานด้วย

⁹⁹ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 75.

ภาพที่ 18 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช

ที่มา www.oknation.net

จุดประสงค์	เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต
สถานที่	พระบรมราชานุสรณ์ ลานพระราชวังดุสิต และพระที่นั่ง อัมรินทรวินิจฉัย
วัน - เวลา	23 ตุลาคม เวลา 17.00 น.
หมายกำหนดการ	เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานในวัน ปิยมหาราช ซึ่งเป็นอภิลักขิตสมัยคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด เกล้าฯ ให้กำหนด ดังรายการต่อไปนี้ วันจันทร์ ที่ 23 ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน โดยรถยนต์พระที่นั่งจากตำหนัก

จิตรลดาโรหิตาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมราชานุสรณ์ที่
ลานพระราชวังดุสิต

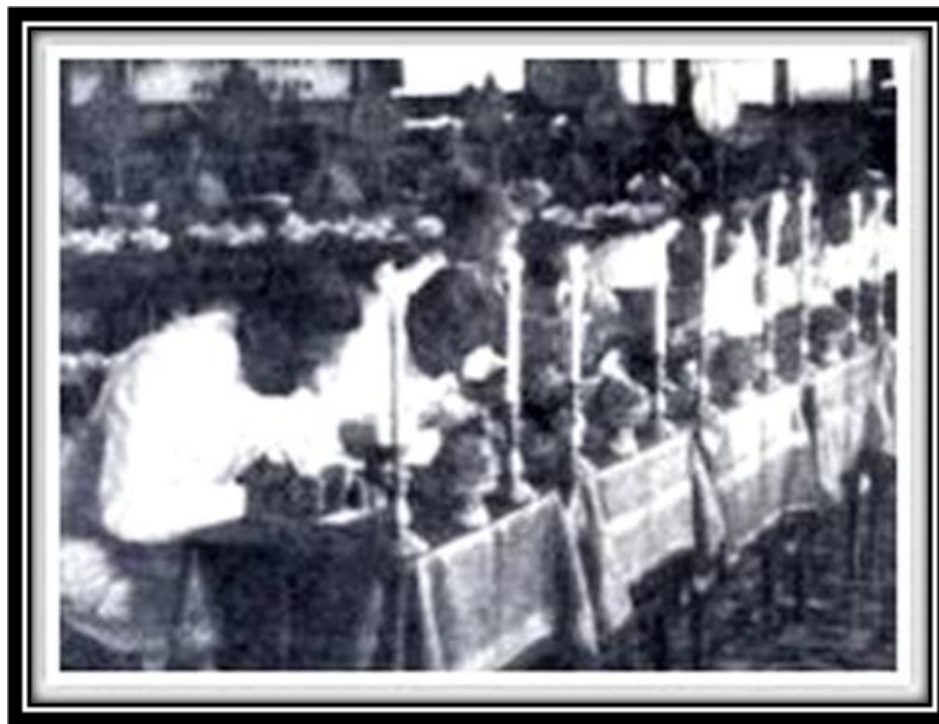
เวลา 17.00 น. ทรงวางพวงมาลาแล้วทรงจุดธูปเทียน
เครื่องสักการะกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่อง
นมัสการแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะกราบถวาย
บังคมพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถและสมเด็จพระศรีสวริน-
ทรบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระสงฆ์ 57 รูป
สวดพระพุทธรูปแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม
พระราชอาณาเขตและถวายพระธรรมเทศนาถ้อยคำ 1 จบ
แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัย
ไทยธรรม บูชาถ้อยคำเทศน์แล้วทรงทอดผ้าพระสงฆ์ที่สวด
พระพุทธรูป 57 รูป และพระราชอาณาเขตถวายพระธรรม
เทศนา สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา
เสด็จพระราชดำเนินกลับ¹⁰⁰

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวัน
ปิยมหาราช ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมมหาราชภูมิพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีการบรรเลง
เพลงสาธุการ ในขณะที่พระสงฆ์องค์ถวายพระธรรมเทศนาขึ้นธรรมมาสน์ ขณะนั้น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม เสร็จแล้วมีพิธียุติการบรรเลงเพลง
สาธุการ¹⁰¹

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 74-75.

¹⁰¹ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชิตท้วม, คุริยางคศิลป์ในชำนานุกรงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

พระราชพิธีจาริกสุพรรณบัฏ

ภาพที่ 19 การจาริกพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระปรมาภิไธย
ที่มา www.thebrainstem.com

จุดประสงค์	เพื่อจาริกสุพรรณบัฏ เฉลิมพระราชมณเฑียร และบรมราชาภิเษก
สถานที่	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วัน - เวลา	1 ธันวาคม พ.ศ.2547 เวลา 16.39 น.
หมายกำหนดการ ¹⁰²	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดพระราชพิธีจาริกสุพรรณบัฏ สถาปนารองสมเด็จพระราชาคณะจำนวน 2 รูป เนื่องใน พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระอุโบสถวัดพระศรี- รัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ในวันพุธ ที่ 1 ธันวาคม 2547 เวลา 16.39 น.การนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้ามงคลเฉลิม ยุคล เสด็จไปทรงปฏิบัติพระ ราชกรณียกิจแทนพระองค์

¹⁰² กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 78-79.

เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบตามขั้นตอนของพระราชพิธีจาริกสุพรรณบัฏนั้น มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้เพลงประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลง ปี่พาทย์ในพระราชพิธี” ดังนี้

“วันแรกเป็นวันนำแผ่นพระสุพรรณบัฏ และแผ่นทองคำดวง พระชนมพรรษาที่จะจาริกในวันรุ่งขึ้นมาเข้าพิธีเวลาค่ำมีพระสงฆ์สวดสัตตปริต โหรีบูชาเทวดา ปี่พาทย์ประโคมเวลาพระสงฆ์ขึ้นเพลงสาธุการ และเวลา พระสงฆ์ลงด้วยเพลงกราวรำ

วันรุ่งขึ้น...ประโคมตอนได้ฤกษ์จาริก พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ ประโคมตอนนี้ใช้เพลงสาธุการติดต่อด้วยเพลงมหาชัย...”¹⁰³

จากบทความดังกล่าว แต่เดิม พระราชพิธีจาริกสุพรรณบัฏ มีขั้นตอนการประกอบ พระราชพิธี 2 วัน วันแรกมีการบรรเลงเพลงสาธุการ ขณะที่พระสงฆ์ขึ้นอาสนะ วันที่สองมีการ บรรเลงเพลงสาธุการ ขณะที่พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิถรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีการประกอบพระราชพิธี จาริกสุพรรณบัฏ ในวันที่ 1 ธันวาคม เพียงวันเดียว การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอน พระราชพิธีจาริกสุพรรณบัฏนั้น เมื่อได้เวลาพระฤกษ์โหรีหลวงลั่นฆ้องชัย ปี่พาทย์เริ่มบรรเลง เพลงสาธุการ เจ้าพนักงานอาลักษณ์ สำนักอรัญและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี ทำการจาริกนามสมณศักดิ์ลงในสุพรรณบัฏ ขณะนั้นพระสงฆ์ 5 รูป เจริญชัย มงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ภูษามาลาแกว่งบังเหาะว้ เมื่อจาริกเสร็จแล้ว เชิญขึ้นประดิษฐานไว้ บนธรรมาสน์หน้า พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร หัวหน้าพราหมณ์เจิมสุพรรณบัฏ หลังจาก พราหมณ์เจิมสุพรรณบัฏเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่จากสำนักพระราชวังให้สัญญาณ จึงยุติการ บรรเลงเพลงสาธุการ¹⁰⁴

¹⁰³ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 90.

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ สุรพงษ์ โรหิตาจร, คุริยางคศิลป์ป็นชานาญงาน สำนักการสังคีต กรม ศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา¹⁰⁵

ภาพที่ 20 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
ที่มา www.th.wikipedia.org

ภาพที่ 21 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
ที่มา www.phram.net

¹⁰⁵ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 80-83.

พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นพระราชพิธีคล้ายวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระบรมราชาธิบายในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนไว้ว่า

“...การทำบุญวันเกิดทุกๆ ปี ในเมื่อบรรจบรอบตามทางสุริยคติกาล เช่น ทำกันอยู่ทุกวันนี้เกิดขึ้นโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทำเป็นต้นเดิมมาแต่ยังทรงผนวชไว้ว่าจะตามอย่างจีนหรืออย่างฝรั่งด้วย ทรงพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งมีอายุมาถึงบรรจบครบรอบปีไม่ตายไปเสียก่อนเป็นลาภอันอุดมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ควรยินดี เมื่อผู้มารู้สึกยินดี เช่นนั้นก็ควรจะทำบุญกุศลซึ่งเป็นประโยชน์ตนและผู้อื่นสมกับที่มีน้ำใจยินดี และควรที่จะทำใจให้เป็นที่ตั้งแห่งความไม่ประมาท ด้วยไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่า จะอยู่ไปบรรจบรอบปีเช่นนี้อีกหรือไม่ ควรที่จะทำบุญการกุศลและประพฤติหันหาสุจริตธรรม วันเกิดปีหนึ่งเป็นเครื่องเตือนใจครั้งหนึ่งให้รู้สึกว่าอายุล่วงไปใกล้ต่อความมรณะอีกก้าว อีกขั้นหนึ่ง เมื่อรู้สึกมีเครื่องเตือนเช่นนี้ก็จะได้บรรเทาความเมาในชีวิต ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นตัวกุศลธรรมนั้นเสีย...”¹⁰⁶

งานพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ตั้งแต่ทรงผนวชและเสด็จขึ้นเถลิงถวัลราชสมบัติ มีแต่สวดมนต์เลี้ยงพระ 10 รูป เพิ่งจะทรงทำเป็นพิธีใหญ่เมื่อเจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษา มีพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปมนต์ที่ท้องพระโรง 60 รูป เทำพระชนมายุแล้วให้เจ้านายข้าราชการทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระทุกวันทุกบ้าน มีเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมคล้ายออกแขกเมืองมีเจ้านายและ ขุนนางอ่านคำถวายชัยมงคลแล้วพระราชทานเหรียญทองคำรามงกุฎหนักตำลึงทองแจกจ่ายทั่วไป มีเทศนา 5 ถิ่นท์ และสรงมูรธาภิเษก งานเฉลิมพระชนมพรรษานั้น 3 วัน

ในรัชกาลต่อๆ มา ได้ถือเป็นราชประเพณี แต่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามแต่กาลสมัย ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระราชสมภพวันจันทร์ ที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2470 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันแรกได้กำหนดให้มีงานออกมหาสมาคม และพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และพระราชทานสมณศักดิ์ขึ้นสมเด็จพระราชาคณะและรองสมเด็จพระราชาคณะ วันที่สองมีพิธีเลี้ยงพระสงฆ์ 60 รูป ตอนบ่ายมีพิธีเวียนเทียนสมโภชดวงพระราชสมภพ

¹⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2543), หน้า 125.

จุดประสงค์	เพื่อทำบุญวันประสูติ
สถานที่	พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วัน - เวลา	5 ธันวาคม เวลา 10.30 น. และเวลา 17.00 น. 6 ธันวาคม เวลา 10.30 น.
หมายกำหนดการ	<p>เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ ตั้งว่าการพระราชพิธีศุภมงคลพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช 2545 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดดังรายการต่อไปนี้</p> <p>วันพฤหัสบดี ที่ 5 ธันวาคม</p> <p>พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง</p> <p>เวลา 10.30 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ทางพระทวารเทวราชมเหศวร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจจินทาสน์บนพระราชบัลลังก์ภายใต้ฉัตรพญามเหศวร มหาดเล็ก รักษารับ ขวาม่านไขพระวิสูตร เจ้าพนักงานชูพุ่มดอกไม้ทองให้สัตตัญญาณ ชาวพนักงานกระหังแตรมโหระทึก ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ขณะนั้นทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติ ฝ่ายละ 21 นัด สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว สมเด็จพระโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายพระพรชัยมงคลตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบจบแล้ว มหาดเล็กรักษารับ ขวาม่านปิด</p>

พระวิสุตรเจ้าพนักงานชูพุ่มดอกไม้ทองให้สัญญาณ
ชาวพนักงานประโคม เช่นเวลาเสด็จออก ทหารกองเกียรติยศ
ถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณทาง
พระทวารเทวราชมเหศวร ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จ
พระราชดำเนินกลับ

เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์
พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต
ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา 17.00 น. รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ประตูเกษหลัง
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินไปยังมุขหน้า
พระอุโบสถ บรรพชิตจีนและญวนถวายพระพรชัยมงคล
แล้วเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุด
ธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปมณฑปรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี
และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ
แล้ว ทรงจุดเทียนบูชาเทพยดานพเคราะห์ พระสงฆ์เจริญ
พระพุทธรูป นวัคคหายุสมธัมม์ โหระหวงบูชาเทพยดา
นพเคราะห์ เสด็จลงสู่มุขหน้าพระอุโบสถเข้าทูลละอองธุลี
พระบาทผู้สูงอายุฝ่ายหน้า ฝ่ายในที่ได้รับพระราชทาน
ราชสังกหวัดตุ จำนวน 76 คน เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสำนึก
ในพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินจาก
พระอุโบสถไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูเกษหลังวัด
พระศรีรัตนศาสดารามไปเทียบที่หน้าพระทวารเทวศรัทธา
เสด็จเข้าสู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร ทรงประเคนสัญญาณบัตร พัดยศแด่พระสงฆ์
ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ถวายอนุโมทนาสมเด็จพระราชา

คณะถวายอดิเรก เจ้าพนักงานกองศาสนธัมม์ปี กรมการศาสนา
 นิมนต์พระสงฆ์ 76 รูป ซึ่งจะเจริญพระพุทธมนต์การพระ
 ราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเข้านั่งอาสนะในพระที่นั่ง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนพระมหามงคลเทียน
 เท้าพระองค์ และธูปเทียนบูชาพระพุทธรูป เทวรูปพระเคราะห์
 แล้วทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีล แล้วพระสงฆ์ 76 รูป
 เจริญพระพุทธมนต์ การพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
 ระหว่างพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวเสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณทางพระทวาร
 เทวราชมเหศวร ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระสยามเทวาธิราช
 แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร์อมรินทร์วินิจฉัย พระสงฆ์เจริญ
 พระพุทธมนต์ จบแล้ว สมเด็จพระราชาคณะถวายอดิเรก
 ถวายพระพรลา เสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง
 ที่พระทวารเทเวศร์เสด็จพระราชดำเนินกลับ

อนึ่งในวันนี้ตั้งแต่เวลา 9.00 น. - 17.00 น. สำนัก
 พระราชวังจะได้จัดที่สำหรับลงนามและลงนามถวายพระพร
 ไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง

วันศุกร์ ที่ 6 ธันวาคม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
 พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง
 จากตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยัง
 พระบรมมหาราชวัง

เวลา 10.30 น. เสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ
 ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระสยามเทวาธิราช แล้วเสด็จออกพระที่นั่ง
 อัมรินทร์วินิจฉัยทางพระทวารเทวราชมเหศวร พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูป เทวรูปพระเคราะห์
 แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ถวายพระพร
 จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนภัตตาหาร
 พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่อง
 ทรงธรรม สมเด็จพระมหาธีรจารย์ วัดชนะสงคราม ถวายพระ

ธรรมเนียมนามงคลวอเศษกัณฑ์ 1 จบแล้ว พระสงฆ์ถวายพระพร
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเคนจตุปัจจัยไทยธรรม
เครื่องบูชากัณฑ์เทศน์ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแด่สมเด็จพระ
พระราชกณะ พระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่
พระทวารเวศร์รักษา เสด็จพระราชดำเนิน

เจ้าพนักงานตั้งบายศรี แก้ว ทอง เงิน เวียนเทียน
สมโภชดวงพระราชสมภพ

จากหมายกำหนดการดังกล่าวข้างต้น การประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดช ปรากฏว่ามีการบรรเลงเพลงสาธุการ
ในชั้นตอนพระราชพิธีดังนี้¹⁰⁷

วันพฤหัสบดี ที่ 5 ธันวาคม ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงพระเคนสุพรรณบัฏ หิรัญบัฏ พัดยศ ผ้าไตร แต่พระสงฆ์ที่ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ สถาปนาสมณศักดิ์ พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ออกไปครองผ้าเรียวร้อย
แล้วกลับมาบังยังอาสนะ ปีพาทย์ยุติการบรรเลงเพลงสาธุการ

วันศุกร์ ที่ 6 ธันวาคม ปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงจดเทียบคุณหนังสือเทศน์ พระราชทานให้เจ้าหน้าที่นำไปตั้งที่จงกลธรรมาสน์
เทศน์ ขณะนั้นเจ้าหน้าที่สังฆการีนิมนต์สมเด็จพระสังฆราชขึ้นธรรมาสน์ ปีพาทย์ยุติการบรรเลง
เพลงสาธุการ

พระราชพิธีรับพระทักษ์

พระราชพิธีนี้ทำเฉพาะที่พระชนมพรรษาครบที่เทวดาประจำนพเคราะห์ห้องค์ใดเข้าและ
ออกตามโหราศาสตร์ และมีเพลงบรรเลงส่งรับให้ถูกต้องตามนพเคราะห์นั้นๆ

จุดประสงค์ เพื่อบูชาส่งพระอังคาร
สถานที่ ไม่ปรากฏ

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ สุรพงษ์ โรหิตาจร, ดุริยางคศิลป์ป็นชำนาญงาน สำนักการสังคีต
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 19 พ.ย. 2554.

วัน - เวลา	ไม่ปรากฏ
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...เวลาเสด็จประทับทรงจุดธูปเทียนบูชา ประโคมด้วยเพลงสาธุการ เวลาโหรบูชาพระเกตุ ประโคมเพลงไล่นอก ออกเพลงรั้ว เวลาโหรบูชาส่งพระอังคาร ประโคมเพลงคุกพาทย์ เวลาโหรบูชารับพระพุท ประโคมเพลงเชิดฉานแล้วลงลา เวลาโหรบูชาถวายพระพร ประโคมด้วยเพลงมหาชัย เมื่อบูชาส่งพระศุกร์และรับพระอาทิตย์ ซึ่งจะมาอภิบาลประจำพระชนมพรรษา สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็บรรเลงดังนี้ เวลาทรงจุดธูปเทียนบูชา ประโคมด้วยเพลงสาธุการ เวลาโหรบูชาพระเกตุ ประโคมด้วยเพลงไล่นอก ออกเพลงรั้ว เวลาโหรส่ง พระศุกร์ ประโคมด้วยเพลงเชิด เวลาโหรถวายพระพร ประโคมด้วยเพลงมหาชัย...” ¹⁰⁸

มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงการใช้เพลงประกอบพระราชพิธีไว้ในบทความเรื่อง “การบรรเลงปี่พาทย์ในพระราชพิธี” ว่า เพลงที่ประโคมเหล่านี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ประทานไว้ ในพระราชพิธีนี้เพลงสาธุการบรรเลงเพียงขั้นตอนที่ทรงจุดธูปเทียนบูชา

พระราชพิธีประสูติกาลพระเจ้าลูกเธอ

งานนี้การประโคมมีครั้งเดียว และเฉพาะแต่พระเจ้าลูกเธอที่ประสูติเป็นพระราชโอรสเท่านั้น

จุดประสงค์	รับขวัญพระราชกุมารเกิดใหม่
สถานที่	พระราชฐานชั้นใน
วัน - เวลา	ประสูติกาลพระโอรส
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...เมื่อสมเด็จพระบรมราชินีทรงพระครรภ์จะถึงกำหนดประสูติกาล เจ้าหน้าที่ประโคมจะต้องอยู่ประจำเฝ้าคอยเวลาประสูติตลอดเวลา ขณะที่ประสูติเป็นพระราชโอรส

¹⁰⁸ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 87.

ชาวประโคนจึงเริ่มประโคน โดยแต่รสังข์บรรเลงนำ
แล้วเป่าพาทย์จึงบรรเลงเพลงเพลงสาธุการและเพลงมหาชัยติดต่อกัน”¹⁰⁹

พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่

ภาพที่ 22 พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่
ที่มา www.phram.net

ภาพที่ 23 พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่
ที่มา www.phram.net

¹⁰⁹ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 88.

ประเพณีสมโภชพระราชโอรสและพระราชธิดานั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ถึง 10 ครั้ง คือ

1. เมื่อประสูติแล้วได้ 3 วัน
2. เมื่อประสูติได้ 1 เดือน โปรดให้สมโภชขึ้นพระอู่
3. เมื่อพระชนมพรรษาราว 7 หรือ 8 หรือ 9 เดือน เมื่อพระทนต์ขึ้น
4. เมื่อพระชนมพรรษาล่วงขวบ 1 พระกุมารนั้นทรงพระดำเนินได้
5. เมื่อพระชนมพรรษาล่วง 3 ขวบแล้ว พระกุมารนั้นทรงน้ำได้
6. เมื่อพระชนมพรรษาล่วง 9 หรือ 10 หรือ 11 ขวบ ทำพระราชพิธีโสกันต์
7. เมื่อพระชนมพรรษาล่วง 13 ขวบ ถ้าเป็นพระโอรสทรงผนวชเป็นสามเณร ถ้าเป็นพระราชธิดาก็ทรงผนวชเป็นชี
8. เมื่อพระชนมพรรษาได้ 16 หรือ 17 - 18 - 19 พรรษา ทำการวิวาหมงคล
9. เมื่อพระชนม์ได้ 21 พรรษา (ถ้าเป็นพระราชโอรส) ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ
10. เมื่อพระชนม์ได้ 25 พรรษา ทำพิธีมงคลเบญจาภิเษก

แต่สมัยหลังๆ นี้ คงมีเพียงขึ้นพระอู่ นอกนั้นแล้วแต่กรณี

พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่ เป็นพระราชพิธีที่ยึดถือปฏิบัติตามประเพณีไทยแต่โบราณ คนไทยในอดีตนั้นไม่ว่าจะมีฐานะอย่างไรเมื่อกำเนิดบุตรธิดาก็จะจัดให้มีพิธีทำขวัญ เป็นการรับขวัญเด็กถึง 2 ระยะ คือ เมื่อมีอายุเพียง 3 วัน ก็จะมีการทำพิธีรับขวัญที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “พิธีร้อนกระดัง” และในพิธีนี้ญาติผู้ใหญ่ก็จะนำรอกเด็กไปฝังด้วย เมื่อเด็กอายุได้ 1 เดือน ทางบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ก็จะจัดให้มีพิธีทำขวัญเดือนขึ้น ในพิธีนี้จะมีการตั้งชื่อเด็กด้วย

จุดประสงค์	เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา
สถานที่	พระราชฐานชั้นใน
วัน - เวลา	เมื่อประสูติได้ 1 เดือน
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...งานนี้มีประโคม 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงเจิมพระอู่ ประโคมด้วยเพลงสาธุการ อีกครั้งเมื่ออุ้มพระเจ้าลูกเธอขึ้นบรรทมในพระอู่ ประโคมด้วย

เพลงเรื่องทำขวัญ เพราะเมื่อขึ้นพระอุ้แล้วก็ทำพิธีเวียนเทียน
ติดต่อกันไปทีเดียว”¹¹⁰

พระราชพิธีโสกันต์

ภาพที่ 24 พระราชพิธีโสกันต์

ที่มา www.infoforthai.com

พระราชพิธีโสกันต์ เป็นพระราชพิธีโกนจุกของพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของ
พระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายระดับพระองค์เจ้าขึ้นไป ส่วนเจ้านายระดับหม่อมเจ้า เรียกว่า
“พิธีเสกกันต์” โดยพิธีการนี้ถือเป็นพิธีมงคลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของเด็กไทยในสมัยนั้น เมื่อเด็กมีอายุ
ครบตามกำหนด โหรหลวงจะดูฤกษ์ยาม เพื่อกำหนดวันเวลาที่จะเริ่มพระราชพิธีโสกันต์ ซึ่งจะมี
พิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์พร้อมกัน

จุดประสงค์	โกนจุกของพระราชโอรสหรือพระราชธิดา
สถานที่	พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วัน - เวลา	เมื่อพระชนมพรรษาแล้ว 9 หรือ 10 หรือ 11 ขวบ

¹¹⁰ มนตรี ตราโมท, สารัตถะคนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 89-90.

ขั้นตอนพระราชพิธี

“...เริ่มแรกด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวส่งพระกุมารที่จะโสกันต์หรือเกศากันต์ขึ้นราชยานแห่ไปสู่มณฑลพิธีแล้วเสด็จไปคอยรับพระกรพระกุมารเหล่านั้นเข้ายังมณฑลพิธีฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์แล้วแห่กลับ (บางครั้งต้องฟังพระพุทธมนต์ถึง 3 วัน) การบรรเลงปี่พาทย์ในวันเจริญพระพุทธมนต์คงทำแต่เพลงสาธนาการเวลาพระขึ้น และเพลงกราวรำเวลาพระกลับเท่านั้น รุ่งขึ้นเช้าวันแรม 14 ค่ำ เดือน 4 พระกุมารเข้าสู่มณฑลพิธี พอได้ฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงหลั่งน้ำมหาสังข์ทักษิณาวัตรพระราชทานและทรงจรดกรรไตรกรรบิดโสกันต์และเกศากันต์ พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา โหระลั่นฆ้องชัย บรรเลงแตรสังข์ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธนาการและเพลงมหาชัย เวลาบ่ายตั้งบายศรีสมโภชเวียนเทียน ปี่พาทย์ทำเพลงเรื่องทำขวัญไปจนกว่าจะเวียนเทียนเสร็จ เวลาเย็นพระราชทานน้ำมหาสังข์ทักษิณาวัตรและทรงเจิมแก่พระกุมารที่โสกันต์หรือเกศากันต์แล้ว และส่งพระกุมารขึ้นราชยานแห่ไปฟังพระพุทธมนต์ และเสด็จรับพระกร ดังวันก่อนงานนี้บางทีก็ทำใหญ่โตถึงตั้งเขาไกรลาส มีขบวนแห่และมหรสพมากมาย”¹¹¹

พระราชพิธีสมโภชพระทวารชั้นใน

จุดประสงค์	ตั้งเวทย์เทพยดาอารักษ์ผู้รักษาพระทวาร
สถานที่	พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย
วัน - เวลา	ไม่ปรากฏ
ขั้นตอนพระราชพิธี	ขึ้นต้นด้วยประตูลานราชกิจข้างพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยเวียนไปโดยรอบ การสมโภชนั้นกระทำที่ละประตู วงปี่พาทย์ก็ต้องคอยตามไปบรรเลงทุกๆ ประตู การบรรเลงใช้เพลงสาธนาการครั้งเดียว เหมือนกันทุกประตู ¹¹²

¹¹¹ มนตรี ตราโมท, สารัตถะคนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 86.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

พระราชพิธีสุริยุปราคา

จุดประสงค์	บูชาพระราหู ¹¹³
สถานที่	ลานข้างพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ด้านตะวันออก
วัน - เวลา	เมื่อมีสุริยุปราคา (สุริยคราส)
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...เจ้าพนักงานประโคมจะต้องไปเตรียมพร้อมอยู่ ณ สถานที่ที่จะทำพิธีก่อนเวลา เมื่อโหรบอกเวลาเริ่มคราส แตรสังข์จะเริ่มบรรเลงก่อน แล้วปีพาทย์ก็บรรเลง <u>เพลงสาธุการ</u> บรรเลงไปจนกว่าเกือบจะโมกขบริสุทธิ์ จึงเปลี่ยนเป็นเพลงมหาชัย พอหมดคราสเป็นโมกขบริสุทธิ์ แตรสังข์บรรเลงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ปีพาทย์จึงหยุดบรรเลงพร้อมกับเสียงแตรสังข์ รุ่งขึ้นเวลาอรุโณทัย พอแลเห็นดวงอาทิตย์ โหรก็เริ่มอ่านโองการเรียกว่า “ถามข่าว” ปีพาทย์บรรเลง <u>เพลงสาธุการ</u> เป็นอันหมดพิธี” ¹¹⁴

พระราชพิธีจันทรุปราคา

จุดประสงค์	บูชาพระราหู ¹¹⁵
สถานที่	ไม่ปรากฏ
วัน - เวลา	เมื่อมีจันทรุปราคา (จันทรคราส)
ขั้นตอนพระราชพิธี	“...การประโคมและสถานที่เช่นเดียวกับสุริยุปราคาทีกล่าวมาแล้ว คือการบรรเลง <u>เพลงสาธุการ</u> ตั้งแต่เริ่มคราส แล้วติดต่อด้วยเพลงมหาชัย จนกว่าจะโมกขบริสุทธิ์จึงหยุด รุ่งขึ้นเวลาค่ำ แรกเห็นพระจันทร์ขึ้น โหรกระทำพิธี “ถามข่าว” ประโคม <u>เพลงสาธุการ</u> ...”

¹¹³ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

¹¹⁴ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 106.

¹¹⁵ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

การประโคมเมื่อมีสุริยุปราคาและจันทรุปราคาได้เลิกเสียนานมาแล้ว ที่มีพิธีนี้ก็ด้วยคิดว่าสุริยุปราคาหรือจันทรุปราคานั้น เดิมเชื่อกันว่าพระราหูอมพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ เมื่อรุ่งขึ้นจึงมีพิธีถามข่าว โดยถามว่าเมื่อพบราหูนั้นตกออกตกใจอย่างไรบ้างและก็ตอบเองว่า “ไม่มีอะไร เพราะเป็นพี่น้องกัน เดินมาใกล้กันก็เขี่ยมเหียนทั้กทายกันเท่านั้น ที่เห็นเป็นสุริยคราสก็เพราะร่างกายพระราหูใหญ่และดำ จึงบดบังให้เห็นดังนั้น”¹¹⁶

การบรรเลงเพลงสาธกการในขั้นตอนการประกอบพระราชพิธี สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 การบรรเลงเพลงสาธกการในขั้นตอนพระราชพิธี

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธกการในขั้นตอนพระราชพิธี
พระราชกุศลมาฆบูชา	- เสด็จพระราชดำเนิน ไปรยดอกมะลิที่ธรรมมาสน์ เทศน์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชทานพระสงฆ์ขึ้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมณีรัตนปฏิมากร	- ทรงสุหรัาย - ทรงเจิม - ทรงถอดมงกุฎออกจากพระเศียรพระพุทธรูปมณีรัตนปฏิมากร
ราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาริราช	- ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระสยามเทวาริราช - รำบวงสรวงพระสยามเทวาริราช
พระราชพิธีทอดเชือก ดามเชือก	- จุดแว่นเทียนสมโภช - เจิมพระเทวรูป - อ่านเวท - พรมน้ำเชือกบาศ
พระราชพิธีฉัตรมงคล	- ทรงจุดเทียนคูหนังสือเทศน์ - พระราชทานพระสงฆ์ขึ้นธรรมมาสน์เทศน์

¹¹⁶ มนตรี ตราโมท, สารัตถะดนตรีไทย (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529), หน้า 107.

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธี
พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการที่หน้าธรรมาสน์ศิลา - พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ - ทรงจุดเทียนพระคันธราชฎ์ 2 คู่ - ทรงจุดเทียนที่พระคันธราชฎ์เงินอีก 2 - พระยาแรกนาและเทพีจุดธูปเทียนถวายนมัสการบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร - พระยาแรกนาจุดธูปเทียนสักการบูชาเทวรูปพระ - พระยาแรกนาขวัญตั้งสัตยาธิษฐานสวดมือเลือกหยิบดั่งฝ้าออกมา
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระพุทธสัมพรรณี พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย - ทรงประเคนฝ้าไตร
พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ และพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี	<ul style="list-style-type: none"> - พระสงฆ์ชักฝ้าป่า - พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง	<ul style="list-style-type: none"> - นาคหลวงออกไปครองฝ้า
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย - ถวายพุ่มธูปเทียนพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธี
พระราชพิธีระวางสมโภชพระราชา	- พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา
พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน	- พระสงฆ์ครองผ้าไตรพระกฐิน
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช	- พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีจารึกสุพรรณบัฏ	- เจ้าพนักงานอาลักษณ์ทำการจารึกนามสมณศักดิ์ลงในสุพรรณบัฏ - หัวหน้าพราหมณ์เจิมสุพรรณบัฏ
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา	- ทรงประเคนสุพรรณบัฏ หิรัญบัฏ พัดยศ ผ้าไตร แต่พระสงฆ์ - พระสงฆ์ครองผ้า
พระราชพิธีรับพระทักษา	- ทรงจุดธูปเทียนบูชา
พระราชพิธีประสูติกาลพระเจ้าลูกเธอ	- ทรงประสูติ (เป็นพระราชโอรสเท่านั้น)
พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่	- ทรงเจิมพระอู่
พระราชพิธีโสกันต์	- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ - ทรงหลั่งน้ำมหาสังข์ทักษิณาวัตรพระราชทาน - ทรงจรดกรรไตรกรรบิดโสกันต์และเกสกันต์
งานสมโภชพระทวารชั้นใน	- สมโภชพระทวารชั้นในเวียนไปโดยรอบที่ละประตู
งานสุริยุปราคา	- โหรบอกเวลาเริ่มคราสเป็นโมกขบริสุทธิ์
งานจันทรุปราคา	- โหรบอกเวลาเริ่มคราสเป็นโมกขบริสุทธิ์

นอกจากพระราชพิธีดังกล่าวข้างต้นแล้ว การรำน้ำพาทย์สาธุการก็ยังใช้ในพิธีบวงสรวง อัญเชิญราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบออกช่อมในพระราชพิธีถวายเพลิงพระศพเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ ซึ่งเป็นการรำนบวงสรวง แสดงถึงการอัญเชิญ และการสักการะราชรถราชยาน

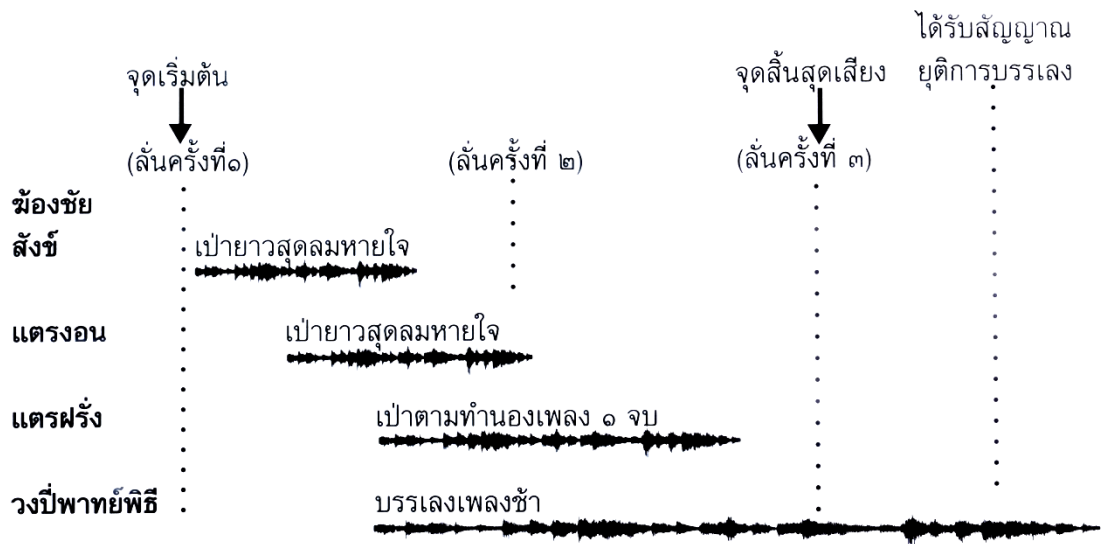

ภาพที่ 25 พิธีบวงสรวงอัญเชิญราชรถ ราชยาน
ที่มา สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร

ภาพที่ 26 พิธีบวงสรวงอัญเชิญราชรถ ราชยาน
ที่มา สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร

จากการศึกษาเรื่องการบรรเลงเพลงสาธุการในพระราชพิธีนั้นพบว่า ในขั้นตอนและวิธีการบรรเลงในส่วนของพระราชพิธี จะเริ่มโดยวงสังข์แตร เมื่อประโคมจบเพลงก็ยุติการเป่าแตรวงปี่พาทย์พิธีต้องบรรเลงยาวต่อเนื่องจนได้รับสัญญาณจากเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังให้สัญญาณยุติการบรรเลง ด้วยวิธีที่เรียกว่า “ทอดลงจบ” กล่าวคือ ในการบรรเลงนั้นเมื่อได้รับสัญญาณจากเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังให้สัญญาณยุติการบรรเลง ผู้บรรเลงจะต้องทอดลงจบซึ่งใช้วิธีการทำใช้จังหวะช้าลง และจบลงในที่สุด โดยไม่ต้องคำนึงถึงหน้าทับเป็นสำคัญ เนื่องจากการบรรเลงประกอบพระราชพิธี ดังนั้นจึงต้องยึดตามขั้นตอนพระราชพิธีเป็นหลัก ซึ่งปี่พาทย์พิธีจะใช้วิธีการลักษณะนี้ทุกเพลง ยกเว้นพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน คือ เมื่อได้ยินเสียงกังสดาลต้องหยุดพร้อมกันทั้งวงทันที ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 วิธีการประโคมของวงสังข์แตรและวงปี่พาทย์พิธี
ที่มา หนังสือดนตรีในพระราชพิธี กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ.2548

จากการศึกษาพบว่า การบรรเลงเพลงสาธุการในพระราชพิธีนั้นจะยึดตามขั้นตอนพระราชพิธีเป็นหลัก ซึ่งวิธีการบรรเลงจะมีความแตกต่างจากการบรรเลงประกอบการรำวงสรวงในพระราชพิธี ดังปรากฏในพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชและพระราชพิธีบวงสรวงราชรถ ราชยาน โดยผู้บรรเลงจะยึดถือทำนองเพลงและหน้าทับเป็นหลัก

2.3.4 เพลงสาธุการในการแสดงนาฏศิลป์ไทย

เพลงสาธุการนอกจากจะมีความสำคัญในพิธีกรรมทางศาสนา พิธีไหว้ครู พระราชพิธี และพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธี ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังเป็นเพลงที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การบรรเลงประกอบการแสดงนาฏศิลป์ไทย อันจะเห็นได้จากการบรรจุนาฏศิลป์ในวรรณกรรมบทละครต่างๆ ทั้งนี้ยังคงมีหลักฐานที่ปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงประวัติการใช้เพลงสาธุการที่มีการสืบทอดกันมายาวนาน ผู้วิจัยจึงนำเสนอการบรรจุนาฏศิลป์ในวรรณกรรมบทละคร ที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2554) โดยกล่าวถึงเฉพาะบทละครที่ปรากฏการบรรจุนาฏศิลป์ ดังต่อไปนี้

เพลงสาธุการที่ปรากฏในวรรณกรรมต้นฉบับ

จากการศึกษาเพลงสาธุการที่ปรากฏในวรรณกรรมต้นฉบับ โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวรรณกรรมบทละคร ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2554) บทพระราชนิพนธ์ บทนิพนธ์ บทและบทประพันธ์ ที่ปรากฏการบรรจุนาฏศิลป์ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 เพลงสาธุการที่ปรากฏในวรรณกรรมต้นฉบับ

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
รามเกียรติ์	สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี	พระราม	- อวยพรให้พระมงกุฎ พระลบ
	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	บรรดาพระฤๅษี	- ทำพิธีสงองค์
		โยคี, ราชครู, โหร, พราหมณ์	- ทำพิธีรับขวัญพระราม
		พระโคบุตรฤๅษี, ทศกัณฐ์	- ทำพิธีถอดดวงใจทศกัณฐ์
		พระสุเมธฤๅษี, ไมยราพ	- ทำพิธีถอดดวงใจ
		พระวสิษฐ์ฤๅษี,	- ทำพิธีอภิเษกทศรถ
		พระสวามิตรฤๅษี	- ทำพิธีชุบสร - พิธีทำพระศพท้าวทศรถ

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
รามเกียรติ์	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	พระราม	- อวยพรให้พระมงกุฎพระลบ
		ท้าวโรมพัฒน์	- ทำพิธีบวงสรวงเพื่อให้ฝนตก
		พระราม	- พระนารายณ์อวดดาบวช - ทำพิธีรดน้ำสรงศพเพื่อถนอมศพแก่สุครีพ - กลายร่างจากฤๅษีเป็นองค์นารายณ์หลังจากแผลงศรต้องพาลี
		ท้าวชนก จักรวรรดิ	- ตั้งสัจอธิษฐานในพิธียกสรเสี้ยงคู่นางสีดา
		กุมภกาศ	- ทำพิธีบ่าเพ็ญตบะเพื่อขอเทพอาวุธ
		เทวดา นางฟ้า	- ยินดีและสรรเสริญที่ท้าวทศรถปราบหรั่งหรั่งได้ - ชื่นชมยินดีและสรรเสริญในฤทธิ์ของสีกุ่มาร - ยินดีและสรรเสริญพระรามที่ปราบสวาหุได้ - ยินดีและสรรเสริญพระรามที่ปราบรามสูรได้ - ยินดีและสรรเสริญพระรามที่ปราบพิราพได้ - ยินดีและสรรเสริญพระรามที่ปราบพระยาขรได้ - ยินดีและสรรเสริญพระรามที่ปราบพระยาทูลย์ได้

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์	
รามเกียรติ์	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช	เทวดา นางฟ้า	- ยินดีและสรรเสริญพระราม ที่ปราบพระยาตรีเศียรได้ - ยินดีและสรรเสริญพระราม ที่ยกกองทัพข้ามสมุทรไป ปราบเหล่า อสูรา - ยินดีและสรรเสริญพระราม ที่ปราบกุมภกรรณได้ - ยินดีและสรรเสริญพระราม ที่ปราบมังกรกัณฐ์ได้ - ยินดีและสรรเสริญพระราม ที่ปราบอินทรชิตได้ - ยินดีและสรรเสริญพระราม กับพระลักษมณ์ที่ปราบ แสงอาทิตย์และจิตไพร่ได้	
		พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช	ทศกัณฐ์	- ทำพิธีสมโภชบูชาจักร - ทำพิธีชูปหอกกบิลพัทและ - เฝารูปเทวดา
			ไมยราพ	- ทำพิธีหุงยา
			ท้าวไวยตาล	- ทำพิธีชูประบองดาล
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	พิเภก	- ถวายสัตย์แก่พระราม	
		พระอิศวร	- เรียกลม ฝน แก่พระ ลักษมณ์และไพร่พลต้องศร พรหมาศตร์	
		ทศกัณฐ์	- ทำพิธีเฝารูปเทวดา	
		นางมณโฑ	- ทำพิธีน้ำทิพย์เพื่อชูปชีวิต ไพร่พลยักษ์	
	รามเกียรติ์ ชุดเบิก โรง	พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรี สินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระพรหมชาดา	- ทำพิธีบวงสรวงเพื่อให้ ทุกสถาน มีสุขพินภัย

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
รามเกียรติ์ ชุดเบิก โรง	พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรี สินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระวสิษฐ์ฤๅษี	- จุดไฟในชั้นเหมในพิธีทำ อภิเษกสมรส 4 กษัตริย์
		พระราม	- พิธีบวงสรวงท้าวเมฆวาหน เจ้ามหาสมุทรในการจอง ถนน
อุณรุท	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช	พระอุณรุท	- ทำพิธีบวงสรวงพระไทร เทวา เพื่อให้คุ้มครอง ป้องกันภัย
		พระนารอทฤๅษี เทวดา นางฟ้า	- ทำพิธีชุบชีวิตพระเพียรพิชัย - ทำให้นางอุษาฟื้นจากสลบ
	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2545	พระอุณรุท	- ทำพิธีบวงสรวงพระไทร เทวา เพื่อให้คุ้มครอง ป้องกันภัย - ทำพิธีบวงสรวงพระไทร เทวาเมื่อเข้ากรุงนรงค์า
อุณรุท	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2545	พระนารอทฤๅษี	- ทำพิธีชุบชีวิตพระเพียรพิชัย ทำให้นางอุษาฟื้นจากสลบ
		เทวดา นางฟ้า	- ยินดีและสรรเสริญท้าวบรม จักรกฤษณ์ที่ปราบกุมภาสูร ได้
	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	พระอุณรุท	- ทำพิธีบวงสรวงพระไทร เทวา เพื่อให้คุ้มครอง ป้องกันภัย
อิเหนา	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	ท้าวหมันหยา	- จุดรูปเทียนบูชาพระศพ พระอัยกีของเมืองหมันหยา
		อิเหนา	- จุดรูปเทียนบูชาพระศพ พระอัยกี

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
อิเหนา	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	ท้าวดาหา	- ทำพิธีบวงสรวงองค์ ปะตาระกาหลาที่ชนะศึก กะหมังกุหนิง
		ปุโรหิต	- ทำพิธีสงฆ์ 5 กษัตริย์
		ท้าวกาหลง	- ทำพิธีโสกัณฑ์สี่ยะตรา - ทำพิธีบวงสรวงที่เขา ปันจหฺราที่ชนะศึกจะมา หฺรา
		พราหมณ์	- ทำพิธีทอดเชือก
		องค์สังปติหฺงะ	- ทำพิธีอภิเษกอิเหนาแลราช บุตรราชธิดาสี่พระนคร
	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ท้าวดาหา	- จุดธูปเทียนบวงสรวงองค์ ปะตาระกาหลาที่ชนะศึก กะหมังกุหนิง
เงาะป่า	พระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว	ชอมลุก	- ทำพิธีแต่งงานฮเนา กับลำ หับ
พระลอ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ นราธิปประพันธ์พงศ์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547	พระเพื่อน พระแพง	- บวงสรวงปู่เจ้าสมิงพราย เพื่อให้ช่วยในความรัก
		หมอเต่า	- ทำเสน่ห์ต้องพระลอ
		พระลอ	- อธิษฐานเสี่ยงน้ำ
		พระเพื่อน พระแพง	- บวงสรวงปู่เจ้าสมิงพราย เพื่อให้ช่วยในความรัก
สังข์ทอง	บทละครครั้งกรุงเก่า	ยายเต่าสุเมธา	- ทำเสน่ห์ให้แก่นางจันทา
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	นางพันธุรัต	- อธิษฐานเสี่ยงทายได้ พระสังข์มาเลี้ยง
	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	ท้าวสามนต์	- ทำพิธีรับขวัญพระสังข์และ รจนา

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
มณีพิชัย	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	พราหมณ์ยอ - พระกลั่น	- ทำพิธีรักษานางจันทร์เทวี (แม่ของพระมณีพิชัย)
คาวี	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย	หมอเต่า	- ทำเสน่ห์
	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	พระฤๅษี (พระ หลวิชัยปลอม ตัว)	- สร้างทำพิธีชุบตัวให้ท้าว สันนุราชเชื้อ

เพลงสาธนาการที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ปรับปรุงแสดงโดยกรมศิลปากร

กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่อนุรักษ์ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์โดยตรง การจัดการแสดงจึงมีขึ้นหลายครั้ง ซึ่งในการแสดงแต่ครั้งนั้นได้มีการปรับปรุงบทละครจากวรรณกรรมบทละครต้นฉบับต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับโอกาสและสถานที่ โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาบทละครของกรมศิลปากรที่ปรากฏในสูจิบัตรการแสดง และหนังสือที่ได้จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ บทละครที่ปรากฏการบรรเลงเพลงสาธนาการมีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 7 เพลงสาธนาการที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ปรับปรุงโดยกรมศิลปากร

เรื่อง	ผู้แต่ง	ตัวละคร	เหตุการณ์
รามเกียรติ์	เสรี หวังในธรรม	ทศกัณฐ์	- ถวายสักการะท้าวมาลีวราช
		พิเภก	- ถวายพระพิพัฒน์สัตยาแก่พระราม
		พระวิฆ्नฤๅษี	- ทำพิธีชุบศรแก่พระมงกุฎพระลบ
ไกรทอง	เสรี หวังในธรรม	อาจารย์คง	- ทำพิธีปลุกเสกอาวุธและลงอาคม
ขุนช้าง ขุนแผน	เสรี หวังในธรรม	ขุนแผน	- จุดธูปเทียน ปลุกเสกอาวุธและไพร่พล
		พลายเพชร	- ปลุกเสกอาวุธ และไพร่พล

2.4 องค์ประกอบในการรำเพลงสาธุการ

2.4.1 บทละคร

บทละครมีความสำคัญต่อการแสดงนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากเป็นการเล่าเรื่องราวแล้ว ยังเป็นสิ่งที่บอกถึงองค์ประกอบการแสดงทุกอย่าง กล่าวคือ มีการบอกถึงรายละเอียดหรือลักษณะของตัวละคร เพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ ตลอดจนการแต่งกาย อุปกรณ์การแสดงและฉากในการแสดง การรำหน้าพาทย์สาธุการนั้นเป็นการรำประกอบดนตรี โดยไม่มีการขับร้อง ในบทละครจะมีการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ตัวละครกำลังกระทำก่อนถึงกระบวนการรำหน้าพาทย์สาธุการ ซึ่งมีบทละครดังต่อไปนี้

วรรณกรรมต้นฉบับ เป็นบทพระราชนิพนธ์ในสมัยต่างๆ ดังนี้

1. บทละครเรื่องรามเกียรติ์

1) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพ.ศ.2313 เพื่อใช้เล่นละครและใช้ในงานสมโภชต่างๆ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนบทละครและบอกชื่อเพลงหน้าพาทย์ไว้ด้วย ต้นฉบับบทละครเรื่องนี้เป็นสมุดไทยดำ ตัวหนังสือเป็นเส้นทอง มีจำนวน 4 เล่มสมุดไทย เนื้อเรื่อง มี ๔ ตอน คือ พระมงกุฎประลองศร หนุมานเกี่ยวนางวานริน ท้าวมาลีวราชว่าความ และทศกัณฐ์ตั้งพิธีทราญกลดปลุกหอกกบิลพัท

พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้ ปรากฏการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการในตอนพระมงกุฎประลองศร เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนท้ายของเรื่องรามเกียรติ์ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นก่อนตอนอื่นๆ เนื้อเรื่องมีว่า นางสีดามาอาศัยอยู่กับฤๅษีวัชรมฤคและประสูติพระมงกุฎ พระฤๅษีได้ชุบพระลบเป็นเพื่อนกับพระมงกุฎและชุบศรีให้เป็นอาวุธ พระมงกุฎ และพระลบได้ประลองศรยิงต้นรัง เสียศรดังกึกก้องจนถึงกรุงอโยธยา พระรามได้ยินเสียงจึงประกอบพิธีอิศวรเมธ โดยมีพระภรต พระสัตรุด และหนุมานคุมกองทัพตามม้าอุปการ พระมงกุฎจับม้าอุปการ จึงรบกับหนุมาน หนุมานเสียที พระภรตจึงเข้าช่วยและจับพระมงกุฎมาถวายพระราม พระลบตามไปช่วยได้และพากันหนี พระรามยกกองทัพออกติดตามจึงรบกับพระมงกุฎ ภายหลังจึงทราบว่าเป็นพ่อลูกกันจึงอำนวยการให้ บทละครในตอนนี้มีคำว่า

ยานี้	
๑ มาจะกล่าวบทไป	ถึงไทท้าวไทรตรีงษา
เอ็นดูกุมารสีดา	จากสามีพรากบิทร
อ้อนอ่อนน้นค้อยจำเรณูวัย	ไปล่องศิลป์ชัยธนูศร
เอิกเกริกสิ้นทั้งพระนคร	บิทรก็อัสจรรยไจ
อะพ้อจะเสียดภานี	ลูกนี้จะได้หม่นไหม้
เป็นกรรมทำมาแต่ไร	ให้พรไปโดยยินดี

๗ สาธุการ 6 คำ ¹¹⁷

จากบทละครข้างต้นพระองค์ทรงบรรจุเพลงร้องด้วยเพลงยานี้ และเมื่อร้องจบต่อด้วยเพลงสาธุการ ซึ่งสื่อความหมายถึงตัวละครพระรามได้อำนวยอวยชัย ประสิทธิ์ประสาทพรให้แก่พระลบและพระมงกุฎ

2) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีพระราชประสงค์เพื่อ

1. เป็นการรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ตั้งแต่สมัยอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้มีความสมบูรณ์เป็นการสมโภชพระนครและยังเป็นการประกาศพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชด้วย
2. ใช้เป็นบทละครสำหรับเล่นละครใน และใช้อ่านเพื่อความบันเทิงของประชาชน
3. เป็นคติธรรมใช้สอนประชาชนทั้งด้านความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูกตเวที และคุณธรรมต่าง ๆ

รูปแบบการประพันธ์ เป็นกลอนบทละคร ซึ่งแต่ละวรรค มีจำนวนคำระหว่าง 6 - 8 คำ โปรดให้มีการประชุมบทละครเรื่องรามเกียรติ์และพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่อีกครั้ง เป็นบทละครที่มีความยาวมากที่สุดในรามเกียรติ์ทุกเรื่อง เป็นวรรณคดีเขียนในสมุดไทย 117 เล่มสมุดไทย

¹¹⁷ องค์การค้ำครุสภา, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำครุสภา, 2506), หน้า 7.

คำนวณข้อความต่างๆ ในบทละครเป็นคำกลอนได้ประมาณ 50,286 คำกลอน¹¹⁸ ปรากฏบทละครที่มีบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการ จำนวน 31 ตอน ดังต่อไปนี้

(1) ตอน สรงองคต

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระยาพาลีได้คืนนางมณฑิลาให้แก่ทศกัณฐ์ แต่ขณะนั้นนางมณฑิลาตั้งครภักได้ 6 เดือน พระฤๅษีอังกต อาจารย์ของพระยาพาลีจึงฝ่าเอาทารกออกไปใส่ไว้ในท้องแพะ ต่อมาจนถึงเวลา พระฤๅษีอังกตได้แหะท้องแพะเอาทารกออกมา ตั้งนามว่า “องคต” แล้วนำไปให้พระยาพาลี ต่อมาพระยาพาลีจึงประกอบพิธีสร้งน้ำแก่องคตในแม่น้ำยมนา โดยมีพระฤๅษีเป็นผู้ประกอบพิธี ดังบทละครต่อไปนี้

๐ เมื่อนั้น	พระมหามุนีน้อยใหญ่
ต่างนุ่งการรองครองสไบ	ฉวยได้ตาลปีตรก็รับมา ฯ
	๑ 2 คำ ๑ เสมอ
๐ ครั้นถึงจึ่งขึ้นบนปราสาท	นั่งอาสน์ตามหลั่นชันษา
ก็สวดไสยเวทวิหยา	เป็นมหามงคลสวัสดิ์
	๑ 2 คำ ๑ สาธการ ¹¹⁹

จากบทละครข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง ใน 2 คำกลอนแรก เมื่อร้องจบแล้วปีพาทย์บรรเลงเพลงเสมอ แสดงถึงการเดินทางมายังโรงพิธีของพระฤๅษี และเมื่อร้องจบ 2 คำกลอนหลังปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธการ แสดงถึงการประกอบพิธีกรรมในการสร้งน้ำองคต

(2) ตอน พาลีจับทศกัณฐ์ได้

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์คิดฆ่าองคตในขณะที่ทำพิธีสร้งน้ำ โดยแปลงร่างเป็นปลงไปอยู่ในแม่น้ำยมนา แต่ถูกพระยาพาลีจับตัวได้ บทละครในตอนนี้เป็นตอนที่ต่อเนื่องจากตอนสร้งองคต ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

¹¹⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน, (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, 2538), หน้า 122.

¹¹⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, งามเกียรติ, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 180.

๑ ครั้นถึงมหาปราสาท	อันโอภาสจำรัสพระเวหา
โยคีชีพรามณ์พดมา	ราชครูโหราทั้งนั้น
เข้ามาถวายอาเศียรพาท	โดยศาสตร์พระอิศวรรังสรรค์
โอมอ่านพระเวทขึ้นพร้อมกัน	เฉลิมขวัญองค์พระกุมารา ฯ

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹²⁰

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอน แล้วปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ เพื่อทำพิธีรับขวัญองค์

(3) ตอน ทศกัณฐ์ถอดจิต

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์แค้นพระยาพาลีที่จับตนได้ จึงไปหาพระฤๅษีโคบุตร ขอให้ช่วยถอดดวงใจให้ โดยไปทำพิธีกันที่ภูเขานิลคีรีและได้นำดวงใจนั้นรักษาไว้ ณ ภูเขานี้ ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

๑ เมื่อนั้น	พระโคบุตรอาจารย์ฆานกล้า
สมาธิเหนืออาสน์กาวนา	วิญญาน์ผูกจิตอสุรี
จึงเอาน้ำสังข์น้ำกรด	รดเหนือเศียรเกล้ายักษ์
แล้วร่ายพระเวทอันฤทธิ	เป่าท้าวอินทรีย์กุมภัณฑ์ ฯ

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹²¹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอน ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการประกอบพิธีถอดดวงใจทศกัณฐ์

¹²⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รวมเกียรติ, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 184.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

(4) ตอน ไมยราพอดดวงใจ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ไมยราพศึกษาพระเวท ด้านการสะกดทัพ หายตัว
คงกระพันชาตรีกับพระสุเมธฤๅษีที่ป่าหิมพานต์ พระฤๅษีได้ทำพิธีอดดวงใจให้ไมยราพไว้ใน
หอยแมลงภู่ แล้วนำไปซ่อนไว้ที่ยอดเขาตรีภูฏ ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

๑	เมื่อนั้น	พระสุเมธทรงญาณฉานกล้า
	เสกน้ำประกายอสุรา	ร้ายเวทมนตราเป่าไป
	จนครบกำหนดสิบห้าวัน	อากาศครึ้นครึ้นหวั่นไหว
	มีดมัวไปทั่วพนาลัย	ต้องในไสยเวทพระมุนี ฯ

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹²²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอน ปี่พาทย์
บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการประกอบพิธีอดดวงใจไมยราพ

(5) ตอน อภิเษกทศรถ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เหล่าบรรดาพระฤๅษีทำพิธีอภิเษกสมรสให้แก่ท้าวทศรถ
กับนางเกาสุริยา นางไภยเกษิ และนางสมุทรเทวี ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

๑	เมื่อนั้น	พระวสิษฐ์สวามีตรดาบส
	ได้ฟังดั่งอมฤตรส	ก็กำหนดบอกหมู่พระสิทธา
	ต่างทรงเปลือกไม้คากรอง	ครองเครื่องสำหรับชีป่า
	แล้วออกจากบรรณศาลา	พากันเข้าไปยังธานี ฯ

๑ 4 คำ ๑ เชิด

๑	ครั้นถึงจึงขึ้นบนปราสาท	สถิตอาสน์สำหรับพระฤๅษี
	ก็สวดไสยเวทพิธี	โดยในคัมภีร์พรหมาน ฯ

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ¹²³

¹²² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 236.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

๑ ...เมื่อนั้น	องค์พระวสิทธีฤาษี
ทั้งพระสวามิตรมุนี	โยคีชีพรามณ์ก็ออกไป
ต่างต่างถือสังข์ถือกรด	รดสรงมูรธาภิเษกให้
บ้างอ่านพระเวทอวยชัย	ตามในไสยศาสตร์พร้อมกัน ฯ

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹²⁴

๑ ...ได้เอ่ยได้ฤกษ์	โหราให้เบิกบายศรี
จึงลั่นฆ้องชัยเข้าสามที	เสียงประโคมอึงมีโกลา
ปุโรหิตผู้เฒ่าก็จุดเทียน	ส่งแว่นเวียนซ้ายไปหาขวา
รับกันเป็นอันดับมา	พระวงศาเสนากำนัล ฯ

๑ 4 คำ ๑ มโหรี

๑ ครั้นถึงเจ็ดรอบโดยศาสตร์	พฤตามาศย์ดับเทียนเฉลิมขวัญ
ปุโรหิตผู้เฒ่าก็โบกควัน	จุมจันท์เจิมสี่กัษตรา ฯ

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ¹²⁵

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง บทละครในตอนนี้มี การบรรจุ เพลงสาธุการ 3 ครั้ง ล้วนแล้วแต่แสดงถึงการประกอบพิธีกรรมของเหล่าบรรดาพระฤาษีในงาน อภิเษกสมรส

(6) ตอน ท้าวโรมพัฒน์สังเวทเวดา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เมืองโรมพัฒน์ เกิดเหตุพิภพภัย ฝนไม่ตกมาเป็นเวลา สามปี ท้าวโรมพัฒน์ จึงให้จัดพิธีขอฝน ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

สระบุหรง	
๑ ขอเชิญเทวราชผู้ศักดิ์ดา	ซึ่งรักษาพระนิเวศน์เขตชั้นนี้
จงรับสังเวทพิธีกรรม	อันขำบูชาด้วยภักดี
ทั้งพระเสื่อเมืองทรงเมือง	อุดมเดชรุ่งเรืองรัศมี

¹²⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 255.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

จงคิดกรุณาปราณี	แก่โยธีไพร่ฟ้าประชาชน
ยังวัสสะเวลาหกตกมา	ให้จำเริญชัยัญญาพิชผล
ช่วยชีวิตสัตว์ไว้ไม่อับจน	จะได้แก่กุศลให้ทุกวัน ๆ

๑ 6 คำ ๆ สาธุการ¹²⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้องคือเพลงสระบุหรง เมื่อร้องสระบุหรงจบ 6 คำกลอน แล้วเป่าพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการถวายเครื่องพลีกรรมแก่เทวดาเพื่อขอฝน

(7) ตอน ชาวสวรรค์ยินดีที่พระนารายณ์อวตาร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอิศวรได้มีบัญชาให้พระนารายณ์อวตารไปเกิดเป็นโอรส ท้าวทศรถกับนางเกาสุริยา ชื่อ “พระราม” จักรเป็นพระพรตซึ่งประสูติจากนางไภยเกษิสังข์และบัลลังก์นาคราชเป็นพระลักษมณ์ และคทาเป็นพระสัตรุตซึ่งประสูติจากสมุทรวเทวี รวมทั้งมีบัญชาให้พระลักษมณ์เป็นนางสีดา เกิดเป็นธิดาทศกรรฐ์และพระนางมณฑิลา ซึ่งบทละครกล่าวไว้ดังนี้

๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์พระนารายณ์เรื่องศรี
ครั้นได้ศุกฤกษ์สวัสดิ์	อัญชูลีลาเจ้าโลกา
ชวนพระลักษมณ์ศรีสมร	บังอรเขายอดเสนาหา
ทั้งพระยอนันตนาคา	มาเราจะพากันไป
ตรัสแล้วเสด็จอวตาร	สามโลกสะท้านสะเทือนไหว
ลงสู่พระครรภ์ทราวมัย	ในองค์นางเกาสุริยา
จักรแก้วเข้าครรภ์เทวี	นางไภยเกษิเสนหา
คทาสังข์บัลลังก์นาคา	มาเข้าครรภ์สมุทรวเทวี

¹²⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 278.

องค์พระลักษมีประไพพัคตร์

ร่วมรักคู่จีพิงขาร

เข้าครรภมณโฑเขวามาลัย

พร้อมวันอวตารพระจักรี ฯ

ฯ 10 คำ ฯ สาธุการ¹²⁷

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 10 คำกลอน ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระนารายณ์อวตาร

(8) ตอน เหรันตทูต*ตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวทศรถ เป็นพระราชโอรสของท้าวอชบาล ครองกรุงอโยธยาต่อจากพระราชบิดา ท้าวทศรถได้กำหราบเหรันตทูต ในการศึกนั้นท้าวทศรถต่อสู้ด้วยศร จนเหรันตทูตกระเด็นไปก็โมโหจึงขว้างกระบองแก้วทำให้เกิดเสียงดังกัมปนาทและบังเกิดเปลวไฟ ท้าวทศรถเห็นเพลิงจึงขว้างพระขรรค์ เกิดเป็นฝนตกลงมาดับไฟ เหรันตทูตโมโหโทโส กระโดดเข้ามาใหม่ ท้าวทศรถจึงขว้างพระขรรค์ไปใหม่ ด้วยอำนาจอันเรื่องฤทธิ์ของพระขรรค์ เหรันตทูตจึงกระเด็นตกยังพื้นพสุธาออกหักตายคาที่

ยานี้

๐ เมื่อนั้น

ทั้งรุกขเทวาพนาลี

ท้าวทิพย์สถานพิมานมาศ

ครั้นเห็นอสุราเหรันต

เอิกเกริกแซ่ซร้องโสมนัส

โปรยทิพย์บุปผาสุมามาลัย

เทพบุตรนางฟ้าทวาราศิ

เทพไทคีรีคนธรรพ์

สถิตในหิมวาสสรวงสรรค์

สุดสิ้นชีวันวายปราณ

เยี่ยมเกลตบหัดถ์นัจฉาน

สาธุการอำนวยอวยพร

* บางฉบับใช้ชื่อ “ปฤตทนต์”

¹²⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 321.

จงทรงสุรภาพปราบยุค
ด้วยสามอัครราชบังอร

จําริญสุขภิญโญสโมสร
ให้ขจรยศทั่วสุธาธาร ฯ

ฯ 8 คำ ฯ สาธุการ¹²⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่ท้าวทศรถปราบเหรั้นตพุดได้

(9) ตอน สীগุมารเรียนจบ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ครั้นพระราม พระลักษมณ์ พระพรต และ พระสัตรุต ได้ศึกษาวิชาได้สำเร็จแล้ว พระฤาษีจึงทำพิธีชุบสรให้

๑ เมื่อئัน	ทั้งสองพระมหากษัตริย์ใหญ่
เห็นหน่อท้าวทศรถภูวไนย	เรียนศิลป์สรได้ชำนาญ
รู้จบไตรเพทเวทมนตร์	ฤทธิรณปรีชากล้าหาญ
ครั้งน้อสุรหุมาร	จะสิ้นปราชญ์ด้วยกรพระจักรา
ตรีโลกจะเย็นด้วยพระเดช	ดั่งฉัตรแก้วกั้นเศศเศศา
แต่ซึ่งจะปราบพาลา	ศิลป์สรศักดิ์คายังไม่มี
จำจะกองกษัตริ์กะลากิจ	โดยวิญญเวทเรื่องศรี
ให้สรเกิดในกลางอัคคี	จึงจะเรื่องฤทธิ์เกรียงไกร
คิดแล้วจึงสองพระอาจารย์	ประกอบกรจะชุบสรให้
กำหนดศุกฤกษ์ยามชัย	ต่างองค์ออกไปจากภูฎี ฯ

ฯ 10 คำ ฯ เสมอ

๑ ครั้นถึงซึ่งที่อัปโพกาศ	เป็นอาสน์สำหรับพระฤาษี
จึงตั้งกะลากิจพิธี	สำรวมอินทรีย์ภาวนา ฯ

ฯ 2 คำ ฯ สาธุการ¹²⁹

¹²⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 334.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 362.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง ใน 10 คำกลอนแรก เมื่อร้องจบแล้วปีพาทย์บรรเลงเพลงเสมอ แสดงถึงการเดินทางมายังโรงพิธีของพระฤๅษี และเมื่อร้องจบ 2 คำกลอนหลัง ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการประกอบพิธีบูชาให้แก่สี่กุมาร

(10) ตอน เทพดาขึ้นชมฤๅษีสี่กุมาร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เมื่อพระราม พระลักษมณ์ พระพรต และ พระสัตรุต เรียนวิชาเสร็จแล้วกลับเข้ากรุงศรีอยุธยา จึงลองศรให้ท้าวมศรธม ซึ่งเป็นที่ชื่นชมโสมนัสแก่เหล่าทวยเทพและเทวดาทั้งหลาย

๑ เมื่อนั้น

คนธรรพ์ครุฑทวาสุกรี

ไต่ยี่นเสียงกึกก้องกัมปนาท

บดบังทั้งแสงอโณทัย

แต่หมู่เทวัญนั้นแจ่มเหตุ

ก็เรีงรื่นชื่นชมถึงพรหมินทร์

บ้างโปรยทิพย์บุปผามาลาศ

เชื่อมเกลแซ่ซร้องสาธุการ

ฝูงเทพเทวาทุกราตี

กษัตราธิปติทั้งแดนไตร

พสุธาอากาศหवादิว

ตกใจทั่วแคว้นแดนดิน

ว่าพระพงศ์เทเวศร์ประลองศิลป์

ที่นื้อสุรินทร์จะวายปราณ

สุคนธาเกลื่อนกลาดหอมหวาน

ทั่วทุกวิมานเมืองฟ้า ฯ

ฯ 8 คำ ฯ สาธุการ¹³⁰

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีมีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 8 คำกลอน ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ ในฤทธิ์ของสี่กุมาร

(11) ตอน สวาหุตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง นับตั้งแต่ทศกรรฐ์ถอดดวงใจแล้วก็มีความกำเริบมากขึ้น และยังเห็นว่าเหล่านักพรตมีฤทธิ์มาก ซึ่งในกาลข้างหน้าการบำเพ็ญตบะของฤๅษีนั้นอาจทำให้เกิดอันตรายต่อเหล่ายักษ์ได้ จึงให้นางกานาสูรและไพร่พลยักษ์แปลงเป็นกาไปทำลายพิธีบำเพ็ญตบะ

¹³⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 367.

พวกฤๅษีผู้ไม่ได้ จึงไปเฝ้าท้าวทศรถ ขอให้พระรามและพระลักษมณ์ ไปช่วยปราบ พระรามและพระลักษมณ์ได้แผลงศรธนูจากนาคนาสูรตาย สวาหุและม้ารี้สุกของนาคนาสูรจึงมาแก้แค้น แทนมารดา พระรามจึงแผลงศรธนูสวาหุตาย ส่วนม้ารี้สุหนีไปกรุงลงกา

ยานี

๑ เมื่อนั้น	ฝูงเทพเทวัญทุกทศิศา
ทั้งนางอัปสรกัลยา	แจ้งว่าองค์พระอวตาร
เสด็จมาสังหารอสูรี	สุดสิ้นชีวีสังขาร
ก็แข่งร้องร่ำสาธุการ	ดบหัตถ์นั้ดฉานอึ้งไป
โพรยปรายนุพผามาลาส	ท้าวทศวิมานมาศน้อยใหญ่
บั้งร้องอำนวยอวยชัย	เทพไทเกษมเปรมปรีดี ฯ

ฯ 6 คำ ฯ สาธุการ¹³¹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 6 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามปราบสวาหุได้

(12) ตอน พระอินทร์เสด็จในพิษัยกสร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระชนกหลังจากได้ฝังศพนางสีดาไว้โคนต้นไทร แล้วไปบำเพ็ญเพียรต่อแต่ไม่สำเร็จญาณสมาบัติ เกิดความเบื่อหน่ายจะกลับไปครองเมืองมิลิตาตามเดิม จึงไปขุดเอาศพนางสีดาขึ้นมา ภายในมีนางอายุประมาณ 16 ปี จึงได้พาเข้าเมืองและตั้งชื่อว่า “นางสีดา” ต่อมาเห็นว่านางสีดามีอายุสมควรจะมีคู่ครองได้ จึงตั้งพิษัยกสรมหาธนูโมลี ซึ่งเป็นศรที่พระอิศวรใช้ฆ่าตรีบูรรมตาย ฤๅษีวิสิษฐ์และฤๅษีสวามิตร จึงพาพระรามและพระลักษมณ์ไปยกศรโดยพระอินทร์ได้เสด็จมาเป็นองค์ประธาน แต่ไม่มีกษัตริย์องค์ใดยกศรได้นอกจากพระราม

๑ เมื่อนั้น	ท้าวชนกจักรวรรดิินาธา
ได้ฟังสุรเสียงพระรามมา	ดั่งอมฤตฟ้าายใจ

¹³¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 392-393.

ปรีชาว่าขานแหลมหลัก	ทั่วทั้งไตรจักรไม่เปรียบได้
ยิ่งแสนแสนหาอาลัย	ภูวนายตั้งสัจจาว่าที่
เดชะข้าครองทศพิช	ทั้งทรมานจิตเป็นฤๅษี
ด้วยไร้ออสเลนบุตร	ได้เทวีมาเลี้ยงเป็นธิดา
บัดนี้จะให้สืบสุริย์วงศ์	ดำรงพิภพไปภายหน้า
แม่นกษัตริย์กรุงไคบรรดانا	วาสนาควรคู่ด้วยลูกกรีก
จงยกธนูโมลี	คันนี้ขึ้นได้อย่าให้หนัก
ครั้นเสร็จเจียงคุ่นงัดกษณ	ทรงศักดิ์ให้ลั่นฆ้องชัย ฯ

ฯ 10 คำ ฯ สาธุการ¹³²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 10 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการตั้งสัตย์อธิษฐานในพิธีเลี้ยงคู่ให้นางสีดา ว่าผู้ใดที่มีวาสนาคู่ควรกับนางสีดา ขอให้ผู้นั้นจงยกศรมหาธนูโมลีได้

(13) ตอน พระรามฝากศรไว้กับพระพิรุณ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ยักษ์รามสูร อยู่ในวิมานแก้วตอนกึ่งกลางภูเขาพระสุเมรุ พอดีเที่ยวในป่ามาพบพระรามกับพวกจึงเกิดรบกัน เมื่อพระรามแผลงฤทธิ์ให้รามสูรเห็นเป็นพระนารายณ์ 4 กร รามสูรก็ตกใจทูลขอรภัยและขอชีวิต แล้วถวายศรที่พระอิศวรประทานให้ตรีเมษแล้วตรีเมษให้รามสูรผู้เป็นหลาน รามสูรถวายศรมหาวิเศษนี้แด่พระราม พระรามก็ฝากศรไว้กับพระพิรุณโดยโยนขึ้นฟ้าไป ถ้าเมื่อไรพระองค์จะใช้ก็จะมาขอคืน แล้วก็พากันกลับไปเมืองอโยธยาโดยสวัสดิ์

ยานี

๐ เมื่อนั้น

เห็นรามสูรอสูรี

ต่างองค์ชื่นชม โสมนัส

ปางนื้อสุราห่มุมาร

ฝ้ายฝูงเทวาทุกราตี

พ่ายแพ้ฤทธิ์พระอวตาร

เยี่ยมเกลตบหัตถ์นัคคาน

จะแหลกลาญด้วยฤทธิ์พระสี่กร

¹³² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 410-411.

บ้างไปรยปรายสุวรรณบุผา ดวงมณฑาทิพย์เกสร
 แซ่ห้องอวยชัยถวายพร จงถาวรจำเริญสวัสดิ์ ฯ

๑ 6 คำ ๑ สาธุการ¹³³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 6 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวย อวยพรที่พระรามปราบรามสูรได้

(14) ตอน พระรามบวช

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวทศรถมอบราชสมบัติให้พระราม นางค่อมกุกจิจิดิด แก่แก่นไม่ให้พระรามได้ครองเมือง จึงยุยงพระนางไภยเกษิให้กำจัดพระราม และให้พระพรตบุตร ของนางครองเมืองแทน พระนางไภยเกษิจึงไปทวงสัญญาจากท้าวทศรถ ที่ประทานให้จากความดี ความชอบของนางคราวที่ท้าวทศรถสู้กับยักษ์ปทูตตันต์ เมื่อท้าวทศรถรับปาก นางจึงขอให้ยกราช สมบัติให้พระพรตแล้วให้พระรามออกบวชเป็นฤาษีเป็นเวลา 14 ปี ท้าวทศรถจำเป็นต้องยอม แล้วพระนางไภยเกษิจึงให้นำเครื่องบวชไปให้พระราม ส่วนนางสีดาและพระลักษมณ์เมื่อเห็น พระรามออกบวชจึงติดตามไปด้วย

๑ เมื่อนั้น	พระหริวงค์องค์นารายณ์รังสรรค์
ให้คิดสลัดจิตจาบัลย์	พระทรงธรรมสังเวชวิญญูญาณ์
แล้วกลับคำริตริการ	ด้วยหมู่พวกพาลริษยา
เบียดเบียนฤาษีเทวา	จึงเชิญเรามาให้ราญรอน
ปางนี้ควรที่จะไปปราบ	มวลหมู่สัตว์บาปให้ราบก่อน
ไตรโลกจะได้สถาวร	ขจรเกียรติยศสืบไป ฯ

๑ 6 คำ ๑

ยานี

๑ คิดแล้วจึงเปลื้องเครื่องกษัตริย์	จะอาลัยสมบัติก็หาไม่
ทรงผ้าคากรองครองสไบ	ด้วยใจโสมนัสยินดี

¹³³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 458.

เจิมจุมุ่นชฎาประจำทรง
ระงับจิตสำรวมอินทรีย์
งามดั่งองค์เทพฤณี
ตามเทพโยคีปรีชา ฯ
๗ 4 คำ ๗ สาธุการ¹³⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 6 คำกลอนแรกไม่ได้มีการบรรจupesongร้อง และ 4 คำกลอนหลังร้องเพลงยานีจบแล้ว ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ แสดงถึงการสำรวมอินทรีย์การบวชเป็นฤณีของพระราม

(15) ตอน ทศรถสิ้นพระชนม์

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวทศรถเมื่อทราบเรื่องราวพระรามออกบวชยังเขาสัตตกถุแล้วก็ตรอมใจสิ้นพระชนม์ พระฤณีจึงจัดการทำพระศพแล้วอัญเชิญเข้าพระโกศแก้ว

๑ ครั้นถึงห้องแก้วสุรกานต์	องค์พระอาจารย์ทั้งสองศรี
ให้อาสุคนชวารี	อันมีกลิ่นตลบโอพาร์
ใส่สาครรัตนโสรจสรง	ชำระศพองค์บรมนาถา
ประดับเครื่องทรงอลงการ	โดยศพนมหาจักรพรรดิ
ครั้นเสร็จเชิญเข้าพระโกศแก้ว	แล้วตั้งภายใต้เศวตฉัตร
เหนือแท่นพรายพรรณสุวรรณรัตน์	เครื่องสูงเป็นขนันครุจี
นางสนมหกหมื่นสี่พัน	โศกาจาบัลย์อ้อมมี
ชาวประโคมก็มีประโคมทุกนาทิต	มิได้เว้นว่างเวลา ฯ

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹³⁵

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่ได้มีการบรรจupesongร้อง เมื่อร้องจบ 6 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการอัญเชิญพระศพของท้าวทศรถเข้าพระโกศแก้ว

¹³⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 509.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 538.

(16) ตอน พิราพตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ยักษ์ตนหนึ่งชื่อพิราพ อยู่ปราสาทเชิงเขาอัศกรรม ได้ปลุกต้นไม้พุ่ม พวาทองแล้วให้พลยักษ์คอยเฝ้า พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา เดินทางมาจนถึงสวนของพิราพ ได้เก็บผลไม้กิน พิราพจึงมาต่อสู้กับพระราม พระลักษมณ์ เมื่อพบนางสีดา ก็หลงรักคิดแย่งชิง จึงร้ายเวทเกิดเป็นเมฆมืดครึ้มแล้วอุ้มนางสีดาไป พระรามแผลงศรอันนิเวท ทำให้ห้องฟ้าสว่าง เห็นพิราพอุ้มนางสีดาไปจึงเข้าต่อสู้ ในที่สุดพิราพถูกศรพรหมาสตรีของพระรามตาย

๑ เมื่อئۇن

เห็นพระหริรักษ์จักกรี

ต่างองค์ต่างเยี่ยมวิมานมาศ

ทั้งเทพธิดายุพาพาล

บ้างไปรยทิพย์บุปผามาลาสวรรค์

เกลื่อนกลาดกลั่นกล้วขจรใจ

ฝ่ายฝูงเทวาทุกราตี

สังหารอสูริวายปราณ

เทวราชตบหัตถ์ฉัดฉาน

สาธุการแซ่ซ้องอวยชัย

สุคันธาทิพรสลงมาให้

อ้ออิงคะนึ่งไปทุกชั้นฟ้า

๑ 6 คำ ๑ สาธุการ¹³⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 6 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามปราบพิราพได้

(17) ตอน กุมภกาศบำเพ็ญตบะ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ยักษ์ชื่อกุมภกาศ เป็นบุตรนางสามนักษาและชีวหามีอายุ 19 ปี ได้ทำพิธีบำเพ็ญตบะ โดยบวชเป็นฤาษีอยู่กลางป่าไฟเพื่อขอเทพอาวุธจากพระพรหม

๑ เมื่อئۇن

กัมเกล้าค้ำับรับพร

กุมภกาศขุนมารชาญสมร

ลำแดงฤทธิรอนแล้วเหาะไป ๑

๑ 2 คำ ๑ เชิด

¹³⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 637.

๑	ครั้นถึงฟากฝั่งโคทา	เป็นที่หิมวาป่าไผ่
	ร่มรกปรกชฎสังคใจ	ใกล้แนวมรคาพนาลี
	จึงเห็นแผ่นผาศิลาพราย	เขียวลายดั่งเนรคันนถี
	อยู่กลางหว่างไผ่ก็ยินดี	อสุรีชำระกายา ฯ

๑ 4 คำ ๑ เจรจา

๑	ทรงผ้าไหมพัตถ์ขาวสะอาด	ระบายลาดพาดเหนืออังกสา
	จุมเจิมเฉลิมพักตรา	มุ่นชฎาห่อเกล้าเป็น โยคี
	ประดับองค์บังเนียงสายรุหร่า	สวมใส่ประคำมณีศรี
	มือถือรูปเทียนมาลี	อสุรีก็เดินเข้าไป ฯ

๑ 4 คำ ๑ เสมอ

๑	นั่งพับเพนงเชิงตามตำรา	หลับตาอ่านเวทโดยไสย
	ผ่อนลมเข้าออกหายใจ	มิได้ไหวกายกุมภัณฑ์ ฯ

๑ 2 คำ ๑ ตรี

๑	देखพระมณฑอันชัยชาญ	พสุธาสะท้อนสะท้อนลั่น
	กึกก้องทั้งห้องพนาวัน	สนั่นถึงชั้นพรหมา ฯ

๑ 2 คำ ๑ สาธการ¹³⁷

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้มีการบรรจุเพลงร้อง ในตอนต้นกล่าวถึงกুমภกาศ แต่งตัวเพื่อมาทำพิธี และเมื่อร้องจบ 2 คำกลอนสุดท้าย ปี่พาทย์ทำเพลงสาธการ แสดงถึงการทำพิธีบำเพ็ญตบะของกুমภกาศ

(18) ตอน พระยาขรตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง นางสามนักษาเป็นม่ายหลังจากที่ชีวหาตาย เทียวแก้กุ่มไปในปีเจ้าพระรามรูปงามก็รักและหึงนางสีดาถึงกับตบตี พระลักษมณ์จึงตัดหู ตัดจมูก ตัดมือตัดปากและสักหน้าประจานแล้วปล่อยตัวไป นางสามนักษาไปฟ้องพี่ชายที่เมืองโรมคัล แกล้งฟ้องใส่ความพระราม พระยาขรโกรธก็ยกทัพมาหวังจะฆ่าพระราม พระยาขรมีฤทธิ์มาก พระรามจึงขอศรที่ฝากพระพิรุณไว้มายังแล้วยิงซ้ำด้วยศรพรหมมาศ พระยาขรจึงตาย

¹³⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 649-650.

ยานี

๑ เมื่อนั้น

เห็นพระหริรักษ์จักรี
ต่างองค์ชื่นชมโสมนัส
ครั้งนี้ตรีโลกจะสำราญ
อันหมู่สุรพาลา
แซ่ซ้องสาธุการพระหริรักษ์
โปรยทิพย์บุปผาสุมามา
คิดลี้ตีเป่าโอดพัน

ฝ่ายฝูงเทวาทวาราศี
สังหารอสูรีวายปราณ
เยี่ยมเกลตบหัตถ์ฉัดฉาน
เพราะพระอวตารปราบยักษ์
จะสิ้นวงศ์พงศาด้วยศรศักดิ์
แย้มยิ้มพริ้มพัศตร์ทุกเทวัญ
เกลื่อนกลาดคาชมาแต่สวรรค์
เสียงสนั่นอื้ออึงทั้งเมืองฟ้า

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹³⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุมงคลร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามปราบพระยาขรได้

(19) ตอน พระยาทูลณ์ตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระยาทูลณ์เป็นน้องพระยาขร เมื่อรู้ว่าร้ายว่าพระยาขร ถูกพระรามฆ่าตายก็ยกทัพมาจะฆ่าพระรามเพื่อแก้แค้น จึงถูกพระรามฆ่าตาย

ยานี

๑ มาจะกล่าวบทไป

เห็นองค์พระผู้ทรงสุบรรณ
มีความชื่นชมโสมนัส
เผยบัญชาแค้นแค้น
บั้งคิดลี้ตีเป่าโหยหวน
แซ่ซร้องร้องสาธุการ

ถึงเทวานางฟ้าในสวรรค์
สังหารกุ่มกั้นทสี่นชีวี
ตบหัตถ์ฉัดฉาวลสรวมมี
เยี่ยมพัศตร์ทุกที่ห้องวิมาน
ขับครวญสำเนียงเสียงหวาน
ทั่วทั้งจักรวาลสำราญใจ

¹³⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 690-691.

บ้างไปรยบุปผามาลี
กลิ่นหอมตลบอบไป

อันมีเสาวรสลงมาให้
ในที่ตรงพักตร์พระจักรา ฯ

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹³⁹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามปราบพระยาทูลณ์ได้

(20) ตอน พระยาตรีเศียรตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระยาตรีเศียรครองเมืองวัชวารี เมื่อรู้ว่าพระยาขรและพระยาทูลณ์ถูกพระรามฆ่าตายก็ยกทัพมาแก้แค้น จึงถูกศรพระรามเสียบอกตาย

ยานี

๑ เมื่อนั้น

เห็นพระหริรักษ์จักรี
สังหารตรีเศียรทูลณ์ขร
ตายกลาดดาษพื้นพสุธา
ให้ทรงศักดิ์วาราทูธิ์
อันฝูงอัปสรสุราลัย
บ้างไปรยทิพมาศสุมาลี
คิดสี่ตีเป่าบรรเลงลาน

เทวานางฟ้าทูกราตี
ฤทธิเลิศลบลโลกา
ทั้งหมุ่นิกรยักษา
พร้อมหน้าแซ่ซ้องถวายชัย
บัจจามิตรอย่ารอดต่อได้
ดีใจเยี่ยมพักตร์ทูกวิมาน
ล้วนมีคันธรสหอมหวาน
ตบหัตถ์นั้คณาทังเมืองฟ้า ฯ

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹⁴⁰

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามปราบพระยาทูลณ์ได้

¹³⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 697.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 706-707.

(21) ตอน พระรามไปปราบพาลีพร้อมกับสุกรีพ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระยาพาลีได้คิดคำสัญญาและได้จับไล่สุกรีพออกจากเมือง ภายหลังทั้งสองได้ต่อกัน แต่สุกรีพไม่สามารถสู้ได้ เนื่องจากพระยาพาลีได้รับพรจากพระอิศวรว่าผู้ใดมาต่อสู้ช่วยให้กำลังลดลงครึ่งหนึ่ง พระรามจึงทำพิธีรดน้ำสรงศพเพื่อป้องกันภัยแก่สุกรีพ

๐ เมื่อนั้น	องค์พระหริรักษ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังโอรสพระอาทิตย์	ทรงฤทธิ์ถวิลจินดา
ขุนกระบี่นี้คิดย่อท้อ	ไม่อาจต้านต่อเชษฐา
จำกูจะสำแดงฤทธา	ให้ปรากฏแก่ตาประจักษ์ใจ
คิดแล้วบัญชาประกาศิต	ถึงพี่ท่านมีฤทธิ์ไม่ฆ่าได้
เราจะรดน้ำสรงศพไป	ให้กันภัยพระยาพาลี
ตรัสพลางขึ้นขึ้นเหนืออาสน์	งามดั่งเทวราชโกสิย์
ชี้หัตถ์ไปชี้ขึ้นคุษฎี	ภูมิสำแดงฤทธิรอน ฯ

ฯ 8 คำ ฯ สาธุการ¹⁴¹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 8 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีรดน้ำสรงศพของพระราม

(22) ตอน พระรามแผลงศรฆ่าพาลี

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระรามจึงยิงพระยาพาลีด้วยศรพรหมาศร์ พระยาพาลีจับศรได้แล้วถามพระรามว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องระหว่างพี่น้อง ฤๅษีไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยว พระรามจึงบอกว่า พระยาพาลีได้คิดคำสาบานกับพระอิศวรไว้ และต้องตายด้วยศรพระนารายณ์แล้วพระรามจึงกลายร่างเป็นพระนารายณ์ พระยาพาลีจึงสำนึกตัวว่าได้ทำผิดจึงขอรับโทษ พระรามสงสารจึงจะให้เอาศรสะกิดเลือดเพียงหยดเดียวก็จะสังเวายอำนาจศรได้ พระยาพาลีไม่ยอมขอลาตาย

¹⁴¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 780-781.

๑ เมื่อนั้น	พระตรีภพโลกนาถา
ได้ฟังจึงมีบัญชา	ดูก่อนพระยาพาลี
เราคือนารายณ์อวตาร	ลงมาสังหารยักษ์
ชื่อว่าพระรามจักรี	ไม่มีอิจฉาธรรม
ตัวท่านจงคิดถึงความหลัง	เมื่อครั้งพระอิศวรรังสรรค์
ประทานนางคาราวีลาวัณย์	ให้น้องร่วมครภัก์ของวานร
ท่านรับมาแล้วสาบานถวาย	ถ้ามิให้ให้ตายด้วยแสงศร
เราจึงสังหารราญรอน	ตามที่โทษกรรมท่านมิไว้
ศรชัยจึงไปต้องอก	จะยกโทษเรากระไรได้
ตรัสแล้วสำแดงฤทธิไกร	มีดไปทั่วทิศอัมพร ฯ

๑ 10 คำ ๑ ตระ

๑ พระสิริวิลาสก็กลับกลาย	เป็นรูปนารายณ์ทรงศร
ถือเทพอาวุธสี่กร	สินีลอรชรทั้งอินทรี

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ¹⁴²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 10 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงตระ แสดงถึงการสำแดงฤทธิ์ของพระราม และเมื่อร้องจบ 2 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงกลายร่างจากฤาษีเป็นรูปนารายณ์

(23) ตอน พระรามยกกองทัพ นางฟ้าไปรดดอกไม้

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระรามออกตามนางสีดา ได้หนุมาน สุครีพ องคต เป็นทหารเอก มีพวกลิงจากเมืองจีดจีนและเมืองท่าวมหาชมพูเป็นกองทัพ ครั้งนั้นหนุมานจงถนนโดยใช้หินถมทะเล ให้กองทัพเดินข้ามไปยังกรุงลงกา

ธานี	
๑ เมื่อนั้น	เทวีญนางฟ้าทากราศี
เห็นพระหริรักษ์จักรี	ยกพวกกระบี่นิกร
ข้ามไปล้างเหล่าอสุรา	ต่างองค์ปรีดาสมุสร

¹⁴² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 789-790.

บ้างเผยช่องสี่หับัญชร	เยี่ยมพัคตร์สลอนทุกวิมาน
โปรยปรายบุปผาสุมามาศ	มณฑาทิพย์กลิ่นกลอนกลาดหอมหวาน
อวยชัยให้พรพระอวตาร	ดบหัตถ์ฉัดฉานทั้งเมืองฟ้า ฯ

ฯ 6 คำ ฯ สาธุการ¹⁴³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามยกกองทัพไปปราบเหล่ายักษ์

(24) ตอน องคตกลับมาเฝ้าพระราม

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เมื่อกองทัพของพระรามไปถึงกรุงลงกา ได้ตั้งพลับพลาขึ้นที่นอกเมือง พระรามให้องคตถือพระราชสาส์น ไปถึงทศกัณฐ์เพื่อขออนางสีดากลับคืน แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมและให้เสนาเข้าจับองคต องคตจึงฆ่าเสนายักษ์ตายไป 4 คน แล้วกลับมาเฝ้าทูลความให้พระรามทรงทราบ เมื่อองคตฆ่าเสนายักษ์ตายแล้วทศกัณฐ์ได้ยกฉัตรเพื่อบังแสงอาทิตย์ ป้องกันไม่ให้ฝ่ายพระรามมองเห็นกรุงลงกา

๐ เมื่อนั้น

เห็นวานรจงอ้อหังการ
ความอายความแค้นแสนสาหัส
นิกนิกเคียดดาลทะยานใจ
จึงคิดได้ว่าฉัตรฤทธิรงค์
อานุภาพไม่มีใครทัน

ฝ่ายท้าวทศพัคตร์ยักษา
ฆ่าสี่เสนาแล้วกลับไป
จะติดตามแทนทศก็ไม่ได้
เราร้อนฤทัยดั่งไฟกลับไป
ขององค์อัยการังสรรค์
จะฆ่ามันให้สิ้นบรรดามา

ฯ 6 คำ ฯ

๐ คิดแล้วจึงมีราชวาที

อันพิชัยฉัตรรัตนา
ประสาทไว้ให้กู่กรุงมาร
บุชาแล้วเชิญขึ้นปักไว้

ครัสสั่งเสนียักษา
ของท้าวธาดาเลิศไกร
เมื่อเกิดการณรงค์ศึกใหญ่
ไพร่มีดไปตั้งโลกันต์

¹⁴³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2540), หน้า 1100.

เร่งยกขึ้นกลางพารา ให้บังตาคั่งเขาพระเมรุขึ้น
แล้วเกณฑ์ทหารทะเลวงพัน เป็นทัพขันคอยฆ่าไพรี ฯ

ฯ 6 คำ ฯ

๑ บัดนั้น มโหทรเสนาอำภี
รับสั่งพระองค์ทรงธรณี ถวายอัญชูลีแล้วออกไป ฯ

ฯ 2 คำ ฯ ประถม

๑ จึงจัดทหารฤทธิรณ แต่ละคนอาจพลิกแผ่นดินได้
ล้วนถืออาวุธแกร่งไกว เตรียมไว้ตามราชบัญชา ฯ

ฯ 2 คำ ฯ

๑ แล้วให้สมโภชบูชาฉัตร พร้อมด้วยเครื่องมัจฉมังสา
เทียนเงินเทียนทองรจนา ข้าวตอกบุปผามาลี ฯ

ฯ 2 คำ ฯ เจริญ

๑ ครั้นได้ศุภฤกษ์ก็ถ่มขี้
ยกขึ้นกลางราชธานี อสุราโห้ร้องอึ้งมี
มีดั่งราตรีอนธการ ฯ

ฯ 2 คำ ฯ สาธุการ¹⁴⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่มีการบรรจุเพลง เมื่อร้องจบ 2 คำกลอนสุดท้าย ปี่พาทย์
ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีสมโภชบูชาฉัตรของทศกัณฐ์

(25) ตอน ไมยราพเข้าพิธี

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ฝ่ายทศกัณฐ์อัปายและแค้นใจมากคิดจะให้ไปลอบฆ่า
พระรามและพระลักษมณ์เสีย จะได้ไม่ต้องยกทัพไปรบ เปาวนาสุรจึงทูลว่า ควรไปเชิญไมยราพ
ซึ่งชำนาญในการล่องหนหายตัวและมีมนต์สะกด มาช่วยให้เข้าไปลอบฆ่า ทศกัณฐ์ได้ให้นายวิก
วายุเวกไปเชิญไมยราพมาช่วย ไมยราพได้มาเฝ้าทศกัณฐ์ที่ลังกา แล้วรับปากกับทศกัณฐ์ว่าจะไป
ฆ่าพระรามและพระลักษมณ์ให้ ไมยราพได้ตั้งพิธีหุงยาขึ้นที่เขาสุรกานต์ ได้ยาที่มีคุณลักษณะเป็น
สัตว์ร้ายชนิดต่างๆ หากเอายาทาทั้งร่างกายก็จะหายตัวได้

¹⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ:
ศิลปบรรณาการ, 2540), หน้า 1143-1144.

๑ เมื่อนั้น	ไมยราพฤทธิแรงแข็งขัน
เสด็จจากรถแก้วแพรวพรรณ	จรจรัลไปสรงคงคา ฯ
๑ 2 คำ ๑ เสมอ	
๑ ลูบไล้สุคนธาธาร	หอมหวานด้วยกลิ่นบุปผา
ทรงแดงแสงศรจนา	บังเฉยงญาโมรี
สอดสายรุห์รำแล้วเจิมจุน	มุ่นชญาห่อเกล้าเป็นถาปี
รัดโกปินารูจี	สวมประคำมณีลงกรณ์
พระหัตถ์จับกล้องปีทมราช	รัศมีโอภาสประกัสสร
งามดั่งพรหมเมศฤทธิรอน	บทจรเข้าโรงพิธิ ฯ
๑ 6 คำ ๑ เสมอ	
๑ จึงตั้งโลหะกัณเฑาะ	โดยดะบนเส้าโฆมคติ
ให้ประโคมแล้วโหมอักษิ	มาลีรูปเทียนบูชา
แล้วเสด็จขึ้นยังบัลลังก์อาสน์	นั่งสมาธิผ่อนลมนาสา
หลับเนตรร้ายเวทวิทยา	อสุราสำรวมจิตใจ ฯ
๑ 4 คำ ๑ สาธุการ ¹⁴⁵	

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอนสุดท้าย
ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีหุงยาของไมยราพ

(26) ตอน กุมภกรรณตั้งพิเภก

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง หลังจากกุมภกรรณตั้งพิธิทนต์น้ำไม่ให้ไหลไปที่เขามรกต
พระรามให้หนุมานไปทำลายพิธิตามคำแนะนำของพิเภกได้สำเร็จ ต่อมาทศกรรณได้ให้กุมภกรรณ
ยกทัพมารบอีก แล้วให้ฆ่าพิเภกเสียในคราวเดียวกัน พระรามออกไปรบกับกุมภกรรณ กุมภกรรณ
ต้องศรพรหมมาตร์ตาย

¹⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ:
ศิลปาบรรณาคาร, 2540), หน้า 1176-1177.

ยานี

๑ มาจะกล่าวบทไป	ถึงเทวานางฟ้าทุกราตี
แจ้งว่าพระนารายณ์ฤทธิ	สังหารชีวิคุมภกรรม
ต่างองค์ชื่นชมโสมนัส	ดบหัตถ์สำรวจสรรพสันต์
บ้างเยี่ยมเกลแก่้วแพรวพรรณ	โปรยทิพย์บุษบันลงมา
โกสิย์ก็ทรงเป่าสังข์	เสียงดังทั่วทศพิศา
อन्नางอัปสรกัถยา	พร้อมหน้าบรรเลงดนตรี
บ้างก็ขับขานประสานเสียง	สำเนียงนำเนื้อเรื่อยรี่
อวยชัยให้พรพระจักรี	อิงมีไปทั้งเมืองฟ้า ๆ

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹⁴⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุมงคลร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามที่ปราบกุมภกรรมได้

(27) ตอน พระรามแผลงศรพรหมศาสตร์ต้องมังกirkัณฐ์ตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกรรฐ์ให้มังกirkัณฐ์โอรสพระยาขรผู้เป็นหลานไปรบกับพระราม พระรามถูกมังกirkัณฐ์ยิงศรทะเลาะระเพชร พระรามจึงแผลงศรไปถูกศรของมังกirkัณฐ์หัก และถูกเหล่ายักษ์ตายลงเป็นจำนวนมาก มังกirkัณฐ์จึงหนีไปซ่อนในกลีบเมฆและเนรมิตรูปมายาเป็นรูปของตนขึ้นมาหลายรูป พร้อมกับบันดาลให้ฝนเพลิงตกลงมา พิเภกบอกวิธีสังหารมังกirkัณฐ์ พระรามได้แผลงศรพรหมศาสตร์ไปสังหารตัวจริงตายรูปมายาก็หายไปหมด

ยานี

๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายฝูงเทวาน้อยใหญ่
ทั้งหมู่ นางฟ้าสุราลัย	เห็นพระทรงชัยสีกร
สังหารพระยามังกirkัณฐ์	สุดสิ้นชีวันด้วยแสงศร
ต่างองค์ปรีดาถาวร	เผยบุญชรรแก้วทุกวิมาน
เยี่ยมพักตร์สำรวจสรรพคร่า	พร้อมหน้าดบหัตถ์นัถยาน

¹⁴⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 1348-1349.

โปรยดอกไม้ทิพย์อันโอฬาร	หอมหวานตลบอบอวล
หมุ่นางอัปสรก็ดีดลี	ดุริยางค์ดนตรีประสานสาย
อวยชัยให้พรพระนารายณ์	ยอกรถวายบังคมคัล ๑

๑ 8 คำ ๑ สาธุการ¹⁴⁷

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามที่ปราบมังกะรังคธนูได้

(28) ตอน องคตชูพานแว่นฟ้ารับเสียดินทร์ชิต

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง อินทรชิตได้ยกทัพออกมารบ ต้องสรพลาญวาศของ พระลักษมณ์ ก่อนที่พระลักษมณ์จะแสดงศรพรหมมาตร์ฆ่าอินทรชิต พิเภกทูลว่า อินทรชิตนั้น ได้พรจากพระอิศวรว่า หากสิ้นชีวิตเสียดกลงดินจะเกิดเป็นไฟบัลลังก์กลับใหม่ทั่วจักรวาล ต้องเอา พานแว่นฟ้าของพระพรหมมารับ พระลักษมณ์จึงให้องคตไปขอพานแว่นฟ้าจากพระพรหม เมื่อได้ พานแล้ว พระลักษมณ์แสดงศรพรหมมาตร์ตัดเสียดินทร์ชิตขาด องคตเอาพานเข้าไปรองรับ ส่วนพระรามให้เอาพานใส่เสียดินทร์ชิตไปชูไว้กลางอากาศแล้วแสดงศรพรหมมาตร์ทำลายเสียดินทร์ชิต

ยานี	
๐ มาจะกล่าวบทไป	ถึงเทวีณางฟ้าทวาราศี
ทั้งเทพไทเจ้าป่าพนาลี	สถิตที่แนวเนินบรรพต
เห็นพระลักษมณ์สังหารอินทรชิต	สุดสิ้นชีวิตสังขาร
ต่างองค์ยินดีปรีดา	เยี่ยมหน้าทุกช่องวิมาน
โปรยทิพย์บุปผามาลาลาศ	สุมามาศทรงกลิ่นหอมหวาน
เกลื่อนกลาดคายเขาจักรวาล	ตบหัตถ์ฉัดฉานสำราญใจ

¹⁴⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 1397-1398.

บ้างดีดี่ดีเป่าขับครวญ
 แซ่ซ้องอำนาจวอยชัย

โหยหวนจำเรียงเสียงใส
 อ้ออึ้งคะนึงไปทั้งเมืองฟ้า ๆ

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹⁴⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุมเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนาจวอยพรที่พระลักษมณ์ที่ปราบอินทรชิตได้

(29) ตอน แสงอาทิตย์และจิตไพร่ตาย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์ให้แสงอาทิตย์ลูกพระยาขร ที่มีแวนแก้วสุรกานต์ ส่องผู้ใดต้องตาย ยกทัพไปรบพร้อมกับจิตไพร่ผู้เป็นพี่เลี้ยง แต่แวนนั้นอยู่ที่พระพรหม พิเภกทูล พระรามว่า เมื่อแสงอาทิตย์มารบก็จะให้จิตไพร่ขึ้นไปเอาแวน พระรามได้ให้ออกแปลงเป็นจิตไพร่ไปเอาแวนมา เมื่อแสงอาทิตย์รบกับพระราม เพลียงพล้ำคิดว่าอาวุธทั้งหลายคงใช้ไม่ได้ ให้จิตไพร่ขึ้นไปเอาแวนวิเศษจากพระพรหม พระพรหมว่ามาเอาไปแล้วเหตุใดจึงขึ้นมาเอาอีก จิตไพร่กลับมาบอก แสงอาทิตย์รู้ว่าเสียทีแก่ศัตรู ภายหลังต้องสรพพรหมมาสมัครของพระรามตาย

ยานี

๐ เมื่อนั้น
 เห็นแสงอาทิตย์กุมภัณฑ์
 ต่างองค์ชื่นชมโสมนัส
 บ้างเผยเกลทพิพวิมาน
 กลิ่นสุคนธ์หอมหวานอวลอบ
 บ้างดีดี่ดีเป่าเป็น โกลา

เทวานางฟ้าในสวรรค์
 สุดสิ้นชีวันวายปราณ
 แซ่ซ้องดับหัตถ์ฉัตรฉาน
 โปรมุขบาบานลงมา
 ตลบซาบซ่านนาสา
 เทวอวยชัยถวายพร

¹⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 2.

พระองค์จ้งทรงศักดิ์ยศ
ศัทรูยารอดต่อกร

ปรากฏพระเกียรติด้วยแสงศร
ให้ถาวรจำเรณูสวัสดิ์ ฯ

ฯ 8 คำ ฯ สาธุการ¹⁴⁹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงความยินดีของเทวดา นางฟ้า และการสรรเสริญ อำนวยอวยพรที่พระรามที่ปราบแสงอาทิตย์ได้

(30) ตอน ทศกัณฐ์ทำพิธีเผารูปเทวดาและชুবหอกกบิลพัท

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์คิดจะทำพิธีเผารูปเทวดาและชুবหอกกบิลพัท ซึ่งหากสำเร็จก็จะเหนือกว่าอาวุธใดๆ ทั้งสามโลก แล้วได้ให้เหล่าเสนายักษ์ไปตั้งโรงพิธีที่ใกล้เชิงเขาพระเมรุแล้วทำพิธีปั้นรูปเหล่าเทวดาที่มาเป็นพยานคราวที่ท้าวม้าสีวราหว่าความและเผา ทำให้เหล่าเทวดานั้นร้อนร้อนคล้ายถูกไฟบัลลัยกัลป์

ชมตลาด

๐ ขึ้นนั่งเหนือบัลลังก์รัตน์
จึงบูชารูปเทียนมาลี
แล้วเอาดินเจ็ดทำประสมกัน
ทั้งหกห้องฟ้าสุราลัย
เสร็จแล้วจึงโหมอัคคี
ขอรถวามัสการ

ภายใต้เศวตฉัตรเฉลิมศรี
ทั้งมณีเจ็ดประการอำไพ
ปั้นรูปเทวัญน้อยใหญ่
บรรดาที่ไปเป็นพยาน
กลางโรงพิธีไพศาล
โอมอ่านพระเวทวิทยา ฯ

ฯ 6 คำ ฯ ตรี

๐ ครั้นถ้วนคำรบครบพัน
จึงหยิบเอารูปเทวดา

เพลิงนั้นเริงแรงแสงกล้า
โยนเข้ากลาอัคคี

¹⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 131.

แผ่นดินสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็อุโฆษก๊กก้องสนั่นมี
เป็นระลอกกระลอกชลธิ อสุรีซำร้ายพระเวทไป ฯ

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹⁵⁰

จากบทละครดังกล่าวข้างต้นไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 6 คำกลอนแรก ปี่พาทย์ทำเพลงตระ แสดงถึงการร้ายเวทมนต์ เมื่อร้องจบ 4 คำกลอนสุดท้าย ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีเหาะรูปเทวดาและชুবหอกกบิลพัทของทศกัณฐ์

(31) ตอน ท้าวไวยตาลเข้าพิธีชুবกระบองตาล

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวไวยตาลได้มาช่วยท้าวจักรวรรดิรบกับทัพของพระพรต และพระสัตรุต เมื่อท้าวไวยตาลเพลิงพล้ำก็คิดว่าศัตรูมีกำลังกล้าแข็ง ควรจะไปทำพิธีบูชากระบองให้เกิดมีฤทธิ์ แล้วจึงขอหย่าศึกกลับเข้าเมืองเพื่อจะไปทำพิธีชুবกระบอง

๐ เมื่อนั้น ท้าวไวยตาลผู้ทรงสิทธิศักดิ์
เสด็จจากห้องแก้ววิไลลักษณ์ บ่ายพักตร์มาสงขลขาร ฯ

๑ 2 คำ ๑

๐ สุหรัยแก้วโปรยปรายดั่งสายฝน ละอองชลกลิ้วกลิ่นหอมหวาน
ทรงศุคนธ์ปิ่นปรงสุมาลย์ ภูษาขาวสะอาดอันสะอาดตา
ทรงสะพัตร์คโอบี้นำ เฉียงสายธูหรั้าเหนือองศา
จุมเจิมเฉลิมพัทตรา มุ่นชฎาห่อเกล้าเมาลี
สวมประจำแล้วจับกระบองตาล อาการดั่งเทพฤทัย
ครั้นได้ศุภฤกษ์สวัสดิ ก็เข้าโรงพิธีอำไพ ฯ

๑ 6 คำ ๑

๐ จึงเอากระบองตาลปักลง ตรงหน้าโรงพิธีใหญ่
บูชารูปเทียนดอกไม้ โหมไฟเถกิงกาลา

¹⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, รามเกียรติ์, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540), หน้า 322-323.

ช้ำ	
๑ จึ่งตั้งความสัตย์อธิษฐาน	ขอเทวัญชั้นวิมานเมืองสวรรค์
ทั้งปู่เจ้าเขาเงินเนินอรัญ	พร้อมกันช่วยเห็นเป็นพยาน
ถ้าข้ามีสัจจิตคิดกลับกลาย	ให้ศรศักดิ์จักรนารายณ์สังหาร
ทั้งเทวัญบรรดาเชื้อชาต	จงรอนราญผลาญชีพชีวิ
แม้ข้าตรงจงรักพระจักรา	ไม่ชั่วช้าเป็นอุบายหน้ายหนี
ให้ผาสุกทุกทิวาราตรี	แล้วยกยี้เคารพอกวันท์

๗ 6 คำ ๗ สาธุการ¹⁵³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 2 คำกลอนแรกไม่มีการบรรจุเพลงร้อง กล่าวถึงพิเภก เจ้าเฝ้าพระราม และจบ 4 คำกลอนหลังร้องเพลงช้ำแล้วปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการตั้งสัตย์อธิษฐานถวายความจงรักภักดีของพิเภกที่มีต่อพระราม

(2) ตอน หนุมานซ่อนเขาอาวธมาสนามรบ แก่พระลักษมณ์และไพร่พล

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระลักษมณ์และเหล่าไพร่พลถึงต้องสรพรหมมาستر เหลือเพียงหนุมาน ฝ่ายพระรามเห็นค่าแล้ว พระลักษมณ์และไพร่พลยังไม่กลับมาจึงออกไปตามเห็นทุกคนตายกันหมดเสียใจมากจนสลบไป พิเภกทูลพระรามว่า ยาแก่สรพรหมมาสเตอร์อยู่ที่เขาอาวธบุพพิเทห์ทวีป แต่มีจักรกรดพัดไม่หยุด ใครเข้าไปต้องตาย หากหนุมานไปเอา จักรจะหยุดตามที่พระอิศวรกำหนดไว้ หนุมานเหาะไปถึงและแจ้งเรื่องราวแก่เทวดา แต่เนื่องจากต้นยานั้นตัดหรือถอนไม่ได้ตามคำสั่งของพระอิศวร หนุมานจึงซ่อนเขาเหาะกลับมา เทวดาจึงบอกให้ไปวางไว้ ทิศอุดร หนุมานทำตามคำสั่ง พอลมพัดพากลับ สรรพยานบยอดเขามาถูกพระลักษมณ์และไพร่พลถึงทุกคนก็ฟื้นขึ้น

ยานี	
๑ มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวหัสณัยน์เรื่องศรี
สถิตแทนไสยาในราตรี	ดังอัคคีตามถนกระวนกระวาย

¹⁵³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนครฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2509), หน้า 87.

จึงแลเล็งเฟ่งทิพเนตรดู	ในชมพูแผ่นดินสิ้นทั้งหลาย
จึงเห็นพระหริวงศองค์นารายณ์	กับพหลพณิกายสลบไป
พระน้องต้องศรพรหมาศตรัยักษ์	ล่วงเวลาช้านักจะตักขัย
จำจะช่วยพระองค์ทรงชัย	กับโยธาย่าให้ม้วยมรรณ
จึงโอมอ่านอาคมประนมหัตถ์	เป็นฝนพรหมลมพัดมาอ่อนอ่อน
ต้องพระจักรากับวานร	ที่ไม่ม้วยด้วยศรก็เป็นมา

๗ 8 คำ ๗ สาธุการ¹⁵⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เมื่อร้องยานีจบ 8 คำ กลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการร่ายเวทมนต์เรียกลมฝนของพระอิศวร

(3) ตอน ทศกัณฐ์ตั้งพิธีเผารูปเทวดา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์คิดจะทำพิธีเผารูปเทวดา ให้เหล่าเสนายักษ์ไปตั้งโรงพิธีที่ใกล้เชิงเขาพระเมรุแล้วทำพิธีปั้นรูปเหล่าเทวดาที่มาเป็นพยานคราวที่ทำวามาลีวราชว่าความ และเผา ทำให้เหล่าเทวดานั้นร้อนรุ่มร้อนคล้ายถูกไฟปลัลลยัลลป์

ยานี

๐ เมื่อนั้น	ทศพัคตรศักดาเกล้าหาญ
นั่งระลึคนึกเวทวิชาการ	สังเกตจำขำนาญแนใจ
พอเพลลาห้าโมงเก้าบาท	ได้ฤกษ์ราชพิธีคัมภีร์ไสย
เสด็จจากแท่นแก้วแววไว	คลาไคลไปสงคองคา
แต่งองค์ทรงเครื่องเรื่องจรัส	จับหอกกบิลพัทพระหัตถ์ขาว
ให้ยกพวกพหลพลโยธา	ออกจากลงกากรุงไกร

๗ 6 คำ ๗ กราว

¹⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนครฯ: ศิลปบรรณาการ, 2509), หน้า 317-318.

๑ ครั้งถึงโรงพิธีที่หาดทราย จึ่งหยุดพวกพลนิกายนายไพร่
เสด็จจากธรรมาศลาไคล มาทรงเครื่องอำไพพิธี

๑ 2 คำ ๑ เสมอ

ยานี

๑ จึ่งประจงทรงผ้าพื้นแดง อำมาตย์ช่วยจัดแจงให้ยักยี้
อ่าองค์ทรงเพศเป็น โยคี อสุรีบงเฉลียงชมพูปราย
แล้วคลี่สี่ทับทิมริมขลิบ โปกสับเสียดเกล้าเจ็ดฉาย
ล้วนเครื่องแดงแต่งประดับสำหรับกาย สอดสายสังวาลประพาพรัตน์
จุมเจิมเฉลิมพัคตร์ศุคผาด สวมประคำปัทมราชเรืองจำรัส
ครั้นเสร็จสรรพจับหอกกบิลพัท เข้าสู่ที่แท่นรัตนโรงพิธี

๑ 6 คำ ๑ พราหมณ์เข้า

ร้าย

๑ จึ่งหยิบดินเจ็ดท่อนั้นมาปั้น เป็นรูปเทพเทวัญทศกราศี
อินทร์พรหมยมราชมาตุลี บรรดาที่ได้ไปเป็นพยาน

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ

๑ ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพไม่นับได้ จึ่งใส่ในเพลิงแรงแสงฉาน
เอารูปเทียนมาจุดจันดนมัสการ แล้วโอมอ่านไสยเวทวิทยา

๑ 2 คำ ๑ ตรี¹⁵⁵

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงยานี เพลงร้าย หลังจาก
ปีพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า ซึ่งหมายถึงการเข้าสู่พิธีของทศกัณฐ์ แล้วร้องร้าย 2 คำกลอน
ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีเผารูปเทวดาของทศกัณฐ์

¹⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนครฯ: ศิลปบรรณาการ, 2509), หน้า 498-499.

(4) ตอน นางมณโฑตั้งพิธีน้ำทิพย์

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์รู้ว่าทัพนาศูรตายก็เสียใจมาก ไปปรึกษานางมณโฑ นางมณโฑคิดถึงพิธีหุงน้ำทิพย์ที่พระอุมาเคยสอนไว้ หากใครกินน้ำนี้จะไม่ตาย ทศกัณฐ์จึงให้นางมณโฑทำพิธี

ร้าย

๑ เมื่อนั้น	นวลนางมณโฑมเหสี
เสด็จจากแท่นรัตนรุจี	จรลีมาสรงวาริน

๑ 2 คำ ๑ เสมอ

ชมตลาด

๑ นั่งเหนือเตียงสุวรรณผันขนอง	อาบละอองสุหร่ายสายสินธุ์
ชำระรดหมดหมองมลทิน	สุคนธ์ธารประทีนกลิ่นเกลา
ทรงภูษาเนื้อดีสีเสือด	เขียนลายทองเทศลุลูเกลา
สไบหน้าเจียรระบาศาดเงินเงา	ผูกชฎาห่อเกล้าเม้าพี
ห้อยห่วงกุณฑลสังวาลถัก	จุมเจิมเฉลิมพัศตร์ผ่องศรี
ถือประกาศำสารวมอินทรีย์	ดั่งนางดาบสินีลีลา

๑ 6 คำ ๑

ร้าย

๑ ลงจากประสาทแก้วแพรวพรรณ	พร้อมกำนัลขันทีถ้วนหน้า
ท้าวนางนำเสด็จยตรา	สาวสุวรรณค์กัลยาก็ตามไป

๑ 2 คำ ๑ เพลงซ้ำ

สระบุหรง

๑ ครั้นถึงโรงราชพิธี	ขึ้นแท่นมณิศรีไส
จุดธูปเทียนสุวรรณทันใด	หยิบข้าวตอกดอกไม้มาโปรยปราย
เคารพนบนิ้วเหนือเศา	คิดคุณพระอุมามั่นหมาย
สมาธิแน่นิ่งไม่ดิงกาย	สำรวมรำยพระเวทวิทยา

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹⁵⁶

¹⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนครฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2509), หน้า 528.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจเพลงร้อง คือ เพลงร้าย เพลงชมตลาด บทละครกล่าวถึงการแต่งตัวของนางมณโฑ และร้องเพลงสรรบูหรง 4 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลง สาธุการ แสดงถึงการทำพิธีหุงน้ำทิพย์ของนางมณโฑ

4) รามเกียรติ์ ชุดเบิกโรง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามหนังสือวรรณคดีโบราณและดัดแปลงให้เหมาะแก่การเล่นละครไทย มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เล่นเบิกโรงคล้ายๆออกแขก แต่มีลักษณะทุกอย่างเป็นละครรำ และการพิมพ์ครั้งแรกเพื่องานฉลองสุพรรณบัฏของเจ้าพระยารามาฆพ ปรากฏบทละครที่มีบรรจเพลงหน้าพาทย์สาธุการ จำนวน 3 ตอน ดังต่อไปนี้

(1) ตอน มหาพลี

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระพรหมเชิญเทวดาทุกชั้นฟ้ามาประชุม บูชาพระรัตนตรัยอวยพรให้พระมหากษัตริย์ตลอดจนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นสุข แล้วพระพรหมให้พระภคตมุณีจัดการเล่นละครดึกบรรพ์

คำบูชา (พระพรหมธาดาว่าเอง)

๑ โอม นโม พุทธรัตน สรณ คัจฉามิ, โอม นโม ชัมมรัตน สรณ คัจฉามิ, โอม นโม สังฆรัตน สรณ คัจฉามิ.

๑ ข้าขออัญชลีบังคม	องค์บรมศาสดาจารย์
ทศพลญาณดิเรกคุณ	สุนทรโลกโมลี
เป็นที่พึ่งแก่สัตว์ปวง	ให้ลู่ลวงพ้นสงสาร
หนึ่งนมัสการพระธรรม	คือถ้อยคำพระโลกนาถ
ตรัสประกาศประกาศิต	เพื่อจรรุงจิตสุทธิสุนทร
หนึ่งประนมกรไหว้พระสงฆ์	ผู้ดำรงธรรมทายาท
ทรงพุทธศาสตร์สมบูรณ์	มิให้สาบสูญสักขณะ

๑ พุทธเตเชนะ, ชัมมเตเชนะ, สังฆเตเชนะ, อินทเตเชนะ, พรหมเตเชนะ, เทวเตเชนะ.

๑ ขอเดชะพระรัตนตรัย	เป็นนิรัตติศัขัญญเขต
อีกทั้งอมรเทวศรัทวาราศี	มีอาทิตินทโรดม

พระปรพพรหมผู้รังสรรค์
 และเทพสถิตในวังรัตน
 ทั้งที่มีอำนาจบำรุงรักษา
 ทั้งเทพพิทักษ์ป่าดง
 จงช่วยอภิบาลบำรุง
 สยามวิจิตรนราธิบดี
 นฤ โศกนิรันดราย
 พระหฤทัยแผ้วทุกข์
 หนึ่งจงภิบาลด้วยดี
 อย่ามีพระโรคภัยพิบัติ
 พูนพระยศทุกทิวา
 บำรุงบรมราชวงศ์
 พันภัยพิบัติปีศา
 ราชนิเวศน์วังหลวง
 จงช่วยสมานไมตรีจิต
 อย่างแกร่งแข่งริษยา
 กิจดำรงศกฺวไนย
 เปรมกมลทั่วเมือง
 อย่ากล้ากราบสยามรัฐ
 ดั่งนิยมเจ้าหล้า
 กล่าวพร้อมพร้าถวาย

- ๑ สัพพะ สิทธิ ภวันตุ เต
- ๑ ขอพรจงประสิทธิ์

พระวงศ์และเหล่าข้า

สยามเทวัญอันเรืองฤทธิ์
 บรมเสวตฉัตรรัตนสิงหาสน์
 สยามสีมาอาณาจักร
 ไพรพงถ้ำลำละหาน
 ผดุงบรมบพิตร
 ให้เกษมศรีนฤโรค
 พระวรกายแผ้วภัย
 เป็นสุขทุกทิวาวาร
 องค์พระราชนิมารดาโลก
 สิทธิศาลพัฒน์โนรธ
 หนึ่งจงรักษาผดุง
 ให้มั่นคงทรงโสมนัส
 จงรักษาขอบเขต
 ปวงภัยอย่าแผ้วพาน
 ข้าราชการทุกตำแหน่ง
 จงอุส่าห์ปฏิบัติ
 เพื่อชาวไทยสุขเกษม
 สิ่งชุ่นเคืองข้อร้าย
 จงสุขสวัสดิ์โนคม
 สถยดีสมดั่งข้า
 นี้นา

แด่บพิตรเจ้าหล้า
 สุขสิ้นทั้งผอง แม่นเทอญ ฯ

สาธุการ ฯ¹⁵⁷

¹⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ ชุดเบิกโรง (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา, 2504), หน้า 2-4.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการบูชาพระรัตนตรัยและการอวยพรของพระพรหม

(2) ตอน อภิเษกสมรส

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง หลังจากที่พระรามพิชิตศรมหาหนุมานได้แล้ว ท้าวชนก จึงทำพิธีอภิเษกสมรสระหว่างพระรามและนางสีดา

ร้าย

๑ เมื่อนั้น

พระวชิษฐมุณีผู้ใหญ่

(สาธุการ พระวชิษฐจุดไฟในขันหมาก)

แล้วจึงกล่าวคำประกาศ

แต่เทวราชจอมสวรรค์

อีกทวยเทวคณะนั้นตั้ง

ให้พร้อมกันทรงเป็นทิพย์พยาน ๑

2 คำ ๑¹⁵⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงร้าย เมื่อร้องร้ายในคำกลอน แรกจบ ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีของพระวชิษฐฤาษี

(3) ตอน จองถนน ตอนที่ 1

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง กองทัพพระรามเดินทางมาถึงใกล้กรุงลงกาแล้ว แต่กรุงลงกาอยู่กลางทะเลลึก ทหารลิงเหาะข้ามไปไม่ไหว พระรามจึงให้หนุมานและนิลพัทช่วยกันคุมทหารลิงขนก้อนหินมาถมทะเลสร้างเป็นถนนข้ามไป

๑ เมื่อนั้น

พระจักรีปรีดีเปรมเกษมสานต์

กรั้นเสรีจุมอบกิจการ

ภูบาลเข้าสู่โรงพิธี ๑

พรหมณ์เข้า 2 คำ ๑

สระบุหร่งใน

๑ จิ้งจุกฐูปเทียนบ่าว

สิทธิสรวงศรีเกล้าเรื่องศรี

ปรเมศวร์เดชล้ำชาติตรี

พรหมมาธิบดิชัยยะชัย

¹⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ ชุดเบิกโรง (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา, 2504), หน้า 92.

ท้าวเมฆวาทนรรุทร	พระมหาสมุทรเป็นใหญ่
ข้าจะปราบยักษ์จัญไร	ให้โลกทั้งหลายคลายร้อน
ขอทางไปหว่างอรรณพ	จนจบลงกาสมิสร
หลับเนตรเศศกัมประนมกร	ภูธร่ายมนต์ภาวนา ฯ

สาธุการ 6 คำ ¹⁵⁹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 2 คำกลอนแรกไม่มีการบรรจุเพลงร้อง และ 6 คำกลอนหลังมีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสระบุหรงใน เมื่อร้องสระบุหรงในจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงของพระราม

2. บทละครเรื่องอุณรุท

1) บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2545

อุณรุท ปรากฏเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เรื่องอุณรุทที่นำมาแต่งเป็นบทสำหรับเล่นละครดำเนินเรื่องแตกต่างไปจากอุณรุทคำฉันท์ แม้อ้อ อุณรุทก็เขียนไปเป็นอุณรุท เนื้อเรื่องที่ต่างออกไปเนื่องจากแต่งให้เหมาะแก่การเล่นละครตามที่นิยมกัน และในบทพระราชนิพนธ์ข้างต้นมีคำกลอนที่ว่า “ทรงไว้ตามเรื่องโบราณ” แสดงว่าเรื่องบทละครเรื่องอุณรุทเคยมีมาก่อนรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสันนิษฐานว่าคงจะเกิดขึ้นภายหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ลงมาในราวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนบทละคร ในปี พ.ศ.2330 ในรัชกาลที่ 1 นั้น มีอยู่ 18 เล่มสมุดไทย เคยมีผู้นำออกตีพิมพ์จำหน่ายแล้ว เท่าที่เคยพบฉบับตีพิมพ์ ปรากฏว่าตั้งแต่ เล่ม 1 ถึงหน้า 252 ตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์นายเทพ สกุลสุนันท์ทาลัย เมื่อ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) ตั้งแต่เล่ม 9 ถึงเล่ม 12 สมุดไทย หรือตั้งแต่หน้า 253 ถึงหน้า 321 ตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์หมอสุนีท บางคอแหลม เมื่อ จ.ศ.1236 (พ.ศ.2417) และตั้งแต่เล่ม 13 ถึงเล่ม 18 สมุดไทย หรือตั้งแต่หน้า 377 ถึงหน้า 522 ตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์นายเทพ แสดงว่าได้ตีพิมพ์มาแล้ว 2 ครั้ง เมื่อเทียบกับบทละคร

¹⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ ชุดเบิกโรง (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสสา, 2504), หน้า 208.

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ด้วย เช่น อิเหนาและรามเกียรติ์ แล้วนับว่าบทพระราชนิพนธ์เรื่อง อุณรุทแต่งก่อนเรื่องอื่น จำนวนโวหารการร้อยกรอง ตลอดจนราชประเพณี เช่น บทกลอน ซ้ำลูกหลวง และอื่นๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามีลักษณะเป็นบทกลอนในสมัยกรุงศรีอยุธยา¹⁶⁰ ปรากฏ บทละครที่มีบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการ จำนวน 5 ตอน ดังต่อไปนี้

(1) ตอน ท้าวบรมจักรกฤษณ์เสด็จประพาสป่าแล้วปราบกุมภาสูร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง กุมภาสูรสั่งให้ทหารมาล้อมจับพระอุณรุท และเพลงสร มัดพระอุณรุทได้ ขณะนั้นพระนารอทฤาษี พระสหายของพระบรมจักรกฤษณ์เหาะผ่านมาพบจึงนำ ความไปแจ้งพระบรมจักรกฤษณ์ พระบรมจักรกฤษณ์ยกกองทัพมาปราบ

สาธการ

๑ เมื่อนั้น	ท้าวบรมจักรกฤษณ์นำถา
ครั้นเสด็จสังหารอสุรา	เทวาโปรยทิพสุมามาลัย
เคลื่อนกลางฟ้างพื้นพนาสนฆ์	ขจรรสเสาวคนธ์หอมหวาน
พระตรีสรเรียกวนิดาอุพาพาล	กับสนมบริวารนารี
ลงจากรถทรงอลงกรณ์	คั่งนางอัปสรสาวศรี
โดยเสด็จหัตถ์นัยน์ธิเบติ	ในทิวสวนจิตรลดดา
นางเขยท้าวชมบุปผชาติ	งามประหลาดหอมตลบนาสา
ทั้งสนมกำนัลกัลยา	เก็บมาลาเล่นสำราญใจ

ฯ 8 คำ ฯ¹⁶¹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสาธการ แสดงถึงการแสดงความยินดีของเหล่าเทวดาที่ท้าวบรมจักรกฤษณ์ปราบกุมภาสูรได้

¹⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, อุณรุท (กรุงเทพฯ: อรุณลาดพร้าว, 2546), หน้า 2.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

(2) ตอน พระไทรเทวพาอุณรุทไปสมนางอุษา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอุณรุทกับพระชายาชื่อศรีสุคนธ์นั้นเสด็จประพาสป่า ไปพบกวางทองพระชายาอยากได้ ขอให้พระสวามีช่วยตามจับ พระอุณรุทก็ทรงจับได้กวางทอง ออกไปจนปลัดพลนิกายและพระชายามาถึงต้นไทรแห่งหนึ่ง รู้สึกเหนื่อยอ่อนก็พักอาศัย ฝ่ายพวก พลซึ่งมีพระพี่เลี้ยงทั้งสี่กำกับอยู่ก็สั่งให้แบ่งพลออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งให้เชิญพระชายากลับ เข้าเมือง ฝ่ายพระพี่เลี้ยงและพลนิกายอีกส่วนหนึ่งก็ออกติดตามไปทันอุณรุทที่ต้นไทร อุณรุทจึงให้ พระพี่เลี้ยงบวงสรวงสังเวชพระไทรและขอพักอาศัยในคืนนั้น

๑ เมื่อนั้น	พระอุณรุททรงสวัสดิ์ศรีศรี
กรั้นเสร็จสังเวชคุณุญ	มีจิตชื่นชมภิรมยา
พอสิ้นรังสีรวีว	ศศิธรลอยเลื่อนพระเวหา
ประดับคางด้วยดวงคารา	ส่องสว่างพุกษาพานวัน
ฟ้างพื้นพระไทรแสนสะอาด	โอภาสเต็มพรายฉายฉนั้น
พระเสด็จอย่างเอื้องจระจรัส	ขึ้นสุวรรณรถทองอลงกรณ์

๑ 6 คำ ๑ เสมอ

สระบุหรง

๑ จึ่งจุดธูปเทียนบวงสรวง	บำบวงเทวสมเพชร
ซึ่งสิ่งสู่พระไทรสถาวร	ขอมรเทวราชได้โปรดปราน
ช่วยเกียดกันสรรพโทษโผยภัย	รังรักษ์พลไกรทวยหาญ
ทั้งรรัตนอัศวาคชาชาญ	ล้ำแสนบริวารโงษจน
บรรดาโดยข้าคลาประเวศ	แรมร้อนทุเรศไพรสมณฑ์
อาศัยพระไทรมณฑล	คิลกแหล่งอารญศิริเรือง
ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย	จัญไรร้ายภัยพิษาให้ปลิดเปลื้อง
ทั้งแสนโสโครคร้อนรำคาญเคือง	ท่านผู้เรืองฤทธิ์นั้นช่วยบรรเทา
ให้ไฟบุญพูนสุขเกษมสันต์	ดั่งฉัตรแก้วกันเกศเกล้า
บำบัดวิบัติให้บางเบา	จงรับเอาสังเวชอันพึงใจ

แล้วประโคมกาหลคนตรี
ถวายกรทุกพวกพลไกร

พิณพาทย์คีตลีปี่โฉน
มีอึ่งคะนึ่งไปทั้งนั้น

๗ 12 คำ ๗ สาธุการ¹⁶²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 6 คำกลอนแรกไม่มีการบรรจเพลงร้อง ปี่พาทย์ทำเพลงเสมอแสดงถึงการเดินทางของพระอนุรุธ และ 12 คำกลอนหลังมีการบรรจเพลงร้อง คือ เพลงสระนุหรง เมื่อร้องสระนุหรงจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงพระไทรเทวาของพระอนุรุธ

(3) ตอน พระนารอทฤๅษีชุบชีวิตพระเพ็ชรพิชัย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระฤๅษีผู้เป็นที่พระบรมจักรกฤษณ์นับถือ เป็นผู้ประกอบพิธีสำคัญๆ ให้แก่เมืองทวารกา และได้ชุบพระเพ็ชรพิชัยขึ้นมา

ชมตลาด

๐ ฝ่ายพระนารอทราชครู
นั่งริมหลุมยันต์เป็นประธาน
เสร็จแล้วจึงให้ดาบส
นั่งในเจดีย์งาไล
ตั้งสมาธิสังวรวิญญาน์
บริกรรมพระมนต์อันเรื่องฤทธิ

ผู้ทรงปรีชากล้าหาญ
ตรวจการอัญนาบูชาไฟ
นักพรตบริวารน้อยใหญ่
รายรอบกันไปทั้งแปดทิศ
ปลงเป็นเอกาคตาคิต
โดยอิศรเวทสวัสดิ

๗ 6 คำ ๗ สาธุการ¹⁶³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจเพลงร้อง คือ เพลงชมตลาด เมื่อร้องชมตลาดจบ 6 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีชุบชีวิตพระเพ็ชรพิชัย

¹⁶² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, อนุรุธ (กรุงเทพฯ: อรุณลาดพร้าว, 2546), หน้า 152-153.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 225-226.

(4) ตอน พระอุณรุทปราบท้าวกรุงพาน

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวกรุงพาน ครองรัตนานคร ขอให้ท้าวกำแพงเมือง ซึ่งเป็นสหายมาร่วมรบกับพระอุณรุท ขณะนั้นนางอุษาเสวรีโสภณเสียใจสลบล้มลง เทวดาทั้งหลายทราบข่าวก็พากันลงจากยอดเขาสิขเรศและช่วยให้นางอุษาฟื้น

๑ ครั้นถึงจิ้งผุงเทวศ	ลงยอดสิขเรศมณีศรี
เห็นองค์อุษาเทวี	สลบล้มกับที่ชูลีลาน
ตกใจไขทิพวาริริน	อันเกลากลิ่นฟุ้งหวนหอมหวาน
เป็นละอองต้ององค์ยามาลัย	ให้ดาลดับเพลิงโศกสุมิใจ
บ้างไปรยปรายบุปผาภามาศ	สุคนธ์ทิพกลิ่นกลาดลงมาให้
หอมฟุ้งตระหลบอบไป	ที่ในอังชันบรรดา

ฯ 6 คำ ฯ สาธุการ¹⁶⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 6 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงเหล่าเทวดาช่วยทำให้นางอุษาฟื้นจากสลบและทำให้คลายความเศร้าโศก

(5) ตอน อุณรุทเสด็จเข้ากรุงนรท

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอุณรุทได้กลับเข้าครองกรุงนรท และทำพิธีบวงสรวงพระไทรทวา และเหล่าเทพ

๑ เมื่อนั้น	พระองค์จักรพรรดิรังสรรค์
ครั้นสิ้นรังสิริวิวรรณ	แสงจันทร์จรัสไพยมบน
ประดับด้วยคาราดาคาษ	โอภาสพุ่มไม้ไพรสนธ์
ส่องสว่างฟุ้งพื้นสุชาดล	มณฑลนิโคทรไพโรจน์เรือง
งามสุรางค์พรั่งพร้อมล้อมเฝ้า	งามเหล่าโยธาขนัดเนื่อง
จึ่งชวนโหมอัครศมิงเมือง	อย่างเอื้องขึ้นยังบัลลังก์รด

¹⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, อุณรุท (กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2546), หน้า 290.

ให้เคลื่อนเข้าร่วมไพร่ไพศาล
สองกษัตริย์สุริยวงศ์ทรงยศ

๗ 8 คำ ๗

สระบุหรง

๐ จิ้งจุกฐปเทียบคุณฎี
ถวายเป็นเครื่องกระยาเนกนันท
พระองค์ผู้พงศ์สุรารักษ์
ประกอบคุณมหันต์กรุณา
ให้ลูกลากประสงค์อันยิ่งยง
ได้แผ่ศปรากฎทั้งธาตรี
ให้พระองค์ทรงเทวฤทธิ์รุ่ง
ภิญโญยิ่งสิ่งสุขจำเริญไป
วัฒนาว่านี่ทิวส์วัศดี
บำเรอสมย์สมสุเรศเนกนันท
แล้วประ โคมเกรินพิณพาทย์
ถวายเป็นสังเวทเวา

๗ 12 คำ ๗ สาธุการ¹⁶⁵

อันรุ่งเรืองโอพารอลงกต
กำหนดสังเวทเวาญ

พลีไทเทวราชรังสรรค์
อภิวันท์สรรเสริญด้วยปรีดา
ดีหลักแห่งพระไพศาลา
โปรดข้าด้วยศรีสวัสดิ
ดั่งมอมมิ่งทิพโลกเฉลิมศรี
มีสุขเกษมสันต์นั้นจันใด
เรื่องพุงเพียงดวงอุทัยไข
ในไพศุรยราชเทวัญ
เพียงสมบัติไตรตรีงศ์ดั่งสวรรค์
เป็นนิรันดร์ไปชั่วกัลป์ป่า
กัมปนาทครั้นครั้นสนั่นป่า
ทุกอนงค์กัลยานารี

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 8 คำกลอนแรกไม่มีการบรรจุเพลงร้อง และ 12 คำกลอนหลังมีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสระบุหรง เมื่อร้องสระบุหรงจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงพระไท่ทเวาและเหล่าเทพของพระอุณรุท

2) บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2514) ปรากฏบทละครที่มีบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการจำนวน 3 ตอน ดังต่อไปนี้

¹⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, อุณรุท (กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2546), หน้า 329-330.

(1) ตอน พระไทรเทวพาพระอุณรุทไปสมนางอุษา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอุณรุทกับพระชายาชื่อศรีสุคนธ์เสด็จประพาสป่า ไปพบกวางทองพระชายาอยากได้ ขอให้พระสวามีช่วยตามจับ พระอุณรุทก็ทรงจับได้กวางทอง ออกไปจนพลัดพลนิกายและพระชายามาถึงต้นไทรแห่งหนึ่ง รู้สึกเหนื่อยอ่อนก็พักอาศัย ฝ่ายพวก พลซึ่งมีพระพี่เลี้ยงทั้งสี่กำกับอยู่ก็สั่งให้แบ่งพลออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งให้เชิญพระชายากลับ เข้าเมืองฝ่ายพระพี่เลี้ยงและพลนิกายอีกส่วนหนึ่งก็ออกติดตามไปทันอุณรุทที่ต้นไทร อุณรุทจึงให้ พระพี่เลี้ยงบวงสรวงสังเวชพระไทรและขอพักอาศัยในคืนนั้น

๑ เมื่อนั้น	พระอุณรุททรงสวัสดิ์ศรีศรี
กรั้นเสร็จสังเวชคุณุ	มีจิตชื่นชมภิรมยา
พอสิ้นรังสีรวี	ศศิธรลยเลื่อนพระเวหา
ประดับคางด้วยดวงคารา	ส่องสว่างพุกษาพานวัน
ฟ้างพื้นพระไทรแสนสะอาด	โอภาสเต็มพรายฉายฉาน
พระเสด็จย่างเยื้องจรจัด	ขึ้นสุวรรณรถทองอลงกรณ์

๑ 6 คำ ๑ เสมอ

สระบุหรง

๑ จึ่งจุดธูปเทียนบวงสรวง	บำบวงเทวสมเพชร
ซึ่งสิ่งสู่พระไทรสถาวร	ขอมรเทวราชได้โปรดปราม
ช่วยเกียดกันสรรพโทษโพลภัย	รังรักษ์พลไกรทวยหาญ
ทั้งรรัตนอัศวาคชาชาญ	ล้ำแสนบริวารโงษจน
บรรดาโดยข้าคลาประเวศ	แรมร้อนทุเรศไพรสนท
อาศัยพระไทรมณฑล	คิลกแหล่งอารญศิริเรือง
ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย	จัญไรร้ายภัยพิษาให้ปลิดเปลื้อง
ทั้งแสนโสโครคร้อนรำคาญเคือง	ท่านผู้เรืองฤทธิ์นั้นช่วยบรรเทา
ให้ไฟบุญพูนสุขเกษมสันต์	ดั่งฉัตรแก้วกันเกศเกล้า
บำบัดวิบัติให้บางเบา	จงรับเอาสังเวชอันพึงใจ

แล้วประโคมกาหลคนตรี พิณพาทย์คีตลีปี่โฉน
 ถวายกรทูกพวกพลไกร มีอึ่งคะนึ่งไปทั้งนั้น

๗ 12 คำ ๗ สาธุการ¹⁶⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ใน 6 คำกลอนแรกไม่มีการบรรจุเพลงร้อง ปี่พาทย์
 ทำเพลงเสมอแสดงถึงการเดินทางของพระอนุรุธ และ 12 คำกลอนหลังมีการบรรจุเพลงร้อง
 คือ เพลงสรรบุหรง เมื่อร้องสรรบุหรงจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธี
 บวงสรวงพระไทรเทวาของพระอนุรุธ

(2) ตอน พระนารอทฤๅษีชุบชีวิตพระเพ็ชรพิชัย

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระฤๅษีผู้เป็นที่พระบรมจักรกฤษณ์นับถือ เป็นผู้
 ประกอบพิธีสำคัญๆ ให้แก่เมืองทวารกา และได้ชุบพระเพ็ชรพิชัยขึ้นมา

ชมตลาด

๐ ฝ่ายพระนารอทราชครู	ผู้ทรงปรีชากล้าหาญ
นั่งริมหลุมยันต์เป็นประธาน	ตรวจการอัญนาบูชาไฟ
เสร็จแล้วจึงให้ดาบส	นักพรตบริวารน้อยใหญ่
นั่งในเจดียงพาไล	รายรอบกันไปทั้งแปดทิศ
ตั้งสมาธิสังวรวิญญาน์	ปลงเป็นเอกาคตาคจิต
บริกรรมพระมนต์อันเรื่องฤทธิ	โดยอิศรเวทสวัสดิ

๗ 6 คำ ๗ สาธุการ¹⁶⁷

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงชมตลาด เมื่อร้องชมตลาดจบ
 6 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีชุบชีวิตพระเพ็ชรพิชัย

¹⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, “อนุรุธ” ใน งานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2514 (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), หน้า 171-172.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

(3) ตอน พระอุณรุทปราบท้าวกรุงพาน

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวกรุงพาน ครองรัตนานคร ขอให้ท้าวกำแพงเมือง ซึ่งเป็นสหายมาร่วมรบกับพระอุณรุท ขณะนั้นนางอุษาเสวรีโสภณเสียใจสลบล้มลง เทวดาทั้งหลายทราบข่าวก็พากันลงจากยอดเขาสิขเรศและช่วยให้นางอุษาฟื้น

๑ ครั้นถึงจึงฝูงเทวด	ลงยอดสิขเรศมณีศรี
เห็นองค์อุษาเทวี	สลบล้มกับที่ชูลีลาน
ตกใจไขทิพวาริริน	อันเกลากลิ่นฟุ้งหวานหอมหวาน
เป็นละอองต้ององค์ยามาลัย	ให้ดาลดับเพลิงโศกสุมิใจ
บ้างโปรยปรายนุปผาผกามา	สุคนธ์ทิพกลิ่นกลาดลงมาให้
หอมฟุ้งตระหลบอบไป	ที่ในอังชันบรรดา

๗ 6 คำ ๗ สาธุการ¹⁶⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 6 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงเหล่าเทวดาช่วยทำให้นางอุษาฟื้นจากสลบและทำให้คลายความเศร้าโศก

3) บทละครเรื่องอุณรุท พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

บทละครเรื่องอุณรุท ตอน สมอุษา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์ตัดขึ้นใหม่แบบละครนอก (สำหรับเล่นในงาน โคนจุกหม่อมหลวงวงษ์ กมลลาสน์)¹⁶⁹

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอุณรุทกับพระชายาชื่อศรีสุดานั้นเสด็จประพาสป่า ไปพบ กวางทองพระชายาอยากได้ ขอให้พระสวามีช่วยตามจับ พระอุณรุทก็ทรงจับได้กวางทองออกไป

¹⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, “อุณรุท” ใน งานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2514 (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), หน้า 323-324.

¹⁶⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ชุมนุมบทละครและขับร้อง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2514), หน้า 302.

จนพลัดพลอนิกายและพระชยามาถึงต้นไม้แห่งหนึ่ง รู้สึกเหนื่อยอ่อนก็พักอาศัย ฝ่ายพวกพลซึ่งมีพระพี่เลี้ยงทั้งสี่กำกับอยู่ก็สั่งให้แบ่งพลออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งให้เชิญพระชยามากลับเข้าเมือง ฝ่ายพระพี่เลี้ยงและพลนิกายอีกส่วนหนึ่งก็ออกติดตามไปทันอุณรุทที่ต้นไม้ ไทร อุณรุทจึงให้พระพี่เลี้ยงบวงสรวงสังเวทพระไทรและขอพักอาศัยในคันทันนั้น

ร่าย

เมื่อนั้น	พระอุณรุทผู้รุ่งรัศมี
ครั้นเสร็จเครื่องสังเวทศดี	ก็จรัสขึ้นรถรัตนา ฯ
สระบุหรง	
จึงจุศฐูปเทียนบวงสรวง	บ่าววงเจ้าไทรพฤกษา
ซึ่งสิ่งสู่พระไทรอันโสกา	ขอเทวาได้โปรดปราณี
ช่วยเกยกันสรรพโทษโพลภัย	รักษาพลไกรเปนสุภี
อันอุบถวิบัติอย่าให้มี	จงรับเอาเครื่องพลีอันพึงใจ ฯ
	สาธุการ ตระนอน ฯ ¹⁷⁰

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงร่าย และเพลงสระบุหรง เมื่อร้องสระบุหรงจบ 6 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงพระไทรเทวาของพระอุณรุท

3. บทละครเรื่องอิเหนา

1) บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

อิเหนาเป็นนิทานอิงพงศาวดารของประเทศชวา (อินโดนีเซีย) เหตุที่เกิดนิทานเรื่องนี้ก็เนื่องมาจากพวกชวานับถือกันว่า อิเหนาเป็นกษัตริย์ที่ทรงอำนาจมาก เป็นที่ชื่นชมของชาวชวาถึงกับนำไปเล่าสู่กันฟัง บ้างก็ใช้เป็นคำพากษ์หนังเชิดอย่างหนึ่งตะลุม บางกระแสกล่าวว่ามีอิเหนา คือพระวิษณุหรือพระนารายณ์แบ่งภาคมาเกิด บทละครอิเหนา แต่งด้วยคำประพันธ์

¹⁷⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ชุมนุมบทละครและขับร้อง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิวนคร, 2514), หน้า 304-305.

ประเภทกลอนบทละคร ซึ่งเรียกรวมกันทั้ง 38 เล่มสมุดไทยว่าพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 นั้น ที่จริงหาได้เป็นพระราชนิพนธ์ทั้งหมดไม่ มีคำผู้หลักผู้ใหญ่บอกเล่าสืบมาว่า พระราชนิพนธ์ทรงไว้เพียงลิกชี คือเพียงจบเล่ม 29 เล่มสมุดไทย ต่อไปอีก 9 เล่มสมุดไทย ว่าเป็นของผู้อื่นแต่งเพิ่มเติมต่ออีกภายหลัง แต่ใครเป็นผู้แต่งข้อนี้กล่าวกันเป็นหลายอย่าง ไม่มีหลักฐานที่จะสอบสวนให้รู้ได้เป็นแน่นอน

วรรณคดีสโมสร ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ตัดสินเมื่อปี พ.ศ. 2459 ให้บทละครเรื่องอิเหนาเป็นยอดของกลอนบทละคร¹⁷¹ ปรากฏบทละครที่มีบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการ จำนวน 8 ตอน ดังต่อไปนี้

(1) ตอน อิเหนาเข้าเมืองมัทนทยา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระอัยยิกาของอิเหนาที่เมืองมัทนทยาสิ้นพระชนม์ อิเหนาจึงเสด็จไปในงานพระเมรุแทนท้าวกูเรปัน เมื่อไปถึงท้าวมัทนทยาก็ชวนอิเหนาเข้าไปสักการระพระศพ

๑	เมื่อนั้น	ระคูมัทนทยาเป็นใหญ่
	ชวนอิเหนานัดคาคลาไคล	เข้าไปในพระเมรุรจนา
	ครั้นถึงจึงบังคมเคารพ	พระศพไอยกีนาดา
	แล้วทรงจูดรูปเทียนบูชา	เครื่องสุวรรณบุษยามาลี

๗ 4 คำ ๗ สาธการ¹⁷²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธการ แสดงถึงการจูดรูปเทียนบูชาของอิเหนา

(2) ตอน งานพระเมรุที่เมืองมัทนทยา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง อิเหนาต้องการพบจินตหราจึงเข้าไปรอปบนางอยู่ที่พระศพพระอัยยิกาเมื่ออิเหนาเข้าไปถึงพระศพพระอัยยิกาก็เข้าไปสักการระพระศพ

¹⁷¹ วิเชียร เกษประทุม, เล่าเรื่องอิเหนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนศึกษา, 2547), หน้า 7.

¹⁷² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 54.

๑ เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีศรีไส
ครั้นคำคำนึงถึงทราญไว	ภูวไนยนิ่งนึกตรึกตรา
จะเข้าไปคอยอยู่ที่พระศพ	จะได้พบพุ่มพวงดวงยิวา
คิดพลางอย่างเชื่องลีลา	เข้ามาเมรุสุวรรณชั้นใน

๑ 4 คำ ๑ เพลงช้า

๑ ครั้นถึงจึงถวายอัญชลี	พระศพไอยก่เป็นใหญ่
จึงจตุรูปเทียนทันใด	ด้วยใจเคารพบูชา

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ¹⁷³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 4 คำกลอนแรก ปี่พาทย์ทำเพลงช้า แสดงถึงการเดินทางของอิเหนา และเมื่อร้องจบ 2 คำกลอนหลัง ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการจตุรูปเทียนบูชาของอิเหนา

(3) ตอน อิเหนาสรงसन

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง อิเหนาทรงมีชัยชนะในการศึก ท้าวดาหาทรงดีพระทัยยิ่งนัก รับสั่งให้เชิญเสด็จไปสรงसनในสระใหญ่ เพื่อเป็นสริมงคลตามราชประเพณี หลังจากทรงสรงसनแล้ว ปุโรหิตนำขี้ที่บูชาด้วยคาถาศักดิ์สิทธิ์ให้อิเหนาและพระอนุชาทั้งสองพระองค์

๑ บัดนั้น	ปุโรหิตโหรัมหาศาล
ต่างตนประณตบทมालย์	โอมอ่านไสยเวทขึ้นจับพลัน
๑ 2 คำ ๑ สาธุการ ¹⁷⁴	
๑ จึงเอาไขมะพร้าวมาจำหลัก	เป็นรูปจักรดอกดาบพระแสงขรรค์
ทั้งกฤษแลเสนาเกาทัณฑ์	สารพันอาวุธนานา
ลอยลงในน้ำพิธีการ	ซ้าอ่านอาคมคาถา
โสรจสรงห่าองค์กระษัตรา	ให้เมาะตาริยะกัศสวัสติ

๑ 4 คำ ๑ เจริจา

¹⁷³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 59.

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 2 คำกลอนแรก
ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีสงกรานต์ของปุโรหิต

(4) ตอน ท้าวดาหาวงสรวง

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง หลังจากที่ชนะศึกแล้ว ท้าวดาหาได้มีการทำพิธีแก้บน
มีท้าวดาหา ประโหมสุหรี มะเดหวี บุษบา สียะตรา อิเหนา สังคามาระดา กะหรีดป่าตี
สุหรานางง จรกาล่าสำ พี่เลี้ยง กิดาหยันและนางกำนัลอยู่ในกระบวนพิธีด้วย ในพิธีบวงสรวง
ท้าวดาหาก็จิ๋ญเจ้าชายทุกเมืองที่มาช่วยรบร่วมกันขับรำสำราญ เป็นการแก้บนสักการะแก่เทพยดา
ทั้งหลาย ทุกพระองค์ต่างก็ผลัดกันขับรำ อิเหนาขับรำด้วยบทเพลงที่มีเนื้อหาเสียดสีจรกา ถึงคราว
จรการ่า อิเหนาก็แกล้งไปตีกลองให้เสียจังหวะจนจรการ่าไม่ได้ ทำให้เป็นที่อับอายและขบขัน
ท้าวดาหาเห็นทำไม่ดีจึงยุติการขับรำด้วยการลุกออกจากประจำพิธีเสด็จเข้าพลับพลา

๑ ครั้นถึงซึ่งสถานเทพารักษ์	อันทรงฤทธิลิตีศักดิ์เรืองศรี
เสด็จนั่งเหนืออาสน์รูจี	ภูมิเคารพอภิวันท์

๑ 2 คำ ๑

สระบุหรง

๑ จึ่งจูดรูปเทียนทองบวงสรวง	บำบวงเทวราชรังสรรค์
ถวายเครื่องสังเวฬุกรรม	ภูเขาสวรรค์อันอำไพ
ทั้งแพะแกะโคกระทิงมิงษา	สิ่งละพันนานน้อยใหญ่
แก้คำซึ่งบำบวงไว้	แล้วสั่งให้ประโคมขึ้นนี่นั่น

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹⁷⁵

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลง สระบุหรง เมื่อร้อง
สระบุหรงจบ 4 คำกลอน ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำจูดรูปเทียนทำพิธีบวงสรวงของ
ท้าวดาหา

¹⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498),
หน้า 429.

(5) ตอน พิธีแห่สนาม

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พิธีแห่สนามใหญ่ที่เมืองกาหลัง ในตอนนี้เป็นการแห่สนามอุณากรรณกับปืนหี ซึ่งพิธีแห่สนามเป็นพิธีเกี่ยวกับเรื่องช้างม้าศาสตราวุธ คือมีการแห่คล้ายกับสวนสนามเพื่อดูกำลัง

๑ บัดนั้น	ชีพ้อหมอเถ่าถ้วนหน้า
ลงทอคเชือกสำหรับรำพัดชา	กรมช้างซ้ายขวาประชุมกัน
แล้วน้อมศิโรตม์กราบกราน	โอมอ่านคุษฎีคำฉันท์
บรรดาที่เข้ามณฑลนั้น	พร้อมกันโปรยข้าวตอกดอกไม้
แล้วให้รำพัดชาทำท่าทาง	กระหับอย่างเอื้องกรายสายไหล
ประโคนพิณพาทย์กลองฆ้องไชย	เสียงสนั่นหวั่นไหวเป็นโกลา

ฯ 6 คำ ฯ สาธุการ¹⁷⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เมื่อจบ 6 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีทอดเชือกของพราหมณ์

(6) ตอน ท้าวดาหาคำพิธิโสกันต์สี่ยะตรา

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เมืองดาหาซึ่งเจียบมาเสียนาน ท้าวดาหาและมเหสีอยู่มาด้วยความโศกเศร้าตามเคราะห์กรรมอันเกิดขึ้น ได้เห็นแต่สี่ยะตราโอรสองค์เล็ก ซึ่งตอนนี้เจริญชันษาได้ 15 ปี ท้าวดาหาจึงมีดำริจะทำการโสกันต์ให้แก่สี่ยะตรา แล้วจึงอภิเษกให้เป็นวังหน้า

๑ เมื่อนั้น	องค์ท้าวดาหาเรื่องศรี
ครั้นราชยานประทับเกษมณี	ภูมิจึงกรสี่ยะตรา
นางรับหัตถ์คัจฉจริตงามอน	เข้ารับกรต่อพระหัตถ์ท้าวดาหา
นางชำระบาปล้างบาทา	ในถาดทองถมยาราชาวดี
ครั้นเสร็จเจิญเสด็จจรจัด	ขึ้นยังสุวรรณปราสาทศรี
ทรงถอดเครื่องพลันทันที	แล้วออกไปอัญชลีพระอาจารย์

¹⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 765.

นั่งเหนือผ้าลาดบรรจง	ผันภักตร์ไปตรงทิศอิสาน
ชาวภูษามาลามากราบกราน	เอางานแล้วแบ่งพระเกษพลัน
จึงหยิบหม้อแพรกพระชำรงค์	ผจงผูกทั้งสามกระหมวดมั้น
ขุน ไทรลั่นหม้องสำคัญ	ประโคนขึ้นนี่นั่นสนั่นไป
พระองค์ทรงภพดาหา	ทรงหยิบกรรไกรมาตัดเกษให้
ฝ้ายสังปะลิหะทั้งสี่ใช้	ก็อ่านเวทอวยไชยมงคล
แล้วหยิบกรรบิดพระแสงทรง	เปลี่ยนปลงเกษเล่มละสามหน
ประน้ำชำระอ่านเวทมนต์	ให้จำเรียมงคลพระกุมาร

๑ 14 คำ ๑ สาธุการ¹⁷⁷

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เมื่อจบ 14 คำกลอน ปี่พาทย์
ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงท้าวดาหาทำพิธีโสกันต์แก่สี่พระยา

(7) ตอน อภิเชกอิเหนาแลราชบุตรราชธิดาสี่พระนคร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวกูเรปันจัดการวางแผนงานอภิเชกในฐานะเป็น
กุลเชษฐีถือเป็นใหญ่ที่สุดในบรรดานครวงศ์เทวาทั้งสิ้น

๑ เมื่อนั้น	องค์สังปะลิหะอาจารย์ใหญ่
ตั้งนโมสวดโรตามกันไป	กว่าจะได้ฤกษ์พานาที

๑ 2 คำ ๑ เจรจา

๑ บัดนั้น	พระโหราหาฤกษ์ดี
ลอยชันนาพิกาบนวาริ	จมลงถึงที่ให้ลั่นหม้อง
เสียงประโคนดนตรีนี่นั่น	สังข์แตรแซ่สนั่นก็ก้อง
พนักงานเชิญภูษามาสำรอง	ใส่พานทองถมยาราชาวดี

๑ 4 คำ ๑ สาธุการ¹⁷⁸

¹⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498),
หน้า 802-803.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1093.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เมื่อจบ 4 คำกลอน ปี่พาทย์
ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงองค์สังฆปริณายกทำพิธีอภิเษก

(8) ตอน ใช้บนที่เขาป็นจหฺร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวกาหลังทูลเชษฐาและชวนลูกหลานไปไหว้เทพารักษ์
ที่ภูเขาป็นจหรานอกเมือง ท้าวกาหลังทูลว่าได้บนไว้ตั้งแต่ครั้งศึกจะมาหฺรและการที่ธิดาและ
นั้คดาทั้งหลายอภิเษกและจะแยกกันไปครองเมือง ทั้งนี้ก็ควรจะได้มีพิธีบวงสรวงขอความสวัสดิ
จากองค์ปะตาระกาหฺร เทวอัยกา

๑ ครั้นถึงลงจากราชยาน	เสด็จเข้าไปในศาลเกษมสันต์
พร้อมโอรสนั้คดาถาวรณ	สาวสนมกำนัลมากมี

๑ 2 คำ ๑

สระบุหฺร่ง

๑ ต่างองค์ทรงจุดเทียนรูป	บูชาเทวรูปเรื่องศรี
เครื่องสังเวทตามเคยเหมือนทุกที่	ทั้งศรีเงินทองต้องตำรา
ท้าวกาหลังตั้งจิตอธิฐาน	แก้บนบานครั้งศึกจะมาหฺร
สัตว์สิ่งสิ่งละพันซึ่งสรรมา	ถวายแก่เทวเลิศไกร
อนึ่งเล่าเหล่านั้คดาแลโอรส	ได้ครองเมืองเรื่องยศเปนใหญ่
ให้อยู่เย็นเปนสุขสนุกใจ	แล้วสั่งให้ประโคมขึ้นนี่นั้

๑ 6 คำ ๑ สาธุการ¹⁷⁹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสระบุหฺร่ง เมื่อร้องสระบุหฺร่ง
จบ 6 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงของท้าวกาหลังและเหล่านั้
คดา

¹⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498),
หน้า 1119.

2) บทละครเรื่องอิเหนา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ใน พ.ศ.2434 เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ไปยุโรป ไปเห็น โอเปรา (opera) ก็ชอบใจ กลับมาทูลชวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้ทรงช่วยคิดขยายการเล่นคอนเสิร์ตเป็นอย่างโอเปรา (opera) เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ จะทำเครื่องและให้ละครของท่านเล่น ขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คิดบทและจัดกระบวนลำนำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงบทละครไว้ 8 เรื่อง ได้แก่ อิเหนา อุณรุท กรุงพาดมทวิป สังข์ทอง คาวี สังข์ศิลป์ชัย มณีพิชัย สุรูปนขา¹⁸⁰

บทละครเรื่องอิเหนา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปรากฏพระราชนิพนธ์ที่ปรากฏเพลงหน้าพาทย์สาธการในตอนที่ 3 บวงสรวง ฉากหน้าวิหารใหญ่ ที่ 5 เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง หลังจากที่ชนะศึกแล้ว ท้าวดาหาก็ได้มีการทำพิธีแก้บน มีท้าวดาหา ประโหมสุหรี มะเดหวี บุษบา ลีชะตรา อิเหนา สังคามรรดา กะหรีดป่าตี สุหรานางง จรกล่าสำ ฟี่เลี้ยง กิดาหยันและนางกำนัลอยู่ในกระบวนพิธีด้วย ในพิธีบวงสรวงท้าวดาหาก็เชิญเจ้าชายทุกเมืองที่มาช่วยรบร่วมกันขับรำสำราญ เป็นการแก้บนสักการะแก้เทพยดาทั้งหลาย ทุกพระองค์ต่างก็ผลัดกันขับรำ อิเหนาขับรำด้วยบทเพลงที่มีเนื้อหาเสียดสีจรรยา ถึงคราวจรรงำ อิเหนาก็แกล้งไปตีกลองให้เสียจังหวะจนจรรงำไม่ได้ ทำให้เป็นที่อับอายและขบขัน ท้าวดาหาเห็นท่าไม่ดีจึงยุติการขับรำด้วยการลุกออกจากปะรำพิธีเสด็จเข้าพลับพลา

ปีพาทย์ทำเพลงเร็ว (ตำรวจใหญ่ซ้ายขวานำท้าวดาหาพร้อมด้วย มหเสีกับบุษบา ลีชะตรา อิเหนา สุหรานางง กรัดตีป่าตี สังคามรรดา ล่าสำ จรกา ออกพร้อมทั้งเสนา) ปีพาทย์ทำเพลงลา (ต่างคนเข้านั่งที่ ท้าวดาหาจุดเทียนธูป) ปีพาทย์ทำเพลงสาธการ (พร้อมกันไว้สามหน)¹⁸¹

¹⁸⁰ พราวแพรว พันธุ์สมบุญ, สุนทรียะของนาฏศิลป์ไทย (เอกสารการสอนวิชาสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทยวิทยาลัยครูสวนดุสิต, 2524), หน้า 32.

¹⁸¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ชุมนุมบทละครและขับร้อง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2514), หน้า 115.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น เริ่มด้วยปีพาทย์ทำเพลงเร็ว แสดงถึงการเดินทางมายังโรงพิธีของตัวละคร แล้วต่อด้วยเพลงลา ซึ่งหมายถึงตัวละครได้เข้ามายังโรงพิธีแล้ว หลังจากนั้นปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการจตุรพิธวนบูชาของท้าวดาหา

4. บทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เงาะป่า เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในระหว่างการพักฟื้นหลังทรงพระประชวร โดยใช้เวลาเพียง 8 วันเท่านั้น บทละครเรื่องเงาะป่านี้แต่งด้วยกลอนบทละครตลอดทั้งเรื่อง ทรงใช้ภาษาอย่างเรียบง่ายแต่มีความไพเราะ ไม่มีศัพท์สูงๆ ที่เข้าใจยากอย่างวรรณคดีทั่วไป ทว่าได้ทรงสอดแทรกคำศัพท์ภาษาก่อย (ซาไก) ไว้โดยตลอด

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ชมพลาและลำหับได้มีความรักต่อกัน แต่ผู้ใหญ่ในได้หมั้นหมายลำหับไว้กับฮเนาแล้ว การแต่งงานของฮเนากับลำหับที่ฝ่ายผู้ใหญ่ของฮเนาก็ได้เตรียมงานไว้ งานแต่งก็มีขึ้นที่ต้นตะเคียน ขบวนขันหมากของเจ้าป่าวเคลื่อนสู่ที่จะทำงานวิวาห์ นางลำหับยังคงนั่งอยู่ในห้องที่รื้อนรใจ และสงสารฮเนาที่มารักตนเพราะตนไม่ได้รักฮเนา

๑ บัดนั้น	ชมมลูกผู้เฒ่าคนขยัน
จึงเริ่มทำวิธีพิถีพิถัน	กระป๋อเผือกผูกมันกับกอไม้
จับหอกประหารพอซานลัม	เดินกัมภวานาเข้ามาใกล้
ยื่นนิ้วเท้าจุกจุกไว้	บริกรรมขับไล่ปรางควาน

๑ 4 คำ ๑ ตรี

๑ แล้วจึงให้ห้ามตามมา	วางหน้าตะเคียนใหญ่ไพศาล
กล่าวคำเช่นวักสักการ	ตามแบบโบราณประเพณี

๑ 2 คำ ๑

สระบุหร่งใน

๑ อ้าองค์พระพนัสบดี	อีกองค์พระศรี
พรหมรักย์ฤทธิธรม	

๑ ทวยเทพสถิตพฤษมณฑล	เชิญรับกำนล
อันข้าบรรเจิดจงถวาย	

๑ รับเสวยมังสค์่างโคควาย	เผือกมันมากมาย
อีกทั้งเมรัยชัยบาน	

- ๑ ครั้นเสด็จรับเครื่องสักการ เชิญช่วยบริหาร
บำรุงผู้เข้าทั้งผอง
- ๑ จักแต่งวิวาท์คู่ครอง ร่วมรมย์สมสอง
ให้เกิดพิพัฒน์สวัสดิ
- ๑ ชัยชัยสิทธิศรีศรี ศุภอรรรถจงมี
สัมฤทธิ์ดังจิตจงปอง

๗ สาธุการ ๗¹⁸²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสระบุหรงใน เมื่อร้องสระบุหรงจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงผู้เฒ่าทำพิธีแต่งงานระหว่างสนาและลำหับ

5. บทละครเรื่องพระลอ

1) บทละครเรื่องพระลอ พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547

หม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณ รัชนี้ ได้ทรงนิพนธ์คำนำอธิบายไว้ในคราวพิมพ์แจกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมผัน วรวรรณ ณ อยุธา เมื่อ พ.ศ. 2496 ว่า

“...บทละครเรื่องนี้เป็น พระนิพนธ์บทละครเรื่องแรกในจำนวนหลายสิบเรื่องของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อประมาณ 45 ปีมาแล้วทรงถอดจากลิลิตพระลอมาเป็นบทสำหรับเล่นละคร และเพราะลิลิตพระลอเป็นกวีนิพนธ์ชิ้นเอก เสด็จพ่อจึงทรงระวังหนักหนาในการรักษาเนื้อเรื่องและถ้อยคำในลิลิตไว้ให้มากที่สุดที่จะมากได้ บทร้องสำคัญๆ ก็ทรงนำร้ายและโคลงในลิลิตมาโดยมาก”¹⁸³ บทละครเรื่องพระลอสำนวนนี้มีลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนบทละครและร้าย ปรากฏการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการ จำนวน 3 ตอน ดังต่อไปนี้

¹⁸² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทละครเรื่องเงาะป่า (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากรและสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), หน้า 114.

¹⁸³ ปัทมา ยิ้มถาวร, บทบาทของพระลอ (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2527), หน้า 52.

(1) ตอนต้น ฉากที่ 1 ปู่เจ้าเข้าวัง

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ความสง่างามของพระลอเลื่องลือไปทั่วทุกหนทุกแห่ง จนกระทั่งพระเพื่อนพระแพงได้ฟังแล้วถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ อยากได้พระลอเป็นพระสวามี ในที่สุดก็ทำการบวงสรวงปู่เจ้าสมิงพรายให้ช่วยเหลือ

ร้องลำลาวพุงคำ รัมโบรี ๑ เมื่อนั้น บรมครูปู่เจ้าจอมเขาเงิน
 ตำแดงองค์เอกอะเคื่องามเหลือเกิน สวยสะเทินสติดราชอาสน์สุวรรณ
 พิศพระเพื่อนแพงทองสองโสภา ก้มเกศาน้อมคำนับรับพระขวัญ
 ถวายสักการบูชาสารพัน พระเทวัญก็เสวยสังเวชนาง ๆ 4 คำ (ปี่พาทย์
 ทำเพลงสาธุการแล้วเช่นเหล่า)¹⁸⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงลาวพุงคำ เมื่อร้องลาวพุงคำ จบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงของพระเพื่อน พระแพง

(2) ตอนต้น ฉากที่ 3 พระลอต้องเสน่ห์

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง นางริน นางโรย รู้ถึงความในใจของพระเพื่อน พระแพง จึงหาแม่หม่อมเต่าทำเสน่ห์พระลอถึง 2 ครั้ง พระลอต้องเสน่ห์ก็ทรงคลั่งไคล้ถึงพระเพื่อน พระแพง จะเสด็จไปหา

ร้องลำสระบุหรงนอก รัมโบรี ๑ ได้เอยได้โชค ชินะโยค
 หม่อมเต่าเป่าคาถา เถลิงกองอักนิบงา ภวานาบัดพลีพิลลกรรม ปักเทียน
 ชัยไว้ ณ หม้ออุทกมนตรี โอมอ่านเวทพนพิขาร่า เสิญอารักษ์ยักษปีศาจ
 กากำยำ มาประจำจุกช่องป้องอาคม ๆ 4 คำ (ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ
 ออกรัวสามลา มีเทพยดาคุมกัณฑ์ภูตผีออกมาพิทักษ์รักษา หม่อมเต่าบอก
 ให้เชิญพระลอสู่ที่ตรงสนาน พระพี่เลี้ยงเชิญพระภูษาเสวตพัตร์มาทูล
 อัญเชิญ ท้าวธก็เพ็บบเป็นลำได้)¹⁸⁵

¹⁸⁴ กรมศิลปากร, ชุมนุมเรื่องพระลอ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2547), หน้า 152-153.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 2547), หน้า 161.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงสระบุหร้งนอก เมื่อร้องสระบุหร้งนอกจบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงพิธีกรรมในการทำเสน่ห์ของแม่หมอเต่า

(3) ตอนกลาง ฉากที่ 2 ลงสระเสียงน้ำ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงริมฝั่งแม่น้ำกาหลง ทรงเกิดความลังเลจึงคิดเสียงน้ำอธิษฐานว่าถ้า การ เดินทางครั้งนี้จะประสบโชคขอให้ น้ำในแม่น้ำไหลเป็นปกติ เมื่ออธิษฐานแล้วปรากฏว่าน้ำกลับไหลวนตรงหน้าและสีน้ำแดงราวกับเลือดซึ่งหมายถึงหากพระองค์เสด็จไปจะต้องสิ้นพระชนม์ แต่ด้วยอำนาจเสน่ห์และขัตติยะมานะของพระองค์ทำให้พระองค์เสด็จต่อไป

ร้องลำลาวครวญ ๐ โอ้พระชนนีศรีแมนสรวง จะโศกทรวง
เสียวรู้สึกรำลึกถึง ไหนทุกข์ถึงปีตรงค์ทรงรำพึง ไหนโศกซึ่งถึงคู่หทัย
ร้อยชู้ฤๅทำเนื้อเมียคน เมียร้อยคนฤๅเท่าพระแม่ได้ พระแม่อยู่เยือกเย็น
ไม่เห็นใคร ฤๅกลับไปสู่นครก่อนจะดี พี่เลี้ยงตรงพลางสนองพระ
คำรัส เห็นชอบชัคเชิญคีนบุรีศรี เถลิมกรุงบำรุงประชาชี เป็นที่เกษมสุข
สืบไป โอ้บพิตรยิ่งคิดยิ่งขัดข้อง ครั้นจะจรรก็ห้วงนครใหญ่ ครั้นจะคืนก็
เกรงคนไยไฟ ว่าท่านให้คร้านขลาดประดาชชาย นายแก้วนายขวัญชั้น
เสนอ ใครจะเพื่อครหาว่าเสียหาย ฤๅไปหน้อยจึงค่อยเอื้อนอุบาย หมด
ฉินอินร้ายทุกทาง มากูจะเสียงน้ำลองดู ผิวะกูรอดฤทธิ์ผีสง น้ำใสจง
ไหลลวงกว้าง กูอับปางน้ำเฉียนจงเวียนวน (ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ
พระลอให้พี่เลี้ยงไปเก็บช่อดอกไม้มาบูชา ออกท่านารายณ์ พี่เลี้ยงไหว้ผี
สงเทพารักษ์)¹⁸⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงลาวครวญ เมื่อร้องเพลงลาวครวญจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการตั้งจิตอธิษฐานเพื่อเสียงทนายของพระลอ

¹⁸⁶ กรมศิลปากร, ชุมนุมเรื่องพระลอ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2547), หน้า196-197.

2) บทละครเรื่องพระลอ โดยเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547

เมื่อ พ.ศ. 2508 กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ได้พบต้นฉบับสมุดไทยคำอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ แต่มีเพียงเล่มเดียว เมื่อตรวจสอบแล้วปรากฏว่า สำนวนต่างกับบทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์และบทละครเรื่องพระลอของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ก็มีข้อความที่ปรากฏในปัจจุบันนำไปใช้เป็นเนื้อเรื่องในเพลงชื่อ “ดัมเจริญศรี” อยู่ด้วย เมื่อได้ขอให้นายมนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญของกองการสังคีต ตรวจสอบพิจารณาแล้วมีความเห็นว่า เป็นบทละครสำนวนที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ใช้เล่นละคร เพราะเป็นบทที่เริ่มร้องที่บ้านของท่านเชื่อว่าเอามาจากบทละครของท่าน แต่ผู้ใดแต่นั้นไม่ทราบได้อีกทั้งเป็นที่น่าเสียดายที่พบเพียงเล่มเดียว¹⁸⁷ ลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนบทละคร

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ความสง่างามของพระลอเลื่องลือไปทั่วทุกหนทุกแห่ง จนกระทั่งพระเพื่อนพระแพงได้ฟังแล้วถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ อยากได้พระลอเป็นพระสวามี ในที่สุดก็ทำการบวงสรวงปู่เจ้าสมิงพรายให้ช่วยเหลือ

บัดนั้น	พี่เลี้ยงกราบกำประนมไหว้
ทูลว่าไม่มีเกทภัย	เห็นจะเป็นเจ้าไพรเสด็จมา
ฯ 2 คำ ฯ	
เมื่อนั้น	สองพระพี่น้องเส่นหา
สมคิดดั่งจิตเจตนา	เข้ามาอบนบอภิวันท์
จึงจตุรูปเทียนทองบวงสรวง	บ่าววงเทวราชรังสรรค์
ขอพระปู่เจ้าท้าวเทวี	จงสำแดงกายท่านให้เห็นองค์
ฯ 4 คำ ฯ สาธุการ ¹⁸⁸	

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องลาวพุงคำจบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีบวงสรวงของพระเพื่อน พระแพง

¹⁸⁷ ปัทมา ยิ้มถาวร, บทบาทของพระลอ (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2527), หน้า 51.

¹⁸⁸ กรมศิลปากร, ชุมนุมเรื่องพระลอ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2547), หน้า 260.

6. บทละครเรื่องสังข์ทอง

1) บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครครั้งกรุงเก่า

บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครครั้งกรุงเก่า ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ไม่ทราบนามผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่ง เดิมเป็นนิทานในคัมภีร์ปัญญาสชาดกเรียกดุริณสังข์ชาดก ซึ่งกลอนเดิมนี้น่าจะเป็นของนักถือและนิยมกันว่าแต่งเป็นอย่างดี ในครั้งกรุงศรีอยุธยาด้วยได้นำมาแต่งเป็นบทละคร เพื่อใช้เล่นละครนอกตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี¹⁸⁹

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ท้าวยศวิมลมีเมียชื่อนางจันทาทวี มีสนมเอกชื่อนางจันทาทวี ในเวลาต่อมา พระนางจันทาทวีได้ไปว่าจ้างแม่เต่าสุเมธาให้ช่วยทำเสน่ห์เพื่อที่ท้าวยศวิมลจะได้หลงอยู่ในมนต์สะกด

๑ ขยายเต่าบวกรรมเสกน้ำพรม ยกขึ้นเพียงผมประนมไหว้
เสกพลางทางวักพรมไป ตั้งใจจะให้ลำโพงเป็น บัดใจออกขึ้นเป็นยอด
นัยน์ตาแกสอดแลเห็น พอพระสุริยาเพล่าเย็น งอกเป็นทั้งลูกทั้งใบ
จึงเก็บเอาลูกลำโพงมา ผมพรายตายท่าประสมไต้ บดให้ละเอียดทันใด
บัดใจจึงว่าแก่กล้า จะขอเอาเลือดในอกเจ้า ประสมกันเข้ากับยาข้า
มิได้เลือดในอกนางกล้า ขาดในตำราไม่ได้เลย นวลนางจันทาก็ว่าไป
ตามใจจะเอาเถิดยายเอ๋ย สุดแต่ตำราไม่ว่าเลย ตามเคยของยายมาเอาไป
ยายเต่าเอามีดเข้ากรีดอก โลหิตไหลตกลงหลังไหล รongเอาเลือดนั้นมา
ทันใด โขลกกับลูกใบลำโพงบด ประสมกับปูนจิบพลู ไครกินก็รัก
เอ็นดูหมด แม้นท้าวเธอมาเมื่อยังด เอาให้ท้าวยศวิมลกิน แล้วปั้นเป็น
รูปพระราชา รูปนางจันทาเจดนิ น กอดกันพลวันขวนยิน ทำสิ้นแล้วไต้
ในไต้เทียน ให้นางโถมงามตามเทียนไชย ห้ามใจอย่าคิดสติเสถียร
แม่อุส่าห์นั่งตั้งความเพียร ตามเทียนอยู่ในห้องแต่สองคน ๆ สาธุการ¹⁹⁰

¹⁸⁹ กรมศิลปากร, ตำนานพระราชนิพนธ์บทละครนอก (กรุงเทพฯ ฯ: ศิลปাবรรณการ , 2513), หน้าคำนำ.

¹⁹⁰ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยา, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 482.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลง
 สาธุการ แสดงถึงการทำเสน่ห์ของแม่หมอบเต่า

2) บทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย

บทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
 ภาลัย เป็นเรื่องที่ได้มาจากสุวรรณสังขชาดก ซึ่งเป็นนิทานเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาดกของท้องถิ่น
 ในภาคเหนือและภาคใต้มีสถานที่ที่กล่าวถึงเนื้อเรื่องในสังข์ทองกล่าวคือเล่ากันว่าเมืองทุ่งยั้ง
 เป็นเมืองท้าวสามนต์ ไกล้วัดมหาธาตุมีลานหินเป็นสนามตีกลองของพระสังข์ ส่วนในภาคใต้ เชื่อว่า
 เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองท้าวสามนต์ และเรียกภูเขาลูกหนึ่งว่าเขาขมิงม้า เนื่องจากเมื่อพระสังข์ตีกล
 ชนะได้ขี้ม้าข้ามภูเขานั้นไป¹⁹¹ ปราบการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการในตอนที่ 3 นางพันธุรัต
 เลี้ยงพระสังข์

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ฝ่ายพระสังข์ทองนั้นจมน้ำลงไปยังนาคพิภพ พระยานาค
 มีจิตสงสารจึงเนรมิตเรือทอง แล้วอุ้มพระสังข์ทองใส่ไว้ในเรือ เรือทองลอยไปถึงเมืองยักษ์ซึ่งนาง
 ยักษ์พันธุรัตปกครองอยู่ นางยักษ์เห็นพระสังข์ทองในเรือทองเกิดความรักใคร่เอ็นดู จึงนำพระ
 สังข์ทองมาเลี้ยงดูในปราสาท และให้พี่เลี้ยงนางนมแปลงร่างเป็นคนเพื่อมิให้พระสังข์ทอง
 หวาดกลัว พระสังข์ทองก็เติบโตอยู่กับนางยักษ์พันธุรัต

๑ มาถึงหาดทรายชายทะเล	เห็นเกตราลอยคอยท่า
ลดองค์ลงริมชลธา	หัดถาจบน้ำได้สามที
แล้วนางตั้งจิตพิชฐาน	กุมารบุญหนักศักดิ์ศรี
จะมาเป็นลูกข้าในครานี้	เทวัญจันทรจึงเล็งแล
ขอให้ลอยเข้ามาถึงฝั่ง	เหมือนหนึ่งยังข้าเห็นให้เป็นแน่
เลี้ยงปลางแล้วนางผันแปร	ลูกยื่นชะเง้อแลไป

¹⁹¹ กรมศิลปากร, ตำนานพระราชนิพนธ์บทละครนอก (กรุงเทพฯ ฯ: ศิลปบรรณาการ ,
 2513) , หน้าคำนำ.

สำเภาลอยเลื่อนเคลื่อนคลา

ไม่ทันพริบตาเข้ามาใกล้

เกยยังฝั่งพลันทันใด

บัดใจเห็นทั่วทุกตัวมาร

๗ 8 คำ ๗ สาธการ¹⁹²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจุเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 8 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธการ แสดงถึงการตั้งจิตอธิษฐานเสี่ยงทายในการได้พระสังข์มาเลี้ยงของ นางพันธุรัต

3) บทละครเรื่องสังข์ทอง พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ใน พ.ศ.2434 เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ไปยุโรป ไปเห็นโอเปร่า (opera) ก็ชอบใจ กลับมาทูลชวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้ทรงช่วยคิดขยายการเล่นคอนเสิร์ตเป็นอย่างโอเปร่า (opera) เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ จะทำเครื่องและให้ละครของท่านเล่น ขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คิดบทและจัดกระบวนลำนำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงบทละครไว้ 8 เรื่อง ได้แก่ อิเหนา อุณรุท กรุงพาดชมทวีป สังข์ทอง คาวิ สังข์ศิลป์ชัย มณีพิชัย สุรปนา¹⁹³

บทละครเรื่องสังข์ทอง พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปรากฏการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการในตอนที่ 3 ถอดรูป ฉากพระโรงที่ 6 เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เงาะป่าได้ถอดรูปเป็นพระสังข์ทอง ใส่เกือกแก้วเหาะขึ้นไปติดลิกับพระอินทร์จนชนะ เจ้าเมืองพาราณสีดีพระทัยมากได้ขอโทษพระสังข์ทองและยกราชสมบัติให้ตามสัญญา และได้ทำพิธีรับขวัญพระสังข์และระจนา

¹⁹² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2508), หน้า 68.

¹⁹³ พราวแพรว พันธุ์สมบูรณ์, สุนทรียะของนาฏศิลป์ไทย (เอกสารการสอนวิชาสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทยวิทยาลัยครูสวนดุสิต, 2524), หน้า 32.

(ฉากระทอม ที่ 5)

เจรจา

สามนต์ ลูกเอี้ยพ่อทำผิดไปมาก ให้เจ้าตกยากวิโยคโศกเศร้า พ่อ
จะทำขวัญเจ้าเป็นอย่างใหญ่ ให้เกียรติยศปรากฏไปใน
วันนี้ (เหลียวหลัง) เอี้ย เสนาใครอยู่นั้น

เสนา เกล้ากระหม่อมฉัน พิจำข้า

สามนต์ รีบล่วงหน้าเข้าไปในวัง สั่งให้จัดตั้งการพิธี ภูจะทำขวัญ
ลูกเขยลูกสาวกูในวันนี้แหละ หนาหว่า

เสนา พิจำข้า (เข้าโรง)

สามนต์ พ่อสังข์ เขิญเจ้าเข้าไปในวัง ยังยังอยู่เรือนหลวง พร้อม
ด้วยรจนาและข้าสาวทั้งปวง ให้เป็นสุขสำราญเถอะหนา
เจ้า

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด

(ฉากระทอม ที่ 6)

(ตั้งเรื่องสมโภช มีพราหมณ์ทั้งเสนาประจำที่ เปิดฉาก)

ปี่พาทย์ทำเพลงพญาเดิน (ท้าวสามนต์จูงพระสังข์ทองออกทาง
หนึ่ง นางมณฑาจูงนางรจนาออกอีกทางหนึ่ง นางกำนัลตาม นั้งที่แล้ว
ปูโรหิตเบิกแว่น)

ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ (เสนาเสนารับแว่นเวียนได้รอบหนึ่ง
จึงจับระบำรำเทียน)¹⁹⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น เมื่อปูโรหิตเบิกแว่น ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการ
ทำพิธีรับขวัญพระสังข์และรจนา

7. บทละครเรื่องมณีพิชัย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทละครเรื่องมณีพิชัย เข้าใจกันว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย โดยทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนสำหรับใช้เป็นบทละครนอก ซึ่งความจริง

¹⁹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ชุมนุมบทละครและ
ขับร้อง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2514), หน้า 53-54.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์แต่เฉพาะตอนที่ขอพระกลืนปลอมตัวเป็นพราหมณ์ มาขอพระมณีพิไชยไปเป็นทาส ส่วนเนื้อเรื่องตามต้นเรื่องและบททำนองนั้น จากหนังสือรวมพระราชนิพนธ์บทละครนอก 6 เรื่อง ไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้แต่ง

บทละครเรื่องมณีพิชัย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏการบรรจเพลงหน้าพาทย์สาธการในตอน พราหมณ์ขอพระกลืนขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง นางจันทร์ผู้เป็นมารดาของพระมณีพิชัยกับบริวารไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ดำหนักแพถูกงูกัดสลบ ไม่มีใครรักษาได้พราหมณ์ขอพระกลืนอาสา แต่ขอสัญญาว่าถ้ารักษาหายพระมณีพิชัยจะต้องไปรับใช้เป็นทาสของตนด้วยความกตัญญูพระมณีพิชัยก็ตกลง

๑ เมื่อนั้น	โหมเจ้าพราหมณ์ชีศรีใส
จึงร่ายพระเวทอันเรื่องชัย	เป่าไปได้ครบสามครา
งูเห่าเข้าสู่บเอาพิษสง	โดยดั่งจางงปรารถนา
แล้วเลื้อยหายไปมิได้ซ้ำ	กัลยาค่อยรู้สึกองค์

๑ 4 คำ ๑ ร้ว เชิด

๑ เจ้าพราหมณ์จึงสั่งไปทันใด	เร่งให้เอาน้ำมาโสรจสรง
สุคนธาอุบได้ชโลมลง	นางโหมยงคงคืนฟื้นกาย

๑ 2 คำ ๑ สาธการ เจรจา¹⁹⁵

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 2 คำหลัง ปี่พาทย์ทำเพลงสาธการ แสดงถึงการร่ายเวทมนต์ของพราหมณ์ขอพระกลืน

8. บทละครเรื่องควา

1) บทละครเรื่องควา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
บทละครเรื่องควา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีบันทึกไว้ 28 เล่มสมุดไทย ซึ่งต้นเรื่องน่าจะมาจากปัญญาสชาดกเรียกว่า “พหลาคาวิชาดก” มีลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนบทละคร

¹⁹⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2508), หน้า 452.

บทละครเรื่องคาวี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏการบรรจเพลงหน้าพาทย์ในตอนที่ 1 ท้าวสันนุราชหานางम्मหอม เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง นางจันท์สุดาสร่งน้ำและสระम्मแล้วเก็บम्मหอมที่ร่วงใส่म्मบลอยน้ำไป म्मบลอยไปถึงเมืองพัทท วิสัยซึ่งมีเจ้าเมืองชื่อสันนุราช มีมเหสีชื่อคันทมาลี แก่ชราแล้วทั้งคู่ ท้าวสันนุราชได้म्मบหอม มาแล้วก็คลั่งไคล้ไหลหลง ประกาศให้รางวัลคนที่พาตัวเจ้าของम्मมาให้ ยายเฒ่าทัตประสาทซึ่งเคย เป็นข้าของนางจันท์สุดาจึงรับอาสาจะไปพานางมา เมื่อยายเฒ่าทัตประสาทพานางจันท์สุดาไป ถวายท้าวสันนุราช แต่ไม่ว่าจะเกี่ยวพาราตีอย่างไรนางก็ไม่ปลงใจด้วย ท้าวสันนุราชจึงพึงหมอ เสน่ห์แต่ก็ไม่ได้ผล

๑ บัดนั้น	หมอเฒ่าเจ้าตำราตราสาร
ให้แต่งเครื่องตั้งกำนลบนบาน	ตามบูรณคัมภีร์ครบครัน
เรียกเอาข้าวของกำนั้บครุ	หัวหมุบายศรีขมิ้นขมัน
สารพัดบัตรพลีพิธีกรรม	กระแจะจันทน์น้ำมนหอมพร้อมเพรียง
ครันเสร็จสรรพทุกสิ่งไม่นั้งช้า	หมอเฒ่าเอาผ้าสไบเฉียง
ขึ้นทำการอ่านมนต์รับนเดียว	เสกเฉียงพิมฟ้าพำไป

๑ 6 คำ ๑ เจริจา

๑ ว่าตามความรู้ครุสอน	พลัดเป็นครึ่งท่อนกลอนปรบไ้
ได้สติตืออกชกใจ	ลงปลายกลายไปเป็นเวทมนตร์

๑ 2 คำ ๑ สาธุการ¹⁹⁶

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ไม่มีการบรรจเพลงร้อง เมื่อร้องจบ 2 คำกลอนหลังแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีของหมอเสน่ห์

2) บทละครเรื่องคาวี พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ใน พ.ศ.2434 เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ไปยุโรป ไปเห็นโอเปร่า (opera) ก็ชอ บใจ กลับมาทูลชวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้ทรงช่วยคิด

¹⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2508), หน้า 519-520.

ขยายการเล่นคอนเสิร์ตเป็นอย่างโอเปร่า (opera) เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ จะทำเครื่องและให้ละครของท่านเล่น ขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กิตติบทและจัดกระบวนลำนำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรับปรุงบทละครไว้ 8 เรื่อง ได้แก่ อิเหนา อุณรุท กรุงพาดชมทวีป สังข์ทอง คาวิ สังข์ศิลป์ชัย มณีพิชัย ศูรปนา¹⁹⁷

บทละครเรื่องคาวิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปราศการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการในตอนที่ 2 ชุบตัว ฉากฐานพิธิ ที่ 5 เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง หลังจากคาวิฟื้นชีวิตแล้ว หลวิชัยและคาวิจึงออกตามนางจันทร์สุดาไปเมืองพัทวิสัย หลวิชัยปลอมตัวเป็นฤๅ แล้วยกกายคาวิให้เล็กเท่าตุ๊กตาเอาใส่ยามไป พอได้ยินเสนาป่าวประกาศหาคนดีมีวิชาชুবคนชราให้กลับเป็นหนุ่มเพื่อเอาชนะใจนางจันทร์สุดา ก็รับอาสา เสนาจึงพาหลวิชัยเข้าเฝ้าท้าวสันนุราช หลวิชัยประสงค์จะกำจัดท้าวสันนุราช จึงอาสาว่าตนชুবร่างให้คนเฒ่าชรากลับเป็นหนุ่มรูปงามได้ แต่ผู้ชুবตัวต้องนั่งอยู่ที่ปากหลุมไฟ ท้าวสันนุราชก็ยอมเข้าพิธิ แต่เมื่อก่อไฟกองใหญ่ขึ้นในหลุมแล้ว ท้าวสันนุราชร้อนจนทนไม่ได้ต้องขอให้เลิก หลวิชัยจึงแสร้งเหยิบรูปเนรมิตของคาวิให้ดู ท้าวสันนุราชก็เกิดความอยากชুবตัวขึ้นมาอีก เมื่อได้โอกาสหลวิชัยก็ผลักท้าวสันนุราชตกลงไปในหลุมไฟ แล้วให้คาวิแสดงตัวเป็นท้าวสันนุราชที่ชুবตัวเป็นหนุ่มแทน

รื่องทำนองอ่านฉันท

ฤๅ	ข้าไหว้พระบาทสามองค์	พระอิศวรผู้ทรง
อสุภราชฤทธิรอน		
	ข้าไหว้พระนารายณ์สี่กร	ทรงครุฑเขจร
จะปราบอรินทร์เรื่องศรี		
	ข้าไหว้จตุรพักตร์ผู้ทรง	มหาสุวรรณหงส์
มหิทธิฤทธิ์ลือนาม		
	สามองค์ทรงภพทั้งสาม	สามโลกเจ็ดขาม
ขยันขยายดลือขจร		

¹⁹⁷ พราวแพรว พันธุ์สมบูรณ์, สุนทรียะของนาฏศิลป์ไทย (เอกสารการสอนวิชาสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทยวิทยาลัยครูสวนดุสิต, 2524), หน้า 32.

เรื่องเดชเรื่องเวทเรื่องพร	เรื่องฟ้าดินคอน
พระเดชก็จับจักรวาล	
ขอเชิญเสด็จมาช้านาน	ยังมณฑลสถาน
พิธีอันแต่งบูชา	
ขอพรสามไทเทวา	กอบกรรมวิทยา
จงจบสัมฤทธิ์บริบูรณ์ ฯ	

เป่าสังข์ระฆัง ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ (ในระหว่างปี่พาทย์
ทำเพลง ตัวละครคอนทำทไป่ ทำวสันนุราชทำอาการร้อน พระฤๅษีห้าม
ให้สงบ ปั้นรูปจี๋สิ่งทิ้งลงในกองไฟ ให้พระยาเบือนหน้า และนำ
พระคาถาออกนั้ง แสดงว่าเป็นรูปชูป ทำวสันนุราชเชื่อ ระวังใจนั้งสงบ
ต่อไป)¹⁹⁸

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ร้องทำนองอ่านฉันท แล้วปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึง
การทำพิธีของหลวงวิชัย (ปลอมเป็นฤๅษี)

วรรณกรรมที่ปรับปรุงแสดงโดยกรมศิลปากร เป็นละครที่กรมศิลปากรได้นำวรรณกรรม
ต้นฉบับมาปรับปรุง บรรจุเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ เพื่อใช้ในการแสดง รวมทั้งการ
ประพันธ์บทขึ้นใหม่ มีดังต่อไปนี้

1. บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ โดย เสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ.2531

ปรากฏการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการจำนวน 3 ตอน ดังต่อไปนี้

1) ชุด ทำวมาลีวราชว่าความ องค์ที่ 2 ทำวมาลีวราชว่าความ ฉากรบ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ทศกัณฐ์เกิดความแค้น คิดถึงทำวมาลีวราชผู้เป็นปู่ ซึ่งมี
วาจาประกาศิตและมีความเที่ยงธรรม ควรจะเชิญมาลงกาและกล่าว โทษพระรามพระลักษมณ์
พร้อมกับให้นนยวิกและวาญเวกไปเชิญทำวมาลีวราชมา

¹⁹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ชุมนุมบทละครคอนและ
ขับร้อง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2514), หน้า 75.

- ร้องเพลงพม่าน้อย -

ครั้นถึงจึงขับประทัภยนิม วนไปสิ้นรอบเวียนขวา
แล้วหยุดกรอแก้วแว้วฟ้า เบื้องซ้ายอัยกาธิบดี

- ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ -

(ทศกัณฐ์ลงจากรถ พนักงานเชิญพานดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปตั้งข้าง
ราชรถท้าวมาลีวราช ทศกัณฐ์รำถวายสักการะ ราชรถทศกัณฐ์เคลื่อนเข้าโรง
ทศกัณฐ์รำแล้วขึ้นนั่งแทนหินด้านซ้ายท้าวมาลีวราช)¹⁹⁹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงพม่าน้อย เมื่อร้องเพลงพม่า
น้อยจบ 2 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงทศกัณฐ์รำถวายสักการะท้าวมาลีวราช

2) ชุด มารซื้อชื่อพิเภก ตอน 2 พิเภกถวายสัตย์ ฉากพลับพลาพระราม

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พิเภกรู้ว่าดวงชะตาของตนจะต้องออกจากเมือง
และพระนารายณ์ จะเป็นผู้อุปถัมภ์ จึงเหาะไปหาพระราม พบกับสุคริพและได้พากันไปพบ
พระราม พระรามจึงรับพิเภกไว้ แล้วให้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โดยเอาน้ำสรงสรพพรหมาสตร์เป็น
ประธาน

- ร้องเพลงเชื๋อ 2 ชั้น -

แม่นขำมิตรตรงต่อเบื่องบาท พระนารายณ์ริราชฤทธิ์พิศาล
เข้าด้วยพวกพ้องผองพาล ก่อกาลคิดคดเป็นกมลมา
ขอให้พระแสงศรศิลป์ จงสังหารชีวิตของข้า
แล้วถวายพระพิพัฒน์สัตยา จบเหนือเกศาดี่มวาริ

- ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ -

(พิเภกดื่ม่น้ำพิพัฒน์สัตยา แล้วคลานมาถวายบังคมแทบพระบาทพระราม)²⁰⁰

¹⁹⁹ เสรี หวังในธรรม, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเสรี หวังในธรรม
ม.ว.ม.ป.ช. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) วันอาทิตย์ ที่ 8 กรกฎาคม
2550 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูแพค อินเตอร์, 2550), หน้า 185.

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงเชื้อ 2 ชั้น เมื่อร้องเพลงเชื้อ 2 ชั้นจบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงพิภกถวายสัตย์และสวามิภักดิ์ต่อ พระราม

3) ชุด พระรามครองเมือง องค์กรที่ 1 ประลองศร ฉากป่ากาลวาด

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ฝ่ายพระพรตและพระสัตรุตเห็นว่าครบกำหนดสิบสี่ปีแล้ว พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา ยังไม่เสด็จกลับ ก็ไปทูลมารดาไปปลงพระชนม์ โดยการลุยไฟตามที่ได้ปฏิญาณไว้ หนุมานกับกุชั่นก็มาถึงก่อนได้เข้าไปห้ามไว้ หลังจากรู้เรื่องราวทั้งหมดแล้วก็พาพระมารดาไปพบกับพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา ที่อาศรมฤาษี แล้วทูลเชิญเข้าไปครองเมือง ต่อมาได้จัดพิธีอภิเษกขึ้นครองราชสมบัติ โดยมีพระอินทร์เหล่าเทวดาและบรรดาเหล่าฤาษีมาเป็นเกียรติ

ร้องรำย

นั่งเหนือแผ่นผาหน้าอาศรม กำหนดลมฤกษ์ยามต้องตามที
เริ่มตั้งตะบะกิจพิธี กองกฐนพ้ออัคคีขึ้นพลัน

- ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ -

- พระฤาษีจัดแจงกองกฐนพ้อ แล้วนั่งบริกรรม -²⁰¹

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงรำย เมื่อร้องเพลงรำยจบ 2 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีอภิเษกพระรามขึ้นครองราช

2. บทละครนอกเรื่องไกรทอง โดย เสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ.2531

มีการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการในตอน ไกรทองอาสา เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง เศรษฐี โศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมากที่นางตะเกาทองบุตรสาวคนเล็กถูกเจ้าชาละวันคาบไป และคิดว่า

²⁰⁰ เสรี หวังในธรรม, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเสรี หวังในธรรม ม.ว.ม.,ป.ช. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) วันอาทิตย์ ที่ 8 กรกฎาคม 2550 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูแพค อินเตอร์, 2550), หน้า 230.

²⁰¹ กรมศิลปากร, บทโขน ชุด พระรามครองเมือง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), หน้า

บุตรสาวตนคงตายไปแล้ว ด้วยความรักในบุตรสาวและความแค้นในเจ้าชาละวัน จึงประกาศออกไปว่าใครที่พบศพนางตะเภาทอง และสามารถปราบจระเข้ตัวนี้ได้จะมอบสมบัติของตนเองให้ครึ่งหนึ่ง และจะให้แต่งงานกับนางตะเภาแก้วด้วย แต่ก็ไม่มีหมอมัจจะเข้คนไหนสามารถปราบเจ้าชาละวันได้ จนในที่สุดไกรทองซึ่งได้ร่ำเรียนวิชาการปราบจระเข้จากอาจารย์จนมีความเก่งกล้าได้อาสาปราบเจ้าชาละวัน แต่อาจารย์คงรู้ว่าเจ้าชาละวันเป็นพญาจระเข้มีอำนาจมาก และหนังเหนียวฆ่าฟันไม่ตาย เนื่องจากมีเขี้ยวเพชรทำให้อยู่ยงคงกระพัน จึงได้มอบหอกสกัดโลหะเทียนระเบิดน้ำ ลือยันต์ และลูกประคำปลุกเสกแก่ไกรทอง

- ร้องเพลงลำเพชฌ -

แต่รู้ว่าชาละวัน	ถิ่นมันนั้นอยู่คูหา
เขี้ยวแก้วอำมหิตฤทธา	คงทนศาสตราสารพัน
เว็นแต่หอกสกัดโลหะ	จึงจะเข่นฆ่ามันอาสัญ
ว่าแล้วหีบเทียนเขียนยันต์	ปลุกเครื่องลงคงกระพันกันภัย

- ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ -²⁰²

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น มีการบรรจุเพลงร้อง คือ เพลงลำเพชฌ เมื่อร้องเพลงลำเพชฌจบ 4 คำกลอนแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงการทำพิธีปลุกเสกของอาจารย์คง

3. บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

มีการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธุการ จำนวน 2 ตอน ดังต่อไปนี้

1) ตอน พระไวยแตกทัพ

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง ขุนแผนและพลายชุมพล หลังจากได้ร่วมกันทำอุบายจนขุนแผนถูกจับตัวไป ต่างก็รอฟังข่าวการยกทัพมาของจมื่นไวยอยู่เป็นเวลาถึง 5 วัน เมื่อทราบข่าวว่ากองทัพของ จมื่นไวยยกมาถึง สองพ่อลูกต่างก็ดีใจที่สมคะเน จึงช่วยกันปลุกเสกเครื่องศาสตรา

²⁰² เสรี หวังในธรรม, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเสรี หวังในธรรม ม.ว.ม. ป.ช. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) วันอาทิตย์ ที่ 8 กรกฎาคม 2550 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูแพค อินเตอร์, 2550), หน้า 267-268.

วรุณพร้อมทั้งผูกหุ่นหย้าเสกให้เป็นกองทัพขึ้น จากนั้นขุนแผนจึงให้พลายชุมพลปลอมตัวเป็นมอญ เพื่อมิให้จมน้ำไวยจำได้ ครั้นแล้วเสร็จจึงยกทัพหุ่นหย้าออกจากค่าย

- ขับเสภา -

รู้แน่ว่าทัพจมน้ำไวย พ่อลูกดีใจเป็นหนักหนา
ช่วยกันปลุกเสกเครื่องศาสตรา จุศุรูปเทียนบูชาหน้าบัลลังก์

- สาธุการ -²⁰³

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น ขับเสภา 2 คำกลอน ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึง ขุนแผนบริกรรมกล่าวโอองการเชิญเทพเจ้าและภูตผีปีศาจให้มารับเครื่องบัตพลีสังเวช แล้วผูกหุ่นหย้าคาเสกเป็นกองทัพ

2) ตอน พลายเพชร พลายบัว ออกศึก

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พลายเพชรและพลายบัวคิดทำการแก้แค้นพลายงกับนาง สร้อยฟ้า เมื่อหลวงต่างใจทราบความ จึงบอกกับพระภิกษุพลายเพชรว่า คำวันนี้ให้ลาสิกขาบท เสียก่อน ต่อวันพรุ่งนี้จึงจัดไพร่พลพากันยกขึ้นไป เมื่อพลายเพชรลาสิกขาบทแล้วก็ทำพิธี บริกรรมกล่าวโอองการเชิญเทพเจ้าและภูตผีปีศาจให้มารับเครื่องบัตพลีสังเวช แล้วผูกหุ่นหย้าคาเสก เป็นกองทัพ

(หลวงต่างใจพูดกับพลายเพชรไปพลางว่า)

(“สึกเสียคำวันนี้เถอะนะหลาน แล้วได้รับยกกันไปตีด่านให้ทันคืนพรุ่งนี้”)

- เวลาค่ำ -

- ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ -

- เปิดม่าน -

²⁰³ กรมศิลปากร, คู่มือการละครละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ (กรุงเทพฯ : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร, 2554), หน้า 3.

- ทำเป็นฉากทิ้งเขียนเป็นปามองแลเห็นค่ายอยู่ไกลๆ
- มีหุ้ญ่าคาและศาลเพียงตา กับเครื่องบัตพลีสั่งเวจัดไว้พร้อมแล้ว
- มีเตียงสำหรับนั่งทำพิธี

(พลาญเพชรนั่งอยู่บนเตียงกำลังทำพิธีปลุกเสกหุ้ญ่าคา)²⁰⁴

จากบทละครดังกล่าวข้างต้น หลังจากหลวงต่างใจเจรจากับพลาญเพชรแล้ว ปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ แสดงถึงพลาญเพชรบริกรรมกล่าวโอองการเชิญเทพเจ้าและภูตผีปีศาจให้มารับเครื่องบัตพลีสั่งเว แล้วผูกหุ้ญ่าคาเสกเป็นกองทัพ

2.4.2 ดนตรีประกอบการแสดง

เพลงสาธุการกำกับจังหวะด้วยหน้าทับสาธุการ จัดเป็นหน้าทับเฉพาะ กำหนดชุดของทำนองออกเป็นท่า ทำหนึ่งแบ่งเป็น 4 ตอน แต่ละตอนจะมีความยาวเท่ากับ 4 จังหวะหน้าทับปรบไก่ หรือ 4 ประโยคเพลง การกำกับหน้าทับเริ่มด้วยเสียงตะโพนนำ จากนั้นจึงเป็นทำนองดนตรี ใช้หน้าทับกำกับทำนอง 3 ท่า แล้วออกตอนที่ 1 ลงจบด้วยสองจังหวะท้ายของตอนที่ 4

หน้าทับและทำนองเพลงสาธุการ

หน้าทับ หมายถึง เสียงตีเครื่องดนตรีที่ชิงด้วยหนัง จำพวกตะโพนหรือกลองแขก ซึ่งมีบัญญัติเป็นแบบแผนสำหรับตีประจำทำนองเพลงต่างๆ ใช้บอกสัดส่วนและประโยคของเพลงนั้นๆ²⁰⁵

1. หน้าทับเพลงสาธุการ

หน้าทับเพลงสาธุการมีลักษณะที่แตกต่างจากจากบทเพลงอื่นๆ ด้วยกันหลายประการ กล่าวคือ เป็นเพลงที่ใช้ตะโพนบรรเลงประกอบเพียงอย่างเดียวไม่มีกลองทัด²⁰⁶ การบรรเลง

²⁰⁴ กรมศิลปากร, ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2549), หน้า 115.

²⁰⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2546), หน้า 1247.

สามารถที่จะตัดเพลงเพื่อจะลงตรงใดก็ได้แล้วแต่สภาพเหตุการณ์ที่กำลังบรรเลงอยู่ แต่ในกลุ่มของนักดนตรีก็มักจะพยายามที่จะต้องบรรเลงให้ครบหรือพอดีกับจังหวะหน้าทับของตะโพน ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการบรรเลงจะต้องไม่ให้ขาดหน้าทับหรือเกินหน้าทับ ทั้งนี้จะเน้นในเรื่องจังหวะหน้าทับเป็นสำคัญ คือ จะต้องให้พอดีกับหน้าทับ

ตารางที่ 8 หน้าทับเพลงสาธุการ²⁰⁷

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง	- ละ - -	- ตู้บ - ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง
- - - -	- - - ดิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง	- - - ละ	- - - ตู้บ
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู้บ
- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู้บ	- - - -	- - - ตู้บ	- - - ละ	-- ตู้บ ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง	- - - ละ	- - - ตู้บ
- - - ดิง	- - - ดิง	- - - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - -	- - - ละ	- - - -	-- ตู้บ ดิง
- - - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - ละ	- - ตู้บ ดิง	- - - เท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง
- - - -	- - - -	- เท่ง - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - -	- - - ละ	- - - -	- - ตู้บ ดิง
- - - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - ละ	- - ตู้บ ดิง	- - - เท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - - -	- - - ดิง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง
- - - -	- - - ดิง	- - - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - -	- - - -	-- ตู้บ เพลิง	- - - -
- - - ดิง	- - - ดิง	- - - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	-- ตู้บ ดิง	-- ตู้บ เพลิง	ละ - - -	- ตู้บ - ดิง
- เท่ง - ตู้บ	- เท่ง - ดิง	- ดิง - ตู้บ	- เพลิง - เท่ง	- - - -	- ตู้บ - เพลิง	- ละ - -	- ตู้บ - ดิง

²⁰⁶ ชำนุ คงอิม, “วิเคราะห์หน้าทับตะโพนและกลองทัดของเพลงชุดโหมโรงเย็น, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา แขนงวิชาวัฒนธรรมการดนตรี มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539), หน้า 44.

²⁰⁷ อภิชาติ เลนะสวัสดิ์, มือฆ้อง (กรุงเทพฯ: บุรพาสาน, 2548), หน้า 150-155.

- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊บ ดิง	- เพล็ง - เท่ง	- - - -	- ตู๊บ - เพล็ง	- - - -	- - - -
- - - ดิง	- - - ดิง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - - -	- ตู๊บ - เพล็ง	- - - -	- - - -
- เท่ง - ตู๊บ	- เท่ง - ดิง	- ดิง - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง	- ละ - -	- ตู๊บ - ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง
- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง
- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง	- - - ละ	- - - ตู๊บ
- - - ดิง	- - - ดิง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - - -	- - ตู๊บ เพล็ง	- - - -	- - - -
- เท่ง - ตู๊บ	- เท่ง - ดิง	- ดิง - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - ตู๊บ ดิง	- - ตู๊บ เพล็ง	- ละ - -	- ตู๊บ - ดิง

เพลงสาธุการเริ่มด้วยตะโพนตีนำ โดยนำทำนองทำเพลงมาขึ้นต้น ท่อนทำนองก่อนจบมีชื่อเรียกว่า “สาธุการเที่ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก” หน้าทับที่ใช้เป็นหน้าทับเฉพาะ แต่ละช่วงจังหวะเรียกว่า “ท่า”²⁰⁸

จากตารางข้างต้น การบรรเลงเพลงสาธุการประกอบการแสดง มีหลักการบรรเลงดังนี้²⁰⁹

1. บรรเลงทั้งเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56
2. บรรเลง 2 เที้ยวเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 34
3. บรรเลง 1 เที้ยวเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ต่อด้วยสาธุการเที่ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก ตั้งแต่บรรทัดที่ 51 - 56
4. บรรเลง 1 เที้ยวเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ทอดลงจบ

การบรรเลงประกอบการแสดงนั้นสามารถบรรเลงได้ทั้ง 4 วิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสั้นหรือยาวของกระบวนท่ารำทั้งหมดและโอกาสในการแสดง

²⁰⁸ ณรงค์ชัย ปิฎกฤษต์, สารานุกรมเพลงไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2528), หน้า 427.

²⁰⁹ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

2. เพลงสาธุการ

ตารางที่ 9 โน้ตเพลงสาธุการ²¹⁰

(ตะโพน)

- - ตู๊บ ดิ่ง - - ตู๊บ เพล็ง

- - - ม	- - - ฟ	- - - ฟ	- ล - ท	- ท - ท	- ท - -	ท ท - -	ล ล - ม
- - - ท	- - - ค	- - - ฟ	- ล - ท	- ม - ฟ	- ม - ท	- - - ล	- - - ท
* - - - ค	- ท - -	ม ม - -	ฟ ฟ - ซ	- ท - ค	- ท - -	ซ ซ - -	ฟ ฟ - ม
- - - ซ	- ฟ - ม	- - - ฟ	- - - ซ	- ท - ค	- ท - ซ	- - - ฟ	- - - ท
- ซ - ฟ	- ม - -	- ร - -	- - ม ฟ	- - ท ท	- ค - ท	- ล - ฟ	- ล - ท
- - - -	- ท - -	- คท - ค	- ร - -	- ท - -	- ค - ท	- ล - ค	- ล - ท
- ม - ฟ	- ม - -	- ค ค -	ท ท - ล	- - ท ค	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล	- - - ล	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ฟ - -	ฟ ม - ฟ	- ท - -	ล ล - ท	- ค - ม	- ค - -	ท ท - -	ล ล - ฟ
- ม - ค	- ท - ค	- ท - ล	- - - ท	- ค - ม	- ค - ท	- - - ล	- - - ค
- ซ - -	- ฟ - -	- ม - ม	- - ค ค	- ล - -	- ท ค ม	- ฟ - ม	- ค - ท
- - ฟ ม	- - - ม	- - - ท	- ค - -	- ม - -	- ล - ม	- ฟ - ม	- ค - ท
- ค - ม	- ค - ท	- - - ล	- - - ค	- ท - ค	- ร - -	- ฟ - -	- ล - ท
- ค ท ท	- - - ท	- ม - ล	- ท - ค	- ม - ฟ	- ม - -	ค ค - -	ท ท - ล
- - - ม	- ท - -	- ท - ล	- ท - ค	- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล
- ซ - -	- ฟ - -	- ม - ม	- - ล ล	- - ท ท	- ค - -	ล ล - -	ท ท - ค
- - ฟ ม	- - - ม	- - - ท	- ล - -	- ท - -	- ค - ล	- - - ท	- - - ค
- ค - -	ท ท - -	ค ค - -	ม ม - ฟ	- - ฟ ซ	- ท - -	- ท - -	ซ - - -
- ค - ท	- - - ค	- - - ม	- - - ฟ	- ม - -	- - - ฟ	- ม - -	- ฟ ม - ค
- ม - ฟ	- ม - -	ค ค - -	ท ท - ล	- - ท ค	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล	- ล - -	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท

²¹⁰ พิชัย ปรัชญานุสรณ์ และคณะ, ดนตรีและนาฏศิลป์ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2549), หน้า 59-62.

- ฟ - -	ฟ ม - ฟ	- ท - -	ล ล - ท	- คํ - มํ	- คํ - -	ท ท - -	ล ล - ฟ
- ม - ค	- ท - ค	- ท - ล	- - - ท	- ค - ม	- ค - ท	- - - ล	- - - ค
- ช - ฟ	- ม - -	- ร - -	- - ม ฟ	- - ท ท	- คํ - ท	- ล - ฟ	- ล - ท
- - - -	- ท - -	- คท - ค	- ร - -	- ท - -	- ค - ท	- ล - ค	- ล - ท
- มํ - ฟ	- มํ - -	คํ คํ - -	ท ท - ล	- - ท คํ	- ม - ฟ	- มํ - ร	- คํ - ท
- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล	- ล - -	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ฟ - -	ฟ ม - ฟ	- ท - -	ล ล - ท	- คํ - มํ	- คํ - -	ท ท - -	ล ล - ฟ
- ม - ค	- ท - ค	- ท - ล	- - - ท	- ค - ม	- ค - ท	- - - ล	- - - ม
- - ท ท	- - ท ท	- ท - -	ล ล - ท	- - คํ คํ	- ท - -	ช ช - -	ฟ ฟ - ม
- ท - -	- ท - -	- ท - ล	- - - ท	- ค - -	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ม
- - ท ท	- คํ - ล	- ท - คํ	- ร - มํ	- - ฟ ฟ	- มํ - -	คํ คํ - -	ท ท - ล
- ท - -	- ค - ล	- ท - ค	- ร - ม	- ฟ - -	- ม - ค	- - - ท	- - - ล
- - ฟ ช	- ท - -	- ท - -	ช - - -	- ค - -	ท ท - -	ค ค - -	ม ม - ฟ
- ม - -	- - - ฟ	- ม - -	- ฟม - ค	- ช - ฟ	- - - ช	- - - ม	- - - ฟ**
- - ล ล	- ท - ม	- - - -	ม ฟ - ล	- - ท ท	- คํ - -	ล ล - -	ท ท - คํ
- ล - -	- ท - ท	- ค - ร	- - - ล	- ท - -	- ค - ล	- - - ท	- - - ค
- - ท คํ	- มํ - ฟ	- ฟ - ฟ	- มํ - คํ	- มํ - ฟ	- มํ - -	คํ คํ - -	ท ท - ล
- ล - -	- ม - ฟ	- ล - ฟ	- ม - ค	- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล
- ฟ - -	ม ม - -	ฟ ฟ - -	ล ล - ท	- ล - ท	- คํ - ร	- ฟ มํ ร	- คํ - ท
- ค - ท	- - - ค	- - - ล	- - - ท	- ล - ท	- ค - ร	- ฟ ม ร	- ค - ท
- - - ม	- - ฟ ช	- ท - ท	- ช - -	- ร - -	- - - ม	- - - -	- มฟ - ล
- ท - -	- ม - -	- - - ช	- - ฟ ม	- - ค ท	- ค - ท	- ค - -	- ร - ล
- - ม ฟ	- ล - ท	- คํ - ท	- ล - ฟ	- ฟ - -	ม ม - -	ฟ ฟ - -	ล ล - ท
- ร - -	- ล - ท	- ค - ท	- ล - ค	ค - ท -	- - - ค	- - - ล	- - - ท
- คํ - ท	- ล - ฟ	- - ม ฟ	- ล - ท	- - - ม	- ร - -	- - - ค	- - ค ค
- ค - ท	- ล - ค	- ร - -	- ล - ท	- - - ท	- - ค ท	- - - ช	- - ค -
- ค - -	ท ท - -	ค ค - -	ม ม - ฟ	- - ฟ ช	- ท - -	- ท - -	ช - - -
- ช - ฟ	- - - ช	- - - ม	- - - ฟ	- ม - -	- - - ฟ	- ม - -	- ฟม - ค

- ร - -	- ช - -	- - - ม	- - ฟ ช	- ท - ค	- ท - -	ช ช - -	ฟ ฟ - ม
- - ค ท	- - ฟ ม	- ท - -	- ม - -	- ท - ค	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ม
- - ท ท	- ค - ล	- ท - ค	- ร - ม	- ร - -	- ช - -	- - - ม	- - ฟ ช
- ท - -	- ค - ล	- ท - ค	- ร - ม	- - ค ท	- - ฟ ม	- ท - -	- ม - -
- - ฟ ช	- ท - ค	- ม - ค	- ท - ช	- ท - ค	- ท - -	ช ช - -	ฟ ฟ - ม
- ม - -	- ท - ค	- ม - ค	- ท - ช	- ท - ค	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ม
- ค - -	ท ท - -	ค ค - -	ม ม - ฟ	- - ฟ ช	- ท - -	- ท - -	- ช - ค
- ช - ฟ	- - - ช	- - - ม	- - - ฟ	- ม - -	- - - ฟ	- ม - -	- ฟ ม - ค
- ม - ค	- ท - ล	- - - ท	- - - ค	- - - -	- ท - -	- ค ท - ค	- ร - -
- ม - ฟ	- ม - -	ค ค - -	ท ท - ล	- - ท ค	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล	- ล - -	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ฟ - -	ฟ ม - ฟ	- ท - -	ล ล - ท	- ม - ค	- ท - -	ช ช - -	ฟ ฟ - ม
- ม - ค	- ท - ค	- ท - ล	- - - ท	- ม - ค	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ม
กลับต้นตรง * เทียวที่ 2 ถึง ** ออกพระเจ้าเปิดโลก ดังนี้							
- ค - -	ค ค - ม	- ฟ - ม	- ค - ท	- ค - ม	- ค - -	ท ท - -	ล ล - ฟ
- ค - ค	- - - ม	- ฟ - ม	- ค - ท	- ค - ม	- ค - ท	- - - ล	- - - ค
- ช - ฟ	- ม - -	ร - - -	- - ม ฟ	- - ท ท	- ค - ท	- ล - ฟ	- ล - ท
- - - -	- ท - -	- ค ท - ค	- ร - -	- ท - -	- ค - ท	- ล - ค	- ล - ท
- ม - ฟ	- ม - -	ค ค - -	ท ท - ล	- - ท ค	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- ม - ฟ	- ม - ค	- - - ท	- - - ล	- ล - -	- ม - ฟ	- ม - ร	- ค - ท
- - - ม	- - - ฟ	- - - ฟ	- ล - ท	- ม - ค	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ม
- - - ท	- - - ค	- - - ฟ	- ล - ท	- ม - ค	- ท - ช	- - - ฟ	- - - ท

เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดง

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า เครื่องคู่ เครื่องใหญ่ และวงปี่พาทย์คึกค้ำบรรพ์ ซึ่งจะเลือกใช้ตามความเหมาะสมของงาน สถานที่ และประเภทของการแสดง

1. วงปี่พาทย์เครื่องห้า

วงปี่พาทย์พบในสมัยสุโขทัย ตามหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า

“...ค้บงค้มกลอง ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน...”

ซึ่งมนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติ สันนิษฐานไว้ว่า

“เครื่องดนตรีในวงปี่พาทย์สมัยสุโขทัยประกอบด้วย ปี่ใน ฉิ่งวง ตะโพน กลองทัดลูกเดียว และฉิ่ง ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้เพิ่มระนาดเข้ามาในวงปี่พาทย์ แต่ก็ยังคงเรียกว่าปี่พาทย์เครื่องห้าเช่นเดิม”

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ วงปี่พาทย์มีความสมบูรณ์ในเรื่องขนาดของวง สมัยรัชกาลที่ 1 เพิ่มกลองทัดขึ้นอีก 1 ลูก รวมเป็น 2 ลูก²¹¹ วงปี่พาทย์เครื่องห้าประกอบด้วยเครื่องดนตรีดังต่อไปนี้

1. ระนาดเอก	2. ฉิ่งวงใหญ่	3. ปี่ใน
4. ตะโพน	5. กลองทัด	6. ฉิ่ง

ภาพที่ 27 วงปี่พาทย์เครื่องห้า
ที่มา สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร

²¹¹ กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 160-161.

2. วงปี่พาทย์เครื่องคู่

สมัยรัชกาลที่ 3 มีผู้คิดระนาดขึ้นอีกรางหนึ่ง มีขนาดใหญ่กว่าระนาดของเดิม มีเสียงต่ำกว่าและตีด้วยไม้ฉวมเรียกว่า “ระนาดทุ้ม” และมีผู้คิดสร้างฆ้องวงขนาดเล็กให้มีเสียงสูง เรียกว่า “ฆ้องวงเล็ก” ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ระนาดของเดิมจึงเรียกว่า “ระนาดเอก” คู่กับระนาดทุ้ม ที่สร้างขึ้นใหม่ และฆ้องวงของเดิมเรียกว่า “ฆ้องวงใหญ่” คู่กับฆ้องวงเล็กที่สร้างขึ้นใหม่²¹² วงปี่พาทย์เครื่องคู่ ประกอบด้วยเครื่องดนตรีดังต่อไปนี้

1. ระนาดเอก	2. ระนาดทุ้ม
3. ฆ้องวงเล็ก	4. ฆ้องวงใหญ่
5. ปี่ใน	6. ปี่นอก
7. ตะโพน	8. กลองทัด
9. ฉิ่ง	10. ฉาบ
11. กรับ	12. โหม่ง

ภาพที่ 28 วงปี่พาทย์เครื่องคู่
ที่มา สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

²¹² กรมศิลปากร, ดนตรีในพระราชพิธี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548), หน้า 161.

3. วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่

สมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้างตุ๊กกระนาดเหล็กขึ้น ชุดหนึ่งมีเสียงต่ำ วางบนรางเรียกว่า “ระนาดทุ้มเหล็ก” แล้วจึงทรงคิดสร้างขึ้นอีกรางหนึ่งมีขนาดเล็กกว่าและมีเสียงสูงกว่า เรียกว่า “ระนาดเอกเหล็ก” เพิ่มเข้าในวงปี่พาทย์ เรียกววงปี่พาทย์วงนี้ว่า “วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่” ซึ่งประกอบด้วยเครื่องดนตรีดังต่อไปนี้

1. ระนาดเอก	2. ระนาดเอกเหล็ก
3. ระนาดทุ้ม	4. ระนาดทุ้มเหล็ก
5. ฆ้องวงเล็ก	6. ฆ้องวงใหญ่
7. ปี่ใน	8. ปี่นอก
9. ตะโพน	10. กลองทัด
11. ฆ้องราว	12. ฉิ่ง
13. ฉาบ	14. กรับ
15. กลองสองหน้า	

ภาพที่ 29 วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่
ที่มา สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร

4. วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์

เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้รับอิทธิพลจากละคร โอเปรา (opera) ของยุโรป ซึ่งเจ้าพระยาเทเวศร์วงวิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ร่วมกันปรับปรุงขึ้น เหตุที่มีชื่อว่าดึกดำบรรพ์นั้น มาจากชื่อโรงละครของเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ก็เลยเรียกเรียกวงดนตรีนี้ตามชื่อของโรงละคร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงคัดเลือกเครื่องดนตรีที่มีเสียงทุ้มนุ่มนวลมารวมกัน ประกอบด้วยเครื่องดนตรีดังต่อไปนี้

1. ระนาดเอก	2. ระนาดทุ้ม
3. ระนาดเอกเหล็ก	4. ฆ้องวงใหญ่
5. ฆ้องหุ่ย	6. ขลุ่ยเพียงออ
7. ตะโพน	8. กลองแขก
9. ฉิ่ง	10. ซออู้

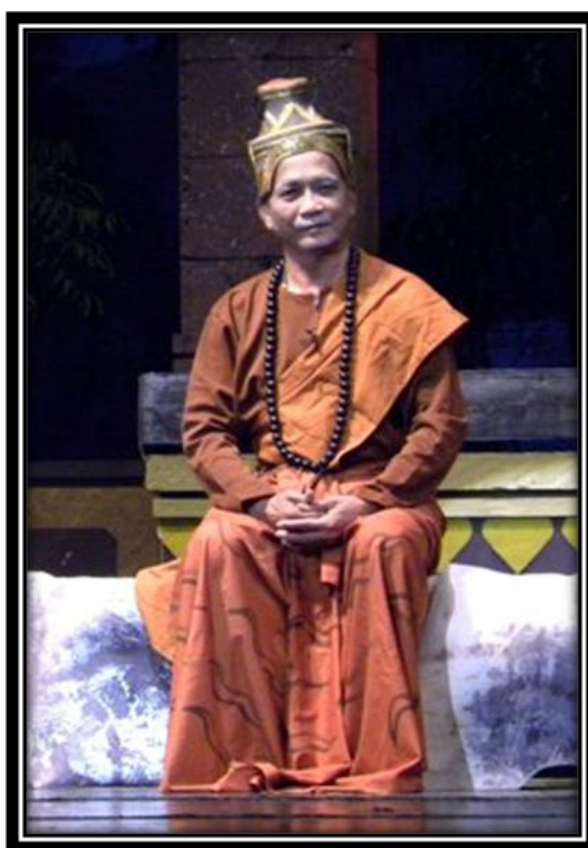
ภาพที่ 30 วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์
ที่มา สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ในการเลือกใช้วงปี่พาทย์เพื่อบรรเลงประกอบการแสดงนั้น ขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานที่ ยกเว้นการแสดงละครดึกดำบรรพ์จะใช้วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์บรรเลงประกอบการแสดง

2.4.3 เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายนับเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การแสดงมีความสวยงามอลังการ เป็นเครื่องแสดงฐานะ ลักษณะของตัวละคร บ่งบอกให้รู้ถึงลำดับศักดิ์ และเชื้อชาติ ทำให้ผู้ชมเห็นภาพพจน์ที่เด่นชัด จากการศึกษาพบว่า การรื้อหน้าพาทย์สาธนาการนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครที่เป็นฤๅษี ยักษ์ พระนาง โดยเครื่องแต่งกายมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ฤๅษี

ภาพที่ 31 เครื่องแต่งกายฤๅษี
ที่มา สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร

เครื่องกายฤๅษีประกอบด้วย

- เสื้อแขนยาว	- ผ้าสไบ
- ฟ้านุ่ง	- ผ้ารัดสะเอว
- สร้อยประคำ	- ศิระษะฤๅษี

ยักษ์

ภาพที่ 32 เครื่องแต่งกายยักษ์ (ทศกัณฐ์)

ที่มา www.anurakthai.com

การแต่งกายของตัวยักษ์เป็นการแต่งกายขึ้นเครื่องลักษณะคล้ายตัวพระ สีของเครื่องแต่งกายเป็นไปตามพงศ์หรือตามกำเนิดของตัวละคร มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วนคือ

1. พัสตราภรณ์ คือ เครื่องนุ่งห่ม
2. ถนิมพิมพภรณ์ คือ เครื่องประดับ
3. ศิราภรณ์ คือ เครื่องประดับใช้สำหรับสวมศีรษะ

ดังรายละเอียดดังนี้

พัสตราภรณ์ ประกอบด้วย²¹³

เสื่อ หรือ ฉล่ององค์ สำหรับเสื่อแขวของตัวยักษ์ตัวสำคัญ จะใช้เสื่อตามสีกายของแต่ละตัวที่กำหนดไว้ในพงศ์เรื่องรามเกียรติ์²¹⁴

²¹³ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 228.

ภาพที่ 33 เสื้อตัวยักษ์

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

อินทรธนู เป็นแผ่นผ้าที่สวมอยู่บนหัวไหล่ทั้งสองข้าง ใช้สำหรับเสื้อแขนยาว ทำด้วยผ้าตัวนปักหุ่นลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง ด้านในรองด้วยแผ่นหนังสังเคราะห์ ตรงปลายติดพู่เงิน - ทอง ชับในด้วยผ้าโทะเร

ภาพที่ 34 อินทรธนู

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ภาพที่ 35 อินทรธนู

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรงสำนักงานการสังคีต

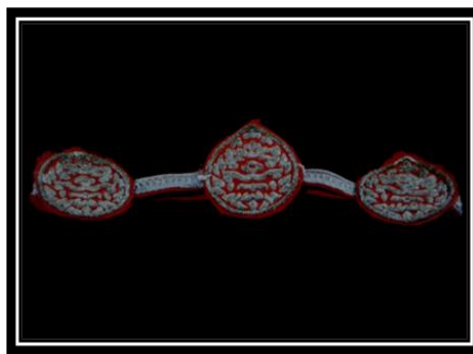
กรองคอ ใช้สวมทับลงบนเสื้อ นิยมทำให้เป็นลายหยักแหลม ทำด้วยผ้าตัวนสีตามขลิบบักหุ่นลายด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง และเลื่อม ขนาดกรองคอรอบวงใน 18 นิ้ว รัศมี 7 นิ้ว ชับในด้วยผ้าโทะเรสีเดียวกัน

²¹⁴ กรมศิลปากร, การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการเครื่องแต่งกายขึ้นเครื่องโขน - ละครรำ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินดีจแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550), หน้า 121.

รัดอก มีลักษณะเป็นผ้าปักคั้น “ลายสิงห์อัด” ขนาดประมาณ 6 นิ้ว 2 แผ่น (หน้า - หลัง) และแนวนขนาด 6 นิ้ว ยาวประมาณ 12 นิ้ว (ด้านข้าง) วางต่อกันด้วยแถบผ้าปักคั้น เติมนลายเส้นเกลียว ใช้สีเดียวกับสีขลิบ หรือสีแดง²¹⁵

ภาพที่ 36 กรองคอ

ภาพที่ 37 รัดอก

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

สนับเพลา เป็นกางเกงขาเรียวยาวถึงน่อง ทำด้วยผ้าโทเรสีเดียวกับเสื้อ ตัดเป็นกางเกง ขนาดรอบเอวกว้าง 46 นิ้ว ตัวยาวจากเอวถึงปลายขา 36 นิ้ว ความยาวจากเอวถึงเป้า 20 นิ้ว ขาวยาวจากเป้าถึงปลายขา 16 นิ้ว รอบปลายขากว้าง 16 นิ้ว ปลายขาใช้ผ้าตัวนสีเดียวกับเสื้อ คาดขอบรายด้านบนด้วยผ้าตัวนตามสีขลิบริม ปักลายหนูนด้วยคั้นข้อ คั้นโปรง ปลายขาตัดเป็นทรงเชิงจอนทางด้านหน้า ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน

ภาพที่ 38 สนับเพลา

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

²¹⁵ กรมศิลปากร, การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการเครื่องแต่งกายขึ้นเครื่องโขน - ละครรำ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550), หน้า 121.

ญาหรือผ้าถุง เป็นผ้ายกที่ใช้เส้นไหมหรือเส้นลวดทองหรือเงินทอยกให้เป็นดอก ขนาดมาตรฐาน 36 x 126 นิ้ว มีลายเชิงสองข้าง สีใช้ตามสีขลิบริม

ภาพที่ 39 ญา หรือ ผ้าถุง
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคิต

ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง ทำด้วยผ้าต่วนสีเดียวกับเสื้อ ขลิบริมด้วยผ้าต่วนต่างสี ปักหนูนลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง (ปักลายเต็มหน้าผ้า) ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 6 นิ้ว ยาว 19 นิ้ว ชายของห้อยหน้าและห้อยข้างติดกันครุยขนาด 1.5 นิ้ว

ห้อยหน้า หรือ ชายไหว ทำด้วยผ้าต่วนสีเดียวกับเสื้อ ขลิบริมด้วยผ้าต่วนต่างสี ปักหนูนลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง (ปักลายเต็มหน้าผ้า) ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 9 นิ้ว ยาว 19 นิ้ว

ภาพที่ 40

ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคิต

ภาพที่ 41

ห้อยหน้า หรือ ชายไหว
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคิต

ผ้าปิดกั้น

รัดสะเอว หรือ รัดองค์ เป็นแม่ผ้าที่คาดทับรอบสะโพกของตัวละคร เพื่อปกปิดให้เกิดความเรียบร้อย ทำด้วยผ้าตัวนสีตรงกับเสื้อ ขลิบขอบด้านล่างด้วยสีต่างกัน ปักหนูนลายกนกด้วยดิ้นซ้อ ดิ้นโปร่ง ซับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 8 นิ้ว ปักลายสูง 6 นิ้ว ยาว 46 นิ้ว ปักลาย 42 นิ้ว ลักษณะโค้งตามรูปเอว

ภาพที่ 42 ผ้าปิดกั้น

ภาพที่ 43 รัดสะเอว

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ถนิมพิมพารณ์ ประกอบด้วย²¹⁶

ทับทรวง พร้อมสาย เป็นเครื่องประดับคอ ลักษณะคล้ายสร้อยคอ โดยมีจี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่ระหว่างอก เป็นโลหะ 3 ชั้น ขุบเงินประดับเพชรตรงกลางฝังพลอยสีแดง สายเป็นเพชร 2 แถว ยาว 28 นิ้ว

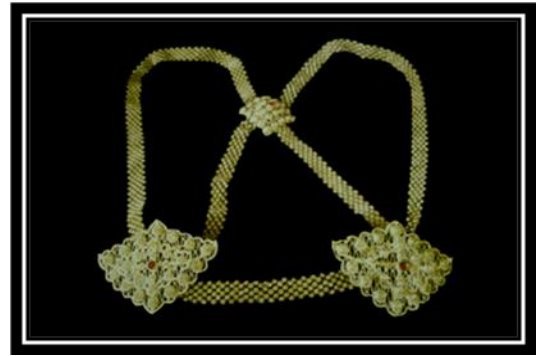
สังวาล เป็นสร้อยชนิดหนึ่งใช้คล้องสะพายแล่ง เป็นสายเพชร 6 แถว สายสังวาลักด้วยด้ายสีดำ ใส่นามมเตยฝังเพชรเทียมรองด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำ จำนวน 2 สาย ยาวสายละ 1.5 เมตร ประกอบติดกับตาบทิศ ประจำยาม ทำด้วยโลหะขุบเงินประดับเพชร ตรงกลางฝังพลอยสีแดง

²¹⁶ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 200.

ภาพที่ 44 ทับทรวง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 45 สังวาล

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

เข็มขัด หรือ ปิ่นแห่ง พร้อมสาย ใช้คาดทับห้อยหน้าและรัดสะเอว หัวเข็มขัดแต่งลาย ทำด้วยโลหะ 3 ชั้น ชุบทองประดับเพชร ตรงกลางหัวเข็มขัดฝังพลอยสีแดง สายเข็มขัด มี 2 แบบ คือ แบบลายทั่วไปเป็นลายดอกประจายามเชื่อมต่อกัน ทำด้วยโลหะชุบทอง หัวเข็มขัด มีข้อเกี่ยว และเข็มขัดถักลายมะพร้าวชุบทอง ขนาดเข็มขัดกว้างประมาณ 1.5 นิ้ว ความยาว ประมาณ 40 นิ้ว

ภาพที่ 46 เข็มขัด หรือ ปิ่นแห่ง พร้อมสาย

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

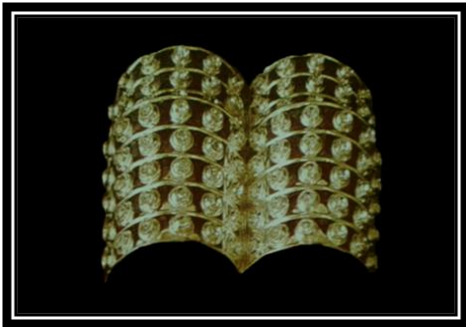

ภาพที่ 47 เข็มขัดถักลายมะพร้าวชุบทอง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ทองกร เป็นเครื่องประดับที่สวมอยู่ที่ข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร มีลักษณะเป็นกำไล แฉงทำด้วยโลหะชุบเงิน ฝังเพชรเทียม 6 แถว 1 คู่

ปะวะหล้า เป็นเครื่องประดับข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร มีลักษณะเป็นเม็ดกลมๆ ร้อย ต่อเนื่องกัน ทำด้วยลูกปัดสีแดงและโลหะชุบทอง (ลูกปัดเงินลายเม็ดมะยม)

ภาพที่ 48 ทองกร

ที่มา ฝ่ายกัทรารักษ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 49 ปะวะหล่ำ

ที่มา ฝ่ายกัทรารักษ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

แหวนรอบ เป็นเครื่องประดับข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร ทำด้วยโลหะชุบทอง เป็นลวดขดเหมือนสปริงโค้งเป็นวงรอบข้อมือ ข้อเท้า

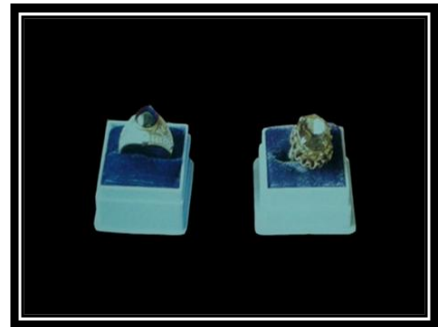
ขำมรงค์ หรือ แหวน

กำไลข้อเท้า เป็นเครื่องประดับสำหรับข้อเท้า ทำด้วยโลหะ หัวบัว ชุบทองเงามัน 1 คู่

ภาพที่ 50 แหวนรอบ

ที่มา ฝ่ายกัทรารักษ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 51 ขำมรงค์ หรือ แหวน

ที่มา ฝ่ายกัทรารักษ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 52 กำไลข้อเท้า

ที่มา ฝ่ายกัทรารักษ์ - เครื่องโรง สำนักการสังคีต

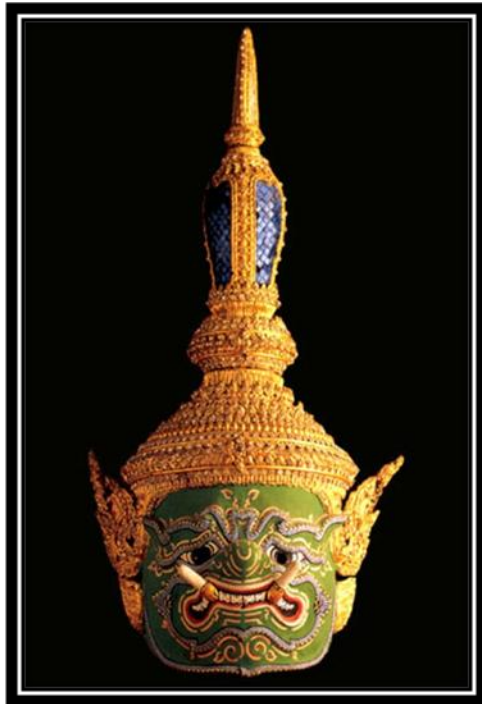
ศิริภรณ์

ตัวละครยักษ์มีการสวมศีรษะปิดบังส่วนหน้าของผู้แสดงอย่างมิดชิด ลักษณะคล้าย หน้ากาก แตกต่างตรงที่เป็นการสร้างจำลองรูปทรงใบหน้าและศีรษะทั้งหมด เจาะช่องเป็นรูกลมที่ นัยน์ตาของศีรษะโขนให้ตรงกับนัยน์ตาของผู้แสดงเพื่อการมองเห็น จากการศึกษาพบว่า ตัวละคร ยักษ์ที่มีบทบาทในการรำน้ำพวยสาธุการ ประกอบด้วย ทศกัณฐ์ พิเภก ไมยราพ กุมภกาศ และท้าวไวตาล มีลักษณะศีรษะดังต่อไปนี้

ภาพที่ 53 ศีรษะทศกัณฐ์

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักการสังคีต

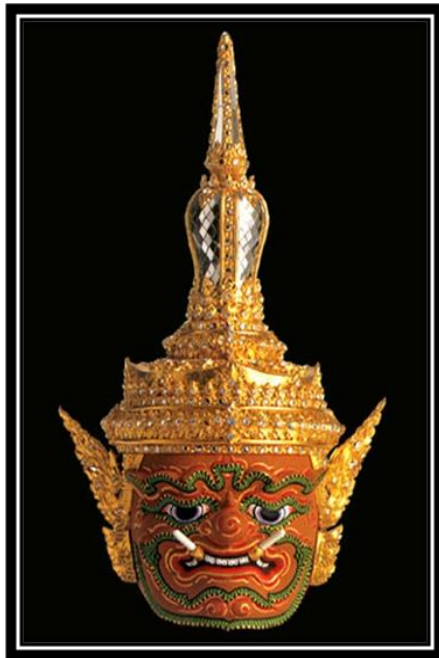
ภาพที่ 54 ศิระษะพิเภก

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

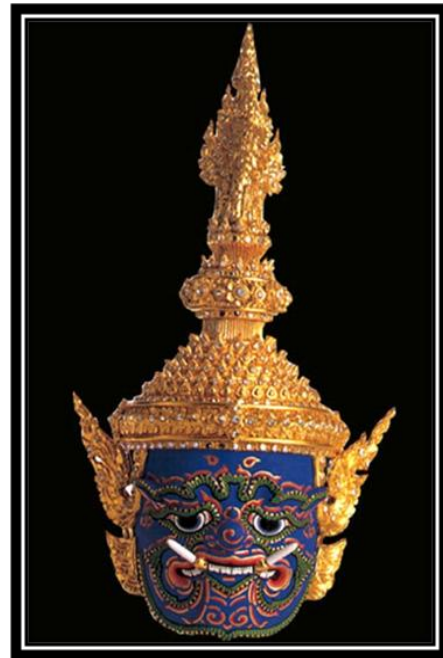
ภาพที่ 55 ศิระษะไมยราพ

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 56 ศิระษะกุมภกาศ

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 57 ศิระษะท้าวไวยตาล

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

พระ

จากการศึกษาพบว่า การรำน้ำพวย紗ฎการที่ปรากฏในวรรณกรรมการแสดงนั้น
ตัวละครพระที่แต่งกายยืนเครื่องมี 4 ลักษณะดังนี้

ภาพที่ 58 เครื่องแต่งกายพระ (เสื้อแขนยาว)
ที่มา อาจารย์ขวัญใจ คงถาวร

ภาพที่ 59 เครื่องแต่งกายพระ (เสื้อแขนสั้น)
ที่มา นางสาวศรีสุคนธ์ บัวเอี่ยม

ภาพที่ 60 เครื่องแต่งกายแบบพราหมณ์
(นุ่งผ้าจีบโจงลอยชาย)
ที่มา อาจารย์มณีรัตน์ มุ่งดี

ภาพที่ 61 เครื่องแต่งกายแบบดอกเครื่อง
(ใช้ตอนพระลอยเสียงน้ำ)
ที่มา อาจารย์สมรัตน์ ทองแท้

การแต่งกายของตัวละครพระจะแต่งกายแบบยืนเครื่อง ซึ่งเลียนแบบมาจากเครื่องต้นหรือเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ที่มีรูปแบบเฉพาะอันเป็นศิลปะสร้างสรรค์ในแบบฉบับที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยความประณีตวิจิตรงดงาม มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วนคือ

1. พัสตราภรณ์ คือ เครื่องนุ่งห่ม
2. ถนิมพิมพภรณ์ คือ เครื่องประดับ
3. ศิราภรณ์ คือ เครื่องประดับใช้สำหรับสวมศีรษะ

ดังรายละเอียดดังนี้

พัสตราภรณ์ ประกอบด้วย²¹⁷

เสื้อ หรือ ฉลององค์ ทำด้วยผ้าต่วน ตัดเป็นเสื้อสำเร็จรูปคอกลมแขนสั้น ขนาดของตัวเสื้อยาว 24 นิ้ว รอบตัวกว้าง 38-40 นิ้ว แขนยาว 8.5 นิ้ว (หากเป็นแขนยาวจะเพิ่มความยาวเป็น 23 นิ้ว) แบ่งตัวเสื้อเป็น 3 ส่วน ส่วนหน้าแบ่งเป็น 2 ชั้น ส่วนหลัง 1 ชั้น แขนเสื้อ 2 ชั้น เย็บประกอบกับตัวเสื้อและแขนเสื้อเข้าด้วยกัน ตรงกลางผ่าหน้า ตัวเสื้อปักหนูลายกนกด้วยด้นซ้อ ด้นโปร่ง ชับในด้วยผ้าโทเอย่างดี สีตามตัวเสื้อ

ภาพที่ 62 เสื้อตัวพระแขนสั้น

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 63 เสื้อตัวพระแขนยาว

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

²¹⁷ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายยืนเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 228.

อินทรรณู เป็นแผ่นผ้าที่สวมอยู่บนหัวไหล่ทั้งสองข้าง ใช้สำหรับเสื่อแขนยาว ทำด้วยผ้า
 ส่วนปักหุ่นลายกนกด้วยดินซ้อ ดิ้นโปร่ง ด้านในรองด้วยแผ่นหนังสังเคราะห์ ตรงปลายติด
 พู่เงิน - ทอง ซักในด้วยผ้าโทเร

ภาพที่ 64 อินทรรณู

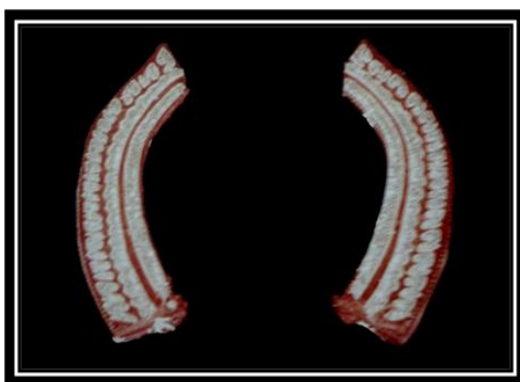
ภาพที่ 65 อินทรรณู

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

กนกแขน หรือ พาหุรัด เป็นเครื่องประดับแขนใช้สำหรับใส่กับเสื่อแขนสั้น โดยจะติดอยู่
 ปลายแขนเสื้อ ทำด้วยผ้าส่วนสีตามขลิบ ปักหุ่นลายด้วยดินซ้อ ดิ้นโปร่ง และเลื่อม ซักในด้วย
 ผ้าโทเรสีเดียวกัน

กรองคอ ใช้สวมทับลงบนเสื่อ นิยมทำให้เป็นลายหยักแหลม ทำด้วยผ้าส่วนสีตามขลิบ
 ปักหุ่นลายด้วยดินซ้อ ดิ้นโปร่ง และเลื่อม ขนาดกรองคอรอบวงใน 18 นิ้ว รัศมี 7 นิ้ว ซักใน
 ด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน

ภาพที่ 66 กนกแขน หรือ พาหุรัด

ภาพที่ 67 กรองคอ

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

สนับเพลา เป็นกางเกงขาเรียวยาวถึงน่อง ทำด้วยผ้าโทเรสีเดียวกับเสื้อ ตัดเป็นกางเกงขนาดรอบเอวกว้าง 46 นิ้ว ตัวยาวจากเอวถึงปลายขา 36 นิ้ว ความยาวจากเอวถึงเป้า 20 นิ้ว ขาวยาวจากเป้าถึงปลายขา 16 นิ้ว รอบปลายขากว้าง 16 นิ้ว ปลายขาใช้ผ้าตัวนสีเดียวกับเสื้อ คาดขอบรายด้านบนด้วยผ้าตัวนตามสีขลิบริม ปักลายหุ่นด้วยด้นข้อ ด้นโปรง ปลายขาตัดเป็นทรงเชิงงอนทางด้านหน้า ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน

ภูษาหรือผ้านุ่ง เป็นผ้ายกที่ใช้เส้นไหมหรือเส้นลวดทองหรือเงินทอยกให้เป็นดอก ขนาดมาตรฐาน 36 x 126 นิ้ว มีลายเชิงสองข้าง สีใช้ตามสีขลิบริม

ภาพที่ 68 สนับเพลา

ภาพที่ 69 ภูษา หรือ ผ้านุ่ง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง ทำด้วยผ้าตัวนสีเดียวกับเสื้อ ขลิบริมด้วยผ้าตัวนต่างสี ปักหุ่นลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปรง (ปักลายเต็มหน้าผ้า) ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 6 นิ้ว ยาว 19 นิ้ว ชายของห้อยหน้าและห้อยข้างติดกันครุยขนาด 1.5 นิ้ว

ภาพที่ 70 ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ห้อยหน้า หรือ ชายไหว ทำด้วยผ้าต่วนสีเดียวกับเสื้อ ขลิบริมด้วยผ้าต่วนต่างสี ปักหนูนลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง (ปักลายเต็มหน้าผ้า) ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 9 นิ้ว ยาว 19 นิ้ว

ภาพที่ 71 ห้อยหน้า หรือ ชายไหว
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

รัดสะเอว หรือ รัดองค์ เป็นแม่ผ้าที่คาดทับรอบสะโพกของตัวละคร เพื่อปกปิดให้เกิดความเรียบร้อย ทำด้วยผ้าต่วนสีตรงกับเสื้อ ขลิบขอบด้านข้างด้วยสีต่างกัน ปักหนูนลายกนกด้วยด้นข้อ ด้นโปร่ง ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง 8 นิ้ว ปักลายสูง 6 นิ้ว ยาว 46 นิ้ว ปักลาย 42 นิ้ว ลักษณะโค้งตามรูปเอว

ภาพที่ 72 รัดสะเอว
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ตารางที่ 10 สีของเครื่องแต่งกายพระที่ใช้ในปัจจุบัน

สีเสื้อ	สีลิบ	สีผ้าถุง
สีแดง	สีเขียวหรือสีน้ำเงิน	สีเขียวหรือสีน้ำเงิน
สีเขียว	สีแดง	สีแดง
สีบานเย็น	สีฟ้าหรือสีน้ำเงิน	สีฟ้าหรือสีน้ำเงิน
สีฟ้า	สีบานเย็น	สีบานเย็น
สีม่วง	สีเหลือง	สีเหลือง
สีเหลือง	สีม่วง	สีม่วง
สีน้ำเงิน	สีแดง	สีแดง

ที่มา : หนังสือเครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร

ในการกำหนดสีของตัวละคร ได้กำหนดขึ้นตามจารีตแต่โบราณ นิยมใช้สีแดงสำหรับตัวเอก ตัวรอง นิยมแต่งสีเหลือง ตัวพ่อ นิยมแต่งสีทึบ สีหม่น นอกจากนี้ยังมีมีการกำหนดสีของเครื่องแต่งกายของตัวละครตามชาติกำเนิดและตัวละครที่แต่งกายตามชื่อของตัวละคร²¹⁸

ถนิมพิมพากรณ์ ประกอบด้วย²¹⁹

ทับทรวง พร้อมสาย เป็นเครื่องประดับคอ ลักษณะคล้ายสร้อยคอ โดยมีจีเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่ระหว่างอก เป็นโลหะ 3 ชั้น ขอบเงินประดับเพชรตรงกลางฝังพลอยสีแดง สายเป็นเพชร 2 แถว ยาว 28 นิ้ว

สังวาล เป็นสร้อยชนิดหนึ่งใช้คล้องสะพายแล่ง เป็นสายเพชร 6 แถว สายสังวาลักด้วยด้ายสีดำ ใส่หนามเตยฝังเพชรเทียมรองด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำ จำนวน 2 สาย ยาวสายละ 1.5 เมตร ประกอบติดกับตาบทิส ประจํายาม ทำด้วยโลหะขุบเงินประดับเพชร ตรงกลางฝังพลอยสีแดง

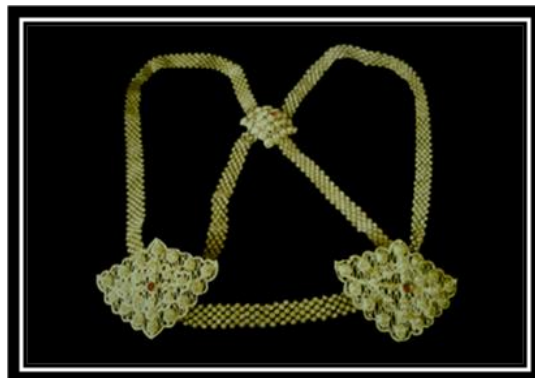
²¹⁸ ประเมษฐ์ บุญชัย, เอกสารประกอบการสอน วิชาจารีตนาฏศิลป์ไทย หลักสูตรปริญญาบัณฑิต (กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, ม.ป.ป.), หน้า 74.

²¹⁹ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 200.

ภาพที่ 73 ทับทรวง

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 74 สังวาล

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

เข็มขัด หรือ ปิ่นแห่ง พร้อมสาย ใช้คาดทับห้อยหน้าและรัดสะเอว หัวเข็มขัดแต่งลาย ทำด้วยโลหะ 3 ชั้น ชุบทองประดับเพชร ตรงกลางหัวเข็มขัดฝังพลอยสีแดง สายเข็มขัด มี 2 แบบ คือ แบบลายทั่วไปเป็นลายดอกประจายามเชื่อมต่อกัน ทำด้วยโลหะชุบทอง หัวเข็มขัด มีข้อเกี่ยว และเข็มขัดถักลายมะพร้าวชุบทอง ขนาดเข็มขัดกว้างประมาณ 1.5 นิ้ว ความยาว ประมาณ 40 นิ้ว

ภาพที่ 75 เข็มขัด หรือ ปิ่นแห่ง พร้อมสาย

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

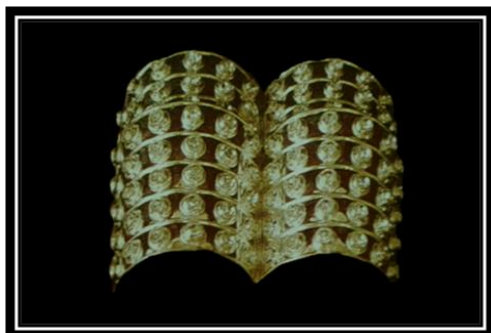

ภาพที่ 76 เข็มขัดถักลายมะพร้าวชุบทอง

ที่มา ฝ่ายภัตตาคารณ-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ทองกร เป็นเครื่องประดับที่สวมอยู่ที่ข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร มีลักษณะเป็นกำไล แฉงทำด้วยโลหะชุบเงิน ฝังเพชรเทียม 6 แถว 1 คู่

ปะวะหล่ำ เป็นเครื่องประดับข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร มีลักษณะเป็นเม็ดกลมๆ ร้อย ต่อเนื่องกัน ทำด้วยลูกปัดสีแดงและโลหะชุบทอง (ลูกปัดเงินลายเม็ดมะยม)

ภาพที่ 77 ทองกร

ที่มา ฝ่ายกัศราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 78 ปะวะหล่ำ

ที่มา ฝ่ายกัศราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

แหวนรอบ เป็นเครื่องประดับข้อมือทั้งสองข้างของตัวละคร ทำด้วยโลหะชุบทอง เป็นลวดขดเหมือนสปริงโค้งเป็นวงรอบข้อมือ ข้อเท้า

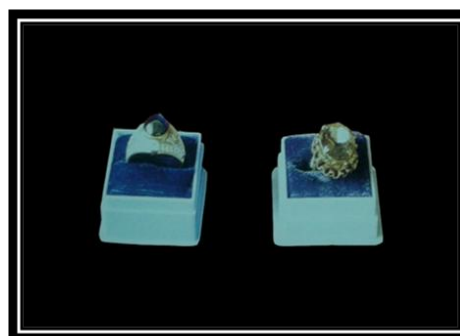
ขำมรงค์ หรือ แหวน

กำไลข้อเท้า เป็นเครื่องประดับสำหรับข้อเท้า ทำด้วยโลหะ หัวบัว ชุบทองเงา 1 คู่

ภาพที่ 79 แหวนรอบ

ที่มา ฝ่ายกัศราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 80 ขำมรงค์ หรือ แหวน

ที่มา ฝ่ายกัศราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 81 กำไลข้อเท้า

ที่มา ฝ่ายกัศราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ศิราภรณ์

ชฎา ที่ใช้ในปัจจุบันเป็นการประดิษฐ์ขึ้นโดยผสมผสานกันระหว่างเครื่องเงินและเครื่องทอง สร้างเลียนแบบมหาพิชัยมงกุฎ เพิ่มกรอบหน้าเงิน กรรเจียกจระเงินประดับเพชร ดอกไม้ล้าน* เงินประดับเพชร ดอกไม้ไหวประดับเพชร ในส่วนประกอบที่เป็นองค์ชฎา ตกแต่งลายรักร้อย ลายผ้าจีบ กระจังตาอ้อย เกี่ยวดอกไม้ที่ศตลอคจนถึงปลายปลียอด จะลงรัก ปิดทอง และประดับด้วยเพชร มีสายรัดคางเพชรแถวเชื่อมต่อกับกรอบหน้าถึงคาง ทัดดอกไม้เพชรข้างจรหูซ้าย และทัดอุบะดอกไม้ทัดข้างจรหูขวา ปลายของอุบะนิยมให้อยู่ในระดับจมูกของตัวละคร²²⁰

ภาพที่ 82 ชฎา
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง
สำนักการสังคีต

ภาพที่ 83 ชฎา (ใช้ตอนพระรามบวช)
ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง
สำนักการสังคีต

* ลวดเงิน ขดเป็นวงลดหลั่นตามลำดับ ประดับด้วยดอกไม้ไหวห้อยตุงตั้ง ใ้ว่างประดับบนยอดชฎา

²²⁰ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 179.

กระบี่งับหน้าเงิน (ประดับเพชร) ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกระบี่งับหน้าที่ทำด้วยเครื่องเงินประดับเพชรทั้งเรือน ทัดอุบะดอกไม้ที่กรรเจียกจรข้างขวาใช้ร่วมกับเกี้ยววิกรมวยที่ทำด้วยเครื่องเงินประดับเพชรเหมือนกัน จากการศึกษาพบว่าตัวละครที่รำนหน้าพาทย์สาธการที่มีการสวมกระบี่งับหน้า คือ พระลอ ในการแสดงเรื่องพระลอ ตอน พระลอเลี้ยงน้ำ และพราหมณ์ขอมพระกลิ้ง ในการแสดงละครนอกเรื่องมณีพิชัย ตอน พราหมณ์ขอมพระกลิ้งขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส

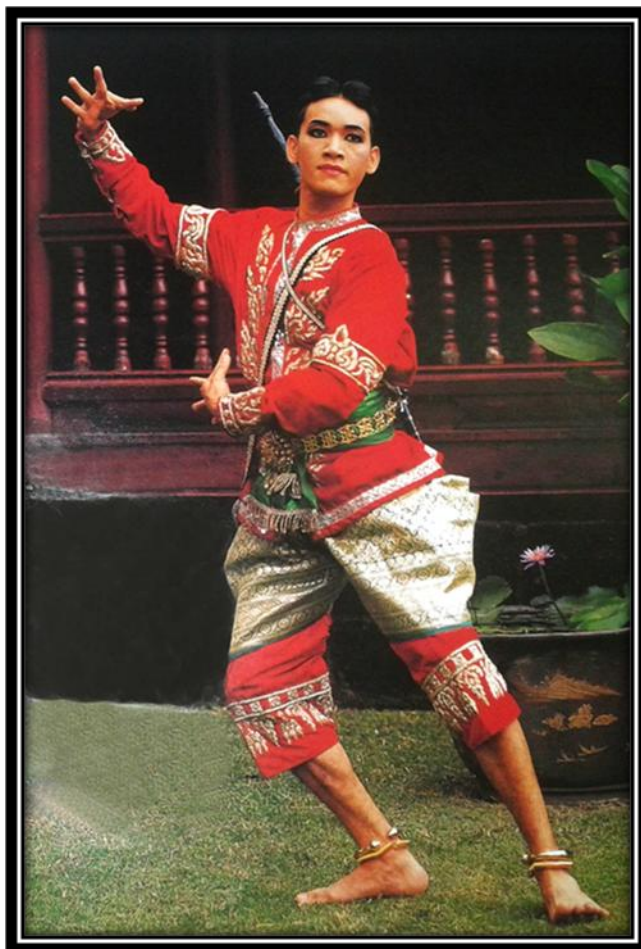
ภาพที่ 84 กระบี่งับหน้า

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักการสังคีต

จากการศึกษาวรรณกรรมบทละคร พบว่าในการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้มีการบรรจุเพลงหน้าพาทย์สาธการ ซึ่งตัวละครที่แสดงได้แก่ ขุนแผน และพลายเพชร

กายแต่งกายของพลายเพชรนั้น นุ่งผ้าขาว ห่มสไบเฉียงขาว²²¹ และขุนแผนแต่งกายที่มีลักษณะคล้ายกับการแต่งกายยืนเครื่อง แต่มีความแตกต่างที่ลักษณะเสื้อ การใส่เครื่องประดับ และวิธีการนุ่งผ้าต่างกัน การแต่งกายลักษณะนี้ใช้ซึ่งมีลักษณะดังนี้

²²¹ กรมศิลปากร, ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2549), หน้า 102.

ภาพที่ 85 การแต่งกายของขุนแผน
ตอน พระไวยแตกทัพ
ที่มา สำนักการสังคีต

เครื่องแต่งกายประกอบด้วย

- เสื้อแขนยาวปักด้าย (ผ้ากำมะหยี่)
- สนับเพลลา
- ฟ้านุ่ง หรือ ภูเขา
- ผ้ารัดสะเอว
- สังวาล
- เข็มขัด
- กำไลข้อเท้า

นาง

ภาพที่ 86 เครื่องแต่งกายตัวนาง
ที่มา อาจารย์ฤดีชนก คชเสนี

เครื่องแต่งกายของนางกษัตริย์ มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วนคือ

1. พัสตราภรณ์ คือ เครื่องนุ่งห่ม
2. ถนิมพิมพากรณ์ คือ เครื่องประดับ
3. ศิราภรณ์ คือ เครื่องประดับใช้สำหรับสวมศีรษะ

ดังรายละเอียดดังนี้

พัสตราภรณ์ ประกอบด้วย²²²

เสื้อในนาง ใช้สวมเป็นตัวในก่อนห่มนาง ทำด้วยผ้าดวนอย่างคิสีเหลือง ตัดเข้ารูป
คอกกลม แขนกุด ผ่าหน้าตลอด ซับในด้วยผ้าโทเรสีเหลือง

²²² กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 230.

ผ้าห่มนาง ทำด้วยผ้าต่วน มีเส้นกลางผ้าห่ม โดยใช้ผ้าต่วนต่างสีกันกับพื้นผ้าห่ม แต่งขลิบริม ปักหุ่นลายด้วยด้ายข้อ ด้ายโปร่ง และเลื่อม ชายผ้าห่มด้านหลังมีลายเชิงช่องกระจก ชับในด้วยผ้าโทะเร ชายผ้าติดดินครุยเงิน

ภาพที่ 87 ผ้าห่มนาง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องโรงแรง สำนักการสังคีต

นวมนาง ใส่ทับผ้าห่มนาง ทำด้วยผ้าต่วนสีเดียวกับขลิบริม ปักหุ่นลายกนกด้วยด้ายข้อ ด้ายโปร่ง เลื่อม ประดับพลอยสี ชับในด้วยผ้าโทะเรสีเดียวกัน ขนาดนวมคอรวงในรอบวง 18 นิ้ว รัศมี 8 นิ้ว

ผ้านุ่ง ฝ่ายกเนื้อหนาขนาดมาตรฐาน 36 x 126 นิ้ว มีเชิงสองข้าง สีของผ้านุ่งตามสีขลิบริมของผ้าห่มนาง

ภาพที่ 88 นวมนาง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรงแรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 89 ภูษา หรือ ผ้านุ่ง

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรงแรง สำนักการสังคีต

ตารางที่ 11 สีของเครื่องแต่งกายนางที่ใช้ในปัจจุบัน

สีเสื้อ	สีขลิบ	สีผ้าถุง
สีแดง	สีเขียวหรือสีน้ำเงิน	สีเขียวหรือสีน้ำเงิน
สีเขียว	สีแดง	สีแดง
สีบานเย็น	สีฟ้าหรือสีน้ำเงิน	สีฟ้าหรือสีน้ำเงิน
สีฟ้า	สีบานเย็น	สีบานเย็น
สีม่วง	สีเหลือง	สีเหลือง
สีเหลือง	สีม่วง	สีม่วง
สีน้ำเงิน	สีแดง	สีแดง

ที่มา : หนังสือเครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร

ถนิมพิมพากรณ์ ประกอบด้วย²²³

จิ้งนาง เป็นโลหะที่ทำเป็นชั้นลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชุบเงิน ประดับเพชร ตรงกลางฝังพลอยสีแดง สายสร้อยมี 2 แบบ คือ สายสร้อยโลหะเงินลายดอกฝังเพชรเชื่อมต่อกันเป็นสายยาว 27 นิ้ว และสายสร้อยเพชรเรียงต่อกันเป็นสาย โดยถักสายด้วยด้ายดำ ใส่หนามเตยฝังเพชรเรียงสองแถว รองสายด้วยผ้าสักหลาดสีดำ สายสร้อยเพชรนี้ยาว 27 นิ้ว

สะอึ่ง หรือ **สร้อยตัว** ทำด้วยลูกปัดโลหะชุบทองลายเม็ดมะยม ยาว 57 นิ้ว

ภาพที่ 90 จิ้งนาง

ภาพที่ 91 สะอึ่ง หรือ สร้อยตัว

ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต ที่มา ฝ่ายภัตตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

²²³ กรมศิลปากร, เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547), หน้า 205.

หัวเข็มขัด พร้อมสาย หัวเข็มขัด ทำด้วยโลหะลดหลั่นระดับ 3 ชั้น ชุบทอง หัวเข็มขัด ประดับเพชร ฟังพลอยแถวที่ปลายยอดหัวเข็มขัดตรงกลาง สายเข็มขัดมี 2 แบบ คือ ทำด้วย โลหะลายดอกประจำยาม ชุบทองมีหัวเกี่ยว และสายลายถักทางมะพร้าว ชุบทอง ขนาดของสาย เข็มขัด กว้างประมาณ 1.3 นิ้ว ยาวไม่ต่ำกว่า 30 นิ้ว

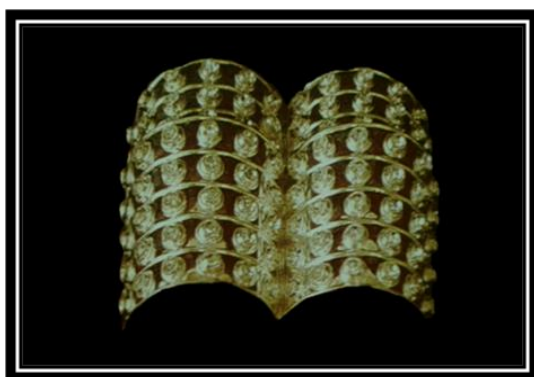

ภาพที่ 92 เข็มขัด หรือ ปิ่นหนึ่ง พร้อมสาย
ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 93 เข็มขัดถักลายมะพร้าวชุบทอง
ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

กำไลข้อมือ เป็นกำไลแหงทำด้วยทำด้วยโลหะชุบเงิน ฟังเพชรเทียม 4 แถว 1 คู่
ปะวะหล่ำ ทำด้วยลูกบิดสีแดงและลูกบิดโลหะชุบทอง เป็นลายเม็ดมะยม ร้อยสลักกัน เป็นสร้อยข้อมือ

ภาพที่ 94 กำไลข้อมือ
ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

ภาพที่ 95 ปะวะหล่ำ
ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักการสังคีต

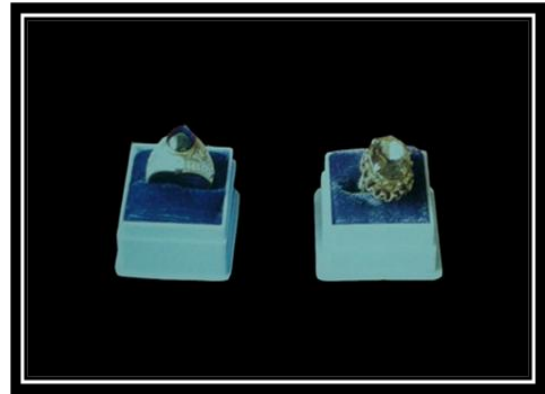
แหวนรอบ ทำด้วยโลหะชุบทอง เป็นลวดขดเป็นวงเรียงซ้อนกันเหมือนสร้อย โค้งเป็นวงรอบข้อมือ ข้อเท้า

ขำมรงค์ หรือ แหวน

ภาพที่ 96 แหวนรอบ

ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ภาพที่ 97 ขำมรงค์ หรือ แหวน

ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์-เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

กำไลข้อเท้า ทำด้วยโลหะห้วบัว ชุบทองเงามัน 1 คู่

ภาพที่ 98 กำไลข้อเท้า

ที่มา ฝ่ายกัตราภรณ์ - เครื่องโรง สำนักงานการสังคีต

ศิวารมณ์ ประกอบด้วย²²⁴

มงกุฎกษัตริย์ เดิมเรียกว่า “มงกุฎนาง” หรือ “มงกุฎสตรี” มีมาแต่กรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ประเภทเครื่องจักรประกอบเครื่องเงินประดับเพชรกันตัด ด้านหลังมี “ลายท้าย” เดิมจอนหูและกรอบหน้าทำด้วยเงินประดับพลอย ปัจจุบันตัวเรือนทำด้วยกระดาษสาหรือกระดาษฟางและหนังแท้ ลงรักปิดทองคำเปลว 100 % จอนหูและกรอบหน้าทำด้วยโลหะชุบเงินประดับเพชร ด้านในบุด้วยกำมะหยี่สีดำ ทำยอดลดหลั่นกันลงมา ตัวกระบังหน้าประดับรอบด้วยดอกไม้เพชร ทำด้วยโลหะชุบเงิน ฟังเพชรตรงกลาง ส่วนยอดด้านบนถอดแยกส่วนจากกัน ทำด้วยไม้กลึงลดหลั่นกันลงมา ลงรักปิดทองประดับเพชรตุ้งติ้ง ตรงกลางด้านหลังมงกุฎเป็นโลหะชุบเงินรูปสามเหลี่ยมประดับเพชรมีสายรัดคางฟังเพชร 2 แถว ยาว 5 นิ้ว 2 เส้น อุบะและดอกไม้ทัด ทัดที่จอนหูด้านซ้าย ปลายของอุบะนิยมให้อยู่ระดับปลายจมูก

ภาพที่ 99 มงกุฎกษัตริย์

ที่มา : ฝ่ายภัตตราภรณ์ - เครื่องทรง สำนักการสังคีต

²²⁴ กรมศิลปากร, การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการแต่งกายขึ้นเครื่องโขน - ละครรำ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550), หน้า 145.

จากการศึกษาวรรณกรรมบทละครพบว่า ในละครพันทางเรื่องพระลอ ตอน ปู่เจ้าเข้าวัง ซึ่งเนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึง พระเพื่อนพระแพงได้ทำพิธีบวงสรวงปู่เจ้าสมิงพราย ก็ได้มีการบรรจупะเลงหน้าพาทย์สาธุการไว้ ซึ่งตัวละครที่มีบทบาทในตอนนี้ คือ พระเพื่อนพระแพง การแต่งกายนั้นจะมีลักษณะเหมือนเครื่องแต่งกายพื้นเมืองภาคเหนือ

ภาพที่ 100 การแสดงละครพันทาง เรื่อง พระลอ
ที่มา สำนักงานส่งเสริมศิลปากรรม

เครื่องแต่งกายประกอบด้วย

- เสื้อในนาง	- มงกุฎ	- ต่างหู
- เสื้อแขนยาว ชายเสื่อติดกรวยเงิน	- ดอกไม้	- สร้อยคอ
- สไบกรอง หรือ สไบปัก	- อุบะ	- สร้อยข้อมือ
- ผ้าถุงยาวกรอมเท้ามีเชิงปักด้นเงิน	- เข็มขัด	

2.4.4 สถานที่แสดงและฉาก

การแสดงละครไทยแบบดั้งเดิมมักไม่มีการสร้างฉาก หรือสิ่งของประดับประดา มีเพียงเวทีว่าง ม่านสีฟ้าพื้นใหญ่กั้นเป็นฉาก²²⁵ ซึ่งผู้ชมจะใช้การจินตนาการไปตามบทหรือ บทพากย์ที่บรรยายเรื่องราวไว้เป็นอย่างดี ประกอบกับการตีความหมายของกระบวนท่ารำ การแสดงจึงไม่เน้นเรื่องฉากเพราะถือว่าฉากเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่ารำลดความน่าสนใจลง ดังคำกล่าวที่ว่า

“...เมื่อก่อนนี้ การแสดงละครยังไม่มีการประกอบเรื่องที่เล่นเหมือนอย่างในปัจจุบัน คนดูไม่มีอะไรช่วยเพื่อทำให้นึกเห็นว่ามันเป็นปราสาท, เป็นป่า, เป็นถ้ำ ต้องอาศัยแต่การแสดงบทบาทของการร้องรำทำเพลงเท่านั้น แต่ถ้าแสดงได้ดีก็สามารถทำให้นักดูนึกเห็นภาพ เห็นเรื่องไปได้เอง มาบัดนี้ มีฉากประกอบด้วยสีต้นและแสงไฟ ซึ่งถ้าทำให้ประสานเข้ากันกับเครื่องแต่งตัวของผู้ที่และเรื่องที่เล่นตอนนั้นได้พอดี ไม่ยิ่งหรือหย่อนไปกว่ากัน ก็จะช่วยให้คุณเกิดความรู้สึกนึกเห็นเป็นศิลปะมากขึ้น เพราะศิลปะที่แท้คือเรื่องของความนึกเห็นเป็นนัยอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งเขาถอดออกมาด้วยความสามารถทางฝีมือและปัญญาความรู้ที่เรียกว่าเทคนิคสร้างเป็นรูป เป็นสี เป็นเสียง และเป็นความเคลื่อนไหวที่แสดงออกมาได้อย่างงดงามและตรึงใจ เพราะฉะนั้น การดูนาฏศิลป์จึงเท่ากับได้ดูศิลปะหลายประเภทที่นำเอารวมประพันธ์ให้ประสานเข้ากันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...”²²⁶

และในสูจิบัตรการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอน ประสันตดาต่อนก ของกรมศิลปากร
ที่ว่า

“...แต่ก่อนมาการแสดงละครของไทย ทั้งละครในและละครนอก ไม่นิยมแบ่งตอนตัดฉาก คงจับตอนดำเนินเรื่องเรื่อยไปตามบทแม้จะตัดตอนกันบ้างก็ตัดบทที่ดำเนินท้องเรื่อง ไม่มีการแบ่งฉาก จึงไม่มีการสร้างฉากประกอบการแสดงและไม่มีเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่อง ทั้งถือกันว่าไปสร้างฉากขึ้นประกอบจะข่มความงามและความเด่นของตัวละคร และศิลปะแห่งการแสดง

²²⁵ อารดา สุมิตร, “ละครในของหลวงในรัชกาลที่ 2,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 46.

²²⁶ เสฐียรโกเศศ, “ดูนาฏศิลป์,” ใน สูจิบัตรการแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2490), หน้า 9-10.

อื่นให้ด้อยลง เป็นการทำให้เกียรติของศิลปะด้านอื่นไป ในการแสดงจึงใช้แต่ ม่านพื้นเดียวเป็นฉากหลังตายตัว มีประตู 2 ข้างเป็นทางเข้าออกซ้าย ขวา และมี เติงแดงตั้งไว้หน้าม่านตรงกลางสำหรับให้ตัวละครนั่ง ยืน หรือนอน ตามกิริยา ของตัวละครที่กำหนดไว้ในบท แม้ท้องเรื่องจะดำเนินอยู่ในม่าน ในเรือน ในป่า เขาถ้ำเนาไม้ ในท้องน้ำลำธาร ในปราสาทราชวัง หรือในสวรรค์วิมาน ก็ล้วน แต่เป็นการสมมติ ตัวละครก็คงวอนไปมาอยู่หน้าม่านและบนเตียง ซึ่งเป็นฉาก ตายอยู่อย่างเดียวนั้น ไม่มีเปลี่ยนฉาก คนดูสามารถสร้างมโนภาพให้เกิดอารมณ์ ติดตามการแสดงได้เป็นอย่างดีโดยตลอด การนำเอาบทละครของเก่ามาแบ่งตอน ตัดฉากและสร้างฉากขึ้นประกอบการแสดงละครของไทย เพิ่งจะมีขึ้นในปลาย สมัยรัชกาลที่ 5 และเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ จนบัดนี้...”²²⁷

จากบทความข้างต้น สรุปได้ว่า การแสดงละครไทยเดิมนั้นใช้ฉากจินตนา โดยผู้ชมจะ เกิดมโนภาพจากการฟังเสียงเพลงและบทร้อง รวมทั้งการดูกระบวนการทำรำและท่าทางการแสดงที่ได้ สร้างสรรค์ขึ้นให้เข้ากับคำประพันธ์เป็นสำคัญ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อได้รับอิทธิพลวัฒนธรรม ตะวันตกเข้ามาจึงได้จัดฉากละครขึ้นในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ การจัดฉากให้เหมือน สถานการณ์จริงนั้นมีส่วนในการพัฒนารูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ไปจากเดิม แต่จะจัดฉากให้ สมจริงเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความดีความของผู้กำกับและข้อจำกัดบางประการ เช่น เทคนิค งบประมาณ ทรัพยากร และสมัชนิยม ผู้วิจัยเห็นว่าการจัดฉากประกอบการแสดงนั้นอาจสื่อความ งามได้ไม่เท่ากับคำบรรยายในบทละคร และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้รูปแบบการรำรำ กระบวนท่ารำ ในการตีบทเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

การรื้อหน้าพาทย์สาธุการในการแสดงนั้น ปรากฏในวรรณกรรมบทละครต่างๆ ทั้งวรรณกรรมต้นฉบับและวรรณกรรมที่ปรับปรุงขึ้นแสดงโดยกรมศิลปากร ซึ่งปรากฏใน วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท เรื่องอิเหนา เรื่องเงาะป่า เรื่องพระลอ เรื่องสังข์ทอง เรื่อง มณีพิชัย เรื่องคาวี เรื่องไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งในบทละครจะมีการบรรยายถึงฉาก และอุปกรณ์ต่างๆ ในฉากไว้อย่างชัดเจนว่าอยู่ในสถานที่ใด ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

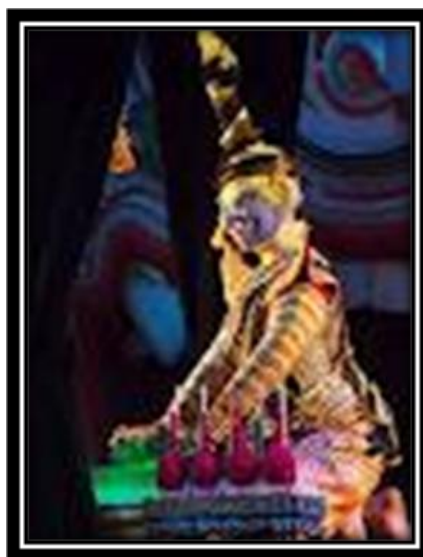
²²⁷ กรมศิลปากร, คู่มือจัดการแสดงละครในเรื่องอิเหนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2494), หน้า 12-13.

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ไมยราพเข้าพิธิ

“...งามคั่งพรหมเมศฤทธิรอน	บทจรเข้าโรงพิธิ
จึงตั้งโลหะกัณฑ์	โดยตบะบนเส้าโชมคติ
ให้ประ โคมแล้วโหมอักษิ	มาลีรูปเทียนบูชา
แล้วเสด็จขึ้นยังบัลลังก์อาสน์	นั่งสมาธิผ่อนลมนาสา
หลับเนตรร้ายเวทวิทยา	อสุราสำรวมจิตใจ...”

ภาพที่ 101 ฉากโรงพิธิ
ที่มา หนังสือรามเกียรติ์ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย

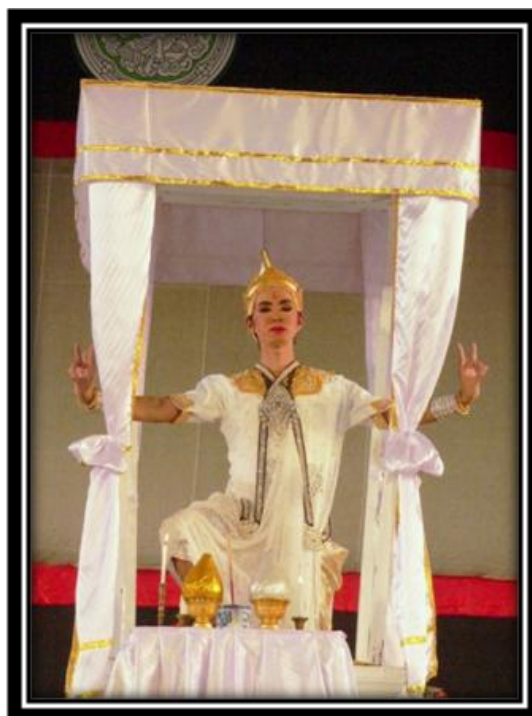

ภาพที่ 102 ฉากโรงพิธิ
ที่มา www.anurakthai.com

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอน จองถนน

“...เมื่อนั้น
ครั้นเสร็จมอบกิจการ
จึงจุฑารูปเทียนบำบวง
ประมุขร์เดชล้ำชาติ

พระจักรีปรีดีเปรมเกษมสานต์
ภูบาลเข้าสู่โรงพิธี
สิทธิสรวงศรีเกล้าเรืองศรี
พรหมมาธิบดีชัยะชัย...”

ภาพที่ 103 ฉากโรงพิธี
ที่มา อาจารย์ธีรเดช กลิ่นจันทร์

บทละครเรื่องพระลอ ตอน ลงสระเสียน้ำ

“...ดอกเอ๋ยเจ้าดอกสีดา
พ่อเจ้า ณ หัวเขยจ่อมorongค์

เชิญเครื่องมูรธาสู่ทำสนานเอ๋ย
แอบฝั่งสรงโสรจสรงสระเกล้า...”

ภาพที่ 104 ฉากริมน้ำในป่า

ที่มา วิดีทัศน์การแสดงละครพันทาง เรื่องพระลอ ตอนลงสระเสี่ยงน้ำ

บทละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ

“...รู้แน่ว่าทัพมื่นไวย
ช่วยกันปลุกเสกเครื่องศาสตรา

พ่อลูกดีใจเป็นหนักหนา
จตุรปเทียนบูชาหน้าบัคพลี...”

ภาพที่ 105 ฉากศาลเพียงตาตั้งเครื่องบักพลี

ที่มา วิดีทัศน์การแสดงละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ

การรำน้าพาทย์สาธุการ มีความหมายถึงการสักการะ การกราบไหว้ การบวงสรวงบูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฉากในการแสดงส่วนใหญ่จึงเป็นฉากที่เกี่ยวข้องกับการพิธีหรือโรงพิธี หากแสดงในสถานที่ทั่วไป เช่น เวทีสังคีตศาลา หรือการแสดงตามลานต่าง ในการแสดงก็จะใช้เพียงเตียงแดง ประกอบการแสดงในฉากต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สรุป

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึงเพลงที่ใช้ประกอบกิริยา อารมณ์ และการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นกิริยาของมนุษย์ สัตว์ วัตถุ และธรรมชาติ ทั้งกิริยาที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน ตลอดจนกิริยาที่เป็นปัจจุบันหรืออดีตที่เป็นไปตามท้องเรื่อง โดยท่วงทำนองและจังหวะของเพลงได้มีการกำหนดไว้อย่างมีแบบแผน เพลงหน้าพาทย์ถือว่าเป็นของสูง เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและละเอียดอ่อนของศิลปินโขน-ละคร และคนตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง

เพลงสาธุการ มีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย ทวยเทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาคุณาจารย์ทั้งปวง เป็นเพลงที่มีความเชื่อว่าเป็นเพลงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเพลงแรกในชุดเพลงโหมโรงเช้าและโหมโรงเย็น เป็นเพลงที่บรรเลงประกอบการขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ของพระสงฆ์ อีกทั้งเป็นเพลงประจำกัณฑ์เทศน์ในเทศน์มหาชาติ ซึ่งลักษณะหน้าทับนั้นเป็นหน้าทับพิเศษ ในการแสดงสามารถทำได้ทั้งตัวละครฤๅษียักษ์ พระ และนาง ที่เป็นตัวละครเอกหรือตัวละครที่มีความสำคัญ

การรำน้าพาทย์สาธุการเป็นการรำที่ประกอบด้วยท่าอย่างเดียว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมา แต่ก็ย่อมสื่อความหมายตามนัยของเพลง สื่อความหมายทางวัฒนธรรม และสื่อถึงความงามของศิลปะ ซึ่งผู้รำจะต้องรำรำให้มีลีลาผสมผสานกลมกลืนกันไปกับทำนองเพลงและหน้าทับ ที่ทำหน้าที่กำกับจังหวะเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนท่ารำจะต้องมีความยาวและความสั้นให้พอดีกับจังหวะในเพลงนั้น ศิลปินผู้รำต้องถือเอาเพลงบรรเลงเป็นหลักเป็นหัวหน้าเป็นสิ่งที่ต้องรำตามเพลงนั้นๆ

การรำน้าพาทย์สาธุการ นอกจากเป็นการรำบวงสรวงในพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช และรำบวงสรวงในพิธีอัญเชิญราชรถ ราชยาน ในพระราชพิธีถวายเพลิงพระศพเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์แล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการรำประกอบการแสดงในละครเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท เรื่องอิเหนา เรื่องเงาะป่า เรื่องพระลอ เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิชัย เรื่องคาวี เรื่องไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน ในการประกอบการแสดงนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครฤๅษียักษ์ พระ และนาง การแต่งกายมีการกำหนดตามลักษณะของตัวละครและตามคำประพันธ์ในวรรณกรรมบท

ละคร แต่เดิมในการแสดงก็จะใช้เพียงเตียงแดงประกอบการแสดงในฉากต่างๆ ซึ่งเป็นการสมมติฉากกล่าวคือ ผู้ชมจะเกิดมโนภาพจากการฟังเสียงเพลงและบทร้อง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาจึงได้จัดฉากละครให้เหมือนสถานการณ์จริงขึ้นในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ จึงเป็นวิวัฒนาการด้านการจัดฉากในการแสดงจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการรำน้าพาทย์สาธุการ เป็นวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นให้เห็นความสำคัญของเพลงสาธุการ การนำไปใช้ องค์ประกอบการแสดง ตลอดจนวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการทำรำหลัก รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนในเพลงหน้าพาทย์สาธุการ ทั้งนี้ได้ทำการศึกษาข้อมูลเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์จากเอกสาร คำบอกเล่า บุคคล และสื่อวัฒนธรรม โดยค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสนทนา การสังเกตการณ์ รวมทั้งการฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งมีขั้นตอนกระบวนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

- 3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.2 การตรวจสอบข้อมูล
- 3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล
- 3.4 แผนการดำเนินการวิจัย
- 3.5 แหล่งข้อมูล

โดยมีรายละเอียดการดำเนินการ ดังต่อไปนี้

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบการแสดงในการรำน้าพาทย์สาธุการ ซึ่งมีข้อมูลปรากฏในรูปแบบของเอกสาร คำบอกเล่า บุคคล และสื่อวัฒนธรรม ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวโดยใช้วิธีการต่อไปนี้

1. การอ้างอิงเอกสาร

การสืบค้นข้อมูลที่ปรากฏในรูปลักษณะของการเขียน การพิมพ์ด้วยวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งเน้นการเก็บข้อมูลที่เป็นเอกสารด้านนาฏศิลป์ต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การรำน้าพาทย์สาธุการ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง ได้แก่ ตำราทางวิชาการ ผลการวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นเอกสารที่ไม่ได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาและอ้างอิงเอกสารชั้นต้นจำนวน 1 ฉบับ คือ

เรื่องการจัดการศึกษาในโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ กรมศิลปากร พ.ศ. 2488
เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ศธ.0701.31/12 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเพลงหน้าพาทย์ที่บรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนศิลปากร

เอกสารชั้นรอง (Secondary Source) คือเอกสารที่มีการตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือ ได้แก่ วรรณกรรมบทละคร ตำราทางวิชาการ ผลการวิจัยและวิทยานิพนธ์

วรรณกรรมบทละคร ได้แก่

1. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
2. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
3. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
4. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุค เบิกโรง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
5. บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
6. บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2545
7. บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
8. บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
9. บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
10. บทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
11. บทละครเรื่องพระลอ พระราชนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547
12. บทละครเรื่องพระลอ พระราชนิพนธ์ในเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลานกุญชร) กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547
13. บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครครั้งกรุงเก่า
14. บทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
15. บทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
16. บทละครเรื่องมณีพิชัย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
17. บทละครเรื่องกาวิ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

18. บทละครเรื่องควีน พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

19. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุด ทำวามลี้วราชว่าความ ประพันธ์โดยเสรี หวังในธรรม

20. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุด มารชื้อชื้อพิเภก ประพันธ์โดยเสรี หวังในธรรม

21. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุด พระรามครองเมือง ประพันธ์โดยเสรี หวังในธรรม

22. บทละครนอกเรื่องไกรทอง ตอน ไกรทองอาสา ปรับปรุงบทโดยเสรี หวังในธรรม

23. บทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวแแตกทัพ ตอนพลายเพชรพลายบัวออกศึก ปรับปรุงบทโดยเสรี หวังในธรรม

ตำราทางวิชาการ เป็นหนังสือที่นักวิชาการได้เขียนไว้เป็นตำราเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ ได้แก่

1. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 โดย ราชบัณฑิตยสถาน ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมายของเพลงหน้าพาทย์สาธการ และหน้าทับ

2. นาฏศิลป์และดนตรีไทยศูนย์สังคีตศิลป์ โดย ศูนย์สังคีตศิลป์ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมายและลักษณะของเพลงหน้าพาทย์ รวมทั้งบทบาทของเพลงหน้าพาทย์

3. ศัพท์สังคีต โดย มนตรี ตราโมท ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธการ

4. เพลงหน้าพาทย์ โดย จตุพรพร รัตนวราหะ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธการ และวิธีการรำเพลงหน้าพาทย์

5. สารัตถะดนตรีไทย โดย มนตรี ตราโมท ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการรำเพลงหน้าพาทย์ และการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ในชั้นตอนพระราชพิธี ทั้งนี้เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์บริบทในสังคมไทย

6. สารานุกรมเพลงไทย โดย ณรงค์ชัย ปิฎกัรัชต์ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธการ รวมถึงการนำไปใช้

7. ที่ระลึกครบ 5 รอบ อาคม สายาคม 26 ตุลาคม 2520 ในเนื้อหาเรื่องความหมายของเพลงหน้าพาทย์ โดย อาคม สายาคม ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะ และวิธีการรำเพลงหน้าพาทย์

8. ดนตรีในวิถีชีวิตไทย โดย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธการ รวมถึงบทบาทของเพลงหน้าพาทย์สาธการ เพื่อเป็นฐานข้อมูลวิเคราะห์บริบทในสังคมไทย

9. ไทยเกษม ในเนื้อหาเรื่องศิระประดิมมา โดย พระยาอุปกิตศิลปสาร ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับตำนานสาธการ

10. เพลงไทยตามนัยประวัติ โดย ครูเงิน ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับตำนานสาธุการ และบทบาทของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ
11. ละครวังสวนกุหลาบ โดย ประเมษฐ์ บุญยะชัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับครูโขน - ละครคู่ โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
12. เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย โดย ธนิต อยู่โพธิ์ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของ เพลงหน้าพาทย์ในศาสนา และพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ไทย
13. เทศน์มหาชาติ โดย มนต์รี ตราโมท ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของ เพลงหน้าพาทย์ในการเทศน์มหาชาติ
14. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 1 โดย กรมศิลปากร ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา ของเทศน์มหาชาติ
15. ดนตรีวิงก์ โดย ธนิต อยู่โพธิ์ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเพลงประจำจังหวัดเทศน์มหาชาติ
16. ตำนานละครโอเนนา โดย สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษา ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาและเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ไทย
17. ศิลปะละครรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย โดย ธนิต อยู่โพธิ์ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความ เป็นมาและเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ไทย
18. ดนตรีในพระราชพิธี โดย กรมศิลปากร ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา ของพระราชพิธี หมายถึงกำหนดการ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาเกี่ยวกับการบรรเลงเพลง หน้าพาทย์สาธุการที่ใช้บรรเลงในขั้นตอนพระราชพิธี
19. พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม 1 โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของพระราชพิธีและเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงในขั้นตอน พระราชพิธี
20. พระราชพิธีสิบสองเดือน พิมพ์ครั้งที่ 14 โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของพระราชพิธีและเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลง ในขั้นตอนพระราชพิธี
21. มือฆ้อง โดย อภิชาติ เลณะสวัสดิ์ ศึกษารายละเอียดของจังหวัดหน้าทับตะโพน เพลงหน้าพาทย์สาธุการ เพื่อเป็นการนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนท่ารำและจังหวัด หน้าทับตะโพน
22. ดนตรีและนาฏศิลป์ โดย พิชัย ปรัชญานุสรณ์ และคณะ ศึกษาทำนองเพลงสาธุการ
23. นิทรรศการพิเศษ รามเกียรติ์ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย โดย เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการรำหน้าพาทย์ในแสดงโขน

24. เพลงหน้าพาทย์ไหว้ครู โดย เดช คงอิม ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการบันทึกโน้ตเพลงเป็นโน้ตสากลทำนองหลัก นื่องวงใหญ่
25. รวมนิพนธ์ของนายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร โดย พัฒนี พร้อมสมบัติ และคณะ ศึกษาข้อมูลในการวิเคราะห์กระบวนการทำรำ และนาฏยศัพท์
26. วิธีสอนนาฏศิลป์ โดย อมรา กล้าเจริญ ศึกษาหาข้อมูลนาฏยศัพท์

งานวิจัย/วิทยานิพนธ์ เป็นรูปเล่มการรายงานผลการศึกษาวิจัยที่มีการเผยแพร่ ได้แก่

1. จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวทศกัณฐ์ โดย สมศักดิ์ ทัดดี วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะและวิธีการรำเพลงหน้าพาทย์
2. จารีตการฝึกหัดและการแสดงของตัวพระราม โดย ไพฑูรย์ เข้มแข็ง วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ลักษณะและวิธีการรำเพลงหน้าพาทย์
3. รายชื่อนาฏศิลป์ในฝ่ายพระ ฝ่ายนาง ฝ่ายยักษ์ ฝ่ายลิง ระหว่างปี พ.ศ.2325 - 2500 โดย เกสรี ศิริเลิศชัย และคณะ งานวิจัยตามหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต รายวิชา 3504318 การวิจัยนาฏศิลป์ 1 ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับครุโขน - ละครสู่โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
4. การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครูโขน-ละคร โดย ประเมษฐ์ บุญยะชัย วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาและเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ไทย
5. รำเชิดฉิ่งเมขลา โดย จินตนา อนุวัฒน์ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของเพลงไหว้ครูโขน - ละคร (สำหรับการรำ) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน ในการสัมภาษณ์ เสด็จพัฒนา พลักระสงค์ นักวิชาการระดับ 8 (วิชาการ) สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และศึกษาแนวทาง วิธีการวิเคราะห์และหลักการเขียนวิทยานิพนธ์ ได้แก่ การแบ่งเนื้อหา วิธีการเขียนความนำ วิธีการเขียนสรุป เป็นต้น

6. วิเคราะห์หน้าทับตะโพนและกลองทัดของเพลงชุดโหมโรงเย็น โดย วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา แขนงวิชาวัฒนธรรมการดนตรี มหาวิทยาลัยมหิดล ศึกษาลักษณะและวิธีการการบรรเลงจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงสาธุการ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระบวนท่ารำและจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงหน้าพาทย์สาธุการ และศึกษาความเชื่อที่มีต่อเพลงหน้าพาทย์

7. เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรมศิลปากร โดย กรมศิลปากร ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายละครในและวิวัฒนาการ

8. การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการเครื่องแต่งกายขึ้นเครื่องโจน - ละครรำ โดย กรมศิลปากร ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายโจน - ละคร และวิวัฒนาการ

9. ละครในของหลวงในรัชกาลที่ 2 โดย อารดา สุมิตร วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะการแสดงละครในสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงการแสดงละครแบบโบราณ

10. ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย โดย ไพโรจน์ ทองคำสุก ศึกษาบทละครที่ใช้ประกอบการแสดง และศึกษาวิธีการถ่ายทอดท่ารำ

11. การรำเพลงหน้าพาทย์กลมในการแสดงโจน โดย ชีรเดช กลิ่นจันทร์ วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยศึกษาแนวทาง วิธีการวิเคราะห์และหลักการเขียนวิทยานิพนธ์

12. อาศรมศึกษาทางนาฏศิลป์ไทย ชุด พระลอเสียงน้ำ ลงทรงสุหร่าย (อุณรุท) ตัดดอกไม้ฉายกริช โดย มณีนันท์ มุ่งดี และ ชนิตา จันทร์งาม รายงานอาศรมศึกษาทางนาฏศิลป์ไทย สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาเกี่ยวกับการรำหน้าพาทย์สาธุการ ในละครเรื่องพระลอ ตอน ลงทรงเสียงน้ำ

เอกสารคู่มือ ได้แก่

1. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ศูนย์วัฒนธรรมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในเนื้อหาเพลงหน้าพาทย์: มรดกทางวัฒนธรรมและการสืบทอด โดย สิริชัยชาญ พักจำรูญ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ

2. เอกสารประกอบการสอน วิชาจารีตนาฏศิลป์ไทย หลักสูตรปริญญาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ โดย ประเมษฐ์ บุญชัย ศึกษาจารีตในพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ไทย จารีตในการแสดง จารีตการใช้สีกับเครื่องแต่งกายละคร

3. รายงานการสัมมนา เรื่อง คนตรีไทยเพื่อจริยธรรมและวัฒนธรรม โดย คณะกรรมการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ศึกษาข้อมูลเพื่อเป็นการนำไปวิเคราะห์เพลงหน้าพาทย์ในสังคมไทย

4. เอกสารการสอนวิชาสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทยวิทยาลัยครูสวนดุสิต โดย พราวแพรว พันธุ์สมบูรณ์ ศึกษาความเป็นมาของวรรณกรรมบทละคร

คู่มือและบทประกอบการแสดง ของกรมศิลปากร ได้แก่

1. คู่มือกรรมการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทยจัดการแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ ในเนื้อหาเรื่องรายการเพลงหน้าพาทย์ โดย เสรี หวังในธรรม ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ

2. คู่มือกรรมการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนประสันตาค่อนอก กล่าวถึงเรื่องการแบ่งตอน จัดฉากในการแสดงละครรำของไทย

3. คู่มือกรรมการแสดงละครตีก๋อคำบรรพ์เรื่องอิเหนา ในเนื้อหาเรื่องคูนาฏศิลป์ โดย เสฐียรโกเศศ กล่าวถึงการจัดฉากละครโบราณ

4. คู่มือกรรมการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ศึกษาข้อมูลบทละครที่มีการบรรจุ เพลงหน้าพาทย์สาธุการ

2. การสัมภาษณ์/การสนทนา

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยวิธีการบันทึกเสียงและการจดบันทึก โดยการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มบุคคลที่มีความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ไทยและดุริยางคศิลป์ไทย เพื่อทราบประวัติความเป็นมา องค์ประกอบการแสดงในเพลงหน้าพาทย์สาธุการและบริบทที่มีในสังคมไทย โดยแบ่งกลุ่มบุคคลในการสัมภาษณ์ และคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ดังนี้

กลุ่มบุคคลที่สัมภาษณ์

กลุ่มศิลปินแห่งชาติ ได้แก่

1. สุวรรณีย์ ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ - ละครรำ) พ.ศ. 2533

2. จิรัช อาจณรงค์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) พ.ศ. 2545

3. งามพ โพธิเวส ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ. 2547

4. รังนา พวงประยงค์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ - ละครรำ) พ.ศ. 2554

กลุ่มผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่

1. บุญช่วย โสวัตร ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้มีประสบการณ์การแสดงและสอนดนตรีไทย
2. จรัล ต้นมีสุข ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ผู้มีประสบการณ์ในการแสดงและการสอนดนตรีไทย
3. สมศักดิ์ ทัดดี ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย (โขนยักษ์) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ผู้มีประสบการณ์การแสดงและการสอนนาฏศิลป์ไทย
4. ไพฑูรย์ เข้มแข็ง ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย (โขนพระ) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ผู้มีประสบการณ์การแสดงและการสอนนาฏศิลป์ไทย
5. สถาพร สนทอง ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย (ละครนาง) ผู้มีประสบการณ์ในการสอนและการแสดงนาฏศิลป์ไทย
6. นงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา นาฏศิลป์อาวุโส (ละครพระ) สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ผู้มีประสบการณ์ในการสอนและการแสดงนาฏศิลป์

กลุ่มนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ ได้แก่

1. อเนก อามังกร ดุริยางคศิลป์ชำนาญงาน สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
2. ยุทธนา ชิตท้วม ดุริยางคศิลป์ชำนาญงาน สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
3. อนุชา บริพันธ์ ดุริยางคศิลป์ชำนาญงาน สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
4. สุรพงษ์ โรหิตาจล ดุริยางคศิลป์ชำนาญงาน สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
5. ดวงฤดี ถาวรพาสี นาฏศิลป์ ระดับ 8 (วิชาการ) สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
6. มณีรัตน์ มุ่งดี นาฏศิลป์ ระดับ 6 สำนักงานส่งเสริมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

คำถามในการสัมภาษณ์

ก่อนการดำเนินการสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้วิธีการตั้งคำถาม โดยตั้งคำถามในการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลดังกล่าว โดยใช้คำถามแบบปลายเปิด 2 ชุด ดังนี้

ชุดคำถามที่ 1 คำถามหลักในการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลด้านนาฏศิลป์ไทย

1. หลักการและวิธีการรำน้ำพาทย์มีลักษณะอย่างไร
2. เพลงน้ำพาทย์สาธการมีความหมาย ความสำคัญและมีบริบทในสังคมไทยอย่างไร
3. หลักการและวิธีการรำน้ำพาทย์สาธการต่างกับการรำน้ำพาทย์เพลงอื่นหรือไม่ อย่างไร
4. ในการรำน้ำพาทย์สาธการของตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระ นาง มีกระบวนการทำรำต่างกันหรือไม่ อย่างไร
5. ในการปรับบทละครเพื่อการแสดงมีผลต่อกระบวนการทำรำหรือไม่ อย่างไร
6. ครูได้รำการถ่ายทอดกระบวนการรำน้ำพาทย์สาธการจากคุณครูท่านใด และวิธีการถ่ายทอดกระบวนการทำรำเป็นอย่างไร

7. นาฏยศัพท์ และความหมายของกระบวนการทำรำ
8. ความเชื่อและจารีตเกี่ยวกับการรำน้ำพาทย์สาธการ

ชุดคำถามที่ 2 คำถามหลักในการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลด้านดนตรีไทย

1. ความหมายของเพลงน้ำพาทย์สาธการ
2. ทำนองเพลงและจังหวะหน้าทับมีลักษณะอย่างไร
3. การบรรเลงเพลงสาธการประกอบพิธีและประกอบการแสดงมีวิธีการต่างกันหรือไม่ อย่างไร
4. โดยหลักการการบรรเลงเพลงน้ำพาทย์ประกอบการแสดงและเพลงหน้าสาธการมีวิธีการบรรเลงที่แตกต่างจากเพลงน้ำพาทย์อื่นหรือไม่ อย่างไร
5. จังหวะหน้าทับตะโพนมีความสำคัญอย่างไรต่อการรำน้ำพาทย์สาธการ
6. โดยทั่วไปการบรรเลงเพลงน้ำพาทย์สาธการประกอบการแสดงจะต้องบรรเลงจำนวนกี่หน้าทับตะโพน
7. กระบวนทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
8. ความเชื่อตลอดจนหน้าที่ในการรับใช้สังคมของเพลงน้ำพาทย์สาธการ
9. วงปี่พาทย์ที่ใช้ประกอบการแสดง

3. การสังเกตการณ์

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบและหลักการในการรำน้ำพาทย์สาธุการ โดยพิจารณาด้วยตนเองในการสังเกตการณ์ด้วยวิธีการมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ดังนี้

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาวิธีการถ่ายทอดของผู้เชี่ยวชาญ และคณาจารย์ที่ถ่ายทอดทำรำด้วยตนเองและจากวิดีโอทัศนศึกษารำน้ำพาทย์สาธุการ โดยใช้หลักการในการสังเกตการณ์ ดังนี้

1. ความสามารถในการเรียนรู้ของผู้รับการถ่ายทอด
2. ความแม่นยำในท่ารำ
3. ความแม่นยำในจังหวะ
4. ลีลาท่ารำ

จากการสังเกตการณ์พบว่า การเรียนการสอนมีข้อจำกัดในส่วนของอัตราส่วนของจำนวนครูต่อนักศึกษาและระยะเวลาในการฝึก กล่าวคือ จำนวนครูมีน้อยไม่เพียงพอที่จะดูแลนักศึกษาจำนวนมากได้อย่างทั่วถึง และการมีระยะเวลาที่จำกัดในการถ่ายทอดกระบวนการทำรำ ทำให้เกิดผลกระทบต่อประสิทธิภาพของการรำน้ำพาทย์สาธุการในเรื่องของรายละเอียดจังหวะที่ใช้รำ ผลการสังเกตการณ์ปรากฏว่า ในการศึกษาที่มีการเรียนเป็นกลุ่มใหญ่ ผู้รับการถ่ายทอดท่ารำสามารถที่จดจำท่ารำได้เร็วแต่ขาดความแม่นยำในจังหวะ

การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยศึกษา สังเกต รูปแบบ องค์ประกอบ หลักการ และวิธีการรำจากการชมวิดีโอทัศนศึกษาที่มีการทำรำน้ำพาทย์สาธุการที่แสดงบนเวที และจากวิดีโอทัศนศึกษาของนาฏยศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ในโอกาสต่างๆ เช่น

1. การแสดงละครพันทางเรื่องพระลอ ตอน ลงสรลงเสียงน้ำ
2. การแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอน ท้าวดาหาวงสรวง
3. การแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ
4. การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน สึกไมยราพ
5. การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน จองถนน
6. การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด มารชื้อชื้อพิเภก ตอน พิเภกสวายสัจย์
7. การรำบวงสรวงในพิธีอัญเชิญราชรถ ราชยาน

4. การทดลองปฏิบัติ

ผู้วิจัยได้เคยมีโอกาสดำเนินการถ่ายถอดทำรำน้ำพาทย์สาธการ ตามหลักสูตรการเรียนการสอน นาฏยศิลป์ไทย ชั้นกลางปีที่ 3 ในรายวิชานาฏยศิลป์ไทย แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยก็ได้รับการถ่ายถอดทำร่าอีกครั้งจากอาจารย์สุวรรณิ ชลานุเคราะห์ รวมทั้งได้ศึกษาจังหวะหน้าทับตะโพน และได้ดำเนินการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนทำร่าและจังหวะหน้าทับตะโพน

5. การบันทึกเสียงและภาพ

เก็บข้อมูลภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหว เพื่อนำมาประกอบการรายงานผลการวิจัย ดังนี้

1. ถ่ายภาพนิ่งทำร่าเพื่อบันทึกในรายงานการวิจัย
2. บันทึกเสียงเพลงหน้าพาทย์สาธการทั้ง 3 รูปแบบ
3. บันทึกภาพเคลื่อนไหว โดยจัดทำเป็นวิดีโอทัศน์ประกอบการเสนอผลการวิจัย

3.2 การตรวจสอบข้อมูล

เนื่องจากข้อมูลที่เป็นด้านประวัติศาสตร์ทางด้านนาฏยศิลป์ไทยนั้นมีการบันทึกเป็นหลักฐานค่อนข้างน้อย การวิจัยจึงใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาและหลักการต่างๆ โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนหลายท่านเพื่อนำข้อมูลมาตรวจสอบในแต่ละด้าน

1. ข้อมูลด้านทฤษฎี โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านในประเด็นที่เหมือนกันซึ่งจะได้ข้อมูลที่ตรงกันและต่างกัน เพื่อเป็นการยืนยันความเชื่อถือได้ของข้อมูล
2. ข้อมูลด้านกระบวนทำร่า โดยการเก็บข้อมูลซ้ำๆ จากการสังเกตการณ์แสดงในแต่ละโอกาสว่าผู้แสดงแต่ละท่านร่าเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลการวิจัยให้ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกันตรวจสอบเสนอแนะ และนำมาปรับปรุงจนเป็นที่เห็นชอบร่วมกัน โดยนำเสนอรูปแบบผลการวิจัยโดยวิธีการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ใช้วิเคราะห์เนื้อหาและการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร ศึกษาเอกสารตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิชาการจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษา ด้านความหมาย ความสำคัญ บทบาท ความเป็นมาในการร่าหน้าพาทย์สาธการ ตลอดจนองค์ประกอบในการแสดง
2. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม ใช้กระบวนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพจากการบันทึกการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม หลังจากนั้นวิเคราะห์ข้อมูลด้วย

การจัดระบบหมวดหมู่ของข้อมูล โดยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไปจากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิตามกลุ่มเกณฑ์ต่างๆ และการสัมภาษณ์ โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำร้ายและจังหวัดหน้าทับตะโปนเพลงสาธุการ และการปฏิบัติด้วยตนเอง รวมทั้งสุนทรียะในการรื้อหน้าพาทย์สาธุการโดยนำทฤษฎีต่างๆ มาปรับใช้ ดังนี้

1. ทฤษฎีเกี่ยวกับความงามของรูปทรงของโรเจอร์ ฟราย ได้แก่ รูปทรงเรขาคณิต รูปทรงอินทรีย์รูป และรูปทรงอิสระ
2. ทฤษฎีเกี่ยวกับหลักการเคลื่อนไหวของวิลเลียม คอร์บีน ได้แก่ ความสัมพันธ์ของการเคลื่อนไหว หลักความสมดุลและอสมดุล
3. ทฤษฎีความงามของเพลโต ในเรื่องความงามกับจังหวัดสัดส่วน

3.4 แผนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องรื้อหน้าพาทย์สาธุการและบริบทในสังคมไทย กำหนดระยะเวลาดำเนินการทั้งสิ้น 8 เดือน คือ 1 กันยายน พ.ศ. 2554 ถึง 30 เมษายน พ.ศ. 2555 โดยมีแผนการดำเนินการดังนี้

ตารางที่ 12 ขั้นตอนและระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ขั้นตอน	(เริ่มทำวิทยานิพนธ์เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2554)	พ.ศ. 2554				พ.ศ. 2555			
		ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.
1	ขั้นเสนอโครงร่างวิทยานิพนธ์		↔						
2	ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล	←						→	
3	ขั้นตรวจสอบข้อมูล				←			→	
4	ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล					←		→	
5	ขั้นเรียบเรียงและเสนอผลการวิจัยให้อาจารย์ที่ปรึกษา						←		→
6	ขั้นจัดพิมพ์ผลการวิจัย							←	→

3.5 แหล่งข้อมูล

ศึกษาข้อมูลทั้งจากแหล่งศึกษาค้นคว้าความรู้ต่างๆ ดังนี้

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. หอวชิราวุธานุสรณ์

3. หอสมุดสถาบันการศึกษาต่างๆ ได้แก่

- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์
- ห้องศิลปนิพนธ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

4. สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้แก่

- กลุ่มวิจัยและพัฒนากาแสดง
- กลุ่มนาฏยศิลป์ ฝ่ายพัฒนารณ์และเครื่องโรง

สรุป

การวิจัยเรื่องรำน้าพาทย์สาธุการกับบริบทในสังคมไทย ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสาร คำบอกเล่าของบุคคล สื่อนวัตกรรม โดยมีวิธีการค้นคว้าข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ การสนทนา การสังเกตการณ์ รวมทั้งการฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ในแต่ละขั้นตอนของการวิจัยพบว่า

ข้อมูลจากเอกสาร ตำรา งานวิจัย คู่มือการสอนต่างๆ เหล่านี้ให้ข้อมูลในเชิงความหมาย ประวัติศาสตร์ บทบาท และลักษณะของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ อีกทั้งองค์ประกอบด้านบทละคร เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์การรำน้าพาทย์สาธุการที่มีบริบทในสังคมไทย

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ทั้งบุคคลทางด้านนาฏยศิลป์ไทยและดนตรีไทย ทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบในการแสดงของตัวละครต่างๆ ดนตรีและเพลงประกอบการแสดง รวมทั้งหลักการบรรเลงเพลงสาธุการประกอบพิธีและประกอบการแสดง เพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนของเพลงหน้าพาทย์สาธุการ

จากการสังเกตการณ์ทั้งผู้วิจัยมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทำให้มีความรู้และเกิด ความเข้าใจหลักการของกระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธุการ ทั้งในการถ่ายทอดเพื่อการศึกษาและการแสดงของศิลปิน ว่าการในการแสดงสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามองค์ประกอบและข้อจำกัดของการแสดง สามารถนำไปวิเคราะห์วิธีการรำน้าพาทย์สาธุการ

การทดลองปฏิบัติโดยการปฏิบัติทำรำตามหลักและวิธีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการ ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญของจังหวะหน้าทับตะโพนที่มีผลต่อการรำน้าพาทย์สาธุการ สามารถนำไปวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงหน้าพาทย์สาธุการ ตลอดจนบทบาทและหน้าที่ในการรับใช้สังคม โดยการบันทึกทำรำไว้เป็นภาพนิ่งประกอบการบรรยายวิธีการปฏิบัติทำรำตามความสัมพันธ์กับจังหวะหน้าทับตะโพนไว้อย่างละเอียด และบันทึกเป็นวีดิทัศน์เพื่อเป็นการรวบรวมและเผยแพร่องค์ความรู้ด้านนาฏยศิลป์ต่อไป

บทที่ 4

รำน้าพาทย์สาธการกับบริบทต่อสังคมไทย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงหน้าพาทย์สาธการ ตลอดจนบทบาทในการรับใช้สังคมในด้านต่างๆ พบว่าการรำน้าพาทย์สาธการในการแสดงนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครที่เป็นฤณี ยักษ์ พระ นาง โดยบทบาทในการแสดงของตัวละครฤณีนั้นเป็นเพียงการทำพิธีต่างๆ มิได้ออกทำรำแต่อย่างใด ซึ่งกระบวนการทำรำของตัวละครยักษ์ พระ นาง นั้นมีโครงสร้างของกระบวนการทำรำที่เหมือนกัน ทั้งนี้จะมีความแตกต่างกันที่ลีลาการยกเหยง วง และเหลี่ยมซึ่งต้องเป็นไปตามลักษณะของตัวละคร

ในการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการรำน้าพาทย์สาธการ จังหวะหน้าทับตะโพน ตลอดจนบทบาทในการรับใช้สังคมในด้านต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานข้อมูลสำหรับการนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงสาธการ ตลอดจนบริบทในสังคมไทย โดยศึกษาวิเคราะห์ตามหัวข้อ ต่อไปนี้

4.1 การวิเคราะห์กระบวนการรำน้าพาทย์สาธการ

4.1 การวิเคราะห์การรำน้าพาทย์สาธการกับบริบทในสังคมไทย

4.1 การวิเคราะห์กระบวนการรำน้าพาทย์สาธการ

4.1.1 นาฏยศัพท์

นาฏยศัพท์ หมายถึง ศัพท์เฉพาะในทางนาฏศิลป์ เป็นชื่อของลักษณะท่ารำของไทย

โครงสร้างท่ารำหน้าพาทย์สาธการมีการใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายในการแสดงท่ารำ โดยมีนาฏยศัพท์ดังนี้

เอียงศีรษะ คือ การเอียงศีรษะข้างใดข้างหนึ่งก่อนก็ได้ ถ้าจะเอียงศีรษะทางขวา ขึ้นแรกต้องตั้งใบหน้ากับลำคอให้ตรงก่อน สายตามองตรงไปข้างหน้า แล้วค่อยๆ เอียงศีรษะไปทางขวา ให้มีความรู้สึกว้าใบหูข้างขวาเอียงตามและไหล่ขวากดค้ำตามไปด้วย ไม่ยกไหล่ขวาขึ้นรับใบหน้าเป็นอันตราย การเอียงศีรษะควรเอียงพอประมาณ ไม่เอียงมากเกินไปจนดูเป็นคอพับ การเอียงศีรษะข้างซ้ายก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับที่เอียงศีรษะไปทางขวา

ลักคอ คือ การลักคอสามารถลักคอข้างไหนก่อนก็ได้ หรือจะลักคอสลับกันไปซ้าย - ขวา ก็ปฏิบัติได้ สมมติว่าลักคอซ้าย ปฏิบัติโดยการตั้งใบหน้าตรง คอตรง หน้ามองตรงไปข้างหน้า แล้วยกไหล่ขวาลง เอียงศีรษะข้างซ้าย ถ้าจะลักคอขวาให้ยกไหล่ซ้ายลงแล้วเอียงศีรษะทางขวา

เวลาที่เอียงศีรษะลงหน้าจะต้องเอียงไปด้านตรงข้ามนิดหน่อย สายตาจะต้องจับอยู่ข้างหน้าตลอดเวลา ข้อสำคัญเวลาลักคอจะต้องตั้งลำคอให้แข็งไว้ และอย่าทำคออ่อนคอบีบ คงเอียงศีรษะลงมาแต่พอประมาณ การลักคองี้จะต้องทำในลักษณะที่นุ่มนวล แต่ถ้าทำคอแข็งฟาดศีรษะแรงๆ แล้วจะคูเป็นการกลอกคอ

ตีไหล่ โดยมากจะเป็นการตีไหล่ออก จะตีไหล่ออกข้างไหนก็ได้ หรือจะตีไหล่ออกขวา - ซ้าย ติดต่อกันก็ได้ สมมติว่าจะตีไหล่ออกข้างซ้าย ปฏิบัติโดยเอียงศีรษะข้างซ้ายพร้อมทั้งกดไหล่ซ้ายลงมา แล้วค่อยๆ หันไหล่ซ้ายไปข้างหลังแต่พอประมาณ แต่ตาต้องมองตรงอยู่ที่ข้างหน้าตลอดเวลา ข้อสำคัญเวลาตีไหล่ออกนั้นอย่าหันให้มากจนเกินไป หันแต่เพียงส่วนไหล่เท่านั้น อย่าให้ถึงกับบิดตัว และส่วนอื่นอย่าได้หันตามไป การเอียงศีรษะตามไหล่ นั้น ควรจะเอียงศีรษะในลักษณะเหวี่ยงแง่ศีรษะออกไปนิดหน่อย

วงบน คือ การตั้งมือขึ้นข้างๆ แขนมือตึงนิ้วมือ งอนิ้วหัวแม่มือเข้าหาฝ่ามือ ตั้งแขนงอ ลักษณะคล้ายครึ่งวงกลม ตัวพระ ให้ปลายมือสูงเสมอแง่ศีรษะ ตัวนาง ให้ปลายมือสูงเสมอหางคิ้ว

วงกลาง คือ การตั้งมือขึ้นข้างๆ แขนมือตึงนิ้วมือ งอนิ้วหัวแม่มือเข้าหาฝ่ามือ ตั้งแขนงอ ลักษณะคล้ายครึ่งวงกลม ให้ปลายมือสูงเสมอไหล่

วงล่าง คือ การตั้งมือขึ้นข้างหน้า ระดับเข็มขัด (ชายพก) แขนมือตึงนิ้วมือ งอนิ้วหัวแม่มือเข้าหาฝ่ามือ ส่วนโค้งของแขนให้แนบลงมากับลำตัว อย่าให้ชิดลำตัวมาก หรืออย่าโค้งศอกออกไปมาก

วงบัวบาน คือ การยกแขนระดับศีรษะ แต่หงายท้องแขนขึ้น หงายฝ่ามือขึ้น ส่วนของแขนลาดทำมุม 90 องศา แล้วเหยียดออกไปเล็กน้อย

จับนิ้วกลางหรือล่อแก้ว คือ การจับนิ้วกลางคล้ายๆ การจับ และปฏิบัติด้วยมือซ้ายหรือมือขวาก็ได้ สมมติว่าจะจับนิ้วกลางด้วยมือขวา ให้แบ่มือขวาแล้วงอนิ้วกลางเข้ามา ใช้นิ้วหัวแม่มือกดทับลงบนเส้นของนิ้วกลาง แล้วกรีดนิ้ว 3 นิ้ว คือ นิ้วชี้ นิ้วนาง และนิ้วก้อย ออกไปให้ตึง นิ้วกลางและนิ้วหัวแม่มือที่แตะกันอยู่นั้นมีลักษณะเป็นวงกลม และต้องมีความรู้สึกลึกเหมือนกับว่านิ้วกลางนั้นกำลังจะคีคออกจากหัวแม่มือ

จับปรกข้าง คือ จะใช้มือใดมือหนึ่งก็ได้ เมื่อจับแล้ว ยกส่วนแขนและมือที่จับนั้นขึ้นระดับศีรษะ หันปลายมือที่จับเข้าหาศีรษะ

สอดมือ การสอดมือจะสอดทีละมือหรือสอดทั้งสองมือพร้อมกันก็ได้ ก่อนจะสอดมือนั้นจะต้องเริ่มด้วยการจับ แล้วค่อยๆ แทะมือที่จับขึ้นมาช้าๆ การทะมือขึ้นมานั้นจะต้องทะขึ้นมา

เฉพาะมือ ส่วนข้อศอกนั้นระวังอย่าให้กางออก และเวลาที่แขนงมือขึ้นจะต้องงอแขนให้เป็นรูปวงอยู่ตลอดเวลา เมื่อยังไม่ถึงที่หมายอย่าปล่อยมือที่จับออกจากกัน

เดินมือ คือ การเคลื่อนมือไปในทางทิศทางใดทิศทางหนึ่ง

แขนงมือ การแขนงมือโดยมากมักจะมาจากการตะแคงมือหรือตั้งมือ การแขนงมือคือค่อยๆ แขนงปลายมือออกไปจากตัวให้เป็นลักษณะเส้นโค้งและในที่สุดให้คงอยู่ในจุดที่ต้องการ เวลาปฏิบัตินั้นต้องตะแคงมืออยู่ตลอดเวลา และเวลาที่แขนงมือออกไปจะต้องหักข้อมือเข้าหาตำแหน่ง

ม้วนมือ คือ การบิดมือที่จับไปทางนิ้วก้อยให้ถึงที่สุดแล้วจึงค่อยปล่อยมือจับเป็นตั้งวง ในขณะที่ม้วนมือต้องหลบข้อศอกลง ม้วนมือแต่เฉพาะข้อมือ และต้องหักข้อเข้าหาตัวตลอดเวลา จนกระทั่งปล่อยมือที่จับ

นั่งคุกเข่า คือ การนั่งคุกเข่าลงกับพื้น ส้นเท้าทั้งสองชิดกัน หัวเข่าทั้งสองห่างกัน ประมาณ 2 คืบ (ถ้าเป็นตัวนาง หัวเข่าทั้งสองต้องชิดกัน) นั่งให้ก้นทั้งสองตั้งอยู่บนส้นเท้าทั้งสองข้าง แล้วทำน้ำหนักให้เท่าๆ กัน อย่าให้ก้นเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ดันเอวพอประมาณ ตั้งตัวให้ตรง เปิดไหล่ทั้งสองให้ตั้ง ตั้งหน้าให้ตรง ตามองไปข้างหน้า เปิดปลายคางพอสมควร ส่วนมือทั้งสองข้างวางคว่ำมือไว้บนหน้าขาทั้งสอง ปลายนิ้วกลางห่างจากหัวเข่าขึ้นมาเล็กน้อย ตั้งปลายนิ้วมือทั้งสองข้าง แขนงพอประมาณ

กระทบกัน การกระทบกันนี้โดยมากใช้ในเวลาที่เปลี่ยนไปอีกท่าหนึ่งซึ่งจะต้องมีการกระทบกันเสียก่อน เมื่อนั่งคุกเข่าถูกต้องตามแบบนาฏศิลป์แล้ว ยกกันขึ้นมาตรงๆ โดยที่ไม่ต้องโยกตัวมาข้างหน้า เวลาจะยกกันต้องเกร็งหน้าขาแล้วยกกันแต่เพียงเล็กน้อยไม่ต้องยกให้สูงนัก แล้ววางก้นลงไปบนส้นเท้าแรงพอประมาณ ข้อสำคัญเวลากระทบกันนั้นต้องดันเอวอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ยกกันขึ้นนั้นต้องทรงตัวให้ตรง เวลาจะกระทบกันลงต้องทิ้งตัวลงมาตรงๆ น้ำหนักให้มารวมอยู่ที่ปลายก้น และตั้งหน้าท้อง

กระดกเท้า ในการรำหน้าพาทย์สาธุการจะใช้วิธีการนั่งตั้งเข้ากระดกเท้า คือ ขณะที่นั่งคุกเข่านั้นก้าวเท้าใดเท้าหนึ่งมาข้างหน้า ยกกันขึ้น ตั้งตัวตรง ถ่ายน้ำหนักตัวไปด้านหลังเท้าอีกข้างอยู่ด้านหลัง หนีบร่องเข้าหาโคนขา ฝ่าเท้าขึ้นต้องหักหลังเท้าเข้าหาหน้าแข้ง สังเกตให้นิ้วหัวแม่มือเท้าให้ตรงกับสันหน้าแข้ง อย่าให้ฝ่าเท้าบิดไปทางใดทางหนึ่ง พร้อมทั้งตั้งนิ้วเท้าให้เสมอกัน

4.1.2 กระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธุการ

การรำหน้าพาทย์สาธุการในการประกอบการแสดงนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระและนาง โดยบทบาทในการแสดงของตัวละครฤๅษีนั้นเป็นเพียงการทำพิธีต่างๆ มิได้ออกท่ารำแต่

อย่างไร ซึ่งกระบวนท่าราชของตัวละครยักษ์ พระ และนาง นั้นมีโครงสร้างของกระบวนท่าราชที่เหมือนกันทั้งนี้จะมีความแตกต่างกันที่ ลักษณะของวง เหลี่ยม สี่เหลี่ยม ยี่เหลี่ยม ที่มีลักษณะเฉพาะตามตัวละคร ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบท่าราชของตัวละครพระ เนื่องจากเมื่อได้ศึกษาจากวรรณกรรมบทละครและการศึกษาจากการแสดงของสำนักการสังคีต กรมศิลปากรพบว่า ตัวละครพระมีบทบาทที่ปรากฏในการแสดงจำนวนมาก ซึ่งมีรายละเอียดของกระบวนท่าราชดังต่อไปนี้

ตารางที่ 13 กระบวนท่าราชหน้าพาทย์สาธุการ

ลำดับที่	รูปท่าราช	อธิบายท่าราช
1	 	<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองวางบนหน้าขา</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระแทบกัน</p> <p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง แหงนหน้าขึ้นเล็กน้อย</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไว้ เเดินมือขึ้นห้วแม่มือจรดไรผม</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าขาขึ้น กระดกเท้าซ้าย แล้วกระแทบจังหวะอีกครั้ง</p>

ลำดับที่	รูปท่า	อธิบายท่า
1		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือให้วี เดินมือลงมาระหว่างอก</p> <p>เท้า - นั่งตั่งเข้าขวา เท้าซ้ายกระดก เท้า</p>
2	 	<p>ทิศทาง - หมุนตัวทางด้านซ้าย</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมืออยู่ระหว่าง อก</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข้า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ซ้าย</p> <p>ศีรษะ - ตรง แหงนหน้าขึ้นเล็กน้อย</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือให้วี เดินมือขึ้นหัวแม่มือจรดไรผม</p> <p>เท้า - นั่งตั่งเข้าซ้าย เท้าขวากระดก เท้า แล้วกระทบจังหวะอีกครั้ง</p>

ลำดับที่	รูปท่า	อธิบายท่า
2		<p>ทิศทาง - ซ้าย</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไหว้ เดินมือลงมาอยู่ระหว่างอก</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าซ้าย กระจกเท้าขวา</p>
3		<p>ทิศทาง - หมุนตัวทางด้านซ้าย ไปทิศ หลัง</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมืออยู่ระหว่าง อก</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - หลัง</p> <p>ศีรษะ - ตรง แหงนหน้าขึ้นเล็กน้อย</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไหว้ เดินมือขึ้นหัวแม่มือจรดไรผม</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าขวาขึ้น กระจกเท้า ซ้าย แล้วกระทบจิ้งหระอีก ครั้ง</p>

ลำดับที่	รูปท่าท่า	อธิบายท่าท่า
3		<p>ทิศทาง - หลัง</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไว้ เดินมือลงมาระหว่างอก</p> <p>เท้า - นั่งตั่งเข้าขวา เท้าซ้ายกระดก เท้า</p>
4	 	<p>ทิศทาง - หมุนตัวทางด้านซ้าย ไปทิศ ขวา</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมืออยู่ระหว่าง อก</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข้า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - ตรง แหงนหน้าขึ้นเล็กน้อย</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไว้ เดินมือขึ้นหัวแม่มือจรดไรผม</p> <p>เท้า - นั่งตั่งเข้าซ้าย เท้าขวากระดก เท้า แล้วกระทบจังหวะอีกครั้ง</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
4		ทิศทาง - ขวา ศีรษะ - ตรง มือ - มือทั้งสองพนมมือไว้ เดินมือลงมาอยู่ระหว่างอก เท้า - นั่งตั้งเข้าซ้าย เท้าขวากระดก เท้า
5		ทิศทาง - หมุนตัวทางด้านซ้าย มาทิศ หน้า ศีรษะ - ตรง มือ - มือทั้งสองพนมมืออยู่ระหว่าง อก เท้า - นั่งคุกเข้า กระทบกัน
6		ทิศทาง - หน้า ศีรษะ - เอียงขวา ดีไหล่ขวาไปข้าง หลัง มือ - มือขวาถือแก้วหักข้อมือลง ข้างหน้า ระดับชายพก - มือซ้ายถือแก้วตั้งมือขึ้น ข้างหน้าระดับชายพก เท้า - นั่งคุกเข้า

ลำดับที่	รูปท่าท่า	อธิบายท่าท่า
6		<p>ทิศทาง - หมุนตัวมาทางด้านขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวากลับมือตั้ง ข้อมือต่อกับข้อมือซ้าย ข้างหน้า ระดับมือสูงกว่าชายพกเล็กน้อย</p> <p>- มือซ้ายกลับมือหงาย ข้อมือต่อกับข้อมือขวา ข้างหน้า ระดับมือสูงกว่าชายพกเล็กน้อย</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าซ้าย กระดกเท้าขวา</p> <p>สะอื้นตัว พร้อมเปลี่ยนเอียงและกลับมือสลับกัน 4 จังหวะ</p>
7		<p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวาต่อแก้วหักข้อมือลง แขนงอข้างลำตัว</p> <p>- มือซ้ายต่อแก้วหงายท้องแขนขึ้น หักข้อมือลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวาตั้งมือขึ้นหักข้อมือเข้าหาศีรษะ งอแขน ระดับศีรษะ (ลักษณะจับปรกข้าง)</p> <p>- มือซ้ายกลับมือตั้งมือขึ้นระดับชายพก (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าซ้ายขึ้น</p> <p>สะอื้นตัวพร้อมเปลี่ยนเอียงสลับกัน 4 จังหวะ</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
8		<p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวาล่อแก้ว แขนงมือหงาย แขนงอ ระดับศีรษะ</p> <p>- มือซ้ายล่อแก้ว ระดับชายพก (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวาล่อแก้ว แขนงมือตั้งระดับ วงบน แขนงอ ระดับศีรษะ (ลักษณะวงบน)</p> <p>- มือซ้ายล่อแก้ว ระดับชายพก (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ตะคู้งตัวพร้อมเปลี่ยนเอียงสลับกัน 4 จังหวะ</p>
9		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย ตีไหล่ซ้ายไปข้างหลัง</p> <p>มือ - มือขวาล่อแก้วตั้งมือขึ้นข้างหน้า ระดับชายพก</p> <p>- มือซ้ายล่อแก้วหักข้อมือลง ข้างหน้า ระดับชายพก</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
9		<p>ทิศทาง - หมุนตัวมาทางด้านซ้าย</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวา กลับมือหงาย ข้อมือต่อกับข้อมือซ้าย ข้างหน้า ระดับมือสูงกว่าชายพกเล็กน้อย</p> <p>- มือซ้าย กลับมือตั้ง ข้อมือต่อกับข้อมือขวา ข้างหน้า ระดับมือสูงกว่าชายพกเล็กน้อย</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าขวา กระดกเท้าซ้าย</p> <p>สะอึกตัว พร้อมเปลี่ยนเอียงและกลับมือสลับกัน 4 จังหวะ</p>
10		<p>ทิศทาง - ซ้าย</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวา ล้อแก้วหงาย ท้องแขนขึ้น หักข้อมือลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>- มือซ้าย ล้อแก้ว หักข้อมือลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ซ้าย</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวา กลับมือตั้งมือขึ้นระดับชายพก (ลักษณะจับปรกข้าง)</p> <p>- มือซ้าย ตั้งมือขึ้น หักข้อมือเข้าหาศีรษะ งอแขน ระดับศีรษะ (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าขวาขึ้น</p> <p>สะอึกตัวพร้อมเปลี่ยนเอียงสลับกัน 4 จังหวะ</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
11		<p>ทิศทาง - ซ้าย</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวาถือแก้ว ระดับชายพก (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>- มือซ้ายถือแก้ว แขนงมือหงาย แขนงอ ระดับศีรษะ</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - ขวา</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวาถือแก้ว แขนงมือตั้งระดับ วงบน แขนงอ ระดับศีรษะ (ลักษณะวงบน)</p> <p>- มือซ้ายถือแก้ว ระดับชายพก (ลักษณะวงล่าง)</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>สะอึกตัวพร้อมเปลี่ยนเอียงสลับกัน 4 จังหวะ</p>
12		<p>ทิศทาง - หมุนตัวทางด้านซ้ายมาทิศหน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองถือแก้วระหว่างอก หักข้อมือขึ้น</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
12		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองล่อแก้ว แยกออกข้าง ลำตัว ตั้งมือขึ้น แขนงอ ระดับ วงกลาง</p> <p>เท้า - นั่งตั้งเข่าขวา</p> <p>สะอื้นตัว พร้อมลัดคอแล้วเปลี่ยนเอียง สลับกัน 4 จังหวะ โดยเริ่มจากซ้าย</p>
13	 	<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองล่อแก้วคว่ำมือ ข้างหน้า หักข้อมือลง ระดับมือ สูงกว่าชายพกเล็กน้อย</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองล่อแก้ว แยกมือออก หงายข้างลำตัว แขนงอ</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>สะอื้นตัว พร้อมลัดคอแล้วเปลี่ยนเอียง สลับกัน 4 จังหวะ โดยเริ่มจากซ้าย</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
14		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - เอียงขวา</p> <p>มือ - มือขวาต่อแก้มมือคว่ำ หักข้อมือ ลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>- มือซ้ายต่อแก้ม หงายท้องแขน หักข้อมือลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวาต่อแก้มสอดมือขึ้นหงาย ลักษณะวงบัวบาน</p> <p>มือซ้ายต่อแก้ม กลับมือแขนตั้ง ข้างลำตัว</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า</p> <p>สะอึกตัวพร้อมกลับเอียง สลับกัน 4 จังหวะ</p>
15		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - เอียงซ้าย</p> <p>มือ - มือขวาต่อแก้ม หงายท้องแขน หักข้อมือลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>- มือซ้ายต่อแก้มมือคว่ำ หักข้อมือ ลง แขนงอ ข้างลำตัว</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p>

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
15		ทิศทาง - หน้า ศีรษะ - เอียงขวา มือ - มือขวาต่อแก้ว กลับมือแขนตั้งข้างลำตัว มือซ้ายต่อแก้วสอดมือขึ้นหงายลักษณะวงบัวบาน เท้า - นั่งคุกเข่า สะดุ้งตัวพร้อมกลับเอียง สลับกัน 4 จังหวะ
16		ทิศทาง - หน้า ศีรษะ - เอียงซ้าย มือ - มือขวาจับตะแคง ระดับหน้า เบี่ยงไปด้านซ้ายใกล้มือขวา - มือซ้ายตั้งวงระดับหน้า เบี่ยงไปทางด้านซ้าย เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน
17		ทิศทาง - หน้า ศีรษะ - เอียงขวา มือ - มือซ้ายจับตะแคง ระดับหน้า เบี่ยงไปด้านขวาใกล้มือซ้าย - มือขวาม้วนมือตั้งวงระดับหน้า เบี่ยงไปทางด้านขวา เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน

ลำดับที่	รูปท่ารำ	อธิบายท่ารำ
18		<p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง แขนงหน้าเล็กน้อย</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไหว้ นิ้วหัวแม่มือจรดไรผม</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p> <p>ทิศทาง - หน้า</p> <p>ศีรษะ - ตรง</p> <p>มือ - มือทั้งสองพนมมือไหว้ เค้นมือ ลงมาอยู่ระหว่างอก</p> <p>เท้า - นั่งคุกเข่า กระทบกัน</p>

การรำหน้าพาทย์สาธุการเป็นการรำที่ประกอบด้วยท่ารำอย่างเดียว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมา เนื่องด้วยเพลงหน้าพาทย์สาธุการมีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย เทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาจารย์ที่ล่วงลับ กระทบนท่ารำจึงเริ่มด้วยการไหว้ซึ่งหมายถึงการบูชาและการแสดงความเคารพ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิได้สันนิษฐานว่า การรำหน้าพาทย์สาธุการมิได้มีความหมายถึงการอัญเชิญเทพองค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะเจาะจงอย่างเช่นเพลงหน้าพาทย์บางเพลง ตัวอย่างเช่น ทรชนารายณ์บรรทมสินธุ์ หมายถึง การอัญเชิญพระนารายณ์ ซึ่งกระทบนท่ารำหน้าพาทย์ทรชนารายณ์บรรทมสินธุ์นั้นก็จะมีกระทบนท่ารำโดยใช้ลักษณะมือล่อแก้ว ทั้งนี้เนื่องด้วยจารีตและขนบนิยมในการแสดงนาฏศิลป์ไทยนั้น เมื่อกล่าวถึงพระนารายณ์ หรือหรือมีบทบาทกล่าวถึงพระนารายณ์ กระทบนท่ารำนั่นก็จะต้องแสดงท่ารำในลักษณะมือทั้งสองล่อแก้ว ซึ่งจะเป็นที่เข้าใจกันดีในเหล่านาฏศิลป์ว่าเป็นการสื่อความหมายถึงพระนารายณ์

เช่นเดียวกับกระบวนท่ารำแม่บทใหญ่ ซึ่งเป็นกระบวนท่ารำพื้นฐานอันนำไปสู่นาฏยประดิษฐ์ ในบทที่ว่า “พระนารายณ์ฤทธิรงค์ขว้างจักร” ลักษณะท่ารำในแต่ละท่วงท่าก็จะมีลักษณะมือทั้งสองล่อแก้ว

กระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธการมีการใช้ลักษณะมือล่อแก้ว หรือในทางนาฏยศิลป์เรียกว่า มือนารายณ์เช่นเดียวกับตระนารายณ์บรมมลินธุ์นั้น สันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีที่มาจากตำนานสาธการ ที่ว่าพระอิศวรได้ให้เหล่าปัญญาคริยางคนตรีมาบรรเลงเพลงสาธการเพื่ออัญเชิญพระพุทธรเจ้าลงจากปลายพระเกศา ในศาสนาพราหมณ์นั้นมีความเชื่อว่าพระพุทธรเจ้าเป็นปางหนึ่งในการอวตารของพระนารายณ์ คือ ปางที่ 9 พุทธาวตาร อวตารเป็นพระพุทธรเจ้า อวตารเพื่อเอาศิวิลิ่งก็คืนมาจาก ท้าวตรีปฐมปราบท้าววัสติมาร และเพื่อมาประทานธรรมแก่ชาวโลก และเนื่องด้วยในสังคมไทยนั้นไม่ว่าจะทางศาสนาหรือการดำรงชีวิต รวมถึงการแสดงนาฏยศิลป์ก็ได้รับอิทธิพลความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ท่ารำหน้าพาทย์สาธการจึงมีลักษณะการใช้มือล่อแก้วหรือมือนารายณ์

นอกจากนี้ยังมีผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏยศิลป์ไทยได้กล่าวถึงกระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธการไว้ดังนี้

อาจารย์สุวรรณณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏยศิลป์ - ละครรำ) พ.ศ. 2533 ได้กล่าวถึงกระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธการว่า

“ขณะที่ท่านได้รับการถ่ายทอดท่ารำหน้าพาทย์สาธการจากท่านผู้หญิงแล้ว สนิทวงศ์เสนีย์ บรมครูผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏยศิลป์ไทยนั้น สามารถใช้มือในลักษณะการจับและการตั้งวงแทนมือล่อแก้วก็ได้ ทั้งนี้เพื่อมิให้เป็นการซ้ำซ้อนในกระบวนท่ารำ กล่าวคือ กระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธการนั้นจะมีลักษณะเหมือนกันกับช่วงหนึ่งของกระบวนท่ารำตระนารายณ์บรมมลินธุ์ อีกทั้งในวิธีการหมุนตัวจะหมุนตัวทางด้านขวา กล่าวคือ ท่าไหว้ครั้งที่ 1 จะเริ่มจากทศหน้า หลังจากนั้นจะหมุนตัวไปทิศทางขวามือของผู้แสดงเป็นทิศที่ 2”¹

¹ สัมภาษณ์ สุวรรณณี ชลานุเคราะห์, ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏยศิลป์ - ละครรำ) พ.ศ. 2533, 8 พ.ย. 2553.

อาจารย์สถาพร สนทอง ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย ได้กล่าวถึงกระบวนการทำ
รำหน้าพาทย์สาธการว่า

“เมื่อขณะที่ท่านได้รับการถ่ายทอดกระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธการนั้น
คุณครูผู้ถ่ายทอดจะให้นับจังหวะตามหน้าทับในขณะที่ฝึกปฏิบัติทำรำ วิธีการ
หมุนตัวก็หมุนไปทางด้านซ้ายอย่างเช่นปัจจุบัน”²

อาจารย์นงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้กล่าวถึงกระบวนการทำรำหน้าพาทย์
สาธการว่า

“เมื่อสมัยยังเรียนก็ได้รับการถ่ายทอดทำรำหน้าพาทย์สาธการ
จากคุณครูอุดม ยมะคุปย์ ขณะต่อทำรำก็นับจังหวะตามคุณครู ลักษณะการหมุน
ตัวก็เห็นจะหมุนไปทางซ้าย...”³

จากคำกล่าวของผู้เชี่ยวชาญข้างต้นจะเห็นได้ว่าในกระบวนการรำนั้นมีลักษณะการหมุนตัว
ที่แตกต่างกัน จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่า เนื่องจากตำนานที่มาของเพลงหน้าพาทย์สาธการได้มีความ
เกี่ยวข้องกับการอัญเชิญพระพุทธรเจ้า การหมุนตัวทางด้านขวาตามที่โบราณจารย์ได้สร้างสรรค์ไว้
นั้น จึงสันนิษฐานได้ว่าน่าจะยึดตามหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในเรื่องของการเวียน
ประทักษิณวัตร คือ การเวียนขวา เช่น พิธีการเวียนรอบปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานเพื่อเป็นการ
แสดงความเคารพ ซึ่งไทยได้รับคตินี้มาจากอินเดียพร้อมกับพระพุทธศาสนา โดยปรากฏหลักฐาน
การแสดงความเคารพโดยการเวียนเทียนในพระไตรปิฎก ไทยจึงได้รับคตินิยมนี้มาและปรับ
ประยุกต์ให้เข้ากับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของไทย โดยนำมาใช้เป็นการแสดงความบูชาต่อ
พระรัตนตรัยมาตั้งแต่โบราณ

อีกประการหนึ่งเมื่อวิเคราะห์วิธีปฏิบัติกระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธการแล้ว สามารถ
วิเคราะห์ตามทฤษฎีความงามของเพลโต (Plato) ที่กล่าวว่า “สิ่งที่งามต้องเป็นไปตามความ
เหมาะสมของสัดส่วนอย่างถูกต้อง และเป็นระเบียบงดงาม” เมื่อวิเคราะห์กระบวนการทำรำแล้ว
การปฏิบัติทำรำในท่าไหว้ครั้งแรกนั้น จะเริ่มด้วยการนั่งตั้งเข่าขวา กระดกเท้าซ้าย เมื่อมีการถ่าย
น้ำหนักตัวลงเพื่อจะหมุนไปด้านใดด้านหนึ่งนั้น ควรที่จะหมุนในลักษณะที่ไม่สวนทางกับเท้า

² สัมภาษณ์ สถาพร สนทอง, ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย, 11 เม.ย. 2555.

³ สัมภาษณ์ นงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา, นาฏศิลป์นออาวโส สำนักการสังคีต
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 28 ต.ค. 2554.

กล่าวคือ เมื่อตั้งเข่าขวาอยู่แล้วต้องการถ่ายน้ำหนักมาด้านหลังเพื่อหมุนตัว ควรจะหมุนไปทางด้านซ้าย เมื่อมองในลักษณะภาพรวมแล้วจะให้ความรู้สึกว่าการกระบวนท่ารำมีความอ่อนช้อย สดส่วนของร่างกายเกิดความสมดุล และการเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่ง หรือการเคลื่อนไหวมีระเบียบ มีความพลิ้วไหว ซึ่งนำไปสู่ความงามของกระบวนท่ารำอย่างสมบูรณ์

จากการศึกษากระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธุการ มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำในแม่บทใหญ่และแม่บทเล็ก ซึ่งเป็นแม่ท่าในการสร้างสรรค์งานด้านนาฏศิลป์ไทย ดังนี้

ท่าเทพพนม

ภาพที่ 106 ท่าเทพพนม

ที่มา : วิชาทัศนศึกษาการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮาส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 107 ท่าเทพพนม

ที่มา : ผู้วิจัย

ทำยอคตองต๋องลม

ภาพที่ 108 ทำยอคตองต๋องลม
ที่มา : วิทยาลัยการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮ้าส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 109 มือล่อแก้วลักษณะ
จับปรกข้างและวงล่าง
ที่มา : ผู้วิจัย

ท่านารายณ์ขว้างจักร

ภาพที่ 110 ท่านารายณ์ขว้างจักร
ที่มา : วิทยาลัยการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮ้าส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 111 ท่านารายณ์ขว้างจักร
ที่มา : ผู้วิจัย

ท่าพระนารายณ์

ภาพที่ 112 ท่าพระนารายณ์

ที่มา : วิทยาลัยนศิลป์การเรือนการศอนนาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮ้าส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 113 ท่ากรบน

ที่มา : ผู้วิจัย

ท่าเพียงไหล

ภาพที่ 114 ท่าเพียงไหล

ที่มา : วิทยาลัยนร้แม่บทเล็ก (มีดล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล)
โดย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ภาพที่ 115 ท่ากรล่าง

ที่มา : ผู้วิจัย

ท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง

ภาพที่ 116 ท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง
ที่มา : วิทยาลัยการศึกษานานาชาติไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮาส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 117 มือล่อแก้วลักษณะ
ท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง
ที่มา : ผู้วิจัย

ท่าภมรเกล้า

ภาพที่ 118 ท่าภมรเกล้า
ที่มา : วิทยาลัยการศึกษานานาชาติไทยเบื้องต้น
โดย บริษัท โฟโต้เฮาส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ จำกัด

ภาพที่ 119 ท่าภมรเกล้า
ที่มา : ผู้วิจัย

จากการศึกษากระบวนการทำรำน้ำพวยสาธุการ พบว่าการรำน้ำพวยสาธุการมีหลักการของกระบวนการทำราดังนี้

ตารางที่ 14 หลักการรำน้ำพวยสาธุการ

ท่าที่	ท่าร่า	ลักษณะท่าร่า	วิธีการร่า
1	ท่าไหว้ หรือถวายเป็นบังคม (นั่งตั้งเข่า กระดกเท้า)	ไหว้ 4 ทิศ	มีลักษณะการไหว้โดยการหมุนตัวไปทางด้านซ้าย จากการสัมผัสภษาณผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ ได้อธิบายว่า ในการแสดงนั้นหากมีความหมายถึงการบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็จะต้องไหว้ทั้ง 4 ทิศ ซึ่งหมายถึงการบูชาเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกทิศสถาน แต่หากมีความหมายถึงการทำความเคารพบุคคลนั้นก็ให้ไหว้เพียงทิศเดียวแต่ทิศหน้า ซึ่งหมายถึงการแสดงความเคารพบุคคลที่อยู่เบื้องหน้า
2	ท่าต่อมือ	ท่าคู่	การปฏิบัติท่าร่าเริ่มด้วยท่าที่ 2, 3, 4 ทิศทางขวา แล้วจึงปฏิบัติในท่าร่าเดียวกันทางด้านในทิศทางซ้าย โดยจะมือ ขา และการเอียงเป็นการสลับข้างในแต่ละท่านั้น จะมีการยกเอียง 4 จังหวะ หากร่าแบบตัด จะยกเอียงเพียง 2 จังหวะ
3	มือล่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง	ท่าคู่	
4	ท่านารายณ์ขว้างจักร	ท่าคู่	
5	ท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)	ท่าเดี่ยว	ปฏิบัติท่าร่าทิศหน้า มีการยกเอียง 4 จังหวะ หากร่าแบบตัด จะยกเอียงเพียง 2 จังหวะ
6	ท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล่)	ท่าเดี่ยว	ปฏิบัติท่าร่าทิศหน้า มีการยกเอียง 4 จังหวะ หากร่าแบบตัด จะยกเอียงเพียง 2 จังหวะ

ท่าที่	ท่าท่า	ลักษณะท่าท่า	วิธีการท่า
7	มือล่อแก้วท่าอัมพร หรือท่าสอดสูง	ท่าคู่	ปฏิบัติท่าท่าทิศหน้า โดยเริ่มจากมือขวาเป็นวงบัวบานก่อน มีการยกเอียง 4 จังหวะ หากท่าแบบตัด จะยกเอียงเพียง 2 จังหวะ แล้วจึงเป็นปฏิบัติด้านซ้าย
8	ท่าภมรเกล้า	ท่าคู่	ปฏิบัติท่าท่าทิศหน้า โดยเริ่มจากมือซ้ายตั้งวง เบียงแขนทั้งคู่มาด้านซ้าย แล้วจึงปฏิบัติทางด้านขวา
9	ท่าไหว้ หรือท่าถวายบังคม (นั่งคุกเข่า)	ท่าเดี่ยว	ปฏิบัติท่าท่าทิศหน้า

จากการศึกษากระบวนการท่าท่าหน้าพาทย์สาธุการ สามารถสรุปกระบวนการท่าท่าได้ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะกระบวนการท่าท่าหลัก หมายถึง ท่าท่าที่เป็นแม่ท่า ในการท่าหน้าพาทย์สาธุการมี 8 ท่า ดังต่อไปนี้

1) ท่าถวายบังคม

ภาพที่ 120 ท่าถวายบังคม
(นั่งตั้งเข่า กระทบเท้า มือจรดไรผม)

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 121 ท่าถวายบังคม
(นั่งตั้งเข่า กระทบเท้า มือระหว่างอก)

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 122 ท่าถวายบังคม
(นั่งคุกเข่า)
ที่มา : ผู้วิจัย

2) ท่าต่อมือ

ภาพที่ 123 ท่าต่อมือ
ที่มา : ผู้วิจัย

3) มือส่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง

ภาพที่ 124 มือส่อแก้วลักษณะจีบปรกข้างและวงล่าง
ที่มา : ผู้วิจัย

4) ท่านารายณ์ขว้างจักร

ภาพที่ 125 ท่านารายณ์ขว้างจักร
ที่มา : ผู้วิจัย

5) ท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)

ภาพที่ 126 ท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)
ที่มา : ผู้วิจัย

6) ท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล่)

ภาพที่ 127
ท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล่)
ที่มา : ผู้วิจัย

7) มือล่อแก้วทำอัมพร หรือทำสอดสูง

ภาพที่ 128 มือล่อแก้วทำอัมพร หรือทำสอดสูง
ที่มา : ผู้วิจัย

8) ท่าภมรเกล้า

ภาพที่ 129 ท่าภมรเกล้า
ที่มา : ผู้วิจัย

2. ลักษณะกระบวนท่ารำเชื่อม หมายถึง ท่ารำที่ใช้เชื่อมระหว่างท่ารำหลักท่าหนึ่งไปยังอีกท่าหนึ่งให้ต่อเนื่องกันอย่างลงตัว ในการรำหน้าพาทย์สาธการมี 6 ท่า ดังต่อไปนี้

1) ท่าเทพพนม ใช้เป็นท่าเชื่อมในการไหว้แต่ละทิศ

ภาพที่ 130 ท่าเทพพนม
ที่มา : ผู้วิจัย

2) เชื่อมท่าต่อมือ

ภาพที่ 131 เชื่อมท่าต่อมือ
ที่มา : ผู้วิจัย

3) เชื่อมท่ามือล่อแก้วลักษณะจิบปรกข้าง - วงล่าง และท่าอัมพรหรือสอดสูง

ภาพที่ 132 เชื่อมท่ามือล่อแก้วลักษณะ
จิบปรกข้างและวงล่าง
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 133 เชื่อมท่ามือล่อแก้วลักษณะ
ท่าอัมพรหรือสอดสูง
ที่มา : ผู้วิจัย

4) เชื่อมท่านารายณ์ขว้างจักร

ภาพที่ 134 เชื่อมท่านารายณ์ขว้างจักร
ที่มา : ผู้วิจัย

5) เชื่อมท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)

ภาพที่ 135 เชื่อมท่ากรบน (ท่าพระนารายณ์)
ที่มา : ผู้วิจัย

6) เชื่อมท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล)

ภาพที่ 136
เชื่อมท่ากรล่าง (มือล่อแก้วลักษณะท่าเพียงไหล)
ที่มา : ผู้วิจัย

การรำน้าพาทย์สาธุการเป็นการรำที่ประกอบด้วยท่ารำอย่างเดียว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมา สุนทรีระในการรำนั้นมิได้เกิดจากท่ารำ

หลักเพียงอย่างเดียว แต่ส่วนที่สำคัญที่สุดนั้นขึ้นอยู่กับกระบวนการทำรำเชื่อมและการเคลื่อนไหว กล่าวคือ ความงามของการรำนั้นจะสมบูรณ์มากที่สุดก็เมื่อศิลปินผู้คิดประดิษฐ์ท่ารำ หรือผู้แสดงที่ถ่ายทอดท่ารำนั้นจะสามารถคิดหรือแสดงออกซึ่งท่ารำแต่ละท่า รวมทั้งการเคลื่อนไหวจากอีกท่ารำหนึ่งไปสู่อีกท่ารำหนึ่ง ได้อย่างสวยงามและสมบูรณ์

4.1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างท่ารำและหน้าทับตะโพนเพลงหน้าพาทย์สาธุการ

หน้าทับเพลงสาธุการมีลักษณะที่แตกต่างจากจากบทเพลงอื่นๆ ด้วยกันหลายประการ กล่าวคือ เป็นเพลงที่ใช้ตะโพนบรรเลงประกอบเพียงอย่างเดียวไม่มีกลองทัด การบรรเลงสามารถที่จะตัดเพลงเพื่อจะลงตรงใดก็ได้แล้วแต่สภาพเหตุการณ์ที่กำลังบรรเลงอยู่ แต่ในกลุ่มของนักดนตรีก็มักจะพยายามที่จะต้องบรรเลงให้ครบหรือพอดีกับจังหวะหน้าทับของตะโพน ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการบรรเลง จะต้องไม่ให้ขาดหน้าทับหรือเกินหน้าทับ ทั้งนี้จะเน้นในเรื่องจังหวะหน้าทับเป็นสำคัญ คือ จะต้องให้พอดีกับหน้าทับ

เพลงสาธุการเริ่มด้วยตะโพนตีนำ โดยนำทำนองท้ายเพลงมาขึ้นต้น ท่อนท้ายก่อนจบมีชื่อเรียกว่า “สาธุการเที๋ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก” หน้าทับที่ใช้เป็นหน้าทับเฉพาะ แต่ละช่วงจังหวะเรียกว่า “ท่า” เมื่อนำหน้าทับปรบไ้ ซึ่งเป็นหน้าทับพื้นฐานในการประดิษฐ์หน้าทับในเพลงอื่นๆอัตราจังหวะ 2 ชั้น มาเทียบทำนองแล้ว จะมีจังหวะเท่ากับ 112 จังหวะ การบรรเลงเพลงสาธุการประกอบการแสดง มีหลักการบรรเลงดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 ดังนี้

1. บรรเลงทั้งเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56 ใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 108 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น
2. บรรเลง 2 เที๋ยเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 34 ใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 64 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น
3. บรรเลง 1 เที๋ยเพลง แล้วต่อด้วยสาธุการเที๋ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลกคือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ตั้งแต่บรรทัดที่ 51 - 56 ใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 44 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น
4. บรรเลง 1 เที๋ยเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ทอดลงจบ ใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 32 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น

การบรรเลงประกอบการแสดงนั้นสามารถบรรเลงได้ทั้ง 4 วิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสั้นหรือยาวของกระบวนการทำรำทั้งหมด รวมทั้งโอกาสในการแสดง จากการศึกษากระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนเพลงหน้าพาทย์สาธุการ พบว่ากระบวนการทำรำมีความสัมพันธ์กับจังหวะหน้าทับตะโพน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 1 คือ การบรรเลงทั้งเพลง เริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56 ใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 108 จังหวะหน้าทับปรบไถ่ อัตราจังหวะ 2 ชั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

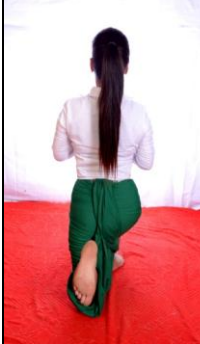

ตารางที่ 15 ความสัมพันธ์ของท่ารำและหน้าทับตะโพน รูปแบบที่ 1

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 1	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - ตีบ ตึง	- - ตีบ เพลิง
ท่ารำ	เริ่มต้นด้วยการนั่งคุกเข่า ฝ่ามือวางบนหน้าขา							
บรรทัดที่ 2	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - ตีบ ตึง	- ตีบ เพลิง	- ละ - -	- ตีบ - ตึง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	 กระทบกัน
บรรทัดที่ 3	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะหนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง
บรรทัดที่ 4	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดึง	-- ตีบ ดึง	-- ตีบ เพล็ง
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบจังหวะ	-	-	-	-
บรรทัดที่ 5	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดึง	-- ตีบ ดึง	-- ตีบ เพล็ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 6	- - - -	- - - ดึง	-- ตีบ ดึง	-- ตีบ เพล็ง	-- ตีบ ดึง	- ตีบ เพล็ง	- - - ณะ	- - - ตีบ
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 7	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	-
				กระทบกัน				
บรรทัดที่ 8	- - - -	- - - -	- - - -	- - ตู๊ป	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - ฉะ	- - ตู๊ป ตึง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
								กระทบจังหวะ
บรรทัดที่ 9	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 10	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง	-- ตู๊บ ดิ่ง	- ตู๊บ เพล็ง	- - - ฉะ	- - - ตู๊บ
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 11	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ฉะ	- - - -	- - ตู๊บ ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบกัน	-	-	-	-
บรรทัดที่ 12	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ฉะ	- - ตู๊บ ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	 กระทบจังหวะ

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 13	- - - -	- - - -	- เเท่ง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ฉะ	- - - -	- - ตู๊บ ดิ่ง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 14	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ฉะ	- - ตู๊บ ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 15	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง	- - - -	- - - ดิ่ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	- - ตู๊บ เพล็ง
ทำร่า	-	-	-	 กระทบกัน	-	-	-	-

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 16	- - - -	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - -	- - ตู๊ปเพล็ง	- - - -
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
								กระทบจังหวะ
บรรทัดที่ 17	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - ตู๊ป ดิ่ง	- ตู๊ป เพล็ง	ละ - - -	- ตู๊ป - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 18	- เเท่ง - ตู๊ป	- เเท่ง - ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- ตู๊ป - เพล็ง	- ละ - -	- ตู๊ป - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 19	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 20	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- - ตูบ ตึง	- - ตูบ เพลิง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 21	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- - ตูบ ตึง	- - ตูบ เพลิง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 22	- - - -	- - - ตึง	- - ตูบ ตึง	- - ตูบ เพลิง	- - ตูบ ตึง	- ตูบ เพลิง	- - - ณะ	- - - ตูบ
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 23	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 24	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - ละ	- - ตู๊ป ดิง
ทำร่า	-	สะคั้งตัว	-		-	สะคั้งตัว	-	
บรรทัดที่ 25	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง
ทำร่า	-	สะคั้งตัว	-		-	สะคั้งตัว	-	
บรรทัดที่ 26	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊ป ดิง	- ตู๊ป เพล็ง	- - - ละ	- - - ตู๊ป
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 27	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ณะ	- - - -	- - ตู๊ป ดิ่ง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 28	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง
ทำร่า	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 29	- - - -	- - - -	- เเท่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ณะ	- - - -	- ตู๊ป - ดิ่ง
ทำร่า	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 30	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 31	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- ตู๊บ ตึง	- - ตู๊บ เพล็ง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 32	- - - -	- - - ตึง	- - ตู๊บ ตึง	- - ตู๊บ เพล็ง	- - ตู๊บ ตึง	- ตู๊บ เพล็ง	- - - ณะ	- - - ตู๊บ
ทำร่า	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 33	- - - ตึง	- - - ตึง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - - -	- ตู๊บ เพล็ง	- - - -	- - - -
ทำร่า	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 34	- เท่ง - ตู๊บ	- เท่ง - ตึง	- ตึง - ตู๊บ	- เพล็ง - เท่ง	- - ตู๊บ ตึง	- ตู๊บ เพล็ง	- ณะ - -	- ตู๊บ - ตึง
ทำร่า	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 35	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 36	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง	- - - -	- - - ดิ่ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 37	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง	- - - -	- - - ดิ่ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 38	- - - -	- - - ดิ่ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	-- ตู๊บ เพล็ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	- ตู๊บ เพล็ง	- - - ณะ	- - - ตู๊บ
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 39	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 40	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - ฉะ	- - ตู๊ป ดิง
ท่ารำ	-	สะคั้งตัว	-		-	สะคั้งตัว	-	
บรรทัดที่ 41	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง
ท่ารำ	-	สะคั้งตัว	-		-	สะคั้งตัว	-	
บรรทัดที่ 42	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊ป ดิง	- ตู๊ป เพล็ง	- - - ฉะ	- - - ตู๊ป
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 43	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ณะ	- - - -	- ตู๊ป - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 44	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว ลักคอก	-		-	สะอื้นตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 45	- - - -	- - - -	- เเท่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ณะ	- - - -	- ตู๊ป - ดิ่ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว ลักคอก	-		-	สะอื้นตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 46	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิ่ง	- - - เเท่ง	- - ดิ่ง ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 47	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- ตู๊บ ตึง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว ลักคอก	-		-	สะอื้นตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 48	- - - -	- - - ตึง	- - ตู๊บ ตึง	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	ตู๊บ - เพล็ง	- - - -	- - - -
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว ลักคอก	-		-	สะอื้นตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 49	- - - ตึง	- - - ตึง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- ตู๊บ - เพล็ง	- - - -	- - - -
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 50	- เเท่ง - ตู๊บ	- เเท่ง - ตึง	- ตึง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - ตู๊บ ตึง	- ตู๊บ เพล็ง	- ละ - -	- ตู๊บ - ตึง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 51	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ฉิ่ง
ท่ารำ	-	สะอึกตัว	-		-	สะอึกตัว	-	
บรรทัดที่ 52	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - คู้บ ฉิ่ง	- - คู้บ เฟื่อง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 53	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - คู้บ ฉิ่ง	- - คู้บ เฟื่อง
ท่ารำ	-	สะอึกตัว	-		-	สะอึกตัว	-	
บรรทัดที่ 54	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - คู้บ ฉิ่ง	- - คู้บ เฟื่อง	- - คู้บ ฉิ่ง	- คู้บ เฟื่อง	- - - ฉะ	- - - คู้บ
ท่ารำ	-	สะอึกตัว	-		-	สะอึกตัว	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 55	- - - คิ่ง	- - - คิ่ง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- ตู๊บ เพล็ง	- - - -	- - - -
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 56	- เเท่ง - ตู๊บ	- เเท่ง - คิ่ง	- คิ่ง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - ตู๊บ คิ่ง	- ตู๊บ เพล็ง	- ณะ - -	- ตู๊บ - คิ่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

จากตารางข้างต้น เริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56 โดยใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 108 จังหวะหน้าทับปรบไ้ก่ อัตราจังหวะ 2 ชั้น จากการปฏิบัติกระบวนการท่ารำตามตารางดังกล่าวข้างต้นสามารถอธิบายได้ว่า หน้าทับบรรทัดแรกตะโพนตีนำ หน้าทับบรรทัดที่ 2 เป็นต้นไป ระยะเวลาและเครื่องดนตรีอื่นถึงจะเริ่มบรรเลง โดยในหน้าทับบรรทัดที่ 2 นั้น เป็นการนำท่ายเพลงมาขึ้นต้น ซึ่งเป็นวิธีการบรรเลงที่แตกต่างจากเพลงอื่น ในทางปี่พาทย์จึงนับเป็นบรรทัดที่ 3 เป็นการเริ่มเนื้อเพลง ฉะนั้นในกระบวนการท่ารำแรกจึงจะต้องเริ่มพร้อมกับเนื้อเพลง คือ จะเริ่มรำท่าแรกซึ่งเป็นการไหว้ทิศหน้า ในหน้าทับบรรทัดที่ 3 โดยการปฏิบัตินั้นจะค่อยๆ ตั้งเข้าและพนมมือไหว้ และท่ารำจะต้องนั่งในห้องเพลงที่ 8 ของบรรทัดที่ 3 จะเห็นได้ว่าหากฟังแค่ทำนองเพลงหรือดูจากจังหวะฉิ่งในตารางแล้ว ท่าไหว้ในทิศแรกนั้นก็สมารถขึ้นทำนองในห้องเพลงที่ 4 ก็ได้ แต่ทั้งนี้ในการรำนั้นนอกจากจะต้องร้องทำนองเพลงแล้วก็ยังต้องคำนึงถึงหน้าทับด้วย ซึ่งในห้องเพลงที่ 4 ไม่มีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน สามารถสรุปได้ว่า ในกระบวนการท่ารำหลักจะต้องรำให้ลงจังหวะในห้องเพลงที่ 8 หรือจะลงจังหวะในห้องเพลงที่ 4 ก็ต่อเมื่อจังหวะนั้นลงจังหวะหน้าทับตะโพน ดังเช่นท่าไหว้ในทิศทางที่ 2, 3 และ 4 ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน

ในกระบวนท่ารำเชื่อมสามารถลงจังหวะได้ที่ห้องเพลงที่ 4 และ ห้องเพลงที่ 8 ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนท่ารำถัดไป เช่น ท่ารำที่ต้องหมุนจากทิศทางหนึ่งไปสู่อีกทิศทางหนึ่ง ท่าเชื่อมนั้นจะต้องลงห้องเพลงที่ 8 ทั้งนี้เพื่อเป็นการยึดจังหวะในการเคลื่อนไหว ทำให้ท่ารำนั้นมีความอ่อนช้อยและเกิดสุนทริยะมากขึ้น รวมทั้งในกระบวนท่ารำที่ต้องยกเอียงก็ต้องสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพนซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการรำลือกับจังหวะตะโพน จึงทำให้เกิดสุนทริยะมากขึ้น จะเห็นได้ว่ากระบวนท่ารำตามตารางดังกล่าวข้างต้นมีความสมบูรณ์ทั้งในกระบวนท่ารำและจังหวะหน้าทับตะโพนเป็นอย่างดี

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 2 คือ การบรรเลง 2 เที้ยวเพลง เริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 34 โดยใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 64 จังหวะหน้าทับปรบไก่ อัตราจังหวะ 2 ชั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 16 ความสัมพันธ์ของท่ารำและหน้าทับตะโพน รูปแบบที่ 2

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 1	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - คู่บ ดิง	-- คู่บ เพลิง
ท่ารำ	เริ่มต้นด้วยการนั่งคุกเข่า ฝ่ามือวางบนหน้าขา							
บรรทัดที่ 2	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - คู่บ ดิง	- คู่บ เพลิง	- ละ - -	- คู่บ - ดิง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	 <p>กระทบทัน</p>

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะหนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง
บรรทัดที่ 3	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ติง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 4	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ติง	-- ตู๊บ ติง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบจังหวะ	-	-	-	
บรรทัดที่ 5	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ติง	-- ตู๊บ ติง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบกัน	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะหนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง	- - - -	- - - หนึ่ง
บรรทัดที่ 6	- - - -	- - - ดึง	- - ทุ่ม ดึง	- - ทุ่ม เพล็ง	- - ทุ่ม ดึง	- ทุ่ม เพล็ง	- - - ณะ	- - - ทุ่ม
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
				กระทบจังหวะ				
บรรทัดที่ 7	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ทุ่ม
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
				กระทบกัน				
บรรทัดที่ 8	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ทุ่ม	- - - -	- - - ทุ่ม	- - - ณะ	- - ทุ่ม ดึง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
				กระทบจังหวะ				

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 9	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบกัน	-	-	-	
บรรทัดที่ 10	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง	- - ตุ่ม ดิ่ง	- ตุ่ม เพลิง	- - - ฉะ	- - - ตุ่ม
ท่ารำ	-	-	-	 กระทบจังหวะ	-	-	-	
บรรทัดที่ 11	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตุ่ม	- เพลิง - เถ่ง	- - - -	- - - ฉะ	- - - -	- - ตุ่ม ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 12	- - - ตู๊ป	-เพลิ่ง-เท่ง	- - - ละ	- - ตู๊ป ดิง	- - - เเท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 13	- - - -	- - - -	- เเท่ง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง	- - - -	- - - ละ	- - - -	- - ตู๊ป ดิง
ท่ารำ	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 14	- - - ตู๊ป	-เพลิ่ง-เท่ง	- - - ละ	- - ตู๊ป ดิง	- - - เเท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 15	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊ป ดิง	- - ตู๊ป เพลิ่ง
ท่ารำ	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 16	- - - -	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - -	- ตู๊บเพล็ง	- - - -
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 17	- - - ดิ่ง	- - - ดิ่ง	- - - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - ตู๊บ ดิ่ง	- ตู๊บ เพล็ง	ละ - - -	- ตู๊บ - ดิ่ง
ท่ารำ	-	สะคุ้งตัว	-		-	สะคุ้งตัว	-	
บรรทัดที่ 18	- เเท่ง - ตู๊บ	- เเท่ง - ดิ่ง	- ดิ่ง - ตู๊บ	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- ตู๊บ-เพล็ง	- ละ - -	- ตู๊บ - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	
บรรทัดที่ 19	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิ่ง
ท่ารำ	-	-	-	-	-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 20	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- ตู๊บ ตึง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 21	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตึง	- - - -	- - - ตึง	- ตู๊บ ตึง	-- ตู๊บ เพล็ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 22	- - - -	- - - ตึง	- - ตู๊บ ตึง	-- ตู๊บ เพล็ง	- - ตู๊บ ตึง	-- ตู๊บ เพล็ง	- - - ฉะ	- - - ตู๊บ
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 23	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊บ
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 24	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - -	- - - ตู๊ป	- - - ฉะ	- - ตู๊ป ฉิ่ง
ท่ารำ	-	สะอึกตัว	-		-	สะอึกตัว	-	
บรรทัดที่ 25	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ฉิ่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 26	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - ตู๊ป ฉิ่ง	- ตู๊ป เพล็ง	- - - ฉะ	- - - ตู๊ป
ท่ารำ	-	สะอึกตัว ลักคอก	-		-	สะอึกตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 27	- - - ฉิ่ง	- - - ฉิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เเท่ง	- - - -	- - - ฉะ	- - - -	- - ตู๊ป ฉิ่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 28	- - - ตู๊ป	-เพลิ่ง-เท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิง	- - - เเท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว ลักคอก	-		-	สะอื้นตัว ลักคอก	-	
บรรทัดที่ 29	- - - -	- - - -	- เเท่ง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง	- - - -	- - - ณะ	- - - -	- ตู๊ป - ดิง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 30	- - - ตู๊ป	-เพลิ่ง-เท่ง	- - - ณะ	- - ตู๊ป ดิง	- - - เเท่ง	- - ดิง ดิง	- ดิง - ตู๊ป	- เพลิ่ง - เเท่ง
ท่ารำ	-	สะอื้นตัว	-		-	สะอื้นตัว	-	
บรรทัดที่ 31	- - - -	- - - -	- - - -	- - - ดิง	- - - -	- - - ดิง	- - ตู๊ป ดิง	-- ตู๊ป เพลิ่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

ห้องเพลง	1	2	3	4	5	6	7	8
จังหวะฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง	- - - -	- - - ฉิ่ง
บรรทัดที่ 32	- - - -	- - - คิ่ง	- - ตู๊ป คิ่ง	- - ตู๊ป เพล็ง	- - ตู๊ป คิ่ง	- ตู๊ป เพล็ง	- - - ณะ	- - - ตู๊ป
ท่ารำ	-	สะอึ่งตัว	-		-	สะอึ่งตัว	-	
บรรทัดที่ 33	- - - คิ่ง	- - - คิ่ง	- - - ตู๊ป	- เพล็ง - เท่ง	- - - -	- ตู๊ป เพล็ง	- - - -	- - - -
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	
บรรทัดที่ 34	- เท่ง - ตู๊ป	- เท่ง - คิ่ง	- คิ่ง - ตู๊ป	- เพล็ง - เท่ง	- - ตู๊ป คิ่ง	- ตู๊ป เพล็ง	- ณะ - -	- ตู๊ป - คิ่ง
ท่ารำ	-	-	-		-	-	-	

จากตารางดังกล่าวข้างต้น วิธีการบรรเลงจะมีลักษณะอย่างการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดง คือ การบรรเลง 2 เที้ยวเพลง โดยการบรรเลงเพลงตั้งแต่ต้นจนจบ 1 เที้ยวเพลง แล้วกลับต้น (บรรเลงซ้ำ) อีก 1 เที้ยวเพลง แต่ลักษณะการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการแบบ 2 เที้ยวเพลงนั้นจะมีลักษณะต่างกับเพลงอื่น คือ บรรเลงเพลงในเที้ยวเพลงแรกจบแล้วต่อด้วยการบรรเลงเพลงในเที้ยวเพลงที่ 2 แล้วทอดลงจบตอนท้ายทำนองเพลง ซึ่งในกระบวนทำรำนั้นมีหลักการวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกันกับตารางที่ 15 แต่มีการตัดทอนจังหวะในการรำตามจังหวะ

ของหน้าทับตะโพน ซึ่งในการตัดทอนทำรำนั้นก็ยังคงกระบวนทำรำไว้เช่นเดิม ทั้งนี้จะตัดทอนจังหวะในแต่ละทำรำลง เช่น ในกระบวนท่าเชื่อม และกระบวนการยกเข็มลง จากการรำแบบเต็มรูปแบบดังตารางที่ 15 ในกระบวนท่าเชื่อมใช้ 4 จังหวะครึ่ง ก็จะลดเหลือแค่ 2 จังหวะครึ่ง ในกระบวนท่ารำที่ต้องยกเข็ม จากการยกเข็ม 4 ครั้ง ก็จะเหลือแค่ 2 ครั้ง ในการรำรูปแบบนี้เหมาะกับการแสดงที่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา ซึ่งตามตารางดังกล่าวก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพนเป็นอย่างดี

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 3 คือ บรรเลง 1 เที้ยวเพลง แล้วต่อด้วยสาธุการเที้ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก โดยเริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 แล้วต่อด้วยบรรทัดที่ 51 - 56 แล้วใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 44 จังหวะหน้าทับปรบไก่ อัตราจังหวะ 2 ชั้น ซึ่งหลักการบรรเลงวิธีนี้จะไม่นิยมนัก เนื่องจากในการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงผู้บรรเลงจะนิยมบรรเลง 2 เที้ยวเพลง และหากไม่มีการนัดหมายเรื่องรูปแบบการบรรเลงระหว่างผู้แสดงและผู้บรรเลงล่วงหน้า ปี่พาทย์ก็จะบรรเลงแบบเต็มเพลง ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์และทดลองปฏิบัติกระบวนท่ารำที่มีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ไทยและด้านดนตรีไทยร่วมด้วย พบว่าในกระบวนท่ารำในช่วงแรกคือท่าไหว้ 4 ทิศ สามารถรำให้มีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพนได้ แต่เนื่องจากกระบวนท่ารำที่เหลือนั้นไม่สามารถตัดทอนจังหวะให้น้อยไปกว่าตามตารางที่ 16 ได้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า การบรรเลงในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำอย่างเต็มรูปแบบค่อนข้างน้อย ด้วยเหตุผลดังกล่าวการบรรเลงในลักษณะนี้จึงไม่เป็นที่นิยม

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 4 คือ บรรเลง 1 เที้ยวเพลง โดยเริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 แล้วใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 32 จังหวะหน้าทับปรบไก่ อัตราจังหวะ 2 ชั้น การบรรเลงในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำอย่างเต็มรูปแบบน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนท่ารำหน้าพาทย์สาธุการแล้ว ในการบรรเลงลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำน้อย แต่ทั้งนี้ในการแสดงบางครั้งก็ยังปรากฏการรำหน้าพาทย์สาธุการเพียงท่าเดียว คือ ท่าไหว้ทั้ง 4 ทิศ จากการศึกษาพบว่า ในการรำลักษณะนี้ก็สามารถรำประกอบการบรรเลงเพียง 1 เที้ยวได้ ซึ่งความสัมพันธ์ในกระบวนท่ารำกับจังหวะหน้าทับตะโพนก็จะเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับตารางที่ 15 โดยเริ่มจากบรรทัดที่ 1 - 18 ซึ่งจะสิ้นสุดกระบวนท่ารำในชุดแรก คือ ท่าไหว้ทั้ง 4 ทิศ และจังหวะหน้าทับตะโพนก็สิ้นสุดที่ 1 เที้ยวเพลงเช่นเดียวกัน

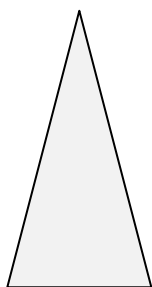
4.1.4 ศูนย์ชะงะในการร่ำหน้าพาทย์สาธุการ

ความงดงามของการร่ำหน้าพาทย์สาธุการนั้นประกอบด้วยหลักของความงดงาม ได้แก่ รูปทรง และการเคลื่อนไหว กล่าวได้ดังนี้

รูปทรง ความงดงามของรูปทรงในแง่ของศิลปะ ได้แก่ รูปทรงเรขาคณิต (Geometric Form) รูปทรงอินทรีย์รูป (Organic Form) และรูปทรงอิสระ (Free Form)⁴ ทำร่ำในการแสดงนาฏยศิลป์ไทยนั้นมีท่าทางมาจากการเลียนแบบธรรมชาติ สามารถมองเห็นรูปทรงได้อย่างชัดเจน สามารถนำทฤษฎีที่เกี่ยวกับรูปทรงของโรเจอร์ ฟราย มาใช้กับกระบวนการทำร่ำหน้าพาทย์สาธุการได้ดังนี้

1. **รูปทรงเรขาคณิต (Geometric Form)** ได้แก่ รูปทรงสามเหลี่ยม วงกลม มุมฉาก เส้นโค้ง ซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางศิลปะ ทำร่ำหน้าพาทย์สาธุการที่สามารถมองเห็นรูปทรงได้ชัดเจน ได้แก่

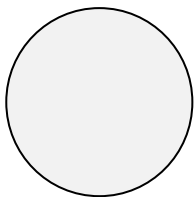
ท่าไหว้ หรือท่าเทพพนม มีภาพรวมของโครงสร้างท่าร่ำตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าในลักษณะรูปทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว

ภาพที่ 137 รูปทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว : ท่าเทพพนม
ที่มา : ผู้วิจัย

⁴ ชะลูด นิ่มเสมอ, องค์ประกอบของศิลปะ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2542), หน้า 211.

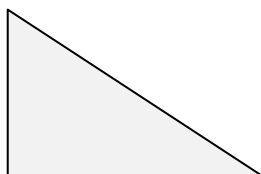
ท่าพระนารายณ์ มีภาพรวมของโครงสร้างท่ารำในส่วนแขนที่ดั่งวงโค้งเข้าหากันในลักษณะรูปวงกลม

ภาพที่ 138 รูปทรงวงกลม : ท่ากรบน (พระนารายณ์)

ที่มา : ผู้วิจัย

ท่าสอดสูง หรือท่าอัมพร มีภาพรวมของโครงสร้างท่ารำในส่วนแขนที่ยกขึ้นแขนงระดับศีรษะ และแขนอีกข้างเหยียดถึงระดับไหล่ ในลักษณะมุมฉากข้างเดียว ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะเส้นตรงแนวตั้ง ให้ความรู้สึกสูงสง่า มั่นคง แข็งแรง หนักแน่น เป็นสัญลักษณ์ของความซื่อตรง และเส้นตรงลักษณะแนวนอน ให้ความรู้สึกสงบราบเรียบ

ภาพที่ 139 รูปลักษณะรูปมุมฉาก : ท่าสอดสูง หรือท่าอัมพร

ที่มา : ผู้วิจัย

ท่านารายณ์ขว้างจักร มีภาพรวมของโครงสร้างในส่วนแขนที่โค้งงอ ในรูปลักษณะเส้นโค้ง ให้ความรู้สึกสุภาพอ่อนโยน นุ่มนวล

ภาพที่ 140 รูปลักษณะรูปโค้ง : ท่านารายณ์ขว้างจักร
ที่มา : ผู้วิจัย

ท่ามือล่อแก้วในลักษณะเพียงไหล่ มีภาพรวมของโครงสร้างในส่วนแขนที่หงายแขนงอ ในรูปลักษณะของเส้นหยักฟันปลา ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหวเป็นจังหวะ มีระเบียบ

ภาพที่ 141 รูปลักษณะรูปเส้นหยักฟันปลา : ท่ากรล่าง
ที่มา : ผู้วิจัย

รูปทรงเรขาคณิตที่ปรากฏในกระบวนท่าร่าหน้าพาทย์สาธุการ เป็นท่าร่าที่เป็นลักษณะทำนิ่งหรือที่เรียกว่าท่าร่าหลัก โดยไม่นับรวมท่าร่าที่เป็นท่าเชื่อม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญเมื่อตั้งทำนิ่งแล้ว

ต้องให้อวัยวะต่างๆ ของร่างกายถูกต้องตามตำแหน่งที่กำหนดไว้ ตลอดจนสรีระร่างกายของผู้ร่า จะต้องปฏิบัติทำทำให้ได้รูปทรงและสัดส่วนที่สวยงามตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย

2. รูปทรงอินทรีย์รูป (Organic Form) คือ รูปทรงของสิ่งมีชีวิตที่มีโครงสร้างเฉพาะ กล่าวคือ รูปแบบของลักษณะตัวต่างๆ จะมีลักษณะเฉพาะเป็นของตัวเอง เช่น ตัวนาง ก็จะมีลีลาอ่อนหวานตามลักษณะของผู้หญิง ตัวพระ จะมีลีลาฝั่งผายตามลักษณะของผู้ชาย เป็นต้น

3. รูปทรงอิสระ (Free Form) คือ รูปทรงที่ไม่แน่นอน ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวได้ เช่น ในกระบวนการท่าเชื่อมต่างๆ ถึงแม้จะมีจังหวะหน้าทับคอยกำกับอยู่แต่ในกระบวนการทำนั้นๆ ก็สามารถออกลีลาได้ตามแบบของตัวเอง

หลักการเคลื่อนไหว

1. หลักการเคลื่อนที่ (Motion) ในเชิงนาฏยประดิษฐ์ หมายถึง การเคลื่อนไหวร่างกายเพื่อออกท่าทางและอาศัยความเร็วตามอัตราส่วนที่ต้องบอกอารมณ์ ความรู้สึกประกอบกัน แต่ในขณะเดียวกันต้องมีการพักทำหรือหยุดทำในบางช่วงเพื่อบ่งบอกความสมบูรณ์ของท่าทางนั้น

หลักการเคลื่อนที่ของการร่าหน้าพาทย์สาธการ มีการเคลื่อนไหวโดยใช้อวัยวะต่างๆ ของร่างกาย เช่น มือ ขา ไบหน้า ศีรษะ ซึ่งสื่อความหมายถึงการแสดงอารมณ์ ความศรัทธา เช่น ท่าไหว้ ศีรษะและไบหน้าก็ต้องแหงนหน้าและก้มเล็กน้อยตามมือ สีหน้าต้องนิ่งเฉยยิ้มเพียงในหน้า วิธีการเคลื่อนที่นั้นใช้วิธีการหมุนตัวจากทิศหนึ่งไปสู่อีกทิศหนึ่งก็จะต้องมีการกระทบกันเพื่อเป็นการพักจังหวะก่อนจะหมุนตัว เป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ของการเคลื่อนไหว (Coordination) หมายถึง ความสามารถในการใช้อวัยวะต่างๆ ได้อย่างสัมพันธ์กันและมีประสิทธิภาพ เช่น การร่าหน้าพาทย์สาธการต้องใช้อวัยวะได้แก่ ศีรษะ แขน มือ ลำตัว ขา ให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน ซึ่งร่างกายแต่ละส่วนจะต้องทำงานประสานกันอย่างกลมกลืน ซึ่งจะเห็นได้จากกระบวนการท่าเชื่อมและการยกยี่งอของท่าร่า

3. หลักความสมดุลและอสมดุล (Symmetry and Asymmetry) ในเชิงนาฏยประดิษฐ์ ความสมดุล คือ การส่งความหนักออกไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ให้อวัยวะทั้งด้านซ้ายและด้านขวารับกันได้พอดี เห็นได้จากท่าเต้นร่าที่แกว่งแขนและทำให้สอดคล้องสัมพันธ์กันเพื่อมิให้ล้มหรือเสียการทรงตัว

การร่าหน้าพาทย์สาธการ เป็นการร่าในลักษณะการนั่งอยู่กับที่ มีการเคลื่อนไหวโดยการหมุนตัว เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วเป็นรูปทรงที่มีความสมดุล เช่น การก้าวเท้าขึ้นตั้งเข้าเมื่อเท้าอีกข้างมีการกระดกเท้า ก็จะส่งน้ำหนักตัวไปข้างหน้า และการเอียงศีรษะ ซึ่งเป็นการถ่วงดุลกัน

4. ความอ่อนตัว (Flexibility) หมายถึง การสามารถยืดหยุ่นข้อต่อ เอ็น กล้ามเนื้อได้ดี เพื่อนำไปสู่ลีลาท่าร่าที่ต้องการ ความอ่อนตัวนี้สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคลว่ามี

ความสามารถยืดเหยียดตามลักษณะของความแข็งแรง ความอ่อนไหวเพียงใด ท่ารำทางนาฏยศิลป์ไทยจะมีการใช้แม่ท่าเหมือนกัน จะมีความแตกต่างกันตรงที่ใช้ความอ่อนตัวแตกต่างกัน ลีลาของตัวละครที่รำหน้าพาทย์สาธการนั้น จะใช้การอ่อนตัวอย่างเชิงซ้ำในลักษณะของท่ารำเชื่อม และจะมีความรวดเร็วกระชับขึ้นในจังหวะที่ต้องยกเอียงของท่ารำ

5. ความแข็งแรงและความอดทนของกล้ามเนื้อ (Muscle Strngth and Muscular Endurance) หมายถึง ความสามารถในการใช้กล้ามเนื้อทุกส่วนผสมกับการเกร็งกล้ามเนื้อเพื่อให้เห็นความแข็งแรง

ภาพที่ 142 แสดงการทรงตัวและความแข็งแรงของกล้ามเนื้อ

ที่มา : ผู้วิจัย

4.2 การวิเคราะห์การรำหน้าพาทย์สาธการในบริบทของสังคมไทย

4.2.1 บริบทในด้านศิลปวัฒนธรรม

การรำหน้าพาทย์สาธการมีบทบาทสำคัญยิ่งในด้านศิลปวัฒนธรรม จะเห็นได้ชัดในรูปแบบการแสดงนาฏยศิลป์ไทย ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีที่ถือปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความเชื่อที่ยังปรากฏในวรรณกรรมบทละคร ซึ่งสื่อสารผ่านการแสดงนาฏยศิลป์ไทย รำหน้าพาทย์สาธการที่ปรากฏในวรรณกรรมบทละครต่างๆ ทั้งวรรณกรรมต้นฉบับและวรรณกรรมที่ปรับปรุงขึ้นแสดงโดยกรมศิลปากร ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท เรื่องอิเหนา เรื่องเงาะป่า เรื่องพระลอ เรื่องสังข์ทอง เรื่อง

มณีพิชัย เรื่องกาวิ เรื่องไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งใช้ประกอบการแสดงในเหตุการณ์ ดังต่อไปนี้

- จุฑารูปเทียนบูชา (ถวายสักการะ)
- ประสิทธิ์ประสาทพร
- ยินดีและสรรเสริญในคุณงามความดี
- กล่าววาจาสัตย์ (การสาบาน)
- อธิษฐานเสี่ยงทาย
- ทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีบวงสรวง พิธีสงฆ์ พิธีรับขวัญ พิธีอภิเษก (แต่งงาน)

พิธีสมโภชบูชา พิธีชุบชีวิต (รักษาอาการเจ็บไข้) พิธีถอดดวงใจ พิธีชุบศรหรือปลุกเสกอาวุธ ทำเสน่ห์หรือหุงยา พิธีทำพระศพ พิธีบวง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ล้วนแล้วแต่บ่งบอกถึงขนบธรรมเนียม ประเพณีและแสดงถึงความเชื่อที่คนไทยถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ ทั้งชนชั้นสามัญชนและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนชั้นพระมหากษัตริย์ที่ยังคงปรากฏพระราชกรณียกิจในพระราชพิธี

วรรณกรรมบทละครที่เป็นบทพระราชนิพนธ์นั้น พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามเหตุการณ์บ้านเมือง สภาพความเป็นอยู่ และขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้นๆ เป็นส่วนใหญ่ จึงนับได้ว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งในการยืนยันความเป็นชาติและอารยธรรมของไทย จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น เห็นได้ว่าเพลงหน้าพาทย์สาธการจะมีความสำคัญในพิธีกรรมอันเป็นมงคล แต่ทั้งนี้ก็พบว่าในบทพระราชนิพนธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ยังปรากฏการใช้เพลงหน้าพาทย์สาธการในงานอวมงคล กล่าวคือ มีการใช้ในงานศพ ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมบทละครเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาเข้าเมืองหมันหย่า และตอนงานพระเมรุที่เมืองหมันหย่า ซึ่งกล่าวถึงอิเหนาจุฑารูปเทียนเพื่อแสดงความเคารพต่อพระศพพระอัยยิกา ทั้งนี้สันนิษฐานได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อาจจะมีการใช้เพลงหน้าพาทย์สาธการในการแสดงความเคารพต่อสิ่งต่างๆ ในงานอวมงคลได้ แต่อาจมีการใช้เพียงแก่ชนชั้นพระมหากษัตริย์เท่านั้น เนื่องจากความเชื่อของคนไทยได้ยกย่องพระมหากษัตริย์และเชื่อพระวงศ์ทุกพระองค์ว่าเป็นองค์สมมติเทพ

ในการรำนหน้าพาทย์สาธการนั้นผู้แสดงสามารถแสดงได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ที่ได้รับบทบาทการแสดงเป็นตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระ นาง ทั้งนี้ในการจัดการแสดงนาฏศิลป์ไทยแต่ละประเภทนั้น จะต้องคำนึงถึงจารีตในการแสดงเป็นสำคัญ เช่น ในการแสดงละครในก็จะต้องใช้ผู้หญิงแสดงล้วน เพราะแต่เดิมละครในนั้นเป็นละครหลวงของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นข้อจำกัดและจารีตที่ปฏิบัติในการจัดการแสดงจวบจนปัจจุบัน

4.2.2 บริบทในด้านศาสนา

ในขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของประชาชนทั่วไปนั้น จะมีการบรรเลงดนตรีซึ่งถือเป็นธรรมเนียมสำคัญที่ขาดไม่ได้ โดยดนตรีจะเริ่มบรรเลงเพลงสาธุการเป็นเพลงแรก เพื่อเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติ และเป็นสัญญาณการเริ่มต้นพิธีกรรม เพลงนี้จะบรรเลงก่อนการทำกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง เช่น การฟังสวดพระพุทธรูป การฟังธรรมเทศนา เป็นเพลงประจำกัณฑ์เทศน์ในเทศน์มหาชาติ หมายถึงการประกอบกิจยาน้อมน้อมสการรับพรทั้ง 10 ประการของพระนางสุคติ อีกทั้งยังบรรเลงระหว่างการเทศน์แต่ละกัณฑ์ นอกจากนี้พิธีสมโภชพระประธาน เบิกเนตรพระพุทธรูป ก็ยังปรากฏการรำสาธุการในพิธี รวมทั้งพิธีกรรมทางศาสนาที่เป็นขั้นตอนในการประกอบพระราชพิธี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

นอกจากนี้ในลักษณะมือล่อแก้วหรือมือนารายณ์ ซึ่งในการแสดงนาฏศิลป์ไทยถือได้ว่าเป็นท่าประจำตัวของพระนารายณ์ หรือเมื่อบทบาทนั้นๆ เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์กระบวนท่ารำก็มักจะใช้มือล่อแก้วหรือมือนารายณ์ เหตุที่ใช้ในการรำน้าพาทย์สาธุการนั้นสันนิษฐานได้ว่าน่าจะได้รับการอิทธิพลความเชื่อทางศาสนา ซึ่งมีที่มาจากตำนานสาธุการ ที่ว่าพระอิศวรได้ให้เหล่าปัญญาดุริยางค- ดนตรีมาบรรเลงเพลงสาธุการเพื่ออัญเชิญพระพุทธรูปเจ้าลงจากปลายพระเกศา ซึ่งในศาสนาพราหมณ์นั้นมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นปางหนึ่งในการอวตารของพระนารายณ์ คือ ปางที่ 9 พุทธาวตาร อวตารเป็นพระพุทธรูปเจ้า อวตารเพื่อเอาศิวิลิ่งก็คืนมาจากท้าวตรีปรัม ปราบท้าววัสติมาร และเพื่อมาประทานธรรมแก่ชาวโลก และเนื่องด้วยในสังคมไทยนั้นไม่ว่าจะทางศาสนาหรือการดำรงชีวิต รวมถึงการแสดงนาฏศิลป์ ก็ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ท่ารำน้าพาทย์สาธุการจึงมีลักษณะการใช้มือล่อแก้วหรือมือนารายณ์

4.2.3 บริบทในด้านการเมือง - การปกครอง

คนไทยไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใดจะมีความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้กระทั่งในการปกครองประเทศของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่โบราณ ก็จะมีการจัดพิธีกรรมต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองและราษฎร ดังจะเห็นได้จากการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช จะมีการบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธีและรำน้าพาทย์สาธุการเพื่อเป็นการบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช เนื่องจากมีความเชื่อว่าประเทศไทยมีเหตุการณ์ที่เกือบจะต้องเสียอิสรภาพมาหลายครั้งแต่มีเหตุรอดพ้นมาได้เสมอ ด้วยมีเทพยดาองค์ใดองค์หนึ่งคอยพิทักษ์รักษา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ทรงปั้นรูปพระสยามเทวาธิราชแล้วหล่อขึ้นเพื่อไว้สักการบูชา ประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งทรงธรรม และจัดเครื่องสังเวทถวายประจำวันและได้จัดให้มีการสักการะสังเวท เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง จึงได้จัดให้มี

การรำน้าพาทย์สาธุการเป็นการบวงสรวง รวมทั้งการแสดงเพื่อเป็นการสมโภชเฉลิมฉลองบ้านเมือง

4.2.4 บริบทในด้านการศึกษา

นาฏศิลป์เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งในการศึกษาของไทยที่ได้มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทยนั้น เพลงสาธุการนับว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงที่ผู้เรียนจะต้องได้รับการถ่ายทอด ผู้ที่จะได้รับการทอนนั้นต้องมีความรู้พื้นฐานเป็นอย่างดี และมีคุณสมบัติที่เหมาะสม จึงได้มีการบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนนาฏศิลป์ชั้นสูง

อย่างไรก็ตาม “ปัจจุบันการถ่ายทอดทำรำน้าพาทย์ได้ต่างไปจากสมัยโบราณมาก การเรียนนั้นผู้เรียนจะต้องมีการฝึกฝนซ้ำๆ แต่เดิมการที่จะได้รับถ่ายทอดทำรำน้าพาทย์นั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้รับแสดงในบทบาทนั้นๆ เท่านั้น ครูจะถ่ายทอดทำรำน้าพาทย์ให้ทีละท่าจนกว่าจะปฏิบัติได้ถูกต้องและชำนาญแล้ว จึงจะถ่ายทอดทำร่าต่อไปให้ เมื่อโรงเรียนนาฏศิลป์ได้เปลี่ยนเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์และปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นระบบหน่วยกิต ก็ได้นำการรำน้าพาทย์ต่างๆ มาบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอน ทำให้วิธีการเรียนการสอนนั้นเปลี่ยนไป ต้องเป็นไปตามระบบของหลักสูตร เมื่อมีการฝึกซ้อมฝึกฝนน้อยลงก็ส่งผลกระทบต่อกระบวนการทำร่า ครูไม่มีโอกาสได้เคี่ยวเข็ญเหมือนแต่ก่อนต่างๆ ที่เป็นเพลงที่มีความสำคัญ”⁵ การรำน้าพาทย์สาธุการนั้นแต่เดิมเมื่อผู้เรียนได้รับการถ่ายทอดแล้วจะต้องมีการฝึกซ้อมอยู่เสมอ ซึ่งมีความแตกต่างกับปัจจุบันเนื่องมาจากบริบทต่างๆ เช่น ข้อจำกัดในเรื่องเวลาเรียน ข้อจำกัดด้านจำนวนผู้เรียนและผู้สอนไม่มีความสมดุล เป็นต้น ทั้งนี้จะส่งผลกระทบต่อการทำรำน้าพาทย์สาธุการในหลักสูตรการเรียนการสอน

4.2.5 บริบทในด้านเศรษฐกิจ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเร้นลับที่อาจจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและกิจการที่กำลังจะเริ่มต้น จึงทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะส่งผลทางด้านจิตใจ ทำให้มีแรงจูงใจในการกระทำภารกิจเหล่านั้น เช่น การดำเนินกิจการใดๆ ก็แล้วแต่ ผู้ประกอบกิจการและผู้ที่เกี่ยวข้องมักจะจัดพิธี

⁵ จตุพร รัตนวราหะ, “นาฏศิลป์เพื่อห่มวลมนุษยชาติ ครั้งที่ 2 (Dance for all II)” ใน โครงการอบรมสัมมนาวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ โดย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 29 สิงหาคม 2554.

บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อผู้ประกอบการและกิจการนั้นๆ ให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองโดยไม่มีอุปสรรค เนื่องจากเพลงสาธุการเป็นเพลงที่มีความหมายถึงการอัญเชิญ บูชา และบวงสรวง เทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรง จึงมีบทบาทสำคัญในส่วนของพิธีกรรมนี้ ในพิธีกรรมจัดทำขึ้นนอกจากที่ในช่วงปีพาทย์บรรเลงเพื่อบวงสรวงแล้วนั้น การที่จะให้พิธีกรรมนั้น สมบูรณ์ยิ่งขึ้นจึงจัดให้มีการรำน้ำพาทย์สาธุการประกอบในการบวงสรวง เพื่อที่จะให้ได้เห็นว่าตัวละครที่รำนสาธุการเป็นตัวแทนของสมมติเทพที่ได้ลงมาอวยชัยให้พรแก่ผู้จัดพิธีทำการบวงสรวง และกิจการที่กำลังจะเริ่มต่อไป

แต่เดิมการรำการรำบวงสรวงนั้นจะใช้แต่เพียงการรำน้ำพาทย์สาธุการเพียงอย่างเดียว โดยมีจุดเริ่มต้นจากในพระมหาราชวัง หลังจากมีการอนุญาตให้ชาวบ้านมีคณะละคร ได้จึงมีการแพร่หลายออกสู่สังคมชาวบ้าน⁶ ปัจจุบันการแสดงนาฏศิลป์ไทยได้เผยแพร่ในเชิงธุรกิจมากขึ้น การแสดงนั้นจึงเป็นในลักษณะเพื่อความบันเทิงมากกว่า เช่น แต่เดิมเมื่อเป็นการรำบวงสรวง ก็มักจะใช้รำน้ำพาทย์สาธุการในการบวงสรวง ปัจจุบันเมื่อนาฏศิลป์แพร่หลายในเชิงธุรกิจ ผู้คนต้องการความบันเทิงมากกว่า ก็มักจะนิยมใช้ระบำเทวดา - นางฟ้า ต่างๆ เป็นการรำบวงสรวงแทน

ถึงแม้ว่าเพลงหน้าพาทย์สาธุการนั้นจะเป็นที่คุ้นเคยของคนในสังคมไทยในรูปแบบของพิธีกรรม กล่าวคือ ผู้คนในสังคมมักจะคุ้นเคยกับเสียงเพลงหน้าพาทย์สาธุการ เมื่อมีการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยในงานพิธีต่างๆ ก็จะมีการเปิดเพลงหรือมีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการ แต่ทั้งนี้ในการศึกษานั้นยังคงสามารถเผยแพร่ได้เพียงในระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยที่มีการเปิดสอนในสาขาวิชานาฏศิลป์ไทย และระบบการศึกษาของวิทยาลัยนาฏศิลป์ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่มีหน้าที่เผยแพร่และอนุรักษ์นาฏศิลป์ไทยโดยตรงเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากจารีตในการถ่ายทอดทำรำเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง

สรุป

การรำน้ำพาทย์สาธุการในการประกอบการแสดงนั้นใช้ได้ทั้งตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระ และนาง ซึ่งกระบวนทำรำนั้นเหมือนกัน แต่จะมีความแตกต่างกันที่ ลักษณะของวง เหลี่ยม ลีลา การยกเอื้องที่มีลักษณะเฉพาะตามตัวละคร การรำน้ำพาทย์สาธุการเป็นการรำที่ประกอบด้วยทำรำอย่างเดียว ไม่มีความหมายเกี่ยวกับการตีบท หรือแสดงอารมณ์อย่างตรงไปตรงมา เนื่องด้วยเพลง

⁶ สัมภาษณ์ บุญช่วย โสวัตร, ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 เม.ย. 2555.

มีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย ทวยเทพ เจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาคณาจารย์ทั้งปวง กระบวนทำรำจึงเริ่มด้วยการไหว้ซึ่งหมายถึงการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กระบวนทำรำต่างๆ ซึ่งจะใช้ลักษณะมือต่อแก้ว จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิได้สันนิษฐานว่า การรำหน้าพาทย์สาธการนี้ได้มีความหมายถึงการอัญเชิญเทพองค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะเจาะจง ตัวอย่างเช่น ทรชนารายณ์ หมายถึง การอัญเชิญพระนารายณ์ แต่เหตุที่รำหน้าพาทย์สาธการนั้นใช้ลักษณะท่ารำของมือต่อแก้ว หรือมือนารายณ์ เช่นเดียวกับ ทรชนารายณ์บรรทมสินธุ์นั้น อาจจะมีที่มาจากตำนานสาธการ ที่ว่าพระอิศวรได้ให้เหล่าปัญจคุริยางคนตรีมาบรรเลงเพลงสาธการเพื่ออัญเชิญพระพุทธรูปเจ้าปางจากปลายพระเกศา ในศาสนาพราหมณ์นั้นมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นปางหนึ่งในการอวดารของพระนารายณ์ คือ ปางที่ 9 พุทธาวตาร อวดารเป็นพระพุทธรูปเจ้า อวดารเพื่อเอาศิวลึงค์คืนมาจากท้าวตรีปรัมปราบท้าววิศติมาร และเพื่อมาประทานธรรมแก่ชาวโลก และเนื่องด้วยในสังคมไทยนั้นไม่ว่าจะทางศาสนาหรือการดำรงชีวิต รวมถึงการแสดงนาฏศิลป์ ก็ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ทำรำหน้าพาทย์สาธการจึงมีลักษณะการใช้มือต่อแก้วหรือมือนารายณ์

การบรรเลงเพลงสาธการประกอบการแสดง มีหลักการบรรเลง ดังนี้

1. บรรเลงทั้งเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56 มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำเต็มรูปแบบ
2. บรรเลง 2 เที้ยวเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 34 มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำแบคตัดทอนจังหวะ
3. บรรเลง 1 เที้ยวเพลง แล้วต่อด้วยสาธการเที้ยวน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ตั้งแต่บรรทัดที่ 51 - 56 มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำค่อนข้างน้อย
4. บรรเลง 1 เที้ยวเพลง คือ บรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 ทอดลงจบ มีความสัมพันธ์กับกระบวนท่ารำ เมื่อการแสดงในตอนนั้นๆ มีกระบวนท่ารำเพียงท่าไหว้ 4 ทิศ

สุนทรียะในการรำหน้าพาทย์สาธการ ประกอบด้วย รูปทรง ได้แก่ รูปทรงเรขาคณิต รูปทรงอินทรีรูป และรูปทรงอิสระ รวมทั้งหลักการเคลื่อนไหว ได้แก่ หลักการเคลื่อนที่ ความสัมพันธ์ของการเคลื่อนที่ หลักความสมดุลและอสมดุล ความอ่อนตัว และความแข็งแรง และความอดทนของกล้ามเนื้อ

การรำหน้าพาทย์สาธการเป็นเพลงที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยและมีหน้าที่รับใช้สังคมในด้านต่างๆ ดังนี้ บริบทในด้านศิลปวัฒนธรรมจะเห็นได้ชัดในรูปแบบการแสดง

นาฏยศิลป์ไทย ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่
สมัยโบราณ บริบทในด้านศาสนา บริบทในด้านการเมือง - การปกครอง บริบทในด้านการศึกษา
และบริบทในด้านเศรษฐกิจ

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุป

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบของการรำหน้าพาทย์ สาธุการ ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนในเพลง หน้าพาทย์สาธุการและศึกษาวิเคราะห์ทำรำหน้าพาทย์สาธุการกับบริบทในสังคมไทย โดยผู้วิจัยศึกษา ข้อมูลโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น คือ จดหมายเหตุและเอกสารชั้นรองที่มีการตีพิมพ์ เผยแพร่ ได้แก่ วรรณกรรมการละคร ตำราทางวิชาการ ผลการวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น คู่มือและบทประกอบการแสดงของกรมศิลปากร โดยศึกษาจากแหล่งศึกษาค้นคว้าความรู้ต่างๆ ได้แก่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอวิชาฐานุสรณ์ หอสมุดสถาบันการศึกษาต่างๆ รวมทั้งฝ่ายวิชาการ กลุ่มวิจัยและพัฒนาการแสดง สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม อีกทั้งการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยวิธีบันทึกเสียงและจดบันทึก การสัมภาษณ์และสนทนากับบุคคลที่มีความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ และดนตรีไทย โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ได้แก่ ศิลปินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ ครูผู้ถ่ายทอดทำรำ และนาฏศิลปิน ตลอดจนการสังเกตกระบวนการทำรำจากวิดีโอที่บันทึกการแสดง และชมการแสดงจริงของนาฏศิลปินในโอกาสต่างๆ และการบันทึกภาพเพื่อนำมาประกอบการ รายงานผลการวิจัย โดยการถ่ายภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวของกระบวนการรำหน้าพาทย์สาธุการ ที่ปรากฏในรูปแบบการเรียนการสอนและ ในรูปแบบการแสดง และบันทึกในงานวิจัย

เพลงสาธุการ เป็นเพลงแรกในชุดเพลงโหมโรงเย็น มีความหมายถึงการน้อมกายน้อมใจ แสดงความคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระรัตนตรัย ทวยเทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ และบูรพาคุณาจารย์ ทั้งปวง โอกาสที่ใช้บรรเลงเพลงสาธุการมีหลายลักษณะ คือ ประกอบการขึ้นธรรมมาสน์ เพื่อแสดงธรรมเทศนาของพระสงฆ์ ประกอบทำรำทางนาฏศิลป์ในบทของผู้สูงศักดิ์ ผู้ทรงศีล ประกอบด้วย ฤๅษี เทวดา พระ นาง ยักษ์ นอกจากนี้ยังใช้เป็นเพลงประจำกัณฑ์ทศพรในเทศน์ มหาชาติ ลักษณะทำนองเพลงสาธุการ เริ่มด้วยตะโพนตีนำ ระนาดเอกตีทำนองนำ โดยนำทำนองทำนองมาขึ้นต้น จากนั้นเครื่องดนตรีในวงจึงรับพร้อมกัน ท่อนทำนองก่อนจบมีชื่อว่า สาธุการ เทียนน้อย หรือ พระเจ้าเปิดโลก หน้าทับที่ใช้เป็นหน้าทับเฉพาะ แต่ละช่วงจังหวะเรียกว่า “ท่า”

จากการศึกษาเกี่ยวกับการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธุการ พบว่าเพลงหน้าพาทย์สาธุการมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตและสังคมไทย ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เพลงสาธุการในเพลงชุดสำหรับพิธีกรรมทางศาสนา
 - 1) เป็นเพลงแรกในเพลงชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น โหมโรงเทศน์ เพื่อแสดงถึงการอัญเชิญพระพุทธรเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์
 - 2) เป็นเพลงประจำกัณฑ์เทศน์ หมายถึง การประกอบกริยาน้อมนมัสการรับพร ทั้ง 10 ประการของพระนางสุสติ
2. เพลงสาธุการในพิธีไหว้ครู โขน - ละคร เพื่อการนมัสการพระรัตนตรัยก่อนพิธีกรรมอื่นๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ร่วมในพิธี
3. เพลงสาธุการในพระราชพิธี ในขั้นตอนพระราชพิธีมีการบรรเลงเพลงสาธุการดังต่อไปนี้

ตารางที่ 17 การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธี

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธี
พระราชกุศลมาฆบูชา	<ul style="list-style-type: none"> - เสด็จพระราชดำเนิน ไปรดดอกมะลิที่ธรรมมาสน์เทศน์ - ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม - พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงสุหรัย - ทรงเจิม - ทรงถอดมงกุฎออกจากพระเศียรพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร
พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระสยามเทวาธิราช - รำบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช
พระราชพิธีทอดเชือก ดามเชือก	<ul style="list-style-type: none"> - จุดแว่นเทียนสมโภช - เจิมพระเทวรูป - อ่านเวท - พรมน้ำเชือกบาศ
พระราชพิธีฉัตรมงคล	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดเทียนคูหนังสือเทศน์ - พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธี
พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการที่หน้าธรรมาสน์ศิลา - พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ - ทรงจุดเทียนพระคันธราชฎ์ 2 คู่ - ทรงจุดเทียนที่พระคันธราชฎ์จันอีก 2 - พระยาแรกนาและเทพีจุดธูปเทียนถวายนมัสการบูชา พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร - พระยาแรกนาจุดธูปเทียนสักการบูชาเทวรูปพระ - พระยาแรกนาขวัญตั้งสัตยาธิษฐานสวดมือเลือกหยิบดั่งฝ้าออกมา
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตน-ปฏิมากร พระพุทธสัมพรณี พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย - ทรงประเคนฝ้าไตร
พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ และพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี	<ul style="list-style-type: none"> - พระสงฆ์ชักฝ้าป่า - พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง	<ul style="list-style-type: none"> - นาคหลวงออกไปครองฝ้า
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย - ถวายพุ่มธูปเทียนพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระราชพิธี	การบรรเลงเพลงสาธุการในขั้นตอนพระราชพิธี
พระราชพิธีระวางสมโภชพระราชา	- พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา
พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน	- พระสงฆ์ครองผ้าไตรพระกฐิน
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวัน ปิยมหาราช	- พระราชาคณะชั้นธรรมมาสน์เทศน์
พระราชพิธีจารึกสุพรรณบัฏ	- เจ้าพนักงานอาลักษณ์ทำการจารึกนามสมณศักดิ์ ลงในสุพรรณบัฏ - หัวหน้าพราหมณ์เจิมสุพรรณบัฏ
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา	- ทรงประเคนสุพรรณบัฏ หิรัญบัฏ พัดยศ ผ้าไตร แต่พระสงฆ์ - พระสงฆ์ครองผ้า
พระราชพิธีรับพระทักษา	- ทรงจุดธูปเทียนบูชา
พระราชพิธีประสูติกาลพระเจ้าลูกเธอ	- ทรงประสูติ (เป็นพระราชโอรสเท่านั้น)
พระราชพิธีสมโภชพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระอู่	- ทรงเจิมพระอู่
พระราชพิธีโสกันต์	- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ - ทรงหลั่งน้ำมหาสังข์ทักษิณาวัตรพระราชทาน - ทรงจรดกรรไตรกรรบิดโสกันต์กันต์และเกศากันต์
งานสมโภชพระทวารชั้นใน	- สมโภชพระทวารชั้นในเวียนไปโดยรอบที่ละ ประตู
งานสุริยุปราคา	- โหរបอกเวลาเริ่มคราสเป็นโมกขบริสุทธี
งานจันทรุปราคา	- โหរបอกเวลาเริ่มคราสเป็นโมกขบริสุทธี

นอกจากพระราชพิธีดังกล่าวข้างต้นแล้ว การรำน้ำพาทย์สาธุการก็ยังมีใช้ในพิธีบวงสรวง
อัญเชิญราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบออกข้อมในพระราชพิธีถวายเพลิงพระศพเจ้าฟ้าเจ้า
แผ่นดินทุกพระองค์ ซึ่งเป็นการรำบวงสรวง แสดงถึงการอัญเชิญ และการสักการะราชรถ
ราชยาน

4. เพลงสาธุการในการแสดงนาฏศิลป์ไทย เพลงสาธุการนอกจากจะมีความสำคัญใน
พิธีกรรมทางศาสนา พิธีไหว้ครู พระราชพิธี และพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธี ดังที่ได้กล่าวมา
ข้างต้นแล้ว ยังเป็นเพลงที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การบรรเลงประกอบการแสดง
นาฏศิลป์ไทย อันจะเห็นได้จากการบรรจุเพลงสาธุการในวรรณกรรมบทละครต่างๆ

ทั้งวรรณกรรมต้นฉบับและวรรณกรรมที่ปรับปรุงขึ้นแสดงโดยกรมศิลปากร ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท เรื่องอิเหนา เรื่องเงาะป่า เรื่องพระลอ เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิชัย เรื่องกาวิ เรื่องไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งใช้ประกอบการแสดงในเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

- จุฑาบุพเพสันนิวาส (ถวายสักการะ)
- ประสิทธิ์ประสาทพร
- ยินดีและสรรเสริญในคุณงามความดี
- กล่าววาจาสัตย์ (การสาบาน)
- อธิษฐานเสี่ยงทาย
- ทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีบวงสรวง พิธีสงฆ์ พิธีรับขวัญ พิธีอภิเษก (แต่งงาน)

พิธีสมโภชบูชา พิธีชุบชีวิต (รักษาอาการเจ็บไข้) พิธีถอดดวงใจ พิธีชุบศรหรือปลุกเสกอาวุธ ทำเสน่ห์หรือหุงยา พิธีทำพระศพ พิธีบวช

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นแสดงถึงบทบาทของเพลงสาธนาการและการรำหน้าพาทย์สาธนาการในพระราชพิธี และในการแสดงนาฏศิลป์ไทย เห็นได้ว่าการรำหน้าพาทย์สาธนาการเป็นเพลงที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจจะกล่าวได้ดังนี้

บริบทในศิลปวัฒนธรรม การรำหน้าพาทย์สาธนาการมีบทบาทสำคัญยิ่งในด้านศิลปวัฒนธรรม จะเห็นได้ชัดในรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์ไทย ซึ่งบ่งถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีที่ถือปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความเชื่อ ก็ยังปรากฏในวรรณกรรมบทละครซึ่งสื่อสารผ่านการแสดงนาฏศิลป์ไทย รำหน้าพาทย์สาธนาการที่ปรากฏในวรรณกรรมบทละครต่างๆ ทั้งวรรณกรรมต้นฉบับและวรรณกรรมที่ปรับปรุงขึ้นแสดงโดยกรมศิลปากร ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุท เรื่องอิเหนา เรื่องเงาะป่า เรื่องพระลอ เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิชัย เรื่องกาวิ เรื่องไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งใช้ประกอบการแสดง

บริบทในศาสนา ในขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของประชาชนทั่วไปนั้น จะมีการบรรเลงดนตรีซึ่งถือเป็นธรรมเนียมสำคัญที่ขาดไม่ได้ โดยดนตรีจะเริ่มบรรเลงเพลงสาธนาการเป็นเพลงแรก เพื่อเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติ และเป็นสัญญาณการเริ่มต้นพิธีกรรม เพลงนี้จะบรรเลงก่อนการทำกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง เช่น การฟังสวดพระพุทธรูป การฟังธรรมเทศนา เป็นเพลงประจำกัณฑ์เทศน์มหาชาติเท่านั้นที่บรรเลงระหว่างการเทศน์แต่ละกัณฑ์ นอกจากนี้พิธีสมโภชพระประธาน เบิกเนตรพระพุทธรูป ก็ยังปรากฏการรำสาธนาการในพิธี

บริบทในการเมือง - การปกครอง คนไทยไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใดจะมีความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้กระทั่งในการปกครองประเทศของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่โบราณก็จะการจัดมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองและราษฎร ดังจะเห็นได้จากการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช จะมีการบรรเลงเพลงสาธุการในชั้นตอนพระราชพิธีและรำสาธุการเพื่อเป็นการบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช รวมทั้งการแสดงเพื่อเป็นการสมโภชเฉลิมฉลองบ้านเมือง

บริบทในการศึกษา นาฏศิลป์เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งในการศึกษาของไทยที่ได้มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทยนั้น เพลงสาธุการนับว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงที่ผู้เรียนจะต้องได้รับการถ่ายทอด ผู้ที่จะได้รับการทอนนั้นต้องมีความรู้พื้นฐานเป็นอย่างดี และมีคุณสมบัติที่เหมาะสม จึงได้มีการบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนนาฏศิลป์ชั้นสูง

บริบทในเศรษฐกิจ ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเร้นลับที่อาจจะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและกิจการที่กำลังจะเริ่มต้น จึงทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะส่งผลทางด้านจิตใจ ทำให้มีแรงจูงใจในการกระทำภารกิจเหล่านั้น เช่น การดำเนินกิจการใดๆ ก็แล้วแต่ ผู้ประกอบกิจการและผู้ที่เกี่ยวข้องมักจะจัดพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อผู้ประกอบกิจการและกิจการนั้นๆ ให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองโดยไม่มีอุปสรรค เนื่องจากเพลงสาธุการเป็นเพลงที่มีความหมายถึงการอัญเชิญ บูชา และบวงสรวง เทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรง จึงมีบทบาทสำคัญในส่วนของพิธีกรรมนี้ ในพิธีกรรมจัดทำขึ้นนอกจากที่ใช้วงปีพาทย์บรรเลงเพื่อบวงสรวงแล้วนั้น การที่จะให้พิธีกรรมนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้นจึงจัดให้มีการรำสาธุการประกอบในการบวงสรวง เพื่อที่จะให้ได้เห็นว่าเป็นตัวละครที่รำสาธุการเป็นตัวแทนของสมมติเทพที่ได้ลงมาช่วยชัยให้พรแก่ผู้จัดพิธีทำการบวงสรวงและกิจการที่กำลังจะเริ่มต่อไป

ในการรำหน้าพาทย์สาธุการในหลักสูตรการเรียนการสอนและการแสดงจะมีโครงสร้างทำรำในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่ในการแสดงนั้นจะต้องมีการปรับทำรำให้เข้ากับการดำเนินเรื่องในละครแต่ยังคงยึดโครงสร้างทำรำเดิม โดยหลักการรำผู้รำจะต้องรู้และเข้าใจในทำนองเพลงและจังหวะหน้าทับของตะโพน ซึ่งในแต่ละท่วงทำนองนั้นจะมีความสั้นหรือยาวของจังหวะที่ไม่ทำกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสั้นหรือยาวของจังหวะหน้าทับตะโพนและทำนองเพลง พร้อมทั้งมีความชำนาญในการปฏิบัติทำรำให้ถูกต้องตามนาฏยศัพท์

ในการรำหน้าพาทย์สาธุการในหลักสูตรการเรียนการสอนและการแสดงจะมีโครงสร้างทำรำในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่ในการแสดงนั้นจะต้องมีการปรับทำรำให้เข้ากับการดำเนินเรื่อง

ในละครแต่ยังคงยึดโครงสร้างทำรำเดิม โดยหลักการรำผู้รำจะต้องรู้และเข้าใจในทำนองเพลงและจังหวะหน้าทับของตะโพน ซึ่งการบรรเลงเพลงสาธการประกอบการแสดง มีหลักการบรรเลงดังนี้

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 1 คือ เริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 56 โดยใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 108 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น จากการปฏิบัติกระบวนทำรำสามารถสรุปได้ว่า ในกระบวนทำรำหลักจะต้องรำให้ลงจังหวะในห้องเพลงที่ 8 หรือจะลงจังหวะในห้องเพลงที่ 4 ก็ต่อเมื่อจังหวะนั้นลงจังหวะหน้าทับตะโพน ดังเช่นท่าไหวในทิศทางที่ 2, 3 และ 4 ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน ในกระบวนทำรำเชื่อมสามารถลงจังหวะได้ที่ห้องเพลงที่ 4 และ ห้องเพลงที่ 8 ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนทำรำถัดไป เช่น ท่ารำที่ต้องหมุนจากทิศทางหนึ่งไปสู่อีกทิศทางหนึ่ง ทำเชื่อมนั้นจะต้องลงห้องเพลงที่ 8 ทั้งนี้เพื่อเป็นการยึดจังหวะในการเคลื่อนไหว ทำให้ทำรำนั้นมีความอ่อนช้อยและเกิดสุนทริยะมากขึ้น รวมทั้งในกระบวนทำรำที่ต้องยกเข็ງก็ต้องสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการรำลือกับจังหวะตะโพนอีกด้วย จะเห็นได้ว่ากระบวนทำรำตามตารางดังกล่าวข้างต้นมีความสมบูรณ์ทั้งในกระบวนทำรำและจังหวะหน้าทับตะโพนเป็นอย่างดี

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 2 คือ การบรรเลง 2 เที้ยวเพลง เริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 34 โดยใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 64 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น วิธีการบรรเลงจะมีลักษณะอย่างการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดง คือ การบรรเลง 2 เที้ยวเพลง โดยบรรเลงตั้งแต่ต้นจนจบ 1 เที้ยวเพลง แล้วกลับต้นอีก 1 เที้ยวเพลง แต่ลักษณะการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธการแบบ 2 เที้ยวเพลงนั้นจะมีลักษณะต่างกับเพลงอื่น คือ บรรเลงเพลงในเที้ยวแรกแล้วต่อด้วยการบรรเลงเพลงในเที้ยวที่ 2 แล้วทอดลงจบตอนท้ายทำนองเพลง ซึ่งในกระบวนทำรำนั้นมีหลักการวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกันกับรูปแบบที่ 1 แต่มีการตัดทอนจังหวะในการรำตามจังหวะของหน้าทับตะโพน ซึ่งในการตัดทอนทำรำนั้นก็ยังคงกระบวนทำรำไว้เช่นเดิม ทั้งนี้จะตัดทอนจังหวะในแต่ละทำรำลง เช่น ในกระบวนท่าเชื่อม และกระบวนการยกเข็งลงจากการรำแบบเต็มรูปแบบในกระบวนท่าเชื่อมใช้ 4 จังหวะถึง ก็จะเหลือแค่ 2 จังหวะถึง ในกระบวนทำรำที่ต้องยกเข็ง จากการยกเข็ง 4 ครั้ง ก็จะเหลือแค่ 2 ครั้ง ในการรำรูปแบบนี้เหมาะกับการแสดงที่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา ซึ่งตามตารางดังกล่าวก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพนเป็นอย่างดี

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 3 คือ บรรเลง 1 เที้ยวเพลง แล้วต่อด้วยสาธการเที้ยวน้อยหรือ พระเจ้าเปิดโลก โดยเริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 แล้วต่อด้วยบรรทัดที่ 51 - 56 แล้วใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 44 จังหวะหน้าทับปรบไ้ อัตราจังหวะ 2 ชั้น ซึ่งหลักการ

บรรเลงวิธีนี้จะไม่นิยมนัก เนื่องจากการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงผู้บรรเลงจะนิยมบรรเลง 2 เที้ยวเพลงและบรรเลงเต็มเพลง ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์และทดลองปฏิบัติกระบวนการทำรำที่มีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพน โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ไทยและด้านดนตรีไทยร่วมด้วย พบว่าในกระบวนการทำรำในช่วงแรกคือท่าไหว้ 4 ทิศ สามารถรำให้มีความสัมพันธ์กับหน้าทับตะโพนได้ แต่เนื่องจากกระบวนการทำรำที่เหลือนั้นไม่สามารถตัดทอนจังหวะให้น้อยไปกว่ารูปแบบที่ 3 ได้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า การบรรเลงในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนการทำรำอย่างเต็มรูปแบบค่อนข้างน้อย ด้วยเหตุผลดังกล่าวการบรรเลงในลักษณะนี้จึงไม่เป็นที่นิยม

หลักการบรรเลงรูปแบบที่ 4 คือ บรรเลง 1 เที้ยวเพลง โดยเริ่มบรรเลงตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 18 แล้วใช้วิธีการทอดลงจบ มีจังหวะเท่ากับ 32 จังหวะหน้าทับปรบไก่ อัตรাজังหวะ 2 ชั้น การบรรเลงในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนการทำรำอย่างเต็มรูปแบบน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการทำรำหน้าพาทย์สาธุการแล้ว ในการบรรเลงลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนการทำรำน้อย แต่ทั้งนี้ในการแสดงบางครั้งก็ยังปรากฏการทำรำหน้าพาทย์สาธุการเพียงท่าเดียว คือ ท่าไหว้ทั้ง 4 ทิศ จากการศึกษาพบว่า ในการรำลักษณะนี้ก็สามารถรำประกอบการบรรเลงเพียง 1 เที้ยวได้ ซึ่งความสัมพันธ์ในกระบวนการทำรำกับจังหวะหน้าทับตะโพนก็จะไปในลักษณะเดียวกันกับรูปแบบที่ 1 โดยเริ่มจากบรรทัดที่ 1 - 18 ซึ่งจะสิ้นสุดกระบวนการทำรำในชุดแรก คือ ท่าไหว้ทั้ง 4 ทิศและจังหวะหน้าทับตะโพนก็สิ้นสุดที่ 1 เที้ยวเพลงเช่นเดียวกัน

การทำรำหน้าพาทย์สาธุการเป็นการรำที่มีมาแต่โบราณ ใช้กับตัวละครฤๅษี ยักษ์ พระ และนาง เป็นเพลงไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างท่ารำหลักได้ แต่จะมีการปรับท่ารำในช่วงต้นให้ไปตามการแสดงในเรื่อง และเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะเพลงหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการอัญเชิญ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง รวมถึงการอำนวยการอำนวยพรและประสิทธิ์ประสาทพรของเทพเจ้า จึงได้มีการนำมาใช้ประกอบในพิธีกรรมต่างๆ ทั้งพระราชพิธี พิธีกรรมของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการรับใช้สังคมในด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปแบบการแสดง ด้านศาสนา ด้านการเมือง-การปกครอง ด้านเศรษฐกิจและด้านการศึกษา จึงนับได้ว่าเป็นมรดกที่สำคัญของชาติอีกอย่างหนึ่งที่ควรจะต้องคงอยู่คู่ชาติไทยสืบต่อไป

5.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่า เพลงหน้าพาทย์สาธุการยังปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมบทละครว่า มีการบรรเลงเพลงร้องประกอบการแสดง ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าในกลวิธีการรำนี้น่าจะมีหลักการและวิธีการรำที่แตกต่างจากการรำประกอบดนตรี ทั้งนี้จึงควรมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

รายการอ้างอิง

- เกสรี่ ศิริเลิศชัย และคณะ. รายชื่อนาฏยศิลป์ในฝ่ายพระ ฝ่ายนาง ฝ่ายยักษ์ ฝ่ายลิง ระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2500. งานวิจัยตามหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต รายวิชา 3504318 การวิจัยนาฏศิลป์ 1 ภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ครูเงิน. เพลงไทยตามนัยประวัติ. กรุงเทพฯ: ดันอ้อ 1999, 2542.
- จดหมายเหตุ, กอง. เรื่องการจัดการศึกษาในโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ กรมศิลปากร พ.ศ. 2488. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.0701.31/12.
- จตุพร รัตนวราหะ. เพลงหน้าพาทย์. สุโขทัย: โรงพิมพ์วิทย์ฯ, 2538.
- จรัส ต้นมีสุข. ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2555.
- จิรัส อาจนรงค์. ศิลป์แห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) พ.ศ. 2545. สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2555.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. บทละครเรื่องเงาะป่า. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากรและสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำจุนสุภษา, 2506.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516.
- จินตนา อนุวัฒน์. รำเชิดฉิ่งเมขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย ภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ณรงค์ชัย ปิฎกัรัชต์. สารานุกรมเพลงไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2528.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานละครอิเหนา. พระนคร: คลังวิทยา, 2508.
- ดวงฤดี ถาวรพาสี. นาฏศิลป์ ระดับ 8 (วิชาการ) สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2555.
- ชนิด อยู่โพธิ์. เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2509.
- ชนิด อยู่โพธิ์. โขน. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำจุนสุภษา, 2538.
- ชนิด อยู่โพธิ์. ดนตรีวิจักษ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.
- ชนิด อยู่โพธิ์. ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.

- ธานี คงอิม. วิเคราะห์หน้าทับตะโพนและกลองทัดของเพลงชุดโหมโรงเย็น. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา แขนงวิชาวัฒนธรรมการดนตรี
มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539.
- นริศรานุกั้วดีวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. ชุมนุมบทละคอนและขับร้อง
พระนคร. โรงพิมพ์ศิwap, 2514.
- นาถุศิลป์, ภาควิชา คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. นาถุศิลป์เพื่อหนุ่ม
มุษยชาติ ครั้งที่ 2 (Dance for all II). ใน โครงการอบรมสัมมนาวิชาการทางด้านนาถุ
ศิลป์, 29 สิงหาคม 2554.
- นงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. นาถุศิลป์นอากูโส สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร กระทรวง
วัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2554.
- บุญช่วย โสวัตร. ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์, 16 เมษายน
2555.
- ปัทมา ยิ้มถาวร. บทบาทของพระลอ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2527.
- ประเมษฐ์ บุญยชัย. การรำของผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชานาถุศิลป์ไทย ภาควิชานาถุศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ประเมษฐ์ บุญยชัย. ละครวังสวนกุหลาบ. กรุงเทพฯ: พิรสกล, 2543.
- ประเมษฐ์ บุญยชัย. เอกสารประกอบการสอน วิชาจารีตนาถุศิลป์ไทย หลักสูตรปริญญาบัณฑิต.
กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, ม.ป.ป.
- พิชัย ปรัชญานุสรณ์, และคณะ. ดนตรีและนาถุศิลป์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2549.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอกรวม 6 เรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2508.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาท
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนครฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2509.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อิเหนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณา
การ, 2540.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2540.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อุณรุท. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2546.

- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อุนรุท. ใน งานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2514. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514.
- ไพฑูริย์ เข้มแข็ง. จารีตการฝึกหัดและการแสดงของตัวพระราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- ไพฑูริย์ เข้มแข็ง. ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย (โขนพระ) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์. 6 เมษายน 2555.
- โฟโต้เฮาส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ. วิดีโอเพื่อการศึกษา นาฏศิลป์ไทย หมวครำพื้นฐาน [วีซีดี]. โฟโต้เฮาส์ คาเมร่า แอนด์ วิดีโอ: ม.ป.ป.
- พรารพรว พันธ์สมบูรณ์. สุนทรียะของนาฏศิลป์ไทย. เอกสารการสอนวิชาสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทยวิทยาลัยครูสวนดุสิต, 2524.
- มณีรัตน์ มุ่งดี. นาฏศิลป์ ระดับ 6 สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. สัมภาษณ์. 6 เมษายน 2555.
- มนตรี ตราโมท. เทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2514.
- มนตรี ตราโมท. ศัพท์สังคีต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สี่พร, 2507.
- มนตรี ตราโมท. สารัตถะดนตรีไทย. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529.
- บุษนา ชิตท้วม. ดุริยางคศิลป์ในชานาญงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2554.
- ธัญญา พวงประยงค์. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์-ละคร) พ.ศ. 2554. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2555.
- รามพ โพธิเวส. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ. 2547. สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2555.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2546.
- รามาริบัติศรีสินทรมหาวิชราวุธพระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์ ชุดเบิกโรง. กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2504.
- วิชากร, กรม. ดนตรีในวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2545.
- วิเชียร เกษประทุม. เล่าเรื่องอิเหนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พัฒนศึกษา, 2547.

- ศิลปากร, กรม. การศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการเครื่องแต่งกายขึ้นเครื่อง โขน - ละคร
ร่ำ. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินตติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550.
- ศิลปากร, กรม. การแสดง งานมุลนิธิดุริยางค์ไทย [วีซีดี]. สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร
 กระทรวงวัฒนธรรม: 2554.
- ศิลปากร, กรม. ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ต้นแบบของศิลปินชั้นครูผู้ถ่ายทอดและ
สร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2549.
- ศิลปากร, กรม. เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่องละครในของกรม
ศิลปากร. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์, 2547.
- ศิลปากร, กรม. ชุมนุมเรื่องพระลอ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2547.
- ศิลปากร, กรม. ดนตรีในพระราชพิธี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2548.
- ศิลปากร, กรม. ตำนานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2513.
- ศิลปากร, กรม. นาฏศิลป์ [วีซีดี]. สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม: 2553.
- ศิลปากร, กรม. บทโขน ชุด พระรามครองเมือง. พระนคร: กรมศิลปากร, 2501.
- ศิลปากร, กรม. ร่ำแม่บทเล็ก [วีซีดี]. สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม: ม.ป.ป.
- ศิลปากร, กรม. วรรณกรรมสมัยอยุธยา. เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.
- ศิลปากร, กรม. คู่มือการแต่งเครื่องละครในเรื่องอิเหนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2494.
- ศิลปากร, กรม. คู่มือการแต่งเครื่องละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ
 กรุงเทพฯ: สำนักงานการสังคีต กรมศิลปากร, 2554.
- ศิลปากร, กรม. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2544.
- ศูนย์สังคีตศิลป์. นาฏศิลป์และดนตรีไทยศูนย์สังคีต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2538.
- สมศักดิ์ ทัดดี. จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวทศกัณฐ์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
 มหบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- สมศักดิ์ ทัดดี. ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย (โขนยักษ์) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์. 26
 มีนาคม 2555.
- สิริชัยชาญ พักจำรูญ. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ศูนย์วัฒนธรรมศึกษา คณะครุ
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2538.
- สถาพร สนทอง. ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย. สัมภาษณ์. 11 เมษายน 2555.
- สุมาลี นิมนานภาพ. ดนตรีวิภังค์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2541.

สุรพงษ์ โรหิตาจล. คูริยางคศิลป์นันทนาฏงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2554.

สุวรรณณี ชลานุเคราะห์. ศิลป์แห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์-ละคร) พ.ศ. 2533.
สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2553.

เสรี หวังในธรรม. สูจิบัตรรวมการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทยจัดการแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์.
กรุงเทพฯ: กองการสังคีต, 2522 - 2525.

เสรี หวังในธรรม. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเสรี หวังในธรรม ม.ว.ม.,ป.ช. ศิลปิน
แห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) วันอาทิตย์ ที่ 8 กรกฎาคม 2550.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูแพค อินเตอร์, 2550.

เสฐียรโกเศศ. ดูนาฏศิลป์. ใน สูจิบัตรการแสดงละครดีก่าบรรพ์เรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร.
พระนคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2490.

เสาวรักษ์ ยมะคุปต์. นาฏศิลป์ ระดับ 6 สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
สัมภาษณ์. 20 มีนาคม 2555.

อนุชา บริพันธ์. คูริยางคศิลป์นันทนาฏงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2554.

อภิชาติ เถนะสวัสดิ์. มือฆ้อง. กรุงเทพฯ: บุรพาสาน, 2548.

อาคม สายาคม. ความหมายของเพลงหน้าพาทย์. ใน ที่ระลึกครบ 5 รอบ อาคม สายาคม 26
ตุลาคม 2520. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสังฆภัณฑ์, 2520.

อารดา สุมิตร. ละครในของหลวงในรัชกาลที่ 2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

องค์การคำครุสภา. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ:
องค์การคำครุสภา, 2506.

อเนก อาจมิ่งกร. คูริยางคศิลป์นันทนาฏงาน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2555.

www.anurakthai.com

www.bloggang.com

www.eastern.nfe.go.th

www.identity.opm.go.th

www.ohmpps.go.th

www.oknation.net

www.phram.net

www.rtv1news.orgfree.com

www.royjai thai.com

www.sarakadee.com

www.th.m.wikipedia.org

www.thaihealth.or.th

www.thairath.co.th

www.thairice.org

www.thebrainstem.com

www.topicstock.pantip.com

ภาคผนวก

สาธการ

หน้าทับสาธการ

เดชน คงอิม ผู้บันทึก

The image displays a musical score for a piece titled "สาธการ" (Sathakar). The score is written in a 2/4 time signature and is presented on ten staves. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, as well as rests. The piece is in a key signature of one flat (B-flat major or D minor). The score is arranged in a single system, with each staff containing a line of music. The notation is clear and legible, with standard musical symbols and clefs used throughout.

สาธการ

A musical score for the piece 'สาธการ' (Sathakar). The score is written on ten staves, each beginning with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The music consists of a series of rhythmic patterns, primarily eighth and sixteenth notes, with some rests and dynamic markings. The notation is arranged in a vertical column, typical of traditional Thai musical notation.

สาธุการ

The image displays a musical score for the piece "สาธุการ" (Sathu-kan). The score is written on ten staves, each beginning with a treble clef and a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The notation is a form of musical shorthand, possibly a simplified staff notation, consisting of rhythmic stems, beams, and dots placed on and between the lines of the staff. The music is organized into measures, with vertical bar lines separating them. The overall structure appears to be a single melodic line or a simplified harmonic setting. The paper has a light blue background with a subtle floral pattern.

สารุการ

The image displays a musical score for the piece 'สารุการ' (Sarukar). The score is written on ten staves, each beginning with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, as well as rests. The music is arranged in a multi-staff format, typical of a piano or guitar score. The overall style is that of a traditional Thai musical composition.

สาธุการ

The image displays a musical score for the piece "สาธุการ" (Sathu Kar). The score is written on ten staves, each beginning with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 4/4 time signature. The music is composed of eighth and sixteenth notes, often grouped in pairs or fours. The melody is consistent across all staves, suggesting a homophonic texture. The piece concludes with a final cadence on the tenth staff.

สาธุการ

พระเจ้าเปิดโลก

The musical score consists of six staves of music in G major (one sharp). The first staff is an instrumental introduction. The second staff begins with the Thai lyrics 'พระเจ้าเปิดโลก' (Phra Chao Phet Lok). The music is written in a treble clef with a 4/4 time signature. The melody is simple and repetitive, typical of a hymn. The score ends with a double bar line and a fermata on the final note of the sixth staff.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ - สกุล	นางสาวกชกร ชิตท้วม
วัน เดือน ปีเกิด	28 ตุลาคม 2528
ที่อยู่ปัจจุบัน	7/43-51 DS.HOUSE ซอยวัดคูสิดาราม ถนนพระปิ่นเกล้า แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น วิทยาลัยนาฏศิลป์นครศรีธรรมราช ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย วิทยาลัยนาฏศิลป์นครศรีธรรมราช ระดับปริญญาตรี สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์